

AZƏRBAYCAN

10'2016

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoğlu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalamb: 14.10.2016 Sifariş 2673 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

ƏLİZADƏ NURİ - Şeirlər.....	3
ƏŞRƏF VEYSƏLLİ - Şeirlər.....	66
ŞAHANƏ MÜŞFİQ - Şeirlər.....	145
FƏXRƏDDİN TEYYUB - Şeirlər.....	150
TAPDIQ YOLÇU - Şeirlər.....	158
MİRDAMƏT ƏZİZ - Şeirlər.....	162
ŞƏMSİ QOCA - Şeirlər.....	168

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

ELÇİN - Mişel Fermo və onun komediyası haqqında.....	15
MİŞEL FERMO -Qapıları çırpırlar!.. (üç pərdəli komediya).....	17

N Ə S R

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ - Yenə iki od arasında (səkkizinci qarabağnamə - sonu).....	75
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Məni ağladan it (hekayə)	170

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ . . .

SƏRVAZ HÜSEYNOĞLU - "Qocaltdı durnalar məni"	154
--	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

ELNARƏ AKİMOVA - "...təklimin yorğun söz azadlığı"	173
--	-----

T A N İ T M A L A R

VAQİF YUSİFLİ - "Çıxdım qərib dağlara..."	182
---	-----

T Ü R K D Ü N Y A M I Z

AĞAHÜSEYN ŞÜKÜROV - Birinci Türkoloji Qurultay - 90.....	186
--	-----

K i t a b r ə f i	191
--------------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Əlizadə NURİ

İLƏHİ, GÖYLƏRİ GÖY VARAQ EYLƏ

İlahi, söz adlı daş-qaşı göndər, -
Göndər ki dəfinə bir şeir yazım.
İlahi, göyləri göy varaq eylə,
Sənin şərəfinə bir şeir yazım.

Haqqım yox özgə şey umum, ilahi, -
Sığal çək, gözümü yumum, ilahi.
Bu eşqə bir heykəl yonum, ilahi,
Bu qəmin nəfinə bir şeir yazım.

Bu yarpaq deyilmiş, xəzəldi bəlkə?
Bu eşq həsrət isə gözəldi, bəlkə.
...Deyirəm, bu dünya düzəldi bəlkə, -
Əyri tərəfinə bir şeir yazım.

YERİYİB ÜSTÜMƏ QAÇAR BİR AĞAC

Ayın şöləsindən əriyir duman, -
Dumanın içindən bir səhər çıxır.
Gecə işıqları yorulan zaman,
Yerin köynəyindən bir səhər çıxır.

Qocalar o kənddə naçar bir ağac,
Getsəm, - çiçəkləyib açar bir ağac...

Yeriyib üstümə qaçar bir ağac,
Sanaram qarşıma yüz nəfər çıxar...

Bir yol yoxuşunda ölə bilərəm,
Bir yaz yağışında ölə bilərəm.
Bir qız baxışında ölə bilərəm, -
Ancaq qorxuram ki, birtəhər çıxar...

GƏLƏNDƏ PAYIZI ÖZÜNLƏ GƏTİR

Deyirsən gələcəm sentyabrda,
Bilirəm, vaxt uzaq, ayrılıq çətin.
Geri qayıdanda tək darıxarsan, -
Gələndə payızı özünlə gətir.

Payızla bir yerdə darıxmazsınız,
Yağışı başlasa, başlasın, nə qəm?
Sarı yarpaqları çətir eyləyib, -
Başının üstündə tutar, bilirəm.

...Çiçək bitirəcək getdiyini o yol, -
Hər gün suvarıram saldığın izi.
Payız da uzaqda, sən də uzaqda,
Durub gözləyirəm hər ikinizi.

Uzaqda yaxına buraxma qəmi,
Çağır xəyalları sən qalanda tək.
Payıza qoşulub qayıdarsınız
Sarışın hörüklü rəfiqələrtək.

...Bu ömür deyilən nə uzun imiş, -
Günləri günlərə satıram indi.
Özün qürbətdəsən, səsin burdadır,
Səsinlə başımı qatıram indi...

AY ALLAH, BU ÇİÇƏK NƏ YUMŞAQ YATIR

Bir ümid can verir mənim içimdə,
Dərdi zəmanədi, loğmanı kimdi?
Bir kədər hiçqırır dodaqlarımda,
Bir ağac ağlayır, -bağbanı kimdi?

Qəmi mənə verib, şad eyləyiblər,
Hələ körpə ikən ad eyləyiblər.

Bütün doğmaları yad eyləyiblər.
Kimdi yad eyləyən doğmanı, kimdi?

Millət oyanıbsa, demək, şah yatıb,
Ay Allah, bu çiçək nə yumşaq yatıb?!
Orda top oynayan bir uşaq yatıb,
Kimdi topa tutan daxmanı, kimdi?

Bu gül eşqdən açan gül-çiçəkdi ki,
Bu gül də darıxır, - o da təkdi ki?!
Bu sevgi acından öləcəkdi ki, -
Hardansa uzadan "loxmanı", kimdi?!

TƏK

Ürəyimdə durmadın,
Qal dilimin ucunda.
Ayrı dünyalardayıq
Eyni evin içində.

Baharı sənə verdim,
payız qalsın təklərə.
Çiçəklər sənə olsun,
Dəymə kəpənəklərə.

Sənə bir söz yazmışam,
Açım, açmayım bunu?
Ürəyim poçt qutusu,
Gəl götür məktubunu...

O oxuyan quşların-
Sinəsində ahı var.
Allah təkdi... amma ki,
Hər kəsin Allahı var.

...Mənəm və... tənhalıqdı,
Girmişik bir saraya.
Özünlə savaşımda
Kim girəcək araya?!

GEDƏNDƏ UŞAQ GEDƏK...

Danışıb nə dedik ki?-
Bir az da susaq gedək.
Qaranlıqlar içinə,
Bir az üzüağ gedək.

Bu ömür qurquşundan,
Nə qaldı ki huşunda?
Üşüyürmüş qışımından,
Bu quru budaq, gedək.

Ölü də biz, sağ da biz,
Haqsız olan haqq da biz.
Lap qoca olsaq da biz,
Dünyadan uşaq gedək...

BU ŞEİRDİ, YA QUYU

Sənə şeir qoşacam,
Sənin şeirin olacaq.
Dilində gəzəcəksə, -
Demək, şirin olacaq.

Bu şeirdi, ya quyu?
Bax öz əksinə, buyur.
Çətin çəkilər suyu, -
Bir az dərin olacaq!

Hər sətirdə... bu sənsən?
Gör nə yazıb bu sərsəm?
Susayanda içərsən,
Suyu sərin olacaq.

Bir eşq bitər bu şumda,
Nə gəzirsən huşumda?
Hər cümlənin başında, -
Sənin yerin olacaq.

Misra-misra sızacam,
Hər misrada azacam...
Bu şeiri mən yazacam,
Amma sənin olacaq...

BİR YARPAĞA SALAM VERDİM

Salam verdim bir yarpağa,
Gördüm bir az karıxır.
Ağac da adam kimidi,
Tək qalanda darıxır.

Salam verdim bir budağa,
Çiçəyinə söz atdım.
Budaq döndü mənə tərəf,
Əllərini uzatdı.

Salam verdim bir cüyürə,
Hürkdü, sandı ovçuyam.
Bir yarpağa salam verdim,
Qorub düşdü ovcuma.

Salam verdim bir yağışa,
Durub baxdı üzümə.
Əvvəl üst-başımdan axdı,
Sonra da doldu gözümə...

QƏRİBƏ ADAM

Təkliyə öyrədən o, -
Yığıb dostu-tanışı.
Dərdini heç kimə yox,
Qələminə danışır.

Vətənin içində də
Qürbətə çəkiləndi.
Yazdığı misradan da, -
Utanıb çəkinəndi...

Hey payızı səsləyib,
Yağış dərmək istəyir.
İslanmış ürəyini, -
Günə sərmək istəyir.

Bir komada qərar tutmaz.
Hər ay sökər, hər ay tikər.
Bir körpənin gülüşündən
Özünə bir saray tikər!

GÖZLƏRİ BAĞLI MƏLƏK

Külək öpər saçından,
Hey mənə acıq verər.
Dünyadan çox istərəm,
O da azacıq verər.

Gün getdikcə uzağa,
Dağlar düşər sazağa.
İslanmış yalquzağa
Çoban alaçıq verər.

Almısan ağı, mələk,
Hamıdan haqlı mələk.
...Gözləri bağlı mələk
Əlləri açıq verər...

YAXŞI Kİ XOŞBƏXT DEYİLİK

Məktubumu oxuduğun
Əllərindən sevim səni.
Evimizə elçi düşdü,
Gətirmədi evim səni.

Günahı kimdə axtaraq, -
Bir nəfərə yük olmasın.
Bu necə sevgidir, Allah,
Böyüsün, böyük olmasın.

Bir həsrət var aramızda,
Əlində tətik oynayaq.
Oyuncağı olmayanlar
Dünyayla evcik oynayar...

Səmtimizi kim dəyişdi, -
Qoşa axan sulardıq ki?
...Yaxşı ki xoşbəxt olmadıq,
Yoxsa nə arzulardıq ki?!

BƏZƏN QÜRURLUYAM, BƏZƏN QÜRURAM

Əgər qısadırsa bu ömür yolu,
Bəs niyə mən sənə çata bilmirəm?
Bu qədər ulduz var, ay var səmada,
Mən niyə başımı qata bilmirəm?

Bəzən qürurluyam, bəzən qüruram,
Xoşbəxt olmasam da, xəyal qururam.
Bu dərdi sinəmdə ovundururam,
Dərdi oyaq qoyub yata bilmirəm.

Günəş saçlarıdı, -o dan anadı,
Girdim qucağına, adam anadı.
Dünya uşağını atan anadı,
Mənsə bu "ana"nı ata bilmirəm.

Dəymə o ağaca, sərhəddi, bəlkə?
Araya çəkilən həsrətdi, bəlkə?
Vətənin çöpü də sərvətdi, bəlkə?-
Mən heç bu çöpü də sata bilmirəm...

YELƏ YALVARRAM, ELƏ YALVARRAM!..

Yalvardım, -tez açılınsın,
Yazda tumurcuqlara.
Baxtı bağlı, əlləri
Açılmış cocuqlara.

Üşütməsin saçını,
Yalvardım yağışlara.
Yalvarmışam Şuşanı, -
Deyib uçan quşlara.

Sən yatdığıın yuxuya,
Mürgünə yalvarmışam.
Heç vaxt solmasın deyə,
Bir gülə yalvarmışam.

Üzü Şuşayadırsa,
Əsirsə o ellərə, -
Şaha əyilməyən sən,
Yalvar indi yellərə.

BU SİNƏM - QƏM TƏPƏLƏRİ

Torpaq oldum sənin üçün,
Demədim ki keç üstümdən.
Göz yaşından doymadınsa,
Qanıma da iç üstümdən.

Külək qovur ləpələri.
Gəl çıxart bu qəlpələri.
Bu sinəm-qəm təpələri,
Qumru olub uç üstümdən.

Eşq əzabı... çəkim mən də,
 Çəkir hamı, çəkim mən də.
 ...Qoy cəzamı çəkim mən də
 Sevgi adlı "suç" üstündən...

İŞIQ

Bu gün yaşayıram, sabah nə bilim?
 Ancaq bilirəm ki, sabah olacaq.
 Şairi susduran söz olmasa da,
 Şairi dindirən bir ah olacaq.

Bulud neyləsin ki, dolduğu yerdə,
 Çiçəklər susubdu solduğu yerdə.
 Böyük həqiqətlər olduğu yerdə
 Kiçik bir yalan da günah olacaq.

Üşümə, göyçəyim, -çatmışam ocaq,
 Çırpım yox, -əllərim yanımda ancaq.
 Heç kəs bu dünyada tək qalmayacaq, -
 Kimin ki könlündə Allah olacaq.

NEYNİM BU YETİM GÜNAHI?..

Süfrəmdə neçə cür qəm var,
 Oturub bayram edirik.
 Gündüz günəşlə oynayıb,
 Gecə ayla şam edirik.

Bəlkə, göylər salıb çöpü?
 Üşüyürəm, alım çöpü?
 Od-ocaqsız qalıb, çöpü, -
 Mən bir quşa dam edirəm.

Kim yaradıb, kim, günahı?
 Neynim bu yetim günahı?
 Gündüz etdiyim günahı
 Gecələr edam edirəm...

GÖRƏN, BU NƏĞMƏDİR, YA KARVAN SƏSİ?..

Baxırsan, yağışlar sətir-sətirdir.
 İlahi, elə bil fərman yazdırıb.
 Torpağın quraqlıq xəstəliyinə
 Tanrı bu yağışı dərman yazdırıb.

Bəs kim oxuyacaq tabu nəğməni?
Sənin bu dünyaya ta bu nəğməni...
Küləkdə oxuyan, ya bu nəğməni
Bu səhra boyunca karvan yazdırıb?

Torpaq ayağına necə sərilib...
Əyilib öyrəndim dərdi-sərini.
...Dünyanın ən gözəl rəsm əsərini, -
Vurğunun əliylə ceyran yazdırıb...

BU ÖMRÜN HƏR GÜNÜ BİR ƏSGƏR KİMİ...

Bu ömür çayının suyu azalır...
Bu su hardan gəlir, -dağın dalından,
Dağın dalındakı uşaqlığından,
...İndi o dağlara əl də çatmayıb...

Qanad taxmamışdım axı onlara,
Günlər hara uçdu?-huşumdan çıxıb.
Hər gün - döyüşən bir əsgər kimidi,
Vurula-vurula qoşundan çıxır...

ÜRƏYİNİ ELƏ GİZLƏT

Göz yaşını gözün görsün,
Gözündən özgə görməsin.
Üzünə baxdığım yeri
Üzumdən özgə görməsin.

Bir gül bəddi, dərim, qalım,
Pirdi evin... pərim, qalım...
İzində gözlərim qalıb,
İzindən özgə görməsin.

Tök bu suyu selə, gizlət,
Bu sirri də hələ gizlət.
ÜRəyini elə gizlət,
Özündən özgə görməsin...

DARIXAN GECƏNİN ŞEİRİ

Çağırısam, ulduzlar diksinəcəkdə, -
Yaxşı ki getmədim, ayaq saxladım.

Danışdım bu gecə ay işığıyla,
Ayı başım üstə oyaq saxladım.

Çiçək arzularım yandı istimə.
Ömrüm-günüm, məndən ümid istəmə.
Gördüm gün işığı düşmür üstümə.
Gündüz də yanımda çıraq saxladım.

...Ölüm xəbərimdən, heç xəbərin yox,
Mənim pərim oldun, mənim pərim yox.
...Gördüm ki qalmağa özgə yeri yox, -
Dərdi öz evimdə qonaq saxladım...

HƏYATA DÖNMƏSƏK DƏ, XATİRƏYƏ DÖNƏRİK...

Bir gün baş daşına dönərik biz də,
Ayrılib gələrsən dostdan, yarından.
Bir gün göz yaşına dönərik biz də,
Düşərik bir qızın yanaqlarından.

Torpağa dönərik bir gün, nə olsun, -
Deməli, bizə də and içəcəklər.
Üşüyən cocuqlar ocaq qalayıb,
Bizim istimizdə isinəcəklər.

Bir gün ulduzumuz sönər səmada,
Biz də yer üzündə sönə bilərik.
Həyata dönməyi demirəm, ancaq, -
Bir gün xatirəyə dönə bilərik...

KÜÇƏDƏN BİR NƏĞMƏ KEÇİR

Yaşın əllisindəyəm,
Bəs ömrün harasında?
Yad dildə danışirlar
Doğmaların yasında.

Kim mənə kilid vurub,
Hanı bunun açarı?
Küçədən nəğmə keçir,
Çağır gəlsin içəri...

Çay kimi axdı ömür,
Burulub sola-sağa.

Neçə eşq həsr elədik
İlk eşqi unutmağa...

Gəl indi qucmaq öyrət
Bu kəsilməmiş qollara.
Yolları düz çəkin ki,
Düşməyək "pis" yollara!

ZƏRƏ KÖNÜL VERƏN DÜNYA ZƏRRƏDİ

Dünya zərrələrdən yaranıb elə.
Zərə könül verən dünya zərrədi.
Gözəl yaratmışdı dünyanı tanrı,
Kimin gözü dəydi, kim nəzərlədi?

Dənizi göylərdən kəsib göndərib,
Dağları buluddan asıb göndərib.
Tanrı bu dünyanı yazıb göndərib, -
Dünya onun oldu - kim əzbərlədi?...

Mənim oxşarım var, -məne deyirlər,
Əlli il uzaqdan əlini yellər...
Gül açsa, ətrini yayan bu yellər,
Hələ açılmayan gülə zərbədi...

BU SU DA ƏTRAFDA BOYLANIB BAXIR

Ay anam, deyəsən, his verirəm mən,
Kim durar bu köhnə çırağın altda?
Gör səni harada yaxaladı dərd,
Özün yuxarıda, yarağın altda.

Bahardı, çiçəklər oyanıb baxır,
Üfüq qırmızıya boyanıb baxır.
Bu su da ətrafa boylanıb baxır,
Bir qızla öpüşür bulağın altda...

...Ayrı simik, eyni sazda neynərik?
Yad havada, yad avazda neynərik?
Biz bu qəmlə bir cinasda neynərik?
Qaldıqca eyni bir varağın altda?!

EŞİTDİM BU DUNYA İNTİHAR EDİB

Qıymayıb vurmağa bala ceyranı, -
Ov kiçik olsa da, ovçu böyükdü.

Üzünü tanrıya tutan adamın, -
Göyə açılıbsa, ovcu - böyükdü!

Kim biçər bu qəmin biçənəyini?
Bu oraq səhranın biçə, nəyini?
Ciyəri yanırsa bu çiçəyimin,
Suçu su verməsə, suçu böyükdü...

Qəmin nə vecinə, indi zar edim?
Mənə nə edibsə, intizar edib.
...Eşitdim bu dünya intihar edib, -
Bəlkə, dünyanın da borcu böyükdü?!

OĞLUMLA SÖHBƏT

İnsan hər dəfə
    Yıxılıb durduqca,
Yeriməyi öyrənir, oğlum.
Cəhənnəm məşqi keçib
Cənnətə düşmək istəyir adamlar.
Adamların dilində yalan göyərir
    hər gün-
Yalanın fəslı olmur...
Hər yalanla bir həqiqət azalır
    Bu yer üzündə.
    Və bir addım da
    Tanrıdan uzaq düşürük...
...Bir bax,
Ağacların budağına qonub
    payız axşamı,
    üşüyür ağaclar,
Aç körpə qollarını, isit bu ağacları,
    Oğlum.
(Böyüklərin başı böyük dərdlərə qarışıb)
...İsit bu yarpaqları.
Yarpaqlarda gizlənən
    O körpə sərçələri...
...Bax, əncir ağacımızın bir budağı
Qonşu tərəfə keçib, -
Cırnamasa yaxşıdı qonşumuz.
Adamlar öz həyətlərini
Vətəmindən çox sevir, oğlum,
Bütün dərdlər elə bundan başlayır...

MİŞEL FERMO VƏ ONUN KOMEDİYASI HAQQINDA

Mişel Fermo, əlbəttə, XX əsr fransız dramaturgiyasının Sartr, Anuy, Jirodu, İonesko kimi dramaturqları ilə eyni sırada gedən bir müəllif deyil və onun «Qapıları çırpırlar!..» pyesi (müəllif bu əsəri komediya adlandırır) bəşəri-fəlsəfi düşüncələrin, xislətin dərin qatlarına, psixoloji dərinliklərə varmağın bədii ifadəsi deyil.

«Qapıları çırpırlar!..» çevik, yüngül yumorlu, ən başlıcası isə iddiasız bir məişət pyesidir və onun 1960-70-ci illərdə çox populyar olmasının bir səbəbi də, görünür, elə bununla bağlıdır.

1970-ci ildə yazdığım məqalələrdən birində belə bir abzas var və onu o vaxt yazdığım kimi də təqdim edirəm: «M.Fermonun «Qapıları çırpırlar!..» komediyası bu mənada (söhbət bədii əsərlərdə sözaltı mənanın əhəmiyyətindən gedirdi) diqqətəlayiqdir. Biz müasir fransız burjua ailələrinin məişətindən bəhs edən dram əsərlərini az oxumamışıq, bu ailələrin hər cür əxlaqi keyfiyyətlərinə az bələd olmamışıq, dövrə, zamanla, siyasi-ictimai hadisələrlə əlaqədar həmin ailələrdəki «çaxnaşmalara» az təsadüf etməmişik, fəqət mənə elə gəlir ki, həmin əxlaqi keyfiyyətlər, həmin burjua məişəti, həmin «çaxnaşmalar» «Qapıları çırpırlar!..» komediyasındakı kimi yeni təsvir vasitələri ilə - sözaltı mənalarla, daha dəqiq desək, şüuraltı situasiyalarla qələmə alınmamışdır. Təsadüfi deyil ki, bu komediya qısa bir müddət ərzində Parisdə bir neçə quruluşda, eləcə də Fransanın digər şəhərlərində, İsveçdə, ABŞ-da, İngiltərədə, AFR-da tamaşaya qoyulmuş, ekranlaşdırılmışdır. Sovet İttifaqında rus dilində ayrıca kitab şəklində çap edilmişdir.» (Məqalə 1970-ci ildə yazılıb, bax: Elçin. «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 2005, «Çinar-Çap», cild 7)

Aradan düz 46 il keçmiş, epoxalar dəyişmişdir, ancaq güman edirəm ki, Fermonun pyesi haqqındakı bu mülahizələr bugünün gözü ilə baxdıqda da, həqiqəti ifadə edir və «həmin əxlaqi keyfiyyətlər, həmin burjua məişəti, həmin «çaxnaşmalar» (bura təmin olunmuş burjua ailəsindəki mənəvi təminatlılığı, arzu və istəklərin o qədər də sanballı olmadığını da əlavə edək!) bu gün də gözəçarpan bir göstəricidir.

Baxın, ailənin böyük oğlu Fransua özü bu ailəni «tipik orta burjua ailəsi» adlandırır, onun on altı yaşlı bacısı Daniel isə ailədə hökm sürən didişmədən, atasının rişxəndlərindən, anasının mütiliyindən, bir sözlə, ailənin üzərindəki auradan bıqır və bu bozluqdan, sevincsizlikdən, ünsiyyətsizlikdən qurtuluş yolunu onda görür ki, dünyaya uşaq gətirsin, uşaq sevinci ilə yaşasın. Fransua ona deyəndə ki, «səni müalicə etmək lazımdır», Daniel cavab verir: «Bizim bütün ailə üzvlərimizi müalicə etmək lazımdır».

Və bu pyesdəki «sözaltı məna, şüuraltı situasiyalar» da məhz mənəvi təminatlılığı, arzu və istəklər mündəricatının sönüklüyünü daha da nəzərə çarpdırmağa xidmət edir və müəllifin istedadı, elə bil, bədii-estetik pusquda dayanıb, pyesin uğurunda mühüm rol oynayan bədii yüngüllüyü, dinamikliyi ağırlaşdırmağa imkan vermir.

Mən hələ sovet vaxtı, 80-ci illərin sonlarında İqor Vladimirovun quruluşunda Lensovet Ad. Sankt-Peterburq (o zamankı Leninqrad) Akademik Teatrında bu pyesə baxmışdım və yadıma gəlir ki, Sovet İttifaqının gözgörəti dağılmağa başladığı bir zamanda tamaşaçılar (sovet vətəndaşları!) başqa bir dünyadakı - «kapitalistlər dünyasındakı!» - bir ailədə baş verən çaxnaşmalara hansı bir maraqla tamaşa edirdilər. Onlar hələ bunun fərqləndirici deyildilər ki, bir-birindən çox uzaq kimi görünən siyasi-ictimai qütblərin birləşməsinə çox az bir vaxt qalıb və rəsmi ideologiyanın iki yerə ayırdığı məişət göstəriciləri də, əslində, eynidir, çünki məişətin mahiyyəti ideoloji yox, bəşəridir. İ.Vladimirov bu pyesi 1970-ci illərin əvvəllərində tamaşaya qoymuşdu və bu tamaşa, səhv etmirəmsə, 90-cı illərin ortalarına qədər repertuarda idi. Bugünün özündə də Moskvanın və Rusiyanın başqa şəhərlərinin, başqa ölkələrin teatrları bu pyesi müxtəlif yozumlarda tamaşaya qoyurlar.

«Qapıları çırpırlar!..» Mişel Fermo'nun ilk pyesidir, sonralar da o, bir sıra pyeslər yazmışdır, ancaq bildiyim dərəcədə bu pyeslərin heç biri ilk pyesin uğurunu qazana bilməmişdir, və orasını da deyim ki, Fermo həm də tanınmış nasir idi, bir çox ssenarilərin müəllifi idi, hətta 60-cı illərin əvvəllərində «Qapıları çırpırlar!..» əsasında çəkilmiş filmin quruluşçu rejissorlarından biri də o idi.

Yeri düşmüşkən, bunu da qeyd edim ki, böyük fransız aktrisası Katrin Denyöv ilk dəfə həmin filmə çəkilmişdi (Daniel rolunda), elə həmin filmə Danielin böyük bacısı Dominika rolunda isə Katrinin böyük bacısı Fransuaza Dorleak (25 yaşında faciəli surətdə həlak olmuşdur) çəkilmişdi.

Bütün bunlarla bərabər, Mişel Fermo bu gün də geniş tamaşaçı auditoriyalarına xoş, səmimi və təzə-tər ab-hava gətirən bir pyesin - «Qapıları çırpırlar!..»-in müəllifidir.

ELÇİN

Mişel FERMO

QAPILARI ÇIRPIRLAR!..

Üç pərdədən ibarət komediya

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Ata - 45 yaşında

Ana - 45-50 yaşlarında

Dominika - onların qızı

Daniel - onların qızı

Fransua - onların oğlu

Nənə

Pinki - Fransuanın nişanlısı

Arlen - qulluqçu

Jorj - Danielin pərəstişkarı

Qoca - Nənənin pərəstişkarı

MÜƏLLİF İŞTİRAKÇILARI TƏQDİM EDİR

Ata –nümunəvi bir atadır, öz işlərinə çox diqqətli, cidd-cəhdlə çalışır ki, evində sakitlik yaratsın. Övladlarını sevir, amma arvadından fərqli olaraq, bunu bürüzə vermir.

Ana –mülayim, romantik ovqatlı, çox da dərin düşüncələrə dalmayan, zərifliklə, şəfqətlə dolub-daşan, amma bunu yersiz israf edən bir qadındır. Övladları ona təkəbbürlü bir mərhəmətlə yanaşırlar.

Fransua –onların oğludur, çox düz, sözü üzə deyən, bir az da şöhrətpərəst, amma alicənab, müasir və bütün bunlarla bərabər, hərdən çox sadələvh olan bir gəncdir. 20 yaşı var və özünü böyük kişi hesab edir, amma onda hələ uşaqlıqdan çox şey qalıb. «Müasirliyi» ona imkan vermir ki, Pinkiyə bəslədiyi dəruni hissləri qıza bəyan etsin, ancaq Pinki onun bu hisslərini çoxdan duyub.

Pinki –Fransuanın rəfiqəsi və sağlam düşüncəli bir qızıdır. Daxilən çox utancaqdır və Fransua ilə ünsiyyətlərinə baxmayaraq, tez-tez özünə qapılır.

Dominika –yaxşı tərbiyə almış bir qızıdır və yeganə arzusu kino artisti olmaqdır, həm də onu kinonun zahiri, dəbdəbəli tərəfi cəlb edir. O, ya ədəb-ərkanlı, amma başiboş bir xanım, ya da pozulmuş yüngülbeyin bir qız ola bilər.

Daniel –16 yaşı var, gənc, ehtiraslı, çox təmiz və aydın məqsədli bir məxluqdur. Onun xasiyyətinin ən özəl cəhəti - çilğınlığıdır.

Jorj –Danielin pərəstişkarıdır. 27-28 yaşı var. Çox ləng adamdır. Elə bil, hər şey onun daxilində bir sükunət içindədir. Tərbiyəli cavan adam, tipik burjua nümayəndəsidir, hətta, bəlkə də, tipik burjua nümayəndəsinə bir parodiyadır.

Nənə –bu, xüsusi bir məxluqdur, müasir dövrdə XX əsrin əvvəllərindəki poetik illərdən nə qalıbsa, onların canlı təcəssümüdür. Eyni zamanda, nəvələri ilə onların ata-analarından daha yaxındır.

Arlen –əslən Berridən olan qulluqçudur, ipə-sapa yatan deyil, amma özünəməxsus poetik bir insandır. Fikirləşdiyini deyən bu mülayim, təmiz qadın üçün müasir Paris həyatının «çaxnaşması» yad bir şeydir.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Yaxşı təmin olunmuş bir ailənin mənzilində ümumi otaq. Səhnənin dərinliyində, həm sağ, həm də sol tərəfdə qapılar var. Əyninə pijama geymiş, əlində böyük saç şotkası tutmuş, saç düzümü də at quyruğuna bənzəyən on altı yaşlı gənc və sarışın bir qız hay-küylə vanna otağının qapısını döyəcləyir.

DANİEL (*qapıya tərəf qışqırır*). Kimdi ordan çıxmaq bilmir? Sənsən, ata? *Krandan axan su səsi eşidilir.*

Belə də iş olar? Bu xarabada vanna otağına girmək mümkün deyil! (*Yenə qapını döyəcləyir.*) Kimdi orda? Bu qədər neynirsən orda? (*Açar deşiyindən baxmaq istəyir.*) Yox, buna dözmək mümkün deyil!

Başqa bir qapı açılır. Qırx beş-əlli yaşlarında qadın səhnəyə daxil olur.

ANA (*təəccüblə*). Nə olub belə, əzizim? Mənə elə gəldi ki, kimsə qapını döyür. Daniel, axı, mən sənənləyəm!..

Daniel ona fikir vermədən vanna otağının qapısını döyəcləyir.

Deyəcəksiz ki, içəridə kimdi, yoxsa yox? (*Anasına tərəf çönür.*) Görürsən ki, qapını döyən mənəm də!.. Bir saatdır bura girə bilmirəm. Orda atamdı...

ANA (*qapılardan birini göstərərək*). Yavaş ol, əzizim. Qardaşın oyanar. Axı, bilirsən ki, o, evə gec gəlir.

DANİEL. Pah!.. Çox mühüm məsələdir!

Ana gedir. Daniel eləcə vanna otağının qapısını döyəcləyir.

Nədi, sabaha qədər orda oturmaq fikrindəsiz? (*Öz otağına gedə-gedə.*) Bura ev deyil e, Allah bilir nədir!

Daniel otağına gedir. Pinki Fransuanın otağından çıxır. Elə həmin an da o biri qapıdan qarşısındakı çarxlı kiçik mətbəx arabasını itələyə-itələyə Arlen peyda olur və mizi otaqda qoyub gedir. Pinki Fransuanın otağının qapısını açır.

PİNKİ. Mən gedə bilmirəm, qulluqçu burdadı.

Öz otağından Fransuanın yuxulu səsi eşidilir.

Ona fikir vermə, kardır.

Pinki yenə otaqdan çıxmaq istəyərək, qapılardan birini çöl qapısı hesab edərək açır. Bu vaxt yenə Arlen gəlir. Onun əlində bir şüşə çaxır var. Pinki indicə açdığı qapını bağlayır. Arlen onu görüb, təəccüb içində dayanır.

PİNKİ (*özünü sərbəst aparmağa çalışaraq*). Orda, deyəsən, kimsə var. (*Divanda əyləşir.*) Hə, kimsə var... Qapını bağlayıblar!

Arlen gedir. Pinki özünü yenidən Fransuanın otağına salır. Təzədən Daniel gəlir və o saat da vanna otağının qapısını döyəcləməyə başlayır.

DANİEL. Hələ də çıxmayıb? Adam dəli olar! Dur bir, mənfur insan! (*Əl zəngini götürüb silkələyir.*)

Arlen gəlir.

ARLEN. Məni çağırımsız, mademuazel?

DANİEL. Yox. Vanna otağındakı kimdir? Atamdır?

ARLEN. Xəbərim yoxdur.

DANİEL. E-e-e... Sizin heç vaxt heç nədən xəbəriniz olmur!

ARLEN. Bəlkə, müsyö Jorjdur?

DANİEL. Jorj? Müsyö Jorjun bura nə dəxli var?

ARLEN. Çünki həmişə buralarda dolaşır.

DANİEL. Bəs, bunun sizə nə dəxli var?

ARLEN. Mənə heç bir dəxli yoxdur. Sadəcə, mən görürəm ki, o, çox şərəfli insandır... Ancaq...

DANİEL. Ancaq, nə?

ARLEN. Sizin yerinizə olsaydım, mən bilərəm ki, neyləyərdim. Mən... Mən... Olar deyim?

DANİEL. Xeyir, olmaz...

ARLEN. Necə bilirsiniz...

İkisi də gedir. Pinki təzədən peyda olur. Onun ardınca o biri qapıdan Ana gəlir. Pinkini görərək, yaxınlaşıb əlini uzadır.

ANA. (kübar xanım ədası ilə). Yəqin, siz Danielin rəfiqəsisiz?

Həddən artıq həyəcanlanmış Pinki dodaqaltı nəsə mızıldayır.

Eh, mademuazel, boş şeydir, üzr istəməyə dəyməz. Mən uşaqlarımın dostlarını bizim evdə gecə də, gündüz də görməyə öyrəncəliyəm.

Ana diqqətlə qıza baxaraq, heyranlıqla əlini-əlinə vurur.

Aman Allah, siz necə də yaraşıqlısız! Üzünüzün rəngi!.. Heç bir kosmetika da yox!.. Gənc olmaqdan gözəl nə var ki?! Heç vaxt heç bir kremdən istifadə etməyin! Onlar məsələləri daha da genişləndirir. Mən bunu səhərdən axşamacan qızlarıma deyirəm, xüsusən də Dominikə. Ancaq bu evdə heç kim mənə qulaq asmır.

Pinki öz vəziyyətinin naqolaylığını hiss edə-edə dəhşət içində ona baxır. Ana vanna otağına yaxınlaşıb, qapını döyür.

Daniel, əzizim, səni gözləyirlər, çıx, yaxşı deyil. (Pinkinin yanına qayıdır.) Mənim uşaqlarım dəhşətdir! Hər səhər eyni şeydir: vanna otağını birinci kim zəbt edəcək!.. Aman Allah, biz sizinlə nə barədə danışdıq? Hə... Mən deyirdim ki, kosmetik kremlər dərinə korlayır. Dominikə bir baxın. Siz, yəqin, bilirsiniz, axı, o kinoya çəkilir. Onu məcbur edirlər ki, üzünə, Allah bilir, nə sürtsün! Siz, əlbəttə, Dominiklə tanışsınız.

Bu səhnə ərzində qulluqçu gah gedir, gah da təzədən qayıdır və diqqətlə Pinkini müşahidə edir, çünki... Məsələ burasındadır ki, Arlen bu qızı ilk dəfə görəndə, o, evin sahibinin, yəni Atanın otağının qapısını bağlayırdı.

Tanışsınız, hə?

Pinki başını bulayır.

Necə, siz Dominikayla tanış deyilsiz? İşə bir bax!.. Arlen, mademuazel Dominika yuxudan durub?

ARLEN. Yox, madam, mən bu gün onu hələ görməmişəm.

ANA (Pinkiyə). Mən çox istəyirəm ki, siz onunla tanış olasınız... Ah, üzr istəyirəm, mən unudum soruşum ki, sizin adınız nədir?

PİNKİ. Pinki.

ANA. Pinki. O, nə maraqlı addır! İndiki gənclər özlərinə elə gözəl adlar fikiləşib tapırlar ki!.. Hə, Pinki, mən çox istərdim ki, siz Dominiklə - bizim Domino ilə tanış olasınız, sonra da onun barəsində fikrinizi mənə deyəsiz...

Pauza.

(*Məhrəm tərdə.*) Necə bilirsiniz, Pinki... qız, yəni əsl qız - siz başa düşürsünüz də, mən nə demək istəyirəm - əgər özünü ədəblə aparsa... kinoda karyera edə bilər? Mən eşitmişəm ki, bu sahədə əxlaq... bir az... Necə deyim? Bir sözlə, elə olur ki, gənc aktrisalar hərdən... Siz başa düşürsünüz də, mən nə deyirəm?

PİNKİ (sıxılaraq). Bəli, madam.

ANA. Bu fikir məni həmişə narahat edir. Domino elə zərif qızdı ki... Mən istəməzdim ki, onun başına, nəsə, belə bir iş gəlsin... (Yenə əvvəlki tərdə kübar tərdə danışaraq, Fransuanın otağına işarə edir.) Siz Fransua ilə tanışsınız?

Pinki başı ilə təsdiq edir. Bütün bu səhnə ərzində o, narahat halda tez-tez vanna otağının qapısına baxır: hər an o qapı açıla bilər və tanınmaz-bilinməz Daniel oradan çıxıb bilər.

A-a, deməli, siz Fransua ilə tanışsınız? Mənim sevimli Fransuamla! Ondan da narahatam. Axı, o, restoranda orkestrdə çalır. Məncə, vaxtın çoxunu

restoranda keçirmək onun ağ ciyərinə ziyandır. *(Yenə vannə otağının qapısına yaxınlaşır.)* Bura bax, Daniel, bu, daha lap ağ oldu! Səni gözləyirlər. Yaxşı deyil, axı!

Arlen gəlir.

ARLEN. Madam.

ANA. Eşidirəm, Arlen.

ARLEN. Məndə təmiz döşəkağı yoxdur ki, Danielin yatağındakı ağı dəyişim.

ANA. Necə yəni yoxdur?

ARLEN. Yoxdur də, madam.

ANA. Bu dəhşətdir! Bəs döşəkağlarına nə olub?

Arlen cavab vermir.

Böyük sandığa baxmaq lazımdır.

ARLEN. Çardağda?

ANA. Hə. Mən də sizlə birlikdə qalxaram. *(Pinkiyə.)* Məni bağışlayın, mademuazel. Haçansa... siz də belə ev qayğılarıyla üzləşəcəksiz... Mən indi qayıdacağam...

Ana gedir. Tək qalmış Pinki eləcə vannə otağının qapısına baxır. Birdən qapı açılır və ordan yetmiş yaşlarında qupquru quruyub sümükleri çıxmış bir Qocacıq çıxır. O, o tərəf-bu tərəfə baxır və otaq boyu gedərək, qapılardan birini açıb gözdən itir.

PINKİ *(qorxaraq).* Fransua, Fransua!

Daniel sürətlə otağa daxil olur.

DANIËL. Sofiyə makaronu kim verib?

Arlen gəlir.

ARLEN. Mən, mademuazel...

DANIËL. Siz dəli olmusuz? İstəyirsiniz ki, o ölsün?

ARLEN. Mən elə bilirdim ki, onunçun faydalıdı...

DANIËL. Siz elə bilirdiz... Sofiyə makaron!.. Siz bilmirsiniz ki, tısbağa otyeyən heyvandı?

ARLEN. Otyeyən?

DANIËL. Onlar makaron yemir!

ARLEN. Belə de!..

DANIËL *(qeyzlə).* Bifşteks də yemir!

ARLEN. Bax e!..

DANIËL. Belə də bədbəxtlik olar? Az qalmışdı ölsün. Əgər mən vaxtında gəlməsəydim... Bir də ki, o, suyun içindədi... Nə etmisiz?

ARLEN. Madam tapşırdı ki, onu yuyum... yəni çimizdirim...

DANIËL *(özündən çıxaraq).* Onu yumusuz?

ARIËL. Bəli, mademuazel... Ondan pis iy gəlirdi... Sabunlu suya bir az da torta tökdüm...

DANIËL. Nə?

ARIËL. Hə də...

DANIËL. Siz onu sabunla... torta ilə çimizdirmisiz?

ARLEN. Hə. Məncə, onun çox xoşuna gəldi.

Daniel öz otağına qaçır. Arlen bir neçə an yerindən tərpənmir, sonra, görünür, neyisə xatırlayıb, mətbəxə gedir.

Daniel əlində tutduğu tısbağanı silə-silə tələsik gəlir. Ətəri tısbağanın bununa tərəf uzadır.

DANIËL. Ay pis adamlar!.. Mənim əzizim, onlar sənə başına nə oyun açblar?! Ay yaramazlar!.. *(Berkdən qışqırır.)* Ana!.. Ana, hardasan?..

Daniel bütün otaqların qapısını bir-bir açır.

ARLEN *(mətbəxdən boylanaraq).* Madam çardaqdadır.

DANİEL. Belə de... Yaxşı. Mən bu vəhşilərə göstərəcəyəm!.. (*Tısbağaya.*)
Mənim yazıçıgızım...

Pinki yenə də mənzildən çıxmağa cəhd edir. Ancaq bu vaxt Dominik əynində pijama, öz otağından çıxır və yumşaq kürsüdə əyləşib dırnaqlarına lak çəkməyə başlayır.

PINKİ (*Fransuanın otağının qapısını açaraq*). Fransua, burda yenə bir nəfər peyda olub.

FRANSUA. Aman allah!..

Fransua otağından çıxara, Dominikaya tərəf gəlir.

Hə, sənle gərək haqq-hesab çəkim! (*Qıza lap yaxınlaşaraq.*) Zəhmət olmasa, de görüm, mənim poker hesabları yazılmış cib dəftərçəm hara qeyb olub?

DOMİNİKA. Mən nə bilim?

FRANSUA. Özünü bilməməzliyə qoyma.

DOMİNİKA (*ayağa qalxır*). Əl çək məndən. Görmürsən məşğulam?

FRANSUA (*hədəylə*). Sən mənə cavab verəcəksən, ya yox? Cavab ver!

Dominika gözlərini ona zilləyib.

Hə, hardadır mənim poker dəftərçəm?.. Sən təsadüfən onu görməmişən?

DOMİNİKA. Sənə dedim ki, məndən əl çək.

FRANSUA (*hərslənərək, onun əlində yapışır*). Haçan istəyərim, onda da əl çəkərim.

DOMİNİKA (*əlini dartaraq*). Əlimi burax, yaramazın biri yaramaz! Yoxsa elə bilirsən ki, səndən qorxuram?

FRANSUA (*hədəylə*). Qorxmursan? Bu saat sənə göstərəm, zibilin biri zibil!

Qız ona sillə vurur və dalaşmağa başlayırlar. Dominika öz otağına qaçmaq istəyir, Fransua onun belindən dartaraq, bacısını qabaqlamaq istəyir. Əlbəyaxa beləcə davam edir.

DOMİNİKA. Mənim otağıma girməyi sənə qadağan edirəm!

FRANSUA. Mənə axtarış orderi lazım deyil!

Fransua Dominikanı yerə yığıb, üstündə oturur.

Bu saat qaytar! Eşitdin?!

DOMİNİKA. Belə oldu?! Ay qaytardım ha!..

FRANSUA. Aha!.. Mademuazel məni şantaj etmək istəyir?

DOMİNİKA. Burax məni!

Pinki yenə aradan çıxmağa cəhd edir. O, otaqdan çıxmaq istəyəndə, qapı açılır və Ana, qucağında bir topa döşək ağı, içəri girir.

FRANSUA. Buraxmayacağam! Eşitdin? Mənə deməsən ki...

Fransua anasını görüb, sözünü yarımçıq kəsir.

ANA (*Pinkiyə*). Necə? Siz gedirsiz?

DOMİNİKA. Fransua, burax məni!

Ana otağın o biri başında dalaşanları görür.

O!.. Uşaqlar... Dəli olmusuz?.. Ayıb deyil sizə?

DOMİNİKA (*hədəylə*). Buraxmırsan, hə?

ANA. Fransua, bu saat burax onu!

Fransua bir neçə dəfə qızın başını yerə döyəcəliyib ayağa qalxır.

FRANSUA. Yaxşı, eybi yox... gözləyərim...

ANA. Fransua!.. Əzizim!..

DOMİNİKA (*ayağa qalxaraq*). Baxarsan, mənim əziz qardaşım, baxarsan!..
Bunu sənə bağışlamayacağam!

FRANSUA. Yaxşı! Səninlə söhbətimiz qalsın sonraya!

ANA (*Pinkiyə*). Onların əvəzinə mən xəcalet çəkirim...

DOMİNİKA. Baxarsan, sənə nə edəcəyəm!..

FRANSUA. Sən özündən muğayat ol!..

DOMİNİKA (*öz otağına tərəf gedərək*). Baxarsan, əzizim, baxarsan, sənə başına nə oyun açacağam!..

Dominika otağına girib, ardınca qapını çırpır.

FRANSUA. Oyunu mən sənə başına açacağam! Sənə saçlarını yolacağam!..

ANA. Əzizim! Bu nə dəhşətli sözlərdir, deyirsən?

FRANSUA (*dodaqaltı mırıldayaraq*). O, məni əsəbiləşdirir də...

Fransua öz otağına keçmək istəyərkən, güzgüyə baxır.

Zibilin biri!.. Üzümü cırıb...

ANA (*Pinkiyə*). Mademuazel, mən çox təəssüf edirəm... Çox... biabırçılıqdır...

PINKİ. Sağ olun, madam!..

ANA. Siz Danini gözləmirsiniz?

PINKİ. Yox, madam, tələsirəm... Anam narahat olacaq.

ANA. Mən çox mütəəssir oldum. İlahi, bunlara dözmək mümkün deyil! Bəlkə, mən onları məcbur etməliydim ki, idmanla məşğul olsunlar, hə?..

PINKİ. Sağ olun, madam.

ANA. Yaxşı yol, mademuazel.

Pinki gedir. Fransua öz otağının qapısını çırparaq örtür. Bu vaxt çöl qapısının zəngi çalınır. Arlen mətbəxdən çıxmadiğı üçün, qapını Ana özü açır. Jorj gəlir. Eynək taxmış nazik, hündür və utancaq bir oğlandır. Bir az belini əyir. Hiss olunur ki, xüsusi cidd-cəhdlə geyinib.

O-o, Jorj!.. Sizdən nə əcəb?..

JORJ. Salam, madam.

ANA. Keçin, əzizim, əyləşin. Mən elə həyəcanlıyam ki... Uşaqlar yenə dalaşırdı.

JORJ. Daniel?

ANA (*sidq-ürəkdən gülümsəyərək*). Yox, Jorj, sizin Daniel deyildi...

Jorj açıq-aşkar utanır.

O, Jorj, siz qızarırsınız. Əladır, əla!.. Hələ də qızarmağa qadir olan kişilərdən çox xoşum gəlir. (*Köks ötürür.*) Fransua... əvvəllər o da belə idi... amma indi... indi yox. Jorj, siz niyə bir söz demirsiniz? Danieli görməyə gəlmisiz?

JORJ. Hı-hı... Hə... Hı-hı... elə bilirdim... o... evdədi.

ANA. Deyəsən, hə, evdədi.

Ana vanna otağına yaxınlaşıb, qapını açır.

Yox, burda deyil. Yəqin elə indicə çıxıb. Ah, Jorj, çox təəssüf ki, o gedib... Səhər tezdən vanna otağını tutmuşdu. Təsəvvür edə bilməzsiz ki, bu, necə dəhşət idi. Hamını hirs boğurdu. Əgər siz görseydiz... Dalaşırdılar...

JORJ. Eybi yox... Mən yenə gələm... Gələcək də...

ANA (*qüssə ilə*). O-o-o, mənim yazıq Jorjum, sizin bəxtiniz gətirmir... Danielin... hə, onun bəxti gətirib... Mən ha fikirləşirəm, necə olub ki, sizin kimi çox yaxşı cavan bir oğlan bu cür yelbeyin bir məxluqla rastlaşmışız?..

Jorj sükut içində etiraz edir.

Yox, yox, Jorj, mən düz deyirəm... Mən komplimentli səpələyən adam deyiləm, ancaq siz, həqiqətən cazibədar bir oğlansınız!.. Bilirsiniz, siz ideal bir bəy tipisiz, arzulara, xəyallarda olan bəy!.. İşləriniz necədir? Razısız?

JORJ. E-e-e... Çox sağ olun. Aşağı-yuxarı pis deyil. Şikayətim yoxdur.

ANA. İndi o qədər bədbəxt hadisələr olur ki... Yəqin, hamı öz həyatını sığortalamaq istəyir.

JORJ. Yox, nə danışırırsınız, madam? İnsanların çoxu sığortaya lazım olan qədər ciddi yanaşmır...

ANA. Axı, o zaman...

JORJ. O zaman bədbəxt hadisələrdən sonra çəkişmələr başlayır...

ANA. Sizin üçün isə bunun əhəmiyyəti yoxdur. Əsas odur ki, onlar özlerini sizin şirkətinizdə sığortalasınlar.

JORJ. Yox, madam, əksinə. Biz istəmirik ki, müştərilərimizin arasında narazı qalanlar olsun. Bizim zəmanədə heç nəyi diqqətdən yayındırmaq olmaz... Başa düşürsüz, madam? Hərdən müştəriləri başa düşmək çətin olur. Axı onlar həmişə bizim məsləhətlərimizə qulaq asmırlar. Mən bu saat sizin üçün izah edəcəyəm...

ANA. Aman allah, Jorj, daha vaxt yoxdur! Ərim indi gələcək. Bu gün səhər bir həngamə çıxartdı ki!.. Tələb edir ki, səhər yeməyinə hamı vaxtında gəlsin. Belədi də işlər... Siz ki, məni başa düşməlisiz... Bağışlayın, Jorj! (*Çağırır.*) Arlen!

Arlen gəlir.

ARLEN. Eşidirəm, madam.

ANA. Səhər-səhər müsyönün dedikləri yadınızdan çıxmayıb ki?

ARLEN. Xeyr, madam. Hər şey hazırdır.

ANA. Çox yaxşı, Arlen. (*Jorja.*) Bu qız - tapıntıdır!

JORJ. Yaxşı, madam!.. Mən gedirəm...

ANA. Mən çox təəssüf edirəm, Jorj. Mən mütləq Daniyə deyəcəm ki, siz gəlmişdiz, narahat olmayın... Sağ olun, mənim qəşəng balam.

JORJ. Sağ olun. Bağışlayın ki, sizə mane oldum.

ANA. Yox, nə danışırırsız, Jorj!.. Sizi bu evdə görmək hamımız üçün xoşdur. Özünüz bunu bilirsiniz.

Jorj gedir. Ana bayaqkı dava-dalaş zamanı yerə aşmış stulu düzəldir və gedir. Fransua otağından çıxır. Əynində kostyum var, əlində isə köynək tutub, vanna otağına girərək qapını bağlayır. Sağ tərəfdəki qapıdan işgüzar bir adam təsiri bağışlayan Ata gəlir.

ATA (*qulluqçuya*). Arlen, deyin görüm, gitarada çalan sizsiniz?

ARLEN. Bəli, müsyö.

ATA. Belə de... Çox gözəl... Tez edin, yeməyi gətirin.

ARLEN. Müsyö, axı, madam...

ATA. Madam evdə deyil?

ARLEN. Yox, evdədir.

ATA. Çox gözəl. Yeməyi tez gətirin.

ARLEN. Oldu, müsyö.

Arlen gedir. Daniel öz otağından çıxır. Onun əynində göy cins var.

ATA. Bax, belə. Artıq biri gəlib çıxdı.

DANİEL. Salam, ata.

ATA. Fransua evdədir?

Daniel Fransuanın otağına boylanır.

DANİEL. Bilmirəm. Otaqda yoxdur.

ATA. Mən, axı, səhər-səhər xəbərdar etdim: kim lap beş dəqiqə də olsun gecikdi, yeməksiz qalacaq. Anan hardadır?

DANİEL. Bilmirəm.

ATA. Sən özün bəyəm yemək istəmirsən?

DANİEL. Yox, mən ac deyiləm.

ATA. Zəhmət olmasa, nənəni çağır.

Daniel sağ tərəfdəki qapıdan gedir. Arlen yeməkləri gətirir. Elə bu vaxt Ana da gəlir.

Dani, nənə, mizin arxasına! (*Anaya.*) Mənim əzizim, mən...

ANA. Ah, Andre, axı, bilirsiniz ki, siz mənə «mənim əzizim» deyəndə, xoşum gəlmir... Siz həmişə adamın kefini pozan bir xəbər verməyə hazırlaşanda, mənə bu cür müraciət edirsiniz...

ATA. Yaxşı. Siz bunu görmüsüz?

ANA. O nədi elə?

ATA (*əsəbi*). Necə yeni nədi? Görmürsüz? (*Hesab kağızını ona verir.*)

Pauza.

Orda sizi heç nə təəccübləndirmir?

ANA. Əlbəttə, təəccübləndirir.

ATA. Nə?

ANA. Bunun yazılışı.

ATA. Necə?

ANA. Bu hesabları makinada yazdırı bilərdi də...

ATA. Vəssalam? Elə bu? Yox, siz bir fikir verin!.. Yeddi nəfər üçün bir ayda iki yüz səksən beş litr süd! Əslində, yeddi yox, altı nəfər üçün!.. Domenik süd içmir.

Ata əllərini göyə qaldırır.

ANA. Hə... Doğrudan da çoxdur... Bəlkə, səhv yazılıb?

ATA (*əsəbi halda qışqırır*). Yox, burda heç bir səhv yoxdur! Sadəcə olaraq bu evdə bədxərclik hökm sürür! Eşidirsiz, mən nə deyirəm? Dəhşətli bir bədxərclik! (*Səhərdən bəri səssiz dayanmış qulluqçuya.*) Arlen...

ARLEN. Bəli, müsyö.

ATA. Mənə izah edin görüm, altı nəfər bir ayda iki yüz səksən litr süddən necə istifadə edə bilər?

ARLEN. Süd vannası qəbul edə-edə, müsyö!

ATA. Nə?

ARLEN. Axı, mən hardan bilim, müsyö? Bəlkə kimsə süd vannası qəbul edir!

ANA. Siz nə danışırırsız, Arlen?..

Nənə gəlir.

(*Nənəyə.*) Necə yatmısan, ana?

ARLEN. O-oh, ət yadımdan çıxıb!..

Qulluqçu mətbəxə qaçır.

ATA. Bəs bu? Buna nə deyirsiniz? Şirniyyatçının göndərdiyi hesab! Yetmiş dörd pirojna! İnanılmaz bir şeydir!

Fransua əlində elektrik üzqırxanı, vanna otağından eşiyə sıçrayır.

FRANSUA. Mənim britvamı yenə kim götürüb?

ATA. Sən zəhmət çək, otur mizin arxasında.

FRANSUA. Ağla sığan iş deyil e! Bu evdə bir dənə də şəxsi şey saxlamaq mümkün deyil! Kim nə istəyir, götürüb işlədir özüyçün. (*Dominikin otağının qapısını açır.*)

ATA. Fransua! Əgər bu saat mizin arxasında oturmasan, gedib səhər naharını restoranda edə bilərsən.

Fransua Dominikin otağının qapısını açır. Tamaşaçı Domeniki görmür.

FRANSUA (*Dominikə*). Mənim britvamı yenə sən götürmüşsən? Mərc edərdəm ki, sən götürmüşsən! (*Guya Dominikə müraciətlə.*) Hamınızı xəbərdar edirəm: britvamı kimdə görsəm, onu ağzına basacağam!

Arlen gedir.

ANA. Fransua, əzizim, gəl, keç mizin arxasına.

FRANSUA. Əlbəttə! Britvaları mən almalıyam, amma özüm yox, bacılarım işlətməlidir.

Fransua vanna otağına girir, tez də çıxır və gəlib mizin arxasında oturmaq istəyir.

ATA (*qışqırır*). Dominika!

Dominika gəlir. Hələ də əynindəki pijamada. Bilərəkdən asta-asta hərəkət edir.

(*Rişxəndlə.*) Əzizim, bizim bu kasıb süfrəmizin arxasında əyləşib, bizə şərəf verəcəksizmi?

FRANSUA. O-o-o!.. Elə şey olar? Bizim ulduzumuz pəhrizdədir!.. Sürtkəcdən keçirilmiş kök, sonra pələng südü...

ANA. Fransua, mən sənə qadağan edirəm!.. Bacını əsəbləşdirmə!..

FRANSUA (*istehza ilə*). Əlbəttə, əlbəttə... Yirticilər qorxulu olur... Xüsusən də acanda...

DOMİNİKA (*soyuqqanlı*). Qurtardın? (*Qulluqçunu çağırır.*) Arlen!

ATA (*Dominikaya*). Sən bir şey yeməyəcəksən?

ANA. Domino, əzizim, heç olmasa nəşə bir şey ye.

DOMİNİKA. Mənim adım Dominikadır.

ANA (*Nənəyə*). Ana, sən başla...

Arlen gəlir.

DOMİNİKA (*Arlenə*). Mənim köküm hazırdı?

ARLEN. Hə, bişirmişəm.

DOMİNİKA. Bişirmisiz? Çəşmısız-nədi? Bəs vitaminləri?

ARLEN. Vitaminlərə əl dəyməmişəm.

ATA (*rişxəndlə*). Kartof yeyə bilərsən.

DOMİNİKA (*hiddətlə*). Kartof?!

FRANSUA. Ata!.. Siz nə danışırsız? Kino ulduzu hara, kartof hara?..

DOMİNİKA (*yerindən qalxıb, mətbəxə gedə-gedə*). İdiot!

ANA (*hamını sakitləşdirməyə cəhd edərək*). Bəs Dani hanı? Gəlmir?

ATA. Öz otağındadır. Mademuazel ac deyil.

FRANSUA (*təəccüblə*). O, evdədi?

Fransua qalxaraq Danielin otağına gedir.

ATA. Fransua, yeməksiz qalmaq istəyirsən? Yenə hara qalxdın?

ANA. Nədi, yenə nəşə olub?

Dominika mətbəxdən qayıdır. İçində bişmiş kök olan qazan da əlindədir.

Dominika, bəs Dani niyə yeməyə gəlmir?

DOMİNİKA. Bilmirəm. Mənə məlumat verməyib.

ATA. Xahiş edirəm, Alisa, hamı gəlib əyləşsin. Heç olmasa, bircə dəfə bu evdə hamı bir yerdə oğurub sakitcə səhər naharı edə bilər, ya yox?

ANA. Andre, bəlkə, o xəstələnib?..

ATA. Xəstələnib!.. Yox bir, ölür... Yaxşısı budu soruşun ondan görək, səhər-səhər neçə pirojna yeyib?

NƏNƏ. Andre...

ATA. Yetmiş dörd dənə!

ANA. Andre, anam sizə müraciət edir...

ATA. Eşidirəm sizi, nənə.

Nənə nəşə demək istəyir, ancaq ürək eləmir.

ANA. Nə olub, ana?

NƏNƏ. Andre, pirojnaları mən yeyirəm...

ATA. A-a-a!..

NƏNƏ. ... Günorta... nahardan sonra...

ANA. Ana, gerek bunu əvvəldən deyəydin. Yoxsa ki, görmürsən, uşaqlar günahkar olur...

ATA. Sakit olun, Alisa. Bu dəfə onları nahaq ittiham ediblər, böyük iş olmayıb ki!..

DOMİNİKA. İttiham ediblər!.. Elə bil ki, biz qanqsterik!

Arlen gəlir.

ARLEN. Əti gətirim, yoxsa, yox?

ANA. Arlen! Neçə dəfə sizə demişəm ki, otağa ancaq mən çağıranda gələ bilərsiniz... Özü də siz gerek deməyəsiz ki, «əti gətirim, ya yox?» Siz gerek soruşasız: «Əti gətirməyi buyurursuz, madam?»

Ata rişxəndlə gülümseyir.

Gərək diqqətli olasız, Arlen.

ARLEN. Yaxşı, madam. İndi əti gətirim?

ATA. Hə, gətirin, gətirin...

Pauza.

Jorj nəşə çoxdandı görünmür.

ANA. Bu gün səhər gəlmişdi.

DOMİNİKA. Yenə əvvəlki kimi məhəbbətdən dəli-divanədi?

ANA. Yaman acıdilsən, Dominika!

DOMİNİKA. Xeyr. Sadəcə, mənimçün maraqlıdı. Hələ bilmək olmaz ki, bütün bunların axırı necə olacaq.

Arlen əti gətirir.

ANA. Nəyi nəzərdə tutursan?

DOMİNİKA. Heç nəyi. Nəşə danışmaq lazımdı, ya yox? Bizimki ancaq çəkişməkdə...

ATA. Bu ətin birtəhər iyi var. Elə bil, üstünə aseton töküblər.

ANA. Andre, axı, siz görürsüz ki, Domino dırnaqlarına lak sürtür. Bu, lakın iyidi.

DOMİNİKA (acıqlı). Mənim adım Do-mi-ni-ka-dır!

ATA (hirslenərək, Dominikaya). Bircə elə lakımız çatışmırdı. Sən başqa yerə keçə bilməzsən?

DOMİNİKA. Lak iyi sənə xoşuna gəlir?

ATA. Bəli, ətin ədviyatı kimi xoşuma gəlir!

Dominika sakitcə qalxıb, başqa kürsüdə əyləşir. Bu vaxt Daniel ilə Fransua içəri daxil olur. Fransua Danieli çiyinlərindən qucaqlayaraq, mehribancasına onun yanağından öpür.

ANA (əri yenə hirslenməsin deyə tələsik). Axır ki gəldiz. Tez ələyin, əyləşin. Dani, əzizim, sənə nə olub, ağlamısan?

ATA (istehza ilə). Eşq-məhəbbət acılarıdı?

ANA. Andre, lağ etməyin. Dani elə-bələ ağlamır. Nə olub, əzizim?

DANİEL. Ana, mən səni xəbərdar edirəm. Əgər kimsə, eşidirsən, kimsə Sofiyə toxunsa... Mən... mən sənə bütün kaktuslarını çölə atacağam.

ANA. Dani!

DANİEL. Hə, atacağam! Bilirsən, bu gün səhər nə olub? Sofini... sabunla yuyublar, özü də torta suyunda!..

ATA (ironiyalı bir maraqla). Bəs özü buna nə dedi?

DANİEL (hiddətlə). Özü dedi ki, az qalmışdı gəbərim! Yaxşı ki, onun bu cür qalın gönü var! Yoxsa mən burda hər şeyi dağıdardım! Bu evdə nələr baş verir - heç kim ağına da gətirə bilməz! İndi isə, zəhmət olmasa, deyin görüm, niyə səhərlər vanna otağına girmək olmur?

ANA. Əzizim, axı, sən özün idin bütün səhəri ordan çıxmayan...

DANİEL (yenə hiddətlə). Ana, sən nə danışırısan?

ANA. Düzünü deyirəm də...

DANİEL. Yox, buna daha dözmək mümkün deyil!.. Hər şeyin həddi-hüdudu var!.. Mən bir dəqiqəlik də olsa, ora girə bilmədim!.. Eşidirsiz? Bircə dəqiqə də!..

ANA. Daniel, əzizim, yalan danışma. Bilirsən ki, mənim bundan xoşum gəlir. Öz rəfiqən Pinki səni düz bir saat gözlədi... Jorj da ora keçmək istəyirdi...

DANİEL. Mənim rəfiqəm Pikki? İndi də bu çıxdı?

ANA. Dani! Oyun oynama!

Fransua mizin altından ayağı ilə Danielin ayağını sıxır.

DANİEL. Bəyəm mən oyun oynayıram?

ATA (quru). Sən başqa tonda danışa bilməzsən? Ye və sus.

DANIEL. Hər halda, mən sizə söz verirəm: əgər sabah vanna otağına girməyə nail ola bilsəm, daha çıxdı yoxdu! Heç kim heç vaxt ora gire bilməyəcək.

ATA. Buna hələ baxarıq. Qayda-qanunu burda kim qoyur, hə? Bunu bilmək istəyirəm!.. Əgər kimsə o vanna otağını bağlasa, mən qapını sındıraram, bildiz? Sonra da tapşıracağam ki, oranın cəftəsini çıxartsınlar.

ANA. Andre! Belə şey olar?

ATA. Əgər siz elə fikirləşirsiniz ki, bu cür davam edə bilər, çox səhv edirsiniz. Bu üç avara bütün günü heç nəylə məşğul olmur, hələ mənə bir qadağan da edəcəklər ki, vannadan istifadə edə bilməyim!?

ANA. Andre, axı, sizə heç kim heç nəyi qadağan etmir...

ATA. Bircə elə o qalmışdı ki, qadağan etsinlər? Baxın, bir də deyirəm, hansınız yeməyə geciksə... ac qalacaq!.. Özünüzü elə aparırsız, elə bil, bura restorandı, kim haçan istəyir, onda gəlir. Buna son qoymaq lazımdı.

FRANSUA. Ata!..

ATA. Bəli! Heç bir ata buna dözməz! Sabahdan kim geciksə, onu bu mizə yaxın qoymayacağam! Başa düşdüz?

Pauza.

Ya da gedin, səhər yeməyini «dostlarınızla», «rəfiqələrinizlə» yeyin. Bu evdəkilərin hesablaşdığı ancaq onlardı... Nənə, duz hanı?

Pauza.

DOMİNİKA (*şəstlə*). İcazə verin deyim ki, mənim dostlarım...

ATA. Sən get çarhovuzda özünü göstər, bizdən də, zəhmət olmasa, əl çək... Bunlar uşaq deyillər e, quldurdurlar... Biri bütün gününü meyhanada keçirir, leksiyalara getmək əvəzinə, orda truba çalır, o birininki (*Dominikaya baxır*) ancaq pal-paltardı...

Dominika qalxıb şəstlə otaqdan çıxır.

Bu isə (*Daniələ baxır*) elə bil meteordu, birdən bir dəstə dostuyla peyda olur, birdən də yox olur. O dostlar da əsil avaralar dəstəsidə ki var!

DANIEL (*dərhal qızıışaraq*). Mənim dostlarım haqqında belə danışmaq olmaz! Sən onlar barədə heç nə bilmirsən!

ATA. Bədir. Yeməyini ye!

DANIEL. Onda sən də mənim dostlarıma hücum çəkmə.

ANA. Əzizlərim! Səsinizi kəsin, qıcıqlandırmayın atanızı. Axı, çox yorğundu, görmürsüz?

ATA. Yox-yox, siz onları müdafiə edin!.. Ah, mənim bədbəxt Alisam! Bax, siz həmişə beləsiniz, həmişə onları müdafiə edirsiniz. Siz heç vaxt təsəvvürünüzdə də gətirməmişiz ki, uşaqları necə tərbiyə etmək lazımdı.

ANA (*şikayət edir*). Andre! Siz mənə qarşı ədalətli deyilsiz...

ATA. Hə, indi başlanacaq... Siz bir baxın də ətrafa, bu ev nəyə oxşayır? Soruşuram də sizdən, nəyə?

DANIEL. Hər halda, mənim dostlarım...

FRANSUA. Bədi də, Daniel!

Daniel səsinə kəsir. Pauza.

ATA. Yeri düşmüşkən, çaxır çəlləyini gətiriblər... Aşağıdadı. Onu ora, aydın məsələdi ki, mən daşımışam.

Pauza.

(*Fransuaya.*) Bəlkə, mənim xətrimə, çəlləyi zirzəmiyə sən düşürdəsən? Arlen sənə kömək eləyər... Bütün ömrün boyu nəsə bir xeyirli iş görmüş olarsan!..

FRANSUA. Yaxşı... amma yükdaşıyan sınıb e-e-e... Onsuz necə olsun?

ATA. Deməli, gerek yükdaşıyansız keçinəsən. İki kəndir götür, çəlləyi yavaş-yavaş pilləkənlə aşağı düşür, vəssalam.

FRANSUA. «Vəssalam»... Demək asandı. Bəs, kəndir qırılsa, mən də aşağıda olsam, onda?

ATA. Sənə kim deyir ki, aşağı tərəfdə olasan? Arlenlə bir yerdə yuxarıda dayan, çəlləyi də kəndirle yavaş-yavaş aşağı ötürün.

FRANSUA. Onda çox ağır olacaq axı...

ARLEN. Narahat olmayın, müsyö Fransua, mən güclüyəm.

ANA. Andre, doğrudan da, bu təhlükəli deyil ki?

ATA. Təhlükəli? Mən on ildi çəlləyi aşağı daşıyıram, hələ ki, sağam!

FRANSUA. Hə, ancaq yükdaşıyanla!

ATA. Yox, ay idiot, yükdaşıyansız! İki kəndirle, özüm də tək!

FRANSUA. Çəllək üç yüz kilodan az deyil!

ATA. Nə olsun? Pillədən-pilləyə yavaş-yavaş aşağı salırsan... Aman Allah, sənin əlindən birçə iş də gəlmir! Bir sözlə, özün bil... Başqa heç kimi çağırmaqam... Çəlləklə məşğul olma, il boyu da çaxırsız qalın.

FRANSUA. Yaxşı, yaxşı! Mən düşürdərəm.

ANA. Əzizim, sviter geyərsən. Zirzəmi çox soyuqdur.

FRANSUA. Yox, soyuq olmaz...

ANA. Hər halda əyninə gey.

FRANSUA (*əşəbi*). Yaxşı, yaxşı, geyərəm... Ehtiyatlı olacağam... Sonra küçəni keçəndə də o tərəf-bu tərəfə baxacağam...

ARLEN. Madam və müsyö sabah şəhər kənarına gedəcək?

ATA. Mütləq. Nə qədər tezdən olsa, bir o qədər yaxşıdır.

ARLEN. Madam, onda mən şənbə günü axşam azad ola bilərəm?

ANA. Bəs, siz bizlə getmirsiz?

ARLEN (*sıxıla-sıxıla*). Yox, mən gitaraçıların konsertinə getmək istəyirəm.

ATA. Necə bilirsiniz. Ancaq kim ki, bizimlə getmək istəyir, düz səhər saat altıda maşının yanında olsun!. Öz şey-şüyüylə. İndidən deyirəm ki, mən heç kimi gözləməyəcəyəm.

ANA. Fransua, sən bizlə gedəcəksən?

FRANSUA. Yox, mənim işim var.

ANA. Sən orda da iş görə bilərsən də, əzizim. Təmiz havada olmaq yaxşıdır.

ATA (*ironiya ilə*). Siz, nədi, oğlunuzu ekzistensialistlərin toplantısından məhrum etmək istəyirsiniz?

FRANSUA. Ay ata, sən necə də geridə qalmısan!

ANA. Ancaq sən bizimlə gedə bilərdin, əzizim. (*Daniələ.*) Bəs sən, Daniel? Sən gedəcəksən?

Daniel başını bulayır.

(*Təəssüflə.*) Birinci dəfədi ki, heç kim bizimlə getmək istəmir... Neynək, özünü pis olur. (Ərinə.) İkimiz gedərik, Andre, aşıqlər kimi...

Ata çiyinlərini çəkir və hiss olunur ki, bu cəfəng sözlərdən bir az şaşırıb.

(*Fransuaya.*) Ancaq sən nəyəyə diqqət yetirəcəksən də? Əgər ona bir şey lazım olsa...

NƏNƏ. Yox, məndən narahat olmayın. Mən də evdə olmayacağam.

ANA. Aman Allah! Sən hara gedirsən?

NƏNƏ. Məni piknikə, təbiətin qoynuna dəvət ediblər.

ANA. Piknikə?

FRANSUA. Hə, nə olsun ki? Bəyəm o, təbiətin qoynunda gün keçirə bilməz?

ANA. Fransua, xahiş edirəm bir az nəzakətli olasan. Nənəyə «o» demə.

FRANSUA (*ağzı doludu*). Bəyəm mən nəzakətsizəm?

ANA. Dolu ağızla danışmağı mən sənə qadağan edirəm...

Dominika qəzəbli halda qaçaraq səhnəyə daxil olur. Əlində içi boş ayaqqabı qutusu var.

DOMİNİKA. Mənim qara ayaqqabılarımı kim götürüb? (*Danielə.*) Mərc gələrəm ki, sən götürməsən!

Daniel çiyinlərini çəkir.

Sənə qadağan edirəm ki, mənim şeylərimə toxunasan! Eşdirsən? Qadağan edirəm!

ANA. Sakit ol, əzizim. Daniel bu saat qaytaracaq.

DOMİNİKA (*Danielə.*) Hə?!

DANİEL (*qızıışaraq Dominikaya.*) Dəli olmusan? Mənim ayağımın ölçüsünü bilmirsən? Sənin qırx beş ölçülü gəmilərin mənim nəyimə lazımdı?

DOMİNİKA. Aha, mənim ayaqqabılarım özləri harasa qaçıb gediblər!.. Bəlkə, onları nənəm götürüb ki, ziyafətə getsin?

ANA. Dani! Dominikanın ayaqqabılarını qaytar...

Pauza.

FRANSUA. Onları mən götürmüşəm. Müvəqqəti olaraq, tanış bir qıza vermişəm.

DOMİNİKA (*az qalır hirsindən boğulsun.*) Nə?!

Ata maraqla bütün bunlara qulaq asır və hiss olunur ki, məzələdir - Daniel də eləcə. Yalnız Ana baş verənlərə bir faciə kimi yanaşır.

ANA. Fransua, sən gerek belə etməyəydin. Ayaqqabıları başqasına vermək olmaz.

FRANSUA. Niyə? Onu gecəyə dəvət ediblər də. Bunu belə dramatikləşdirmək lazım deyil.

DOMİNİKA. Gecəyə?

FRANSUA. Bəli, gecəyə.

DOMİNİKA. Gecəyə deyirsən? Gör indi mənim ayaqqabılarımın dabanı nə günə düşüb də!.. Yox!.. Adam dəli ola bilər!..

ATA. Arlen!

Fransua öz otağına gedir və Dominika danışıqca, o, hər tərəfi ələk-vələk eləyir ki, ayaqqabıları tapsın. Bir tayını çarpayının altından çıxarır, o biri tayı isə, heç cürə tapa bilmir.

DOMİNİKA (*hirsli, eyni zamanda təmtəraqla.*) Yox! Adam fikirləşir ki, bəlkə, bütün bunları yuxuda görürəm? Mənim ən gözəl İtaliya ayaqqabılarımı aparıb, heç üzünü də görmədiyim bir qıza verəsən ki, geysin!..

DANİEL. İndi bir həftə haray-həşir salacaqsan ki, ayaqqabım, ayaqqabım!..

DOMİNİKA (*Danielə.*) Yaxşı ki, bu sənin ayaqqabıların deyil! Yadına sal ki, Fransuanın plastinkalarına əl dəyəndə nə həngəmə qoparır?

Arlen gəlir.

ATA (*Arlenə.*) Mənim içkim. (*Nənəyə.*) Sizə də balaca bir stəkan təklif edə bilərəm.

NƏNƏ. Yox, çox sağ olun!

DOMİNİKA (*Fransua olan otağa tərəf qışqırır.*) Hə, ayaqqabı nə oldu?

ANA. Sakit ol, əzizim. Fransua indi gətirəcək.

DOMİNİKA. O ayaqqabılar şübhəsiz ki, zay olub, gedib!.. Vəhşidilər də!..

Daniel qəflətən yerindən sıçrayıb qulaqlarını tutaraq öz otağına qaçır və ardınca qapını çırpır.

DANİEL (*qışqırır.*) Dəlixanadır!..

Həmı susub.

ATA. Alisa, zəhmət olmasa, əyləşin.

Arlen gəlir.

ARLEN. Müsyo, nanə yoxuydu, cökə çiçəyi dəmlədim.

ATA. Cökə çiçəyi? Ver, bir dadım, görüm!

Ana Danielin ardınca getmək üçün ayağa qalxır. Ayaqqabıları əlində tutmuş Fransua gəlir.

FRANSUA. Ala, bu da sənin gəmilərin!

DOMİNİKA. Bir də mənim şeylərimə əl dəyməyin!

Domnika ayaqqabılarını daptıb götürərək, öz otağına gedir və ardınca qapını çırpır.

ANA. Fransua, adam da belə iş görər?

FRANSUA. Bəs mənim britvalarım? O, heç utanır, mənim britvalarımı götürüb işlədəndə?

ANA. Axı, əzizim, Dominika onları özgə adamlara vermir.

FRANSUA. Cəhənnəmə ki, vermir! Onun haqqı yoxdu ki, mənim britvalarıma toxunsun. Britvaları xarab eləsə, sən mənə təzəsini alacaqsan?

ATA. Mənə ümid etməyə bilərsən!

NƏNƏ. Mən Yeni ildə təzələrini sənə bağışlayaram.

ATA. Nənə! Onu çox erköyün edirsiniz... O britvalar da, o biriləri kimi olacaq.
Pauza. Dinməzəcə yemək yeyirlər.

FRANSUA. Ata, mənə siqaret ver.

ANA. Əzizim, sən siqareti həddən artıq çəkirsən... Bilirsən, madam Krestinin başına nə iş gəldi?

FRANSUA. Nə oldu?

ANA. O, öldü.

FRANSUA (*çiyinlərini çəkərək, atasına*). Sənin araban hardadı? Yənə həmişəki kimi küçədədi?

ATA. Hə. Nədi ki?

FRANSUA. Mənim bir dostum qaraj alıb...

ATA. Nə olsun?

FRANSUA. Onu o qaraja qoymaq olar... Sən axşamlar onu demək olar ki, heç işlətmirsən...

ATA. Belə... Deməli axşamlar mən hıqqana-hıqqana bütün şəhəri dolanıb gəlməliyəm?

FRANSUA. Yox, niyə ki!.. Mən özüm onu sürüb qaraja aparıb-gətirərəm.

ATA (*rişxəndlə*). Ola bilməz!.. Sən özün!? Çox alicənabsan!..

FRANSUA. Olmaz?

ATA. Bəli, olmaz! Deyəcəksən ki, maşını qaraja qoymusan, gecə saat ikidə də mənə zəng edəcəklər ki, maşın şəhərin o başındadı!.. Nədi, mənə idiot hesab edirsən?

Pauza.

FRANSUA (*səsi mülayimləşir*). Çərşənbə günü axşam maşın sənə lazım olacaq?

ATA. Mən indidən nə bilim ki, çərşənbə günü nə edəcəyəm?..

FRANSUA. Çərşənbə günü onu mənə versəydin, çox yaxşı olardı.

ATA. Akkumulyatoru sönüb.

FRANSUA (*qaş-qabağını sallayır*). Əlbəttə. Hər dəfə səndən maşın xahiş edəndə - akkumulyator sönür.

ATA. Əlbəttə! Qaşqabaqlı bir səfeh hər dəfə o maşını sürəndən sonra faraaltı işıqları söndürməyi yadından çıxarır!

FRANSUA. Cəmi bir dəfə də, bircə dəfə!.. Böyük iş olub? İndi deyəcəksən ki, o vaxtdan bəri akkumulyatoru doldurmamısan?

ATA. Mən sənə izahat verməyə borclu deyiləm. Qurtardı! Hər dəfə sən maşını götürəndən sonra, həftə boyu cərimə gəlir. Çox maraqlıdı, hə? Şüşəsilənləri həmişə xarab olur, külqabısı pomadalı siqaret kötökləri ilə dolu olur, ayaqaltı xalçası da zibilin içində...

ANA (*dəhşətə gələrək*). Andre!..

ATA. Bu günlərdə isə oturacaqda bir şüşə viski tapdım... Axırı onunla qurtaracaq ki, maşını çırpacaqsan bir ağaca. Anan da məndən yapışacaq!.. Bir həngəmə qoparacaq ki, gəl görəsən!..

ANA. Andre!..

FRANSUA. Yaxşı! Yaxşı! Başa düşdüm! Bir də xahiş etməyəcəm. Söhbət bitdi. Onu muzeyə verə bilərsən...

ATA. Mən təzəsini alanda, danışarıq.

FRANSUA. Zarafat edirsən? Yəqin beş ildən sonra...

ANA (*Fransuaya*). Sən maşını götürüb qayıtmayana qədər, mən yata bilmirəm.

Fransua çiymlərini çəkir.

ATA. Yəni səhər dördə-beşə kimi. (*Fransuaya.*) Sən gecələr heç olmasa bir az tez yat. Gör, kimə oxşayırsan? Sən nə işlə məşğulsan?

ANA. Hə, əzizim... Gözümə heç yaxşı dəymirsən...

FRANSUA. E-e... Bədir! Sizə qulaq asanda, adam gerek gedib xəstəxanada yata!

ATA. Hə, getsəydin, heç kim heyret etməzdi... Bütün gecəni restoranda truba püfləyəsen!..

FRANSUA. Axı, bu, mənim işimdi. Mənim bəyəm on beş yaşım var?

ATA. Özün bilərsən, nə istəyirsən elə, uşaq deyilsən... Ancaq gecə on ikidən sonra (*Barmağını Fransuanın otağına tərəf uzadır.*) o vətəni musiqinin səsinə qaldırsan, özündən küs!..

FRANSUA. Vətəni musiqi?! Daha sözüüm yoxdu! Musiqini belə bilirsən də!..

ANA. Bilirsiniz, Andre, cazın yaxşısı da var, pisi də...

NƏNƏ. Ancaq mənim çox xoşuma gəlir. Adamı yerindən oynadır.

ATA. Hə, əlbəttə!.. Bilirəm, nənə, bilirəm!.. Armstrong dahidir, amma İohan Sebastyan Bax yaramazın biridir.

FRANSUA. Aman Allah! Kim belə boş şeylər danışır?!

ANA. Fransua!

ATA. Mən!

FRANSUA. Bax - dəhşətli dərəcədə dahidi!

ATA (*istehza ilə*). Belə de!.. Yaxşı... onda axşam klavesində çal bizimçün.

FRANSUA. Klavesində?! Niyə, bəlkə tütəkdə çalım!?.

Fransua gedir.

ANA. Başa düşürəm, bunlara nə olub? Bunları sakitləşdirmək mümkün deyil.

ATA (*rişxəndlə*). Hə? Sizə elə gəlir ki, haçansa onları sakitləşdirə bilmisiz?

ANA. Bununla nə demək istəyirsiniz, Andre?

ATA. Heç nə.

Nənə qalxıb sakitcə səhnədən çıxır.

ANA. Sizə elə gəlmir ki, onlar, elə bil, nəşə, çox tərs, əsəbi... acıdır olublar?

ATA. Nə deyə bilərəm, mənim bədbəxt Alisam? Axı siz həmişə icazə verirdiz ki, onlar ağıllarına gələni etsinlər. İndi də istəyirsiniz ki, birdən-birə dəyişsinlər? Onlardan hörmət-izzət umursuz?..

ANA (*həzin*). Andre! Belə qəddar olmayın!.. Axı, mən həmişə çalışmışam ki, onlara yaxşı ana olum!

ATA. Çalışmışız!..

ANA. Bəyəm siz nəyə görə məni məzəmmət edə bilərsiz? Andre, siz məni incidirsiz... Axı siz bilirsiniz ki, mən onları nə qədər sevirəm...

ATA. Heç kim xahiş etmir ki, onları bu dərəcədə sevəsiniz. Daha yaxşı olardı ki, onları tərbiyə edəydiz.

ANA. Siz mənə qarşı necə də ədalətsizsiniz.

ATA. Siz həmişə onların nazı ilə oynayırdız, mən cəzalandırmaq istəyəndə, qoymurdunuz... Yadınızda deyil? Mən onları desertsiz saxlayanda, siz onlara xəlvətçə şirniyyat verirdiz.

ANA. Andre! İndi heç kim uşaqları o cür cəzalandırmır. Bu, gülməli bir şeydir. Müasir tərbiyəçilər deyir ki...

ATA (*kinayə ilə*). Ah, ah, müasir tərbiyəçilər!.. Onların dalına yaxşıca bir təpik vurardım!.. Müasir tərbiyəçilər! Bude, bu da həmin tərbiyənin nəticələri!.. Onlar öz həyatlarını yaşayırlar, sizin isə bundan heç xəbəriniz də yoxdur!.. Elə bil, onları birinci dəfədir indi görürsünüz. Bəli, əladır! Əla! (*Rişxəndlə Alisanı yamsılayır.*) «Andre! Belə qəddar olmayın!..» «Andre, onlara imkan vermək lazımdır ki, inkişaf etsinlər, çiçəklənsinlər!» (*Acıqla.*) «Çiçəklənsinlər!..» Bəs, indi niyə şikayət edirsiniz? İndi tam şəkildə çiçəkləniblər də!

ANA. Elədir, ancaq hər şey mən istəyən kimi deyil...

ATA (*acı bir gülüzlə*). Onda təsirli üsullardan istifadə edin!

ANA. Yox, Andre! İndi uşaqları o cür tərbiyə etmərlər. İndi onların şüurunun, hisslərini nəzərə almaq lazımdır...

ATA. Xahiş edirəm, təzədən başlamayasız... Mən sizin gətirdiyiniz dəlilləri yaxşı bilirəm... Sizin... sizin gözəl nəzəriyyələrinizi... Bəlkə, tərffüata varmayaq?

ANA. Axı, Andre...

ATA (*onun sözünü kəsərək*). Ola bilər ki, mən tamam geri qalmışın biriyəm, ancaq həmişə belə hesab etmişəm ki, bu öyüd-nəsihətlər bir qara qəpiyə də dəyməz!

ANA. Andre, inandırırım sizi ki...

ATA (*yenə onun sözünü kəsərək*). Kim məndən gizlədirdi ki, Fransua caz-orkestrdə işləməyə başlayıb, hə? (*Onu yamsılayaraq*) «İnandırırım sizi, Andre, Fransua universitetdə bütün mühazirələrə gedir!»

Ana başını aşağı dikir.

Əlbəttə, indi ağlayıb-sızıldayacaqsız. Onların öhdəsindən gəlməyəndən sonra, başqa nə edə bilərsiniz...

ANA (*ağlamsınaraq*). Andre... axı, siz mənə kömək etmirsiz... Axı, mən istəyirdim ki, yaxşı olsun...

ATA. Budu, indi də mənimlə mərəkəyə başlayırsız...

ANA. Mən özümü elə bədbəxt hiss edirəm ki...

ATA. Qulaq asın, Alisa, yenə başlamayın...

ANA. Mən başlamıram... Sadəcə, istəyirəm ki...

ATA (*onun sözünü kəsərək*). Siz istəyirsiniz ki, bu üç idiotu əlinizə yığasız? Sizə elə gəlmir ki, bir az gecikmisiz?

ANA. Məsələ bunda deyil...

ATA. Bəs, nədədi?

Pauza.

ANA (*ağlamsına-ağlamsına*). Mən istəyirəm ki, onlar məni sevsinlər.

ATA. Siz elə bilirsiniz ki, onların öz hisslərini götür-qoy etməyə vaxtları var? Bu saat onlar bunun hayında deyillər... İndi onların həyatının həzz alma məqamıdır... Yoxsa, mənə başqa cür yanaşırlar, hə? O vaxt yadlarına düşürəm ki, ya pul lazımdı, ya da maşın... Ancaq... mən öləndən sonra... mənim haqqımda yaxşı sözlər deyəcəklər... hətta özlərinə də elə gələcək ki, məni sevirdilər...

ANA. Andre, dəhşətdir...

ATA. Xeyir! Sadəcə olaraq siz dəhşətli dərəcədə sentimentalsız... Adam fikirləşir ki, bəlkə sizin babalarınızdan hansısa alman olub.

ANA. Siz məni başa düşmürsünüz... mən istəyirdim ki, onlara lazımlı olum... kömək edim... Bəyem bu, təbii bir şey deyil?

ATA. Sizə nə deyə bilərəm? (*Rişxəndlə.*) Gözləyin... Bəlkə, elə bir fürsət elə düşdü. (*Ciddi.*) İndi isə diqqətiniz Fransuada olsun. Mən əminəm ki, o, daha universitetə getmir.

ANA (*hirsələnir*). Bu nə sözlərdir, deyirsiniz?

ATA (*ayağa qalxır*). Yox, Alisa, siz düzələn deyilsiz. Hələlik.

Ata gedir.

ANA (*çağırır*). Fransua!.. Fransua!..

Fransua gəlir.

FRANSUA. Nədi yenə?

ANA. Fransua, and iç, and iç mənə ki, sən universitetdə dərsləri buraxmırsan!

FRANSUA. Ay, Allah!.. Yenə başlandı!

ANA. Fransua! Eşidirsən? Xahiş edirəm ki, and içəsən!

FRANSUA. Hə-hə! Ancaq mənim də sənə bir sözüm var... Daniel bir sərçəcik tutub...

ANA. Sərçəcik! Aman Allah! Biz onu necə yedizdirəcəyik?

FRANSUA. Yox e!.. Sən başa düşmədin... Sən bilmirsən ki, sərçəcik nə deməkdə?

ANA. Niyə bilmirəm, bilirəm. Balaca bir sərçə balası.

FRANSUA. O-o-o!..

Pauza.

Müasir dildə sərçəcik - uşaq deməkdir. Başa düşürsən?

ANA. Ah, nə gözəl!..

FRANSUA. Hə?

Pauza.

İndi başa düşdün?

ANA. Nəyi, əzizim?

FRANSUA (*hər bir sözü vurğulayaraq, çox yumuşaq*). Mən istəyirəm sənə başa salım ki, Daniel uşaq gözləyir.

ANA. Ay, aman!..

Ana özündən gedir.

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Həmin dekorasiyadır.

Səhnədə Ana və Dominikadır.

Ana yazıq, amma bir az da gülünc vəziyyətdədir.

ANA (*ağlamsınaraq*). İlahi! Necə bir biabırçılıq! Atan buna nə deyəcək?!

DOMİNİKA. Sən istəyirsən hər şeyi ona danışasan?

ANA. Əzizim, bəs, mən nə etməliyəm?

DOMİNİKA (*sakitcə*). Çox sadə bir məsələdi. Danieli Lyusi xalanın yanına göndərmək lazımdır.

ANA. Lyusi xalanın?

DOMİNİKA. Hə... Başa düşürsən?.. Lyusi xala, yəni İsveçrəyə... İndi bu cür hallarda İsveçrəyə belə deyirlər. Orda məsələ səssiz-səmirsiz həll olunur...

ANA. Dəli olmusan-nədi? Sən istəyirsən ki, mən öz qızımı belə bir işə sürükləyim?!

DOMİNİKA. Bəs, sən də istəyirsən ki, o, bunu sənsiz eləsin?

ANA (*təhqir olunmuş vəziyyətdə*). Dominika...

DOMİNİKA. Bilmək olar ki, səbəbkar kimdi?

ANA. O, heç kimə heç nə demək istəmir.

DOMİNİKA. Bəlkə, heç özü də bilmir ki, kimdi?

ANA. Dominika!

DOMİNİKA. Yəqin, onun o dəstəsindəki oğlanlardan biridir.

ANA. Onun dəstəsi?

DOMİNİKA. Hə də... Daninin dostlarından biri: Teddi, Jilber, ya da hansısa bir başqası...

ANA. Səncə, bu, Jorj ola bilməz?

DOMİNİKA. Jorj!? Ay mənim anacığım, sən Jorju belə bir rolda təsəvvür edə bilərsən? Mən, misalçün, yox.

Pauza.

ANA. Axı, sənın dediyin o cavan uşaqlar...

DOMİNİKA. «Cavan uşaqlar»? Sən bir eşidəydin ki, o «cavan uşaqlar» tək olanda bir-birləriylə necə danışırlar!

ANA. Axı...

DOMİNİKA (*onun sözünü kəsərək*). Balaca həyasızlar dəstəsidir... Əllərinə fürsət düşsə, onlar sənə də sataşarlar.

ANA. Sən nə danışırsan?

DOMİNİKA. Sən nədi, cavanlıqda heç o cür o mərəkələrdə olmamısan?

ANA. Harda? Mərəkələrdə?

DOMİNİKA. Hə də... O vaxt «rəqs axşamları» deyirdiz... O «rəqs axşamları» indi mərəkədir, mərəkə. Necə bilərsən, o «uşaqlar» orda nə edirlər?

ANA. Necə nə edirlər? Rəqs edirlər də.

DOMİNİKA (*yamsılayır*). «Rəqs edirlər də»! Çardaqda, zirzəmidə, vanna otağında, divanda...

ANA. Aman Allah!..

DOMİNİKA. Sən özün bəyem gənclik illərinde o «rəqs axşamlarında» heç naz eləməmişən?

ANA. Yox, niyə... Bir-iki dəfə oğlanlarla öpüşmüşəm...

DOMİNİKA. Görürsən ki...

ANA. Ancaq bu... sən deyənlərlə... bir şey deyil...

DOMİNİKA (*onun sözünü kəsərək*). İlahi! Ay ana, sən necə də sadələvhəsən! İndi də eyni şeydi. Sadəcə olaraq, sizin vaxtınızdakı o naz-qəmzə indi daha da progressivləşib... Vəssalam!

ANA. Dominika!

DOMİNİKA. Daninin gözlədiyi o uşaq da həmin «rəqs axşamlarının» nəticəsidir.

Dominika otaqdan çıxır. Ana tək qalıb.

ANA (*gülünc bir dəhşət içində*). Ay Allah!.. İndi mən nə edim? Nə edim? *Arlen gəlir.*

ARLEN. Madam.

ANA. Nədi, Arlen?

ARLEN. İstəyirəm sizə bir şey deyim...

ANA. Buyurun, Arlen, eşidirəm.

ARLEN. Məsələ bundadı ki, madam... mən çox təəssüf edirəm ki... Mən istəməzdim ki, sizin qanınızı qaraldım...

ANA. Nəsə sındırmısınız?

ARLEN. Hə, madam. Ancaq məsələ bunda deyil... Bu, daha ciddi bir işdir...

ANA. Eh, Arlen!.. Əgər bilsəydiz ki... Yaxşı, sözünüzü deyin... Mənimçün daha heç nəyin fərqi yoxdu...

Ata gəlir.

ATA. Arlen, mənim yazı mizimin üstündəki kağızlara siz əl dəymisiz?

ARLEN. Bəli, müsyö, oranı səlhiqəyə salırdım.

ATA. Səlhiqəyə salırdız!..

ARLEN. Mən kağızları bir yerə toplayıb, küncə qoydum.

Ana otaqdan çıxır.

ATA. Bir yerə topladı?! Neçə dəfə sizə demişəm ki, mənim kağızlarıma əl vurmayasız!

ARLEN. Axı, oranı toz basmışdı, müsyö!

ATA. Cəhənnəmə ki, toz basmışdı! Bir də heç vaxt mən olmayanda kabinetdə yır-yığış etməyəsiz! Aydını?

ARLEN. Bəli, müsyö.

ATA. Mizin üstünə pul çekləri qoymuşdum. Tapa bilmirəm. Siz, təsadüfən, onları görməmişiz?

ARLEN. Görmüşəm, müsyö.

ATA. Bəs, o hardadı?

ARLEN. Tozsoran onu sovurdu.

ATA. Sovurdu?

ARLEN. Bəli, müsyö. Ancaq mən bilə-bilə eləmədim... Təsadüfən oldu... Özü ora soxuldu...

ATA. Möcüzədir! Tozsoran öz-özünə hara istəyir, ora soxulur! Sonra nə oldu?

ARLEN. Əzilib-cırılıb elə günə düşmüşdü ki... onu tulladım.

ATA. Pul çeklərini tulladı?

ARLEN. Bəli, müsyö.

ATA. Adam dəli ola bilər! Belə də ev olar!? Mənim otağında heç bir yır-yığış! Eşitdiz?!

Ata getmək istəyir, ancaq birdən ayaq saxlayır.

Zəhmət olmasa, deyin görüm, sizin o tozsoran təsadüfən mənim zaponkalarımı da sovurmayıb?

Arlenin sifətində xoş bir təbəssüm yaranır.

ARLEN. Sovurub, müsyö. Bir neçə dəfə...

ATA. Belə de!..

ARLEN. Zaponkalar tozsoranın şlanqından keçəndə elə qəşəng cingildəyir ki...

Arlen gedir.

ATA (əllərini geniş açaraq). Bu evdə həmişə anlaşılmaz işlər baş verir!.. Daima nəşə itir!..

Vanna otağının qapısı açılır. Ordan birinci pərdədə gördüyümüz həmin Qocacıq çıxır. Bu vaxt Daniel də otağa daxil olur. Ata heyrətlə qoca kişiyyə baxır. Qocacıq çəkinə-çəkinə otaq boyu keçib, qapılardan birini açaraq, səhnədən çıxır.

ATA (Danielə). Bu kimdi belə?

Daniel cavab vermir.

Daniel, mən səndən soruşuram.

DANİEL. Nə istəyirsən?

ATA. Soruşuram ki, bu tip kimdi belə, indicə vannadan çıxdı?

DANİEL. E-e!.. Heç kim.

ATA. Cavab ver, Daniel!

DANİEL (istehza ilə). Suçəkəndir.

ATA. Mən səninlə ciddi danışırım. Özünü səfeh yerinə qoyma! Ev deyil e, karvansaradır! Kim istəyir girir, kim istəyir çıxır...

Fransua gəlir.

FRANSUA. Ata, əsəbiləşmə. Sənin ürəyinlə əsəbiləşmək olmaz.

ATA. Fransua, sən bilirsən ki, o tip kimdir?

FRANSUA. Hansı tip?

ATA. Eynək taxmış balaca bir qocacıqaz. İndicə vannadan çıxdı.

FRANSUA. Hə, onu deyirsən?.. (Bir az ironiya ilə.) Nənəmin pərəstişkarıdır.

DANIËL. Fransua! Kəs səsini!

ATA. Bu da təzə xəbərdi?

DANIËL. O, nənəmin dostudur... Vəssalam!

Daniel gedir.

ATA. Bəs, o, vannada nə edir?

FRANSUA. Necə neynəyir? Vannada nə edərlər?

Fransua gedir.

Telefon zəng çalır. Arlen gəlir.

ATA. Dəlixanadır, dəlixana! Arlen! Dəstəyi götürün.

Ata gedir.

Arlen telefonun dəstəyini qaldırır.

ARLEN. Alo! Alo!.. Bəli, müsyö!..Bilmirəm, müsyö... Bu saat baxaram, evdədi, ya yox?..

Arlen Dominikanın otağına boylanır.

Mademuazel Dominika! Sizi telefona çağırırlar.

DOMİNİKANIN SƏSİ. Gəlirəm.

Arlen gedir.

Dominika gələrək, telefonun dəstəyini götürür.

DOMİNİKA. Alo... Bəli... Kimdi danışan?.. A, bu sizsiz, Çarli? Necəsiz? Hə, bir neçə sınaq kadrları çəkildi. Ancaq siz ki, bilirsiniz, bu hələ hər şey demək deyil... Hə, «Mariya Çapdelen» filmi üçün... Mən, elə bil ki, elə həmin tipajam...

Fransua ilə Pinki gəlirlər.

FRANSUA. Gördün, necə gözəldi?

PİNKİ. Hə, gözəl qadındır.

FRANSUA. Yox e, mən maşını deyirəm!

PİNKİ. «Pejo»dur?

FRANSUA. Görürəm, sənın maşınlardan yaman başın çıxır! Nə «Pejo»? Dəli olmusan?

PİNKİ. Mən nə bilim?

FRANSUA. «Norton»dur... Altı yüz əlli...

PİNKİ (*onun sözünü kəsir*). Axı, o çox bahalıdı...

FRANSUA. Yox e, yox! Altı yüz əlli min frank demirəm, altı yuz əlli kubsantimetr.

PİNKİ. A-a!..

DOMİNİKA (*telefonla danışır*). İnanılmaz bir şeydir! O qız buna necə nail oldu? O ki, kütbeyinin biridir!

Fransua pətefonu yandırır.

FRANSUA. Hə, sən tam cürətlə deyə bilərsən ki, maşın məsələsindən başım çıxmır! Ancaq mənə inana bilərsən ki, belə maşın ələ düşən şey deyil!

DOMİNİKA (*telefonla danışır*). Guya ki, o, üzə bilir?..

FRANSUA (*Pinkiyə*). Sən bilirsən ki, sürəti yüzə qaldırmaq üçün nə qədər vaxt lazımdı?

PİNKİ. Yox.

DOMİNİKA (*telefonla danışır*). Axı, mən də üzə bilərəm, ancaq elə bir yer yoxdu...

FRANSUA (*Pinkiyə*). Təxmini bir rəqəm de.

DOMİNİKA (*Fransuaya*). Yavaş elə. Mən heç nə eşitmirəm...

FRANSUA. Eləmirəm. (*Deyinir.*) Səhərdən axşamacan telefonla danışır... (*Pinkiyə.*) De görüm.

PİNKİ. Mən nə bilim? Misalçün, iki dəqiqə.

FRANSUA. İki dəqiqə? Yaxşı ki, iki saat demədin.

DOMİNİKA. Hə-hə!..

FRANSUA (*Pinkiyə*). Altı saniyə, başa düşürsən? Altıyaçan sayan kimi, yüzle gedirsən. (*Onu yamsılayır.*) «İki dəqiqə»! Sən doğrudan, bu dərəcədə heç nə bilmirsən?

DOMİNİKA. Hə-hə, də!..

Dominika telefonun dəstəyini mizin üstünə qoyub, patefona yaxınlaşaraq, səsini azaldır.

Adam dəli olar!.. Heç olmasa bir dəfə də olsun, adam telefonla normal danışa bilmir.

Qayıdıb telefonun dəstəyini götürür.

Alo! Hə, mənəm...

Dominika elə astadan danışır ki, nə dediyi eşidilmir.

PİNKİ. Mənim, doğrudan da, matordan-zaddan başım çıxmır.

FRANSUA. Özün də sürmək istəyirsən!..

Fransua patefonun səsini axıra qədər qaldırır.

DOMİNİKA (*qardaşına*). Egoistin biri! Yaramaz! Səsini al! (*Dəstəyə.*) Bağışlayın, Çarli. Sizə demirəm. Mən heç nə eşitmirəm. Bir azdan sizə zəng edəcəyəm. Hə, hə, bu gün!..

Dominika telefonun dəstəyini asır və qeyzlə öz otağına gedir.

FRANSUA. Axır ki, sakitlik yarandı. Onlar hamısı çıxıb gedəndə, bura necə də gözəl olur...

PİNKİ. Hə, elədir.

FRANSUA. Tipik orta burjua ailəsidir. Sizdə də belədi?

PİNKİ. Hə.

FRANSUA. Ancaq sən evdə az olursan.

PİNKİ. Hə.

FRANSUA. Atalığına görə?

PİNKİ. Bilmirəm...

FRANSUA. Mən evdə olmağı onda xoşlayıram ki, heç kim olmasın.

PİNKİ. Mən də.

FRANSUA. Bude, indi rahat nəfəs almaq olar.

Pauza.

Qulaq as, gör necə çalır!.. Əladır... Necəsən?.. Sümüyünə düşür, hə? Sizə nə var ki!.. Qızlarsız də... Sizinçün hər şey sadədir, heç bir qayğı yox, tək qolaylıq olsun, sakitlik, rahatlıq olsun... Qalan hər şey bizim boynumuza!

Pinki çiyinlərini çəkir.

PİNKİ. Sən doğrudan belə fikirləşirsən?

FRANSUA. Bəyəm düz demirəm? Nəsə bir söz de də...

PİNKİ. Məndən nə istəyirsən? Heç nə başa düşmürəm ki, sən nə danışırısan.

FRANSUA. Hə, əlbəttə... O saat incidi...

PİNKİ. Yox, e-e... Dedim axı, mənim doğrudan da maşından başım çıxmır, ona görə də heç nə deyə bilmirəm.

Pauza.

FRANSUA. Yaxşı... De görüm, burda yaxşısı səninçün?

PİNKİ. Əlbəttə. Bura istidi, rahatdı...

FRANSUA. İlahi, sən necə də küsəyənsən?! Sən niyə həmişə məndən inciyirsən? Amma başqalarıyla belə deyilsən.

PİNKİ. Başqalarıyla?

FRANSUA. Bəli, bizim dostlarımızla. De də, de səbəbini.

PİNKİ. Mən boş-boş danışmağı xoşlamıram. Mən həmişə qorxuram ki, kimisə darıxdırım, kiminsə zəhləsini töküm...

FRANSUA. Zəhləsini tökəsən? Sən elə bilirsən ki, mənim zəhləmi tökürsən?

PINKİ. Nə bilim?..

FRANSUA. Sən həmişə heç nə bilmirsən. Bunlar hamısı havayı söhbətlərdi. Sən hər şeyi çox yaxşı bilirsən. Mənim zəhləmi tökən olsaydın, həmişə sənle olardım?

Pinki cavab verməyərək, Fransuya baxır.

Niyə cavab vermirsən? Səninlə heç vaxt heç nəyi müzakirə etmək mümkün deyil.

PINKİ. Çünki bu müzakirənin mənası yoxdur.

FRANSUA. Axı, biz canlı insanlarıq. İnsanlar gerek bir-biri ilə məsləhətləşsin.

PINKİ. Sən istəyirsən ki, mən hər şeyi sənə izah edim?

FRANSUA. Mən istəyirəm bilim ki, mənimlə olmaq sən üçün yaxşıdır, ya yox?

PINKİ. Bunun sənə bir dəxli var?

FRANSUA. Əlbəttə. De!

PINKİ. Mən dedim də, boş-boş danışmağı xoşlamıram. Nəse demək xətrinə bir söz deyəsən... Sonra da başqa bir söz tapılmasın...

FRANSUA. Həmişə belə olmur.

PINKİ. Bəs, necə olur?

FRANSUA. Bilirsən nə var? Necə istəyirsən elə də elə! Öz istəklərin, həyəcanların, qoy özündə də qalsın. Onlar mənə lazım deyil.

Pauza.

Gəl, başqa şey barədə danışaq. Bu gün axşam Teddiylə də, Jilberlə də görüşəcəyəm.

PINKİ. Hə...

FRANSUA. Mərc gəlirəm ki, bu görüş onlar üçün çox da xoş olmayacaq... Məcbur olacaqlar ki, hər şeyi mənə danışsınlar...

PINKİ. Onlar görüşə gəlməyəcək.

FRANSUA. Gəlməyəcəklər?

PINKİ. Hə.

FRANSUA. Niyə?

PINKİ. Mən onlara dedim ki, gəlməsinlər.

FRANSUA. Sən niyə bu işə qarışırsan? Nədi, mənə ələ salırsan?

PINKİ. Hərslənmə, Fransua...

FRANSUA. Onda başa sal görək, bütün bunlar nə deməkdir?

PINKİ. Mən istəmirəm ki, sən gülünc vəziyyətdə qalasan.

FRANSUA. Nə?!

PINKİ. Özün təsəvvür elə ki, necə olacaq. Sən deyəcəksən: «Mənim bacıma görə sizin hansınız təqsirkarsız?» Ya da: «Mən istəyirəm ki, hər şeyi qanuniləşdirəsiniz.» Görürsən, Fransua, necə çıxır?..

FRANSUA. Sən, nədi, vəkilsən?

PINKİ. Yox, mən düz deyirəm.

FRANSUA. Deməli, sənə, hər şeyə gözlərimi yummalıyam? «Hər şeyi bağışlayan qardaş» olmalıyam?

PINKİ. Mən belə demirəm.

FRANSUA. Amma belə fikirləşirsən!

PINKİ. Yox.

FRANSUA. Onda nə təklif edirsən?

PINKİ. Sən gerek Daniylə danışasan. (*Təkrar edir.*) Onlarla yox, Dani ilə.

FRANSUA. Dani ilə?

PINKİ. Hə-hə. Gerek o sənə desin ki, kimdi.. Onlar yox...

FRANSUA. Sən niyə mənə çaşdırırsan? Niyə sənə dəxli olmayan məsələyə qarışırsan?

PINKİ. Kim, mən?

FRANSUA. Yox, Roma papası!.. Tamam ağılını itirmisən e... Təsəvvür elə, mən uşaqları çağırıram ki, məcbur edim hər şeyi boyunlarına alsınlar. Ancaq mademuazel sakitcə onlara deyir: *(Pinkini yamsılayır.)* «Narahat olmaq lazım deyil, uşaqlar. Biz özümüz hər şeyi həll edəcəyik». Ağlasığmaz bir işdi!

PINKİ. Xeyir, mən onlara belə deməmişəm.

FRANSUA. Doğrudan? Onda icazə ver öyrənək, görək, üçtərəfli danışqda siz nədən dəm vurmusuz?

PINKİ. Təqsirkar onlar deyil...

FRANSUA. Zarafat edirsən?

PINKİ. Yox... Onların heç biri təqsirkar deyil...

FRANSUA. Bunu özün fikirləşib tapmısan?

PINKİ. Biz dostcasına danışmışıq. Təqsirkar olsaydılar, deyərdilər.

FRANSUA. İlahi! Sən necə də sadələvhəsən. Mənim sənə, sadəcə, yazığım gəlir...

PINKİ (hirsli). Xeyir, mən sadələvh deyiləm! Nahaq belə söz deyirsən. Sən həmişə elə bilirsən ki... *(Özünü güclə saxlayır.)* Mənə yalan desəydilər, o saat hiss edərdim.

FRANSUA. Onlar nə fikirdədi?

PINKİ. Teddi həmişəki kimi, özündən başqa heç kimlə maraqlanmır. Jilber isə... çox kədərləndi.

FRANSUA. Niyə?

PINKİ. O, sənin bacını çox istəyir.

FRANSUA. Bilirəm... Bunu sübut da edib...

PINKİ. Boş-boş sözlər danışma!.. O, həqiqətən Danini sevir.

FRANSUA. Nə olsun?

Pauza.

Ola bilər...

PINKİ. Bilirsən mənə nə dedi?

FRANSUA. Nə dedi?

PINKİ. Düzdü, təqsirkar o deyil... ancaq buna baxmayaraq, Dani ilə evlənməyə hazırdır.

FRANSUA. Uşağın atası olmaya-olmaya?

PINKİ. Bəli!..

FRANSUA (fit çalır). Hə-ə-ə!.. Doğrudan da bu böyük hərifli Məhəbbətdir!

PINKİ. Nədi, onu qeyri-normal adam hesab edirsən?

FRANSUA. Bilirsən, düzünü desəm, hə. Əgər o, Dani kimi həllə-hürüş bir qızla evlənsəydi, mən bunu başa düşərdim. Ancaq öz dostlarından birinin hamilə qoyduğu qızla evlənmək, üstəlik, o uşağa da sahib çıxmaq - bilirsən, bu başqa şeydi!..

PINKİ. Sən heç nə başa düşmürsən.

FRANSUA. Mən bunu ağlasığmaz bir şey hesab edirəm.

Daniel gəlir.

DANİEL. «Ağlasığmaz şey» nədi elə?

FRANSUA. Qızların səfehliyi.

DANİEL. Əla!.. Müsyo bu gün yuxudan deyəsən, tərs qalxıb...

Daniel Pinkiyə yaxınlaşır.

Belə başa düşürəm ki, bizim gələcək gəlinimizsiz?

Fransua qızları bir-birinə təqdim edir.

FRANSUA. Pinki. Dani.

DANİEL. Çox şadam.

Xeyli uzun bir pauza.

Sizə mane oldum.

FRANSUA. Ah, bu məşhur qadın hissiyyatı! Elə bil, nəşə hiss eləmişən...

DANIËL. Ola bilər.

FRANSUA. Yaxşı. Onda gəl, mətləbə keçək...

PINKİ. Fransua...

FRANSUA. Sən sus!

DANIËL. Nə gözəl! Adam nişanlısıyla, bax, belə danışar, hə!.. Ərə getməyə dəyərlə..

FRANSUA. Sənin fikrini soruşan yoxdur! Yaxşısı budu ki, sənin haqqında danışaq.

DANIËL. Mənim haqqımda?

FRANSUA. Sənin... hm... ikinizin haqqında.

DANIËL. Başa düşürəm.

FRANSUA. Hə, buyur...

DANIËL (Pinkiyə). Gör, necə əsəbidi...

FRANSUA. Mən əsəbi deyiləm. Sadəcə olaraq, mən baş verənlərə ciddi yanaşıram.

DANIËL. Deməli, sən «ciddi-əsəbisən», hə?

FRANSUA. Qurtardın?

Fransua pətefonu söndürür.

Sən həqiqətən məni əsəbiləşdirməyə başlayırsan. Axı, mən istəyirəm ki, sənə kömək edim, səni bədbəxtliyin içindən dartıb çıxarım. Ancaq, buyurun, mademuazel təkəbbürlə danışır... rişxənd edir... Adam lap mat qalır!..

DANIËL. Sən məni hansı bədbəxtlikdən xilas etmək istəyirdin?

FRANSUA. Nədi, məni ələ salırsan?

DANIËL. Qulaq as, Fransua, burda nəşə bir anlaşılmazlıq var... Mən heç vaxt səndən xahiş etməmişəm ki... fikirləşdiyiniz məsələ ilə məşğul olasan...

FRANSUA (Pinkini göstərərək). Onun yanında danışa bilərsən. O, hər şeyi bilir...

DANIËL. Çox yaxşı. Deməli, belə - xahiş edirəm bu məsələ ilə...

FRANSUA (onun sözünü kəsir). Axı bunun mənə də dəxli var!.. Sən mənim bacımsan, ya yox?

DANIËL. Hə, nə olsun ki?

FRANSUA. Necə yəni «nə olsun ki?» Elə bilirsən, mən imkan verməliyəm ki, sənin yelbeyin hərəkətlərin...

DANIËL (onun sözünü kəsir). Sənə kim deyib ki, mən nəşə yelbeyin bir iş görməyə hazırlayıram?

FRANSUA. Quşun belində uçub gəlib, hə? Elə bilirsən, mənim bu işlərdən başım çıxmır? Daha on beş yaşım yoxdu e, mənim...

DANIËL. Qulaq as, əzizim, sən çox yanılırsan. Mənim indiki vəziyyətim özümün çox xoşuma gəlir. Heç bir narahatçılığım yoxdu, heç bir xilas yolu da axtarmıram.

FRANSUA. Nə?!

DANIËL. Nə eşitdin, o! Bu mənim hüququmdu. Elə deyil? Ümid edirəm ki, sən alicənab bir ata rolunu oynamayacaqsan. Bircə elə bu qalmışdı!..

FRANSUA. Sən heç başa düşürsən nə danışırısan?

DANIËL. Mən çox gözəl bilərəm ki, nə edirəm və nə istəyirəm! Səni də əmin edirəm ki, özümü xoşbəxt hiss edirəm, öz vəziyyətimə də sevnirəm! (Pinkiyə.) Bu - qeyri-adidir!..

FRANSUA (Pinkiyə). Yox, sən eşidirsən? Eşidirsən nə danışır? Adam fikirləşə bilər ki...

DANIËL (onun sözünü kəsir). Nə fikirləşə bilər? Fikirləşər ki, mən başımı itirmişəm? Yox, mənim əzizim, mən qətiyyən başımı itirməmişəm. Mən uşaq gözəyirəm. Bu işə əla bir işdi! Sən bunu başa düşə bilməzsən. Sən - kişisən.

FRANSUA. Mən səni yaxşı başa düşürəm, Dani... Ancaq elə şeylər də var ki, onları nəzərə almaq lazımdı. Biz sivil bir dünyada yaşayırıq...

DANIËL. Əgər sən elə bilirsən ki, başqalarının münasibəti məni narahat edir - çox yanılırsan. Boş yerə vaxtını itirmə. Yadından çıxmasın ki, bu məsələdə əsas maraqlı adam mənəm! Məndən başqa heç kim!..

FRANSUA. Bəs, uşağın atası kimdi?

DANIËL. O-o-o!.. Atası...

FRANSUA. Bəli, atası?

DANIËL. Qoy, bu səni narahat etməsin.

FRANSUA. O, səni atıb?

Pauza.

DANIËL. Fransua, təkid etmə... Mən başqa heç nə deməyəcəyəm. Heç kim... heç vaxt... heç nə bilməyəcək.

FRANSUA. Yox... bu qız xalis idiotdur!

PINKİ. Fransua, işin yoxdu. Əl çək...

FRANSUA. Bilirsiniz, nə var... Burda bir yox, iki idiot qız var! Yaxşısı budu ki, mən çıxıb gedim. Sadəcə olaraq, siz gərək ikiniz də (*Əli ilə gicgahını göstərir.*) burdakı dağarcığınızı dəyişəsiniz!..

Fransua gedir.

DANIËL. Gör, necə haray-həşir salır!..

Fransua qapını açıb başını çölə çıxarır.

FRANSUA. Özün də elə bilmə ki, məni məğlub etdin... Mən geri çəkilməyəcəyəm... Xəbərdarlıq edirəm: lap iki ay da çəksə, mən hər şeyi öyrənəcəyəm. Çao!

Fransua başını içəri salıb, qapını bağlayır.

DANIËL. O, əla oğlandı, düzdü?

PINKİ. Hə.

DANIËL. Ancaq heç nə başa düşmür... Etiraf edirəm ki, yarım il bundan qabaq mənə də desəydilər ki...

Nənə gəlir.

(Mülayimcəsinə.) Nənə, xəbərin var də?..

NƏNƏ. Nədən?

DANIËL. Məndən!..

PINKİ. Mən gedim.

DANIËL. Yenə gələcəksən? (*Nənəyə.*) Bu mənim rəfiqəmdir.

Pinki gedir.

NƏNƏ. Hə, sənə nə olub ki?

DANIËL. Tap görüm.

NƏNƏ. Mən tapa bilmərəm. Özün de.

DANIËL. Mənim uşağım olacaq.

NƏNƏ. O-o-o!.. Ola bilməz!

DANIËL. Hə!.. Sən keçirsən üçüncü nəsle... Qoca nənə olursan... Yaxşıdı?

NƏNƏ. Əlbəttə! Bəs, sən nə bilmişdin?!

DANIËL. Bu barədə hələ heç kim heç nə bilmir. Təkcə səndən, bir də Fransuadan başqa.

NƏNƏ. Bəs, onun adını nə qoyacaqsan?

DANIËL. Doğrusu, hələ bu barədə fikirləşməmişəm. Sən nə təklif edirsən?

NƏNƏ. Rəhmətlik baban kimi, qoy, Jermen olsun.

DANIËL. Jermen? Uşaq üçün bir az təmtəraqlı deyil ki? Necə bilirsən?

NƏNƏ. Mənə çox xoş olardı.

DANIËL. Yaxşı! Onda belə edirik: hamının ürəyincə olsun deyə, ona Djimmi deyərik.

NƏNƏ. Djimmi?

DANIƏL. Hə. İndi Jermeni belə çağırırlar.

NƏNƏ. Bəs, qız olsa?

DANIƏL. Bu, müzakirə oluna bilməz! Mən oğlan sifariş etmişəm!

NƏNƏ. Əla! O-o-o!.. Necə də xoş bir xəbər! Ona cıqqılı corablar toxuyacağam.

DANIƏL. Nə gözəl!.. Toxumağı mənə də öyrət, yaxşı?

NƏNƏ (*ciddiləşir*). Bəs, atası?.. Siz evlənəcəksiz?

DANIƏL. Bu hələ sonranın işidi. Bilirsən, o... o, azad deyil.

NƏNƏ. Evlidir?

DANIƏL. Yox... Məsələ bunda deyil... Mən hələ sənə izah edə bilmərəm, nənə. *Nənə qalxıb dolabı açır və orda nəşə axtarır.*

NƏNƏ. Yaxşı. Mənə sonra deyərsən, nə olar? Bu, elə də vacib bir məsələ deyil.

DANIƏL. Ah, nənə! Sən də belə fikirləşirsən!?

NƏNƏ. Əlbəttə! Sən bunu sonralar başa düşəcəksən. Həyatda... elə də çox şey yoxdu ki, onu mühüm hesab edəsən... Əlbəttə, sağlamlıq... bir də ki, yaxşı uşaq... Vəssalam. Qalanları...

Daniel sevinclə atılıb, nənəsini qucaqlayır.

DANIƏL. Nənə! Sən qıyamətsən! Mən səni elə çox istəyirəm ki!..

NƏNƏ. Bilirsən, məni kim narahat edir? Sənin bu valideynlərin... Anan nə deyəcək?

DANIƏL. O-o-o!.. Anam! Bir dəfə ona dedim ki, bir oğlanla öpüşmüşəm, az qaldı ürəyi getsin... O vaxtdan ona heç nə demirəm...

NƏNƏ. Hə, mənə də onlar bunu başa düşməyəcəklər... Onlar elə köhnə fikirli adamlardı ki...

Ata gəlir.

DANIƏL. Ata!

Ata diksinir.

Qulaq as, əgər sənə desəydilər ki, qızlarından biri uşaq gözləyir, nə edərdin?

ATA. Nə?

DANIƏL. Mən sənə sual veririrəm, sən də cavab ver də...

ATA (*özündən çıxır*). Mən onu elə qovardım ki!..

DANIƏL. Bax, bu çox ibrətamizdir! Dəhşət!..

ATA. Nə dedin?

DANIƏL. İndi yaşlı adamların fikri-zikri barədə o qədər şey öyrənirəm ki!.. Heyrətamizdir!..

ATA (*rişxəndlə*). İşə bir bax!..

DANIƏL. Bir də ki, burda qəribə nə var ki? Bu qədər müharibələrdən sonra... valideyinlər şaşırıblar də...

Ana gəlir.

ATA. Alisa, eşitdiz sizin qızınız nə deyir?

ANA. Yox.

ATA. Qızlarımız naməlum kimlərdənsə uşaq gözləsə, biz gerek bunu tamam normal hesab edək.

ANA. Andre!

DANIƏL. Mən belə demədim...

ATA. Ancaq belə fikirləşirdin, hə?

ANA (*məzəmmətlə*). Dani, əzizim...

ATA (*istehza ilə*). Narahat olmayın, Alisa, bu, gecikmiş cinsi inkişafın əlamətidir.

Ata gedir.

DANİEL (*onun ardınca*). Səndə isə vaxtsız qocalıq əlamətidir!
ANA. Sənə ayıb deyil?
Arlen gəlir.
ARLEN. Madam!
ANA. Eşidirəm, Arlen?
ARLEN. Müsyö Jorj gəlib. O, mademuazel Daniellə danışmaq itəyir.
ANA (*sevincək*). Ah!.. Jorj...
DANİEL. Bircə elə o çatışmırdı!
Daniel getmək istəyir.
ANA. Dani! Sən hara gedirsən?
DANİEL. Onu görmək istəmirəm. Tez ötür burdan, getsin.
ANA. Əzizim, mən səni başa düşmürəm. Sən Jorju istəmirsən?
DANİEL. Yox.
ANA. Onun nəyi sənin xoşuna gəlmir?
DANİEL. Stili.
ANA. Stili?
DANİEL. İkinci Henrix dövrünün stili!..
Dominika gəlir.
DOMİNİKA (*yarızarafat, yarı rişxəndlə*). Özümə şərəf hesab edib, bildirirəm ki, Don Juan gözləyir.
ANA. Bilirik. Dani onu görmək istəmir. Mən özüm gedərəm. Onsuz da, Jorjla söhbətim var.
Daniel də kitabları yığıdırıb getmək istəyir.
DOMİNİKA. Daniel!
DANİEL. Nədi?
DOMİNİKA. İdiot olma də!..
DANİEL. Öz əməllərimdir, özüm də bilərəm. Mən bəyəm hələ də balacayam?
DOMİNİKA. Bəli!
DANİEL. Bəs, sənin kimi böyük bir adam mənim yerimdə olsaydı, sənə, neyləyərdi?
DOMİNİKA. Sənə cavab verməyi lazım bilmirəm. Sən istəyirsən balaca ana rolunu oynayasan? Onda buyur!
DANİEL. Deməli, sən elə bilirsən ki, mənim uşağım olsa, mən rol oynayacağam?..
DOMİNİKA. Sən başa düşürsən ki, neyləyirsən? Axı, sənin cəmi on altı yaşın var!..
DANİEL. Mən hər şeyi başa düşürəm.
DOMİNİKA. Onda öz əyləncəni davam elə!..
DANİEL. Sən bunu əyləncə hesab edirsən?
DOMİNİKA. Bəli. Ümid edirəm ki, sən ərə getməyə hazırlaşmırsan. İndidən ərə getmək sənə layiq deyil.
DANİEL. Ərə getmək barədə heç söz ola bilməz!
DOMİNİKA. O, səninlə evlənmək istəmir?
DANİEL. Cürət etmir.
DOMİNİKA. Niyə?
DANİEL. Bunun sənə dəxli yoxdur. Elə başqalarına da.
DOMİNİKA. Sən nə danışırsan, hə?!
DANİEL. Sadəcə olaraq, xahişim odur ki, mənə görə həyəcan keçirmə. İkimiz üçün də hər şey yaxşı olacaq. O da razı qalacaq.
DOMİNİKA. «O», - axı, kim?
DANİEL. Məndən heç nə soruşma, onsuz da heç nə deməyəcəyəm. Əgər bilsəydin ki, mən necə xoşbəxtəm!..

Daniel gedir. Jorj gəlir.

JORJ. Salam, Dominika.

DOMİNİKA. Necəsiz, Jorj?

Dominika da gedir və Ana səhnəyə daxil olur.

ANA. Jorj! Əzizim! Əgər bilsəydiz, mən necə bədbəxtəm.

JORJ. Nə olub, madam?

ANA. Əgər siz bilsəydiz!.. Ah, İlahi!.. Sizə deməyə elə çətinlik çəkərəm ki!.. Sizin balaca Daniniz...

Jorj nəşə, bir qəza hiss edərək həyəcanlanır.

JORJ. Ona nə olub?

ANA. Yox, mənim balam!.. Ancaq... çox bəd bir hadisədir... Başa düşürsünüz?

Ana özünü güclə ələ alaraq, Jorju agah etmək qərarını verir.

Dani çox pis bir iş görüb... Başa düşürsünüz? Dəhşətli dərəcədə pis bir iş!

Tamam aşkardır ki, Jorj heç nə başa düşür. Ana Jorja yaxınlaşıb, onun başını qucaqlayır.

Jorj! Siz elə bir insansız ki, bunu heç aqlınıza da gətirə bilməzsiz! Ancaq mən sizə deməliyəm... Siz çox əzab çəkəcəksiz, əzizim...

Jorj tamam şaşırmış bir vəziyyətdədir.

... Dani uşaq gözləyir...

JORJ. Nə?

ANA. Dani uşaq gözləyir.

Pauza. Jorj heç nə demir.

JORJ (*utana-utana*). Madam, bu, mümkün olan iş deyil!

ANA (*məyus*). Bədbəxtlikdən, bu, belədir.

Jorj yumşaq kürsüyə sərilir.

Bəli... Dəhşətdir! Dəh-şət-dir!

JORJ. Yox, madam, bu, mümkün olan iş deyil...

ANA. Ancaq təəssüf ki, həqiqətdir...

Jorj qalxaraq əsəbi halda var-gəl edir.

Ana oturaraq əlləri ilə başını tutub, Jorja baxır.

Jorj birdən onun qarşısında dayanır.

JORJ (*təntənəli surətdə*). Madam, mənə elə gəlir ki, siz səhv edirsiniz!

Ana maddım-maddım ona baxır.

Bu, ola bilməz. Daniellə belə bir hadisə baş verə bilməz! Hamıyla ola bilər, ancaq onunla yox! Daniel belə bir iş tutmaz!

Ana ona elə baxır, elə bil, ovsunlanıb.

Mənə elə gəlir ki, burda nəşə, başqa bir məsələ var.

ANA. Başqa məsələ?

JORJ. Bəli, madam.

ANA. Axı, Jorj, siz niyə belə fikirləşirsiniz?

JORJ. Bunu sizə Daniel özü deyib?

ANA. Yox!

JORJ. Bax, görürsünüz. Yavaş-yavaş hər şey aydın olur. Yox, madam, yox, nəşə elə bir şey var ki, bizim xəbərimiz yoxdu. Mən hələ bunu bilmirəm, ancaq Daniellə bağlı belə bir iş - cəfəngiyatdır!

ANA. Siz nə danışırırsınız, Jorj, bu, çox ciddi bir söhbətdir.

JORJ. Yox, madam, bu, qətiyyənlə mümkün olan bir iş deyil! Daniel belə bir iş görsün? Qətiyyənlə! Bunu sizə Dominika deyib?

ANA. Yox, əzizim... Dominika deməyib...

JORJ (*təəccüblə*). Ancaq mən elə bidirdim ki...

ANA. Siz niyə elə fikirləşirsiniz ki, bizim uşaqlardan kimsə qara yaxa bilər?

JORJ. Bilmirəm, madam, ancaq bu, nəşə bir uydurmadı, yalandı. İnanıram sizi ki, bu bir yalandır. Daniel buna getməz! Bu, yalandır!

ANA. Axı, mən Danieli sizdən yaxşı tanıyıram...

JORJ (*ciddi*). Siz onun haqqında nə bilirsiniz, madam?

Pauza. Ana bir müddət otaqda var-gəl edir, birdən dayanaraq, Jorja yaxınlaşır.

ANA. Yox, yox, bir də yox!

Jorj təəccüb içində ona baxır. Ana sözləri təntənəli surətdə deyir, ancaq bu təntənədə nəsə bir qrotesk də var.

Yox, Jorj, məsuliyyətdən qaçmaq lazım deyil.

JORJ. Ancaq, madam...

ANA (*onun sözünü kəsərək*). Yox. Jorj. Sizin dedikləriniz çox gözəldir... Siz Danieli müdafiə edirsiniz... Siz çox həssas adamsız, ancaq mən... Baş verənlərə sizin kimi baxmağa mənim ixtiyarım yoxdur. Mən gerek nəsə edim. Bu, mənim borcumdur, analıq borcum.

JORJ. Axı, siz nə etmək istəyirsiniz?

ANA (*yenə yazıq bir tərzdə*). Bilmirəm... Hər haldı... nəsə etməliyəm...

JORJ. Nə?

ANA. Bilmirəm... Ancaq əsas odur ki, mən burdayam, başa düşürsünüz?.. Daniel mənə güvənə bilər.

JORJ. Sizə?

ANA. Bəli... Mən gerek ona qarşı çox həssas olum. Onu heç bir sorğusuala tutmayacağam. Belə işdə gerek ədəb-ərkanı gözləyəsən... Bu çox ciddi məsələdi, elə deyil? Mən ona dayaq olacağam... O da bunu hiss edəcək.

Pauza.

Jorj çox pərtidir, başı ilə Ananın dediklərini təsdiq edir.

JORJ (*elə bil, özü-özü ilə danışır*). Ola bilməz, yox, ola bilməz... Daninin başına belə bir iş gələ bilməz.

Jorj qalxıb getmək istəyir.

ANA. Qulaq asın, Jorj, əzizim...

Jorj qapıya doğru gedir və daha Anaya heç bir əhəmiyyət verimirdi, elə bil, bu qadını tamam yadından çıxarıb.

JORJ. Mən bütün bu əhvalatda bircə sözə də inanmıram. Bütün bunlar hamısı quraşdırma bir şeydir...

Jorj gedir.

ANA (*tək*). Aman Allah!.. Bu oğlan lap uşaqdır! Mən gerek bu barədə ona heç nə deməyəydim.

Ana qapıya tərəf qaçır.

Jorj! Jorj!

Jorj qayıdır.

JORJ. Madam, mən deməliyəm ki, belə alçaq dedi-qoduya sizin bu cür əhəmiyyət verməyiniz, məni dərindən təhqir edir...

Jorj yenidən gedir.

Arlen gəlir.

ARLEN. Madam...

Madam eşitmirdi.

Madam!..

ANA. Ah... Bu sizsiz? Nə olub, Arlen?

ARLEN. Mən sizə demək istəyirəm ki... Bayaq demək istədiyimi... demək istəyirəm...

ANA. Hə... Eşdirəm sizi.

ARLEN. Siz həmişə mənə qarşı elə mehriban olmusunuz ki...

ANA. Yaxşı... Sözlünüzü deyiniz, Arlen!..

ARLEN (*tərəddüd edir*). O qızı demək istəyirəm... Yadınızdadı, səhər burda olan qızı...

ANA. Hə... Mademuazel Danielin rəfiqəsini? Onun adı nə idi? Yene yadımdan çıxıb...

ARLEN. Dedi ki, Pinki, madam.

ANA. Hə, düzdü, Pinki.

ARLEN. Bəli, madam.

Arlen tərəddüd içindədir.

ANA. Buyurun, Arlen, deyin, nə məsələdi?

ARLEN. O qız mademuazel Daniellə heç tanış da deyil. Hətta...

ANA (*onun söünü kəsərək*). Siz nə danışsınız, Arlen? İndi də bu nə səfeh söhbətdi belə?

ARLEN. Yox, madam, o qız mademuazel Danielin rəfiqəsi deyil. O... o, müsyönün rəfiqəsidir...

ANA. Müsyönün? Müsyö Fransuanın?

ARLEN. Yox, madam, müsyö... Andrenin. Bu gün səhər mən özüm gördüm... mən lap yaxşıca gördüm ki... o qız müsyö Andrenin otağından çıxdı... Sonra o, vanna otağına girmək istədi, amma orda adam var idi. Sonra da tez sivişib, getmək istəyirdi. Amma siz gəldiz, madam... Elə bildiz ki, o, mademuazel Danielin rəfiqəsidir.

ANA. O qız müsyönün otağından çıxdı? Bu gün səhər? Axı...

ARLEN. Bəli, madam. Əynində də müsyönün pijaması var idi.

ANA. Siz nə danışsınız?!

ARLEN. Bəli, madam, olanı - budu...

Ata gəlir.

ATA. Alisa, əzizim. Ananız evdədi?

Ana ona baxır və heç nə deməyərək məğrur addımlarla onun qarşısından keçib, otaqdan çıxır.

ATA (*bərkdən*). Nənə! Mən sizlə danışmaq istəyirdim.

Nənə gəlir.

Bilirsiz nə eşitmişəm, nənə? Siz gecə də, gündüz də, nə vaxt olur, olsun, kənar bir kişi ilə görüşürsüz?

Nənə susur.

Cavab vermək istəmirsiniz?

Nənə başını bulayır.

Deməli, siz istəyirsiniz ki, mən bu cəfəng dedi-qoduya inanım?

NƏNƏ. Cəfəng dedi-qodu? Siz niyə belə deyirsiniz, Andre? Yəni mənim ixtiyarım yoxdu ki, kimləsə ünsiyyətdə olum?

ATA. Ünsiyyət barədə sizə bir söz deyən yoxdu. Bəyəm, siz bizimlə bir yerdə olanda xoşbəxt deyilsiz? Bəyəm, uşaqlar sizi istəmir?

NƏNƏ. İstəyir.

ATA. Bəs, onda məsələ nədədi?

NƏNƏ. Hər şey çox yaxşıdı, Andre. İnanırıram sizi...

ATA. Axı... Bu cənab kimdi belə?

NƏNƏ. Mənim... dostumdur.

ATA. Dostunuzdur?

NƏNƏ. Bəli.

ATA. Bu dostluq çoxdandı belə?

NƏNƏ. Yox, elə də çoxdan deyil...

ATA. Bəs... bəs, onunla harda tanış olmuşuz?

NƏNƏ. Dükanda.

ATA. Dükanda?

NƏNƏ. Hə, bağın yanındakı dükanda. O, hər gün ora gəlib, quşları yedizdirirdi.

ATA. Hə... başa düşürəm... siz də orda tanış olmuşuz?

NƏNƏ. Bəli.

ATA. O, sizə yaxşı münasibət bəsləyir?

NƏNƏ. O-o-o!.. Bəli!

ATA. Aman Allah!.. Bəs, onu niyə gizlincə qəbul edirsiniz?

NƏNƏ. Ona görə ki, uşaqların yanında yaxşı deyil axı...

ATA. Yaxşı deyil? Siz kimlə istəyirsiniz, görüşə bilərsiz. Uşaqların da sizin işinizə qarşığı ixtiyarı yoxdur.

NƏNƏ. Düz deyirsiniz. Ancaq onlar ürəklərində mənə gülə bilirlər...

ATA. Niyə?

NƏNƏ. Çünki onlarçün mən - qoca bir nənəyəm. Çox qoca... Onlar bunu anlamaz ki, mənim də dostum ola bilər...

ATA. Dostluq yaşa baxmır ki...

NƏNƏ. Dostluq - hə. Ancaq «dost» yox.

ATA. «Dost»? Siz nəyi nəzərdə tutursuz? Siz demək istəyirsiniz ki...

NƏNƏ. Əlbəttə!.. Uşaqlar hər şeyi başa düşürlər.

ATA. «Hər şeyi»?

NƏNƏ. Bəli.

Pauza.

ATA. Belə... Bu cənab... bu dost... burda çox qalır?

NƏNƏ. Yox... Elə də yox.

ATA. Bəs... nə vaxt gəlir?

NƏNƏ. Axşam, şamdan sonra...

ATA. Deməli... bütün gecəni sizin otağınızda qalır?

NƏNƏ. Əlbəttə. Niyə də qalmasın?

ATA. Qulaq asın, nənə, mən başa düşürəm ki, sizin yaşınızda adamlar yuxusuzluqdan əziyyət çəkir, ancaq axşamdan səhər saat yeddiyə kimi oturub söhbət etmək nə qədər... normal bir işdi?

NƏNƏ. Biz ancaq söhbət eləmirik ki!.. Başa düşürsünüz, Andre...

ATA. Yox... Etiraf edirəm ki, mən heç nə başa düşmürəm...

NƏNƏ. Qulaq asın, Andre! Hərdən o, bir şüşə likör gətirir... Bəzən mən də öz plitəmdə onunçün nəsə br şey hazırlayıram... O, südlü şorbanı həddən artıq çox sevir... bir də meyvə salatını... Sonra söhbət edirik... O, bir balaca nəsə yeyir - bilirsiniz ki, mən də qarınqulu deyiləm - sonra adama bir kiçik qədəh likör içirik, sonra da kart oynayırıq.

Nənə get-gedə daha da həvəslənir.

Sonra o, çıraqbanlıq edir... Sonra da birlikdə radioya qulaq asırıq...

ATA (maraqla). Çıraqbanlıq edir?

NƏNƏ. Hə, lampanın üstünə cürbəcür rəngdə dəsmallar salır. Bu günlərdə o dəsmallardan biri az qalmışdı yansın... Xoşbəxtlikdən, o, vaxtında duyuc düşdü, çarpayından sıçrayıb, söndürdü. Yoxsa ki, yanğın ola bilərdi...

ATA. O cənab sizin çarpayıda yatır?

NƏNƏ. Bəli.

ATA. Bəs... siz harda yatırsız?

NƏNƏ. Baxır də... Bəzən kresloda, bəzən də açılıb-bükülən çarpayını açıram...

ATA. Deməli, belə!..

NƏNƏ. Onun mənə münasibəti çox yaxşıdır...

Pauza.

ATA. Bu cənabın neçə yaşı var, nənə?

NƏNƏ. Özü deyir ki, yetmiş bir. Ancaq mənə elə gəlir ki, onun azı... yetmiş... iki yaşı var.

ATA. Adam az qalır aqlını itirsin!..

NƏNƏ. Bu... bir az ədəbsiz bir iş kimi görünür, hə?

ATA. Doğrusu... bilmirəm. Sizə deyim ki... bu, elə gözlənilməzdir ki...

NƏNƏ. Görürsüz də! Uşaqlar barədə deyəndə, haqlıyam...

ATA. Axı... Uşaqlar... Bilirsiniz...

NƏNƏ. Yox-yox! Bu, onlar üçün pis bir nümunə olar. Çox pis...

ATA. Ancaq. Nənə... Siz bütün bunları... adi... təbii bir şey hesab edirsiniz?

NƏNƏ. Nələri?

ATA. Bir sözlə... E-e-e... Bütün bunları?..

NƏNƏ. Yox. Ancaq mən bacara bilmirəm... Yüz dəfə özüm-özümə demişəm ki, buna son qoymaq lazımdır... Gedib hər şeyi keşisə danışmaq lazımdır... Ancaq... gedib ona heç nə demirəm... Bilirsiniz, Andre, mənim yaşımda gecələr çox uzun olur... Yata bilmirsən... Bax, belə...

ATA. Başa düşərəm, nənə. Belədir. Ancaq gecələri yaxşı tanımadığınız bir kişi ilə keçirmək...

NƏNƏ. Yox, indi mən onu çox yaxşı tanıyıram! O, qəribə adamdır. Əsl qoca subaydır ki, var! Bilirsiniz, adam çox tək yaşayanda, qəribə adətləri olur...

ATA. Deyirsiniz o, subaydı?

NƏNƏ. Subay deyəndə ki, duldur. Ancaq... elə çoxdan dul qalıb ki...

ATA. Nənə, mən... söz tapa bilmirəm! Bu, elə bil ki, fantastikadır!

Pauza.

NƏNƏ. Özü də bilirsiniz, bu, ona baha başa gəlir!

ATA. Sizə pul verir?

NƏNƏ. Yox, ancaq biz kart oynayırıq... Böyük məbləğə!

ATA. Böyük məbləğə?

NƏNƏ. Həm də... onun xəbəri olmur, axı... mən kələk işlədirəm. Sırağagün ondan köhnə pulla səksən min frank uddum!

ATA. Səksən min frank?

NƏNƏ. Bir dəqiqə gözləyin... Gözləyin... İndi görəcəsiniz ki, mən havayı yerə vaxt itirmirəm!

Nənə cəbindən qeyd dəftərçəsini çıxarıb vərəqləyir.

Baxın, bu ay mən ondan dörd yüz otuz iki min yeddi yüz frank udmuşam...

ATA. İlahi!..

NƏNƏ. Hə, dörd yüz otuz iki min yeddi yüz frank. Yaxşıdı, hə?

ATA. Nənə...

NƏNƏ. Bəli?

ATA. Siz elə hər dəfə də udursuz?

NƏNƏ. Yox. Nə danışırırsız? Onda başa düşə bilər!

ATA (yumşaq). Axı bu, oğruluqdu!

NƏNƏ. Nə danışırırsız, Andre? Tək adamdı... Onun mənim kimi, ailəsi yoxdu... Bir də ki, bundan kimin xəbəri olacaq?

ATA. Bəs, siz özünüz bilmirsiniz ki, nə edirsiniz?

NƏNƏ. Siz belə hesab edirsiniz ki, mən gərək...

ATA (onun sözünü kəsərək). Nənə, siz başa düşmürsüz... Bu, çox pis bir əməldir.

NƏNƏ. Eh, Andre. Mən öləndən sonra bu pulların hamısı sizə qalacaq də. Söhbət üç milyondan artıq puldan gedir.

ATA. Siz ondan üç milyon udmusuz?

NƏNƏ. Narahat olmayın, Andre, onun hələ pulu var... Yavaş-yavaş onları da çırpışdırıram...

Pauza.

ATA. Nənə, bu cür davam edə bilməz. Siz pulların hamısını o cənaba qaytarmalısınız.

NƏNƏ. Yox, qətiyyən! Bir o qədər zəhmət çəkmişəm!

ATA. Məndə elə bir təəssürat var ki, elə bil, ağılımı itirmişəm... Elə bil, yuxu görürəm... Siz başa düşürsüz ki, nə edirsiniz?

NƏNƏ. Əlbəttə. Mən öz gələcəyimi təmin edirəm.

Pauza.

ATA (*ayağa qalxaraq*). O pullar hardadı?

NƏNƏ. Aksiyalar almışam...

ATA. Siz birjada da oynayırırsınız?

NƏNƏ. Bəli, oynayıram... Bilirsiniz, bu, çox maraqlıdır. Məndə cürbəcür aksiyalar var. Rio Tinto, Ruayal Doyç. Özü də, məndə yaxşı alınır... Mənim kapitalım yavaş-yavaş böyüyür.

ATA. Bəs, sizə kim yol göstərir?

NƏNƏ. O.

ATA. Necə? O?

NƏNƏ. Əlbəttə, o.

ATA. Siz onun pullarını əlindən alırsınız, o da sizə məsləhətlər verir ki, onları necə yerləşdirərsiniz?

NƏNƏ. Bəli, belədir.

ATA. Mənə baxın, nənə, əgər siz onun pullarını qaytarmaq istəmirsinizsə, onda bunu mən edəcəyəm. Sizə də icazə verməyəcəyəm ki, o cənabla görüşəsiniz.

Nənə də ayağa qalxır.

NƏNƏ. Yaxşı, onda mən gedərəm.

ATA. Gedərsiniz? Onda siz icazə verin, soruşum ki, hara?

NƏNƏ. İtaliyaya.

ATA. İtaliyaya?

NƏNƏ. Hə. Onunla bir yerdə.

ATA. Siz, sadəcə, ağılınızı itirmisiz.

NƏNƏ. Xeyr. Bilirsiniz, Venesiyanı gedib görmək heç vaxt gec deyil.

ATA. Fantastika...

NƏNƏ (*ona yaxınlaşaraq, yavaş səsle*). Qulaq asın, Andre! Sakit olun! Bütün bunların bir qara qəpik qiyməti yoxdur.

ATA. Nə demək istəyirsiniz?

NƏNƏ. Mənə elə gəlir, o hiss edib ki, kartda kələk gəlirəm...

ATA. Hə?

NƏNƏ. Ancaq bilmir ki, mən bunu necə edirəm.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Həmin dekorasiya.

Fransua oturub. Ata otaqda var-gəl edir. Çox həyəcanlıdır.

ATA. Yeni nəsil!.. Bu necə nəsildi belə?!

FRANSUA (*istehza ilə onu yamsılayır*). «Mənim vaxtımda!..»

ATA. Bəli! Mənim vaxtımda!..

FRANSUA. Sizin vaxtınızda, əlbəttə, yoldaşlıq münasibətləri...

ATA (*onu sözünü kəsərək*). Yox, dostum, bizim vaxtımızda, ən azı, böyüklərə hörmət var idi...

FRANSUA. Axı... biz də böyüklərə hörmət edirik.

ATA. Əhsən! Sən buna hörmət deyirsən? Sizin ağılınıza nə boş şeylər gəldi, onları da edirsiniz! Biz də sizinçün qoca idiotlarıq. Ona görə ki, heç kimin məsləhətinə qulaq asmaq istəmirsiniz.

FRANSUA. Yox, bilirsən... Sənin dediyin yad bir «həyat təcrübəsidir»...

ATA. Səsini kəs, idiot... Sənin qazanmaq istədiyini təcrübə səni uzaqlara aparacaq... Çox uzaqlara... Sən hələ uşaqsan...

FRANSUA. Axı, ata, mən on beş yaşında deyiləm.

ATA. Elədi, sənin iyirmi yaşın var... (*Rişxəndlə.*) Hə, həddən artıq çoxdu. Sonun başlanğıcıdı... Qocalıq başlayır...

FRANSUA. Axı, ata...

ATA (*onun sözünü kəsərək*). Deməli, sən belə hesab edirsən ki... valideynlərinlə bir yerdə yaşaya-yaşaya... heç bir peşən olmaya-olmaya... iyirmi yaş evlənmək üçün münasib bir vaxtdır?..

FRANSUA. Axı, ata... mən işləyəcəyəm.

ATA. İşləyəcəksən? Sən?.. İnanılmaz bir şeydir!

FRANSUA. Əlbəttə, işləyəcəyəm.

ATA. Onda icazə ver, soruşaq görək, sən nə işlə məşğul olacaqsan? Elə bilirsen ki, sənin yüksək ağıl dərəcənlə elə bircə işarə kifayətdir ki, hansısa mühüm vəzifəni istəsən, sənə təklif edəcəklər?

FRANSUA. Mənim orkestrim var.

ATA. Orkestr? Əla! Mənim oğlum tibbi atıb, musiqiçi olacaq... Nəyə görə? Niyə? Evlənib, on yeddi yaşlı bir qızı mənim evimə gətirməkdən ötrü? Sonra ikiniz də səbirsizliklə gözləyəcəksiz ki, mən haçan o biri dünyaya köçəcəyəm?

FRANSUA. Qulaq as, ata...

ATA. Orkestr! Məşqləri də, əlbəttə, elə burda edəcəksiz?!

FRANSUA. Mən hərdən zavodda sənə kömək edə bilərəm...

ATA. Məşqlər arası?

FRANSUA. Mən ciddi deyirəm.

ATA. Elə məni narahat edən də, sənin ciddi danışmağındır.

Pauza.

Bilmək olar ki, sən niyə birdən-birə bu qızçıqazla evlənmək istəyirsən?

FRANSUA. Əvvəllər mən, sadəcə, bu barədə fikirləşmirdim... Elə o da. Ancaq ayrı yaşadıqca... bilirsen... belə... bir təhər olur. Gərək həmişə telefonla bir-birimizə zəng edək... Ona görə də, qərara almışdıq ki, evlənək.

ATA. Hə, əlbəttə!.. Həyatda ən böyük sarsaqlıq, bax, elə bu cür olur!..

FRANSUA. Oy!.. Ata!.. Xahiş edirəm, bunu bu qədər dramatikləşdirmə.

ATA. Dramatikləşdirməyim? Ay bədbəxt idiot, mən heç nəyi dramatikləşdirmirəm... Müsyö müstəqil yaşamaq istəyir! Çox gözəl... O, evlənir və aydın məsələdir, mənim hesabıma ömür sürəcək. Dulsineyasını gətirəcək bura, özü isə hər gün evdən gedəcək ki, guya kabaklarda çala-çala çörək pulu qazanır. Onun Dulsineyası isə evdə darıxmaqdan bezəcək, müsyönün anasıyla, bacılarıyla dava-dalaş salacaq, yarım ildən sonra da mən burdan qaçmalı olacağam...

FRANSUA. Bilirsən... bizim ailədə onsuz da kifayət qədər dava-dalaş var...

ATA. Elə buna görə də əlavə bir havalanmışı da bura gətirmək lazım deyil.

FRANSUA. Ata, belə olmaz də... Mənə kömək et...

ATA. Bəs, mən nə edirəm, kömək edirəm də!? Mən çalışıram ki, qoymayım sən bu boyda axmaq bir iş görəsən... Əgər sən də tərsliyindən əl çəksən, qulaq assan, Parisin ən yaxşı bir restoranında nahara mərc edirəm ki, beş ildən sonra gəlib mənə təşəkkür edəcəksən...

FRANSUA. Yox. Mən əminəm ki, düz edirəm.

ATA. Onda bir az gözləyə bilirsən. Əgər bu, böyük bir məhəbbətdirsə, birdən-birə sönməz!

FRANSUA. Yaxşı olar ki, biz indi evlənək.

Pauza.

ATA. Nədi... İşləri korlamısan?..

FRANSUA (*bir az uşaqcasına*). Yox, nə danışsın? Məsələ bunda deyil. Pinki hələ çox cavandı. Ancaq mən istəmirəm ki, o, indiyədək yaşadığı kimi yaşasın... Mən gərək bir qərar qəbul edim.

ATA (*ciddi*). Ailə qurmaq istəyəndə...

FRANSUA (*onun sözünü kəsərək*). Ay ata!.. Yaxşı də, sən Allah!..

ATA. Mənim əzizim, axı real həyatda elə şeylər var ki...

FRANSUA (*yenə onun sözünü kəsərək*). Hə, var. Ola bilsin ki, o, əla fransız xərəkləri bişirə bilmir. Bunun mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur!

Pauza.

Sonra öyrənər.

ATA. Qulaq as, dostum! Nə fikirləşirsən fikirləş, ancaq elə bilmə, mən o qədər qocalıb əldən düşmüşəm ki, səni başa düşmürəm. Adicə bir həvəyə görə, mən imkan verə bilmərəm ki, sən öz gələcəyini məhv edəsən... Bunu başa düş. İndi gör, mən nə təklif edirəm.

FRANSUA. Eşidirəm.

ATA. Deyirsən ki, bu qızın atası yoxdu, o da, külək kimi azaddır... Həddən artıq azaddır... Belə edək: tanış olmaq üçün, onu bizə dəvət et. Amma şərt kəsək ki, onu üstümüzə atıb, özün harasa əkilib getməyəcəksən. Onunla da centlmen kimi rəftar edəcəksən. Ananın da razılığını almağı yadından çıxarma.

FRANSUA. Anam razı olacaq...

ATA. Hardan bilirsən?

FRANSUA. Onlar burda təsadüfən rastlaşblar... Bir-birlərini də bəyəniblər.

ATA. Burda?

FRANSUA. Hə, deyəsən geyimdən-zaddan da danışblar.

ATA. O, qəşəngdi?

FRANSUA. Hələ bir soruşursan da!.. Ala, bax.

Fransua portmanesindən Pinkinin fotosunu çıxarıb atasına uzadır.

ATA. Bəs, bu nə oğlandı belə, onu qucaqlayıb?

FRANSUA. Heç, yoldaşımızdı...

Pauza.

ATA. Hə... hər halda... sən qısqanc deyilsən...

Pinki gəlir. Ata onu görür. Fransua isə arxası qıza tərəf olduğu üçün, onu görmür.

FRANSUA. O, məndən ötrü ağılını itirib...

ATA. Doğrudan?

FRANSUA. ... ancaq dişi eşşək kimi tərsdi, heç vaxt da bunu boynuna almır.

ATA. Yaman nəzakətli danışsın...

FRANSUA. Nədi ki? Mən nəyə pis bir söz dedim?

ATA (*fotonu ona qaytararaq*). Pis bir söz? Sadəcə, demək istəyirəm ki, özü sənə arxanda dayanıb.

FRANSUA (*arxaya çevrilərək*). Lənət şeytana! Sən çoxdan burdasan?

ATA (*Pinkinin əvəzinə cavab verir*). Yox, çoxdan deyil.

Naqolay bir sükut çökür.

FRANSUA. Bu odur...

ATA. Görürəm

PINKİ (*çox təmkinli*). Salam.

ATA. Salam, mademuazel.

Yenə naqolay bir sükut çökür.

FRANSUA (*Pinkiyə*). Nə olub? Hə? Acığın tutmasın... Bir söz de...

PINKİ. Fransua...

ATA (*Pinkiyə*). Ona fikir verməyin. Mənim oğlum bu naqolay vəziyyəti yumşaltmaq istəyir.

FRANSUA. Hə də... Əlbəttə... Görmürsən, heç nə demir.

ATA. Bəlkə, o, səndən utanır?

FRANSUA. Məndən? Yox, bir...

Ata Pinki ilə təkbətək qalmaq istəyir və maşının açarını Fransuya uzadır.

ATA. Get, zəhmət olmasa, maşını gətir.

FRANSUA (*başə düşmür*). Necə, indi?

ATA. Əzizim, mənə bir xidmət göstərə bilərsən, ya yox?

FRANSUA (*nəhayət, atasının məqsədini başə düşür*). Yaxşı, yaxşı. Sizi tək buraxıram.

Fransua açarı alıb gedir.

ATA. Mənim oğlum çox nəzakətlidi, elə deyilmi?

FRANSUA (*qapıdan başını uzadaraq*). Sən əminsən ki, akkumulyator yatmayıb?

Ata çiyini çəkir. Yenə naqolay bir sükut çökür. İlk dəfədir ki, Ata nəvazişlə danışır.

ATA. Buyurun, əyləşin, mademuazel.

PINKİ. Yox, mən ayaq üstə durmaq istəyirəm.

Pinki eləcə ayaq üstə dayanır.

ATA. Necə bilirsiniz... Əgər etiraz etmirsizsə, mən oturum. Fransua sizin haqqınızda mənə çox danışib.

Pauza.

Əgər onu düz başə düşdümsə, sizinlə evlənmək istəyir.

PINKİ. Yox, yox!

ATA. Necə?..

PINKİ (*qətiyyətlə*). Fransua yox. Bu qərarı mən vermişəm!

ATA. A-a-a... Çox yaxşı... Belə...

PINKİ. Artıq iki aydır ki, mən bu fikirdəyəm.

ATA. Çox maraqlıdı. Siz bu fikirdəsiniz ki, düz edirsiniz?

PINKİ (*daha artıq bir qətiyyətlə*). Bəli!

ATA. A-a-a...

PINKİ. Bu, onun xarakterini qaydaya salar, düzəldər, müsyö.

ATA. Xarakterini?

PINKİ. Bəli. Fransua indi çox dəyişgəndir. Daima tərəddüd içindədi... O, həyatda öz yolunu axtarır, mən də qərar verdim ki, ona kömək edim, həyatda öz yerini tapsın.

ATA. Və siz bu fikirdəsiniz ki, evlənmək...

PINKİ. Əlbəttə.

ATA. Hə?..

PINKİ. Bilirsiniz... Fransua... əslində, çox yaxşı oğlandı.

ATA (*marəqlə*). Ciddi deyirsiniz?

PINKİ. Əlbəttə.

ATA. Və siz belə hesab edirsiniz ki, onunla xoşbəxt olacaqsız?

PINKİ. Məsələ bunda deyil.

ATA. Bəs, nədədi?

PINKİ. Mən istəyirəm ona kömək edim, istəyirəm o, özünü tapsın, həyatda uğurlar qazansın. Mən bilərəm o, nələrə qadirdir. Ancaq aydın bir məqsədi yoxdur ki, həmin məqsədə çatmaq üçün nə lazımdırsa, hamısını etsin. Başə düşürsüz, məqsəd. (*Mülayim.*) Ona ailə lazımdır.

ATA. Ancaq indiyəcən mənə elə gəlirdi ki, onun ailəsi var.

PINKİ. Bu, sizin ailədir. Ona isə öz ailəsi lazımdır.

ATA. Belə... Mən heç bu barədə fikirləşməmişəm.

Ata bir müddət fikirləşir.

Sizin uşaqlarınız olacaq?

PINKİ. Əlbəttə.

ATA. Bilirsiniz, valideyn olmaq asan iş deyil.

PINKİ. İlk gündən sərt, ciddi olmaq lazımdır.

ATA. Hə... Əvvəlcə hamı belə deyir... Nə olar, baxarıq...

PINKİ. Hər şey çox sadədi: bizim Fransua ilə münasibətimiz yaxşı olsa, uşaqlarla da hər şey qaydasında olacaq. Onlar gərək düz yolla getsinlər.

ATA. Hə... Əlbəttə. Siz də evlənməyə çox tələsirsiniz.

PINKİ. Tələsirik?

ATA. Hə. Bilmirəm niyə, ancaq indiki cavanlar çox tələsir... Axı sabah nə olacaq, ölməyəcəksiz ki?..

PINKİ. Bilirsiniz, müsyö. Bir şey var ki, siz onu başa düşmürsüz.

ATA. Onda, zəhmət olmasa başa salın.

PINKİ. Yaş... öz-özlüyündə əhəmiyyətli bir şey deyil... Əsas - kamil, yetkin olmaqdır. Buna görə isə bizə müstəqillik lazımdır.

ATA. Bütün bunlar çox yaxşıdı. Ancaq icazə verərsiz ki, mən də öz fikrimi deyim?

PINKİ. Əlbəttə, buyurun.

ATA. Mənim müşahidələrimə görə, bu günkü gənclər «müstəqil olmağı» qərribə başa düşürlər. Əslində isə, öz valideyinlərinə arxalanırlar... Gəl evlənək... Atam ev pulunu ödəyəcək. Anam uşaqlara baxacaq. Nənəm onu alacaq, bunu edəcək. Biz isə ailə quracağıq!

PINKİ. Müsyö, bizim hamımız həyata belə baxmırıq!

ATA. Ah, deməli hamınız yox?

PINKİ. Siz bilirsiniz, mən ayda nə qədər qazanıram?

ATA. Yox.

PINKİ. Yüz min frank... Pis deyil, hə?

ATA. Lənət şeytana! Siz nəylə məşğulsuz?

PINKİ. Mən böyük bir müəissisədə kimyaçıyam.

ATA. Siz kimyaçısız?

PINKİ. İki ildən sonra diplomum olacaq.

ATA. Hə?..

PINKİ. İndi mən polimerlərlə məşqulam. Siz bilirsiniz polimer nədi?

ATA. Axı mən də sənayedə işləyirəm, odur ki...

PINKİ (*onun sözünü kəsərək*). Elədir, ancaq mənəcə, iş adamları texniki məsələləri o qədər də yaxşı bilmir.

Fransua gəlir.

ATA. Ancaq mən bilirəm ki, polimerizasiya nədir.

PINKİ. Təxminən?

ATA. Yox. Mən polimerlərin sənayedə tətbiqini yaxşı bilirəm.

PINKİ. O-o-o... Bu, sizə şərəf gətirir, müsyö.

FRANSUA. Çox gözəl. Görürm ki, müxtlif nəsillər də bir-biri ilə dil tapa bilir.

ATA. Bəlkə, sənin fikirləşdiyindən də artıq!..

PINKİ. Mən gedirəm... Sağ olun, müsyö. Mən çox şadam ki, sizinlə tanış oldum...

ATA. Sağ olun, mademuazel.

PINKİ. Siz mənim fikirləşdiyimdən də ciddisiz.

Pinki gedir.

ATA. Çox gülməli qızdı!

FRANSUA. Hələ tamam uşaqdı.

ATA. Hər halda, çox qanışirin qızıdır.

FRANSUA. Qanışirin? Bəs, sən onun ayaqlarına fikir verdin?

ATA. Yox! Mən onun ayaqlarına fikir vermədim!

Ata qapıya tərəf gedir.

Mən demək istəyirəm ki, bu qızçıqazın başı yaxşı işləyir. Təəssüratım da belədir ki...

FRANSUA. Necədir?

ATA. ... sən arvad sözü ilə oturub-duran olacaqsan.

Ata otaqdan çıxır. Fransua tək qalır.

FRANSUA. Buna hələ baxarıq!

Telefon zəng çalır. Fransua dəstəyi qaldırır.

FRANSUA. Bəli... Yox... Başa düşürəm... *(Təkrar edir.)* Dorik Arlen? Yox, ora düşməmişiz... Burda Dorik adında adam yoxdu. Arlen isə bizim qulluqçudur... *(Qulaq asır.)* Hə, indi başa düşürəm. *(Gülür.)* Hə? Ola bilməz... *(Qulaq asır.)* Mən bu barədə nə fikirləşirəm? Bu, sensasiyadır. Dominika indi Mariya Çapdelenin rolunu oynayır? Elə bilirəm ki, bundan ötrü gəlməyə dəyər... Dorik Arlen haqqında sizə nəse demək lazımdı?.. Bilirsiniz, axı mən onun qardaşyam! Deməli, belə. Anatomik baxımdan - hər şey yerindədir. Kliniki baxımdan isə - bəzi psixi pozğunluqlar müşahidə olunur ki, bu da onunla ünsiyyəti təhlükəli edir, birdən ovqatı dəyişir, özündən narazı qalır. Bu tutmalar da ardıcıl olur... *(Qulaq asır.)* Mən bir həkim kimi elə bilirəm ki, bir, ya iki elektroşok seansı ona yaxşı təsir edər. Ancaq bu mənim yalnız gümanımdır.

Dominika gəlir.

Başqa nə deyə bilərəm? Məncə, daha heç nə... *(Dominikaya baxaraq.)* Belə deyək də, otuz yaşlarındadır. Bilirsiniz, o, qazın kütbeyinliyi ilə tovuzun lovğalığını özündə necə fəvqəladə bir bacarıqda birləşdirə bilir!? Vaxtının da dördü üçün özünü kimi qafası boşlarla keçirir...

Dominika ona tərəf baxaraq, qulaq asır.

Yaxşı aktrisasi, ya yox?..

Dominika ona yaxınlaşır.

O-o-o!.. Buna şübhə yoxdu! Ən yaxşı rollarını deyim sizə: «Ata, mənə pul ver», bir də ki, «Bütün kişilər - heyvandı». Çox, çox maraqlıdı! Əlbəttə, bunun Mariya Çapdelənə heç bir dəxli yoxdur, ancaq hər halda...

Dominika cəld gedib, telefonun düyməsini basır.

DOMİNİKA. Yaramaz!

FRANSUA. Kim? Mən?

DOMİNİKA. İstəyirsən deyim, sən kimsən?

FRANSUA. Dedin də!

DOMİNİKA. Yox. Bunu sənə hələ heç kim deməyib... Sən... sən...

FRANSUA. Hə, de, görək...

DOMİNİKA *(tamam özündən çıxıb).* Dünyada nə qədər pislik varsa, hamısı səndədi! Sən...

FRANSUA. Axı, mən nə eləmişəm?

DOMİNİKA. Bu saat məni ən gülünc bir vəziyyətə qoydun! Özü də o vaxt ki, nəhayət, mənim bəxtim açıldı!..

FRANSUA. O-o-o... Bəsdir, sən Allah!.. Bu saat məni ağladacaqsan.

Fransua bərkdən gülür.

DOMİNİKA. Sən ağlayan deyilsən! Sənin ağlamağın üçün gərək daha amansız işlər olsun!

FRANSUA. Bilirəm, bilirəm: «Sənin həyatın onunla bitəcək ki, eşafota gedəcəksən!»

DOMİNİKA. Yox. Sən elə böyük birisi deyilsən! Sən mənimçün o adamsan ki, ya cibgirlik edir, ya da başqalarının əvəzinə saxta imzalar atır...

FRANSUA. Şantaj keçirsən?

DOMİNİKA. O-o-o... Mən heç nə satmıram ki, kartda uduzduğum borcları qaytarım.

Fransua Dominikanın üstünə atılır.

FRANSUA. Siz bir bu dəlinin dediklərinə baxın! Bunun bir əzilib-büzülməyinə baxın, bizə mənəviyyat dərsi keçmək istəyir. Daha bundan o tərəfi yoxdu... İstəyirsən atama deyim ki, bizim evdə süd hara gedir? Bilsin ki, ayda iki yüz litr südü neyləyirik? Mademuazel süd vannası qəbul edir ki, derisi hamar olsun...

DOMİNİKA. Yaramaz!

FRANSUA. Özünsən!

Ata gəlir. Dərhal sükut çökür.

ATA. Bəsdirin, qurtarın! Bilmirsiniz ki, ananız xəstədi? Vəhşilər! Özünüzdə harda hiss edirsiniz? Nə fikirləşirsiniz? Mən işdən qayıdıram, az qalırım yorğunluqdan ölüm, eşidirsiniz, o qədər yoruluram ki, az qalır canım çıxsın, çünki təkbaşına sizin hamınızı saxlamalıyam. Bəs, gəlib nə görürəm? Birinin ağılına nə gəlir, onu da etmək istəyir - xərcini, əlbəttə, mən çəkməliyəm! O birisinin bütün fikri-zikri ondan ibarətdir ki, iyirmi milyon adam edəbsiz bir kinoda buna tamaşa eləsin! Anaları xəstədi, mənə də nəyə görə qəzəbi tutub! Nənə... Hım-m-m... Nənə... Hə... Üstəlik də, qulluqçu gitara çalır!

Pauza. Daniel səhnəyə daxil olur. Ata ona yaxınlaşır.

Təkcə biri özünü sakit aparır! (*Daniələ rişxəndlə.*) Sən motorollerlə hansısa bir qocanı vurub-eləməmişən ki? Yox? Heç bir böyük planların da yoxdu? Sən təzədən saçlarının rəngini dəyişmək istəmirsən? Ya burnunu başqa cür eləyəsən? Hə? Mən heyrət edirəm... Sənin böyük arzularını, istəklərini gözləyirdim... Məni çox məyus edirsən... Yeni mənə deməyə heç bir sözün yoxdu?

Pauza. Daniel başını aşağı salıb.

(*Qəzəbli.*) Hamınız burdan rədd olun! Tez! Yenə dava-dalaş səsi eşitsəm, özünüzdən küsün!

DOMİNİKA. Axi, ata...

ATA. İstəyirsən ki, sənə bir şillə ilişdirim?

Fransua şəstlə otaqdan çıxır.

Budu, sənə deyirəm, əgər haçansa eşitsəm ki, biədəb bir vəziyyətdə kinoya çəkilmisən, səni elə qovacağam ki... Bildin!

Əlində çamadan tutmuş Ana gəlir. Qüسسə içində heç kimə fikir vermədən dolaba yaxınlaşır və pal-paltarlarını çıxarıb çamadana yığır.

DOMİNİKA (*atasına*). Narahat olma, qoymaram ki, sən belə bir ləzzətli iş görəsən...

Daniel küncdə əyləşir.

ATA. Adam bu evdə dəli ola bilər!

Dominika öz otağına keçib, qapını çırpır. Ata qaçıb qapını açır və qəzəblə qışqırır.

Yüz dəfə sizə demişəm ki, qapıları çırpmayın!

Və Ata özü var gücü ilə qapını çırpır.

Telefon zəng çalır.

(*Dəstəyi götürür.*) Alo! Sizsiz, Şarye?.. Nə danışırsız?.. Sifariş hələ gəlməyib? Lənət şeytana, özünüz məşğul olun, sonra da mənə zəng edin... Hə, evdəyəm... Əgər bura ev demək olarsa...

(*Arvadına sarı çönrək.*) Nə olub? Mənə niyə hirsin tutub?

Ana cavab vermir.

Axi, nədir, nə baş verib?

ANA. Andre, xahiş edirəm, mənimlə işiniz olmasın. Nə istəyirsiniz, edin - istəyir burda, istəyir bir başqa yerdə, mənmişün daha heç bir fərqi yoxdur.

ATA. Yenə nə ediblər?

ANA. Onlar heç nə etməyiblər... Siz etmisiz, Andre, siz... Özünüz də bunu yaxşı bilirsiniz!..

ATA. Mən? Nə baş verir, bu nə deməkdə belə?

ANA. Bundan sonra heç nə baş verməyəcək, Andre. Mən gedirəm... Vəssalam...

ATA. Gedirsiniz? Bir başa salın görüm, axı, nə olub?

Ana onun qarşısında elə dayanır ki, elə bil, teatr səhnəsindədir.

ANA. Siz hələ bir soruşmağa da cəsərət edirsiniz? Siz mənim gözlərimin içinə baxa da bilirsiniz? Burada, bu evdə... bu evdə ki, əvvəllər biz o cür xoşbəxt idik... Siz yaxşı bilirsiniz ki, Andre, mən özümü müdafiə edə bilmirəm. Yəqin elə bu da sizə cəsərət verir ki, mənə öz evimdə bu cür alçaldasız.

Ana ağlamaq istəyir. Andre ona yaxınlaşır.

Bu, yaramaz bir işdi, Andre, heç vaxt ağılıma gətirməzdim ki, siz belə bir iş qadirsiz. Heç vaxt!

ATA. Əzizim, siz ağılnızı i-tir-mi-siz. Nə danışırsız belə?

ANA (*ağlamsınaraq*). Yox, Andre, yox. Məndə işiniz olmasın. Mən gedirəm. Mən, sadəcə, hay-küy salmadan, çıxıb gedəcəyəm. Siz də kimi istəyirsiniz, bura gətirə bilərsiniz.

ATA. Yox, mən daha bacarmıram. Gedim bir həb atım, bəlkə başımın ağrısını kəsdə. Arlen!

Arlen gəlir.

ARLEN. Eşidirəm, müsyö.

ATA. Mənə su gətirin.

ARLEN. Su yoxdu.

ATA. Nə?

ARLEN. Deyirəm ki, su yoxdu.

ATA. Krandan gətirin.

ARLEN (*nifrətlə*). Kranda da yoxdu.

ATA. Necə?.. Baxım, görüm...

Daniel sükut içində atası ilə anası arasındakı bu səhnəyə tamaşa edirdi.

DANİEL (*anasına*). O nə edib?

ANA. Sənə deyə bilmərəm... Sonra özün biləcəksən... Həyatın pis üzü də var...

DANİEL. Elə bilirsən, mən başa düşməyəcəyəm? Sən yanılırsan.

ANA. Yox, yox, Daniel.

DANİEL. Mənim artıq təcrübəm var.

ANA. İlahi! Mənim balam! Bu, doğru xəbərdi?

DANİEL. Nə?

ANA. Fransua mənə hər şeyi danışdı...

DANİEL. Ay yaramaz!

ANA. Yox! O, düz eləyib. Sənin xeyrinə eləyib. Elə şeylər var ki, adam onu anasından gəzlətməməlidir. Ancaq... o... mənə demədi ki... uşağın atası kimdi... De, əzizim, de, görüm o qəddar insan kimdi elə?

DANİEL. Qəddar insan?

ANA. Yalvarıram, Daniel, de, görüm kimdi o?

DANİL. Sənin nəyinə lazımdı?

ANA. And verirəm sənə, Daniel!

DANİEL. Yaxşı. Ancaq sən də and iç ki, heç kimə deməyəcəksən.

Ana səssizcə başını tərpədənək təsdiq edir.

(Pauzadan sonra.) Jorjdur.

ANA. Jorj?

DANİEL. Hə də...

ANA. Jorj Dartiqnav?!

DANİEL. Hə, hə... Yaz çağı... Bulon meşəsi... Ay işığı... Ləpələrin şappılıtsı...

ANA. Ləpələrin şappılıtsı?

DANİEL. Hə də... Biz göldə üzürdük...

ANA. İlahi!.. Mənim balam!.. Dəhşətə bir bax!

DANİEL. Yox... Elə də dəhşət deyildi... Bilirsən, Jorj...

ANA. O-o-o!..

DANİEL. Həmişə adamın özündən asılı olmur ki... bir də ki... əvvəlcə mən müqavimət göstərirəm. Ancaq bilirsən də, elə anlarda kişilər çox güclü olur...

ANA (*Jorjun qarasına*). Alçaq! İkiüzlü!

DANİEL. Yox, çox nəzakətli idi. Dedi ki, gərək mən razı olum, o, istəmir ki, məni incitsin, dedi ki, mənim gözəl gözlərim var, ancaq bu gözəllik həmişə olmayacaq... Axı, doğrudan da qocalıq tez gəlir də, ana...

ANA. Daniel!

DANİEL (*davam edir*). ... qocalığı gözləmək səfehlikdi... Cavanlıqdan istifadə edib, gərək, həzz alasan. İndi mənim həyatımın qızıl çağıdı, ana, başa düşürsən?

ANA (*hirsli*). Bütün bunları sənə o dedi?

DANİEL. O!.. Təkcə bunları yox...

ANA. İlahi!..

DANİEL. Təkcə bu sözlərə görə razı olmazdım... Birinci dəfə deyil ki, belə sözlər eşidirəm! Ancaq o, məni yola gətirdi... (*Jorju yamsılayır.*) «Gəl, mənim sarışın şahzadəm... Gəl mənim ağışuma, səninlə birlikdə gözəl bir səyahətə çıxacaq. Möcüzələr dolu bir adaya gedək...»

ANA (*hirsli*). Adaya!

DANİEL. Hə, mən xülyalar aləminə getdim... o da, sahilə yan aldı...

ANA. Sahilə?

DANİEL. Hə, adanın sahilinə... Bilirsən, mən təhlükə hiss etdim... Ancaq o, imkan vermədi ki, mən özümə gəlim... Yaxınlaşıb, mənim əlimdən tutdu... sonra dedi: «Gedək, mənim şahzadəm, biz gəlib çatmışıq... Bu adada bizi məhəbbət pəriləri qarşılacaq...» Pərilər, ana, başa düşürsən? (*Jorjun dili ilə.*) «Pərilər buranı gözəl bir tilsimə salıblar... Bu adada yalnız yay və gənclik hökm sürür... Gedək...» - dedi. Mən də, axmaq kimi, sahilə çıxdım.

ANA. Bunların hamısını Jorj elədi.

DANİEL. Hə də!

ANA. O-o-o!..

DANİEL. Sonra da məni kolun altına apardı...

ANA. Kolun altına? Jorj?

DANİEL. Hə də!.. O, oturdu. Mən də oturdum. Sonra uzandı... Mən də uzandım...

ANA. Bəsdir!

DANİEL (*davam edir*). Mən daha bir kəlmə söz də deyə bilmirdim. O, əsəbiləşməyə başlamışdı. (*Jorju yamsılayır.*) «Heç nəyə fikir vermə... Gəl qucağıma... Gəl qucağıma... Gəl qucağıma...» - deyirdi. Özü də... qulaq asırsan? Özü də məni... qucaqlayırdı... İnan mənə ki, bunun, yəni... yəni elə qucaqlamağın əhəmiyyəti çox böyükdür... Elə həmin andan da nə baş verdiyi yadımda deyil. Ancaq sonra özümə söz verdim: nə olur-olsun, mən bunun üstündən adlayıb keçəcəyəm. (*Kədərli.*) Bu, çox pis işdi, ancaq mən bunun üstündən adlayıb keçdim.

ANA (*həyəcanla*). Mənim balam, mənim yazıq qızım!

DANİEL. Bəli... hər şey belə oldu...

ANA. Mənim əzizim!.. Oh!.. Jorj!..

DANİEL. İndi necə olacaq? Mən sizi rüsvay edirəm?

ANA. Hə... Yox, yox! Oh!.. Bilmirəm... Bu dəhşətdi...

DANİEL. Bilirsən, bu, elə də pis deyil... Hər halda, mən «böyümüşəm»...

ANA. Böyümüsən?

DANIEL (*çox ciddi*). Bəli. Artıq başqa bir həyat başlayır. Mən qadın olmuşam.

ANA. Oh!.. Qadın olub... Mənim balam!..

DANIEL. O ki qaldı adaya - ora elə də pis yer deyil!

Daniel gedir. Ana telefona yaxınlaşıb, dəstəyi götürür.

ANA. Bu Jorj... dəhşət imiş, dəhşət!... (*Telefon nömrələrini yığır.*) Alo! Cənab Jorj Dartiqnavı xahiş edirəm. (*Təəccüblə.*) Yoxdu? Bəs, hardadı? Balıq tutmağa gedib? (*Dəstəyi asır.*) Alçağa bir bax! Belə bir vaxtda balıq tutmağa gedib!

Qapı açılır və hansısa bir məktubu oxuya-oxuya Ata gəlir. O, paltosunu geyib, görünür, harasa gedəcək. Ana ona yaxınlaşır.

(*Dramatik bir vəziyyətdə.*) Andre!.. Jorj balıq tutmağa gedib!

ATA (*məktubu oxuya-oxuya*). Hə, nə olsun?

ANA (*ağlamsınaraq*). Axı, mənim dostum...

ATA (*əsəbi*). Bunun mənə nə dəxli var?

ANA. Andre!.. Bizim qızımız çox acınacaqlı bir iş görüb.

ATA. «Tayms»a müsahibə verib?

ANA. Yox... Mən Danini deyirəm!

ATA. Nə işdi?

ANA. Elə bir iş ki, daha bundan o tərəfi yoxdu.

ATA (*məktubu oxuya-oxuya biganəliklə*). Belə...

ANA. Bu, dəhşətdi!

ATA (*eyni biganəliklə*). Kimlə?

ANA. Jorjla. Sən demə, o, tamam başqa bir adam imiş! Pozğun imiş, yaramaz bir pozğun. Daninin bir anlıq zəifliyindən istifadə edərək...

ATA. Bir anlıq? Klassik üsuldur!

ANA. O, Danini ovsunlayıb!

ATA. Bunu sizə kim deyib?

ANA. Daninin özü.

Pauza

ATA. Siz də inandınız? İlahi! Siz necə də sadələvhsüz! (*Çağırır.*) Arlen!

Arlen gəlir.

Pijamamı tapa bilmirdim, hardadı, bilmirsiniz?

Arlen şaşırır.

Nə oldu?

ANA (*melodram qəhrəmanı kimi*). Andre!

ATA (*heç nə başa düşməyərək, Arlenə*). Deyin də, hardadı mənim pijamam?

ARLEN (*hiddətlə*). Dünən səhər saat on birdə, bax, burdan keçdi.

Ata yenə də heç nə başa düşməyərək ona baxır. Arlen gedir.

ANA. Mən bilirdim ki, siz hərdən kobud zarafatlar edirsiniz, ancaq bu dərəcədə bir ədəbsizlik...

Ana qapıya tərəf gedir.

ATA. Lənət şeytana! Burda nə baş verir?!

Qapı açılır və Jorj içəri daxil olur. Onun başında həsir şlyapa var, əlində tilov tutub. Çox gülməli görkəmi var.

Salam, Jorj! Siz təsadüfən mənim pijamamı geyməmişiz?

Jorj susur.

Yox? Məni inandırır ki, sizin bu evdə böyük nüfuzunuz var. Onda, bəlkə, bu sirri siz açasız? Mənim pijamam, görünür, hardasa buralarda gəzir.

Ata gedir.

ANA (*quru*). Fikir verməyin, Jorj... Mənim ərim yaxşı bilir ki, pijaması hardadı.

JORJ. Hə?

ANA (*onun gözlərinin içinə baxaraq*). Məni hər tərəfdən yalan bürüyüb.

JORJ (*işarəni anlamayaraq*). Nə, madam?

Pauza.

ANA. Deməli, siz balıq tutmağa gedirsiniz... Bəlkə, Bulon meşəsində?

Pauza.

JORJ (*təəccüblə*). Bulon meşəsində?

ANA (*çoxmənalı*). Axı, orda göl var. Düzdü? Qayıqlar... Ada...

JORJ (*söhbətin nədən getdiyini anlamayaraq*). Elədir, madam, bunlar orda var...

ANA (*tonunu dəyişərək*). Heç vaxt fikirləşməzdim ki, Jorj, siz bu cür... yalançı ola bilərsiniz...

Jorj şaşırmış halda ona baxır.

Dani mənə hər şeyi danışdı..

JORJ. Hər şeyi?!

ANA. Şahzadə haqqında da, qayıq haqqında da... Ada haqqında da... Məhəbbət pəriləri haqqında... Hər şey barədə, hətta kollar barədə də...

JORJ. A... (*Nəhayət ki, başa düşür.*) Dani bütün bunların hamısını sizə danışmış?

Ana başı ilə təsdiq edir.

ANA. Jorj, belə bir işə siz necə yol vermişiz?

JORJ (*bir anlıq fikirləşir, sonra təmtəraqla*). Heç kim bir anlıq zəiflikdən sığortalanmayıb, madam.

ANA. Jorj!

JORJ. Bəli, madam?

ANA. Yəni siz bu dərəcədə ehtiraslısınız?

JORJ. Heyhat... Elədir, madam!

Pauza.

ANA. Yox. Siz ehtiraslı birisi deyilsiz. Siz hər şeyi əvvəldən fikirləşmişiz.

JORJ. Əvvəldən?

ANA. Əlbəttə. Məncə, siz təsadüfən o adaya üzməmişiz. Mən bu dərəcədə də sadələvh deyiləm... Hər şeyi əvvəldən düzüb-qoşmusuz... Bu, bir tələ idi.

JORJ. Yox, madam, mən Daninin əlindən tutub dedim ki, gedək, Daniel, biz gəncik, həyat gözəldir... Mən sizi bağrıma basacağam... Gedək plyaja...

ANA (*hirsli*). Bulon meşəsində plyaj yoxdur.

JORJ. Düzdü. Daniel də mənə belə dedikdə, mən ona dedim: «O yerdə ki, bir-birini sevən iki qəlb birləşəcək, oranı necə adlandırmağın nə fərqi var?»

ANA. Siz belə dediz?

JORJ. Bəli, madam.

ANA. Necə də gözəl sözlərdi...

Arlen gəlir.

ARLEN. Madam! Şam üçün mərəşüyd hazırlayacağam.

ANA. Arlen, nə istəyirsiniz, onu da edin. Belə dəqiqələrdə mənə mane olmaq olar?!

ARLEN. Məlum məsələdi... Əlbəttə, kim günahkar olacaq? Arlen!..

ANA. Yaxşı, yaxşı. Mərəşüyd bişirin, bizi də tək buraxın.

ARLEN. Bildim. Hərə öz işi ilə məşğul olur.

Arlen gedir.

ANA. Hə, siz nəyi deyirdiz?

JORJ. Bir-birini sevən qəlbləri...

Arlen qayıdır.

ARLEN. Madam. Yağımız qurtarıb.

ANA. Arlen, sizlə mümkün deyil! Axı, görürsüz ki, mən məşqulam. Mənim mühüm söhbətim var! Yağ qurtarıb, alın da. Gərək özünüzün də bir təşəbbüsünüz olsun da!

ARLEN. Bəli, madam.

Arlen yerindən tərpənmir.

ANA. Nəyi gözləyirsiniz?

ARLEN. Necə nəyi? Pulu. Madam, yəqin, o fikirdə deyil ki, yağı mənə müftə verəcəklər...

ANA. İlahi, Arlen!.. Sizlə adamın səbri daşır. Pulu mənim çantamdan götürün və müqəddəslərin ruhu naminə, məni sakit buraxın! Sağ olun.

Arlen gedir.

(Jorja.) Hə, biz nədən danışırıdız?

Jorj daha tab gətirə bilməyərək, qalxır.

JORJ. Madam, mən getməliyəm.

ANA. Bəs, biz, axı, heç nəyi həll etmədik...

JORJ. Madam, vəziyyət gəlib bu yerə çatanda, hər şeyi mən özüm həll edirəm. Bir şeyi bilməlisiz ki, mən məsuliyyətdən qaçan adam deyiləm. Siz mənim haqqımda nə istəyirsiniz, fikirləşə bilərsiniz, ancaq mən əxlaqsız adam deyiləm.

Jorj gedir. Fransua səhnəyə daxil olur.

FRANSUA. Əxlaqsız, guya, budur?

ANA. Hə, Fransua... Uşağın atası odur.

FRANSUA. O?

ANA. Hə!

FRANSUA. Ana, bu ciddi söhbət deyil.

ANA. Yox, əzizim, belədir ki var. Nahaq yerə mən bunu həmişə hiss etmirdim ki...

FRANSUA. Nəyi hiss edirdin?

ANA *(qürurla).* Bilirdim ki, Jorj əsl kişidir!

Fransua ustufca anasını qucaqlayır, elə bil xəstə bir adamı qucaqlayır və onu qapıya tərəf aparır. Ana gedir.

FRANSUA. İlahi... Bu evdə nə qalır ki, eşitməyəsən! Yaxşı... Mən Daniylə danışmalıyam.

Fransua Danielin otağına tərəf gedir.

(Çağırır.) Daniel!

DANİELİN SƏSİ. Nədi?

FRANSUA. Tez bura gəl.

Daniel otağından çıxır.

Sənin ucbatından evdə hamı bir-birinə dəyib!

DANİEL. Mən nə edə bilərəm?

FRANSUA. De görüm, uşağın atası kimdi, qalanı mənim boynuma.

DANİEL. Yenə başladı!

FRANSUA Daniel! Mənə diqqətlə qulaq as. Əgər hər şeyi olduğu kimi deməsən, bu otaqdan sağ çıxmıyacaqsan.

DANİEL. Sən gestaposan?

FRANSUA. Hər şeyi mənə deməyincə, səni bir dəqiqə də sakit buraxmayacağam.

DANİEL. Sənə həqiqəti desəm, onda neyləyəcəksən?

FRANSUA. Həmin oğlanla görüşüb, hər şeyi qaydasına qoyacağam.

DANİEL. Bu mümkün deyil.

FRANSUA. Baş verənlər mümkün olan şey deyil, başa düşürsən? Sənə görə günahsız bir adamdan şübhələnirlər.

DANİEL. O, kimdi elə?

FRANSUA. Jorj. Ana elə bilir ki, odur.

DANIËL. Hə. Mən demişəm.

FRANSUA. Dəli olmusan?

DANIËL. Ondan narahat olma, Fransua. O, uşaq deyil, özünü müdafiə edə bilər.

FRANSUA. Özünü müdafiə edər? Sən belə fikirləşirsən, hə? Onda bil və agah ol: o, hər şeyi boynuna alıb...

DANIËL. Boynuna alıb?

FRANSUA. Hə. Sənin dediklərini təsdiq edib.

DANIËL. Onun başı xarab olub.

FRANSUA. Yox. O, sadəcə olaraq, səni sevir. Sənə valehdir. Səndən ötrü ağlıni itirib! O, sənin bütün səfeh işlərini bağışlamağa hazırdır. Sən isə - zibilsən!

DANIËL. Məni söymə, Fransua!

FRANSUA. Mən səni söymürəm. (*Qışqırır.*) Mən hər şeyi öz adıyla çağırıram. Bu boyda (*Əli ilə göstərir.*) boyun var, amma hamını dəli eləmişən... Mən daha dözə bilmirəm. Buna bax, azad fikirli qadın olmaq istəyir. Səbəb də odur ki, xasiyyətin belədir, hamıya meydan oxuyursan... Görsünlər ki, sən necə vüqarlı bir xanımsan. Yox, hər şeyin bir həddi var!

DANIËL. Sən hələ başa düşməmişən ki, mən uşaq istəyirdim?

FRANSUA. Necə yeni istəyirdim? Sən uşaq gözləyirsən də.

Daniel başını aşığı salır.

Bəyəm, uşaq gözləmirsən?

Daniel cavab vermir.

Bura bax, Dani! Cavab ver! Həqiqəti de. Sənə söz verirəm ki, heç kimə heç nə deməyəcəyəm. Hər şey öz aramızda qalacaq. Sənə də pis bir söz deməyəcəyəm. Oldu? Sən uşaq gözləyirsən?

Daniel «yox» mənasında başını yırğalayır.

Belə... onda... bu nə oyundu, çıxarırsan?

DANIËL. Bu oyun deyil.

FRANSUA. Bəs nədi? Başa sal də.

DANIËL. Mən istəyirəm ki, uşağım olsun. Vəssalam.

FRANSUA. Qulaq as, Dani!.. Sən bilirsən ki, mən də dünyagörüşü azad bir adamam... Ancaq mən başa düşmək istəyirəm... Axı, gərək bir məntiq olsun, ya yox? Sən niyə istəyirsən ki, uşağın olsun?

DANIËL. İstəyirəm də.

FRANSUA. Bu nədi, cismani bir istəkdi?

DANIËL. Cismani?

FRANSUA. Yəni ki... adam istəyir yesin, içsin... bu cür?

DANIËL. Yox.

FRANSUA. Onda nəşə mənəvi bir tələbatdı?.. Ya da pisixi bir şeydir?

DANIËL. Bilmirəm.... Bu suallarınla da məni boğaza yığdın.

FRANSUA. Əgər bu, pisixi bir xəstəlikdirsə... mənə elə gəlir ki, belədir... onda səni müalicə etmək lazımdır.

DANIËL. Müalicə etmək lazımdır? Sənə elə gəlmir ki, bizim ailə üzvlərimizin hamısını müalicə etmək lazımdır?.. Mən tam sağlamam. Normal bir adamam, cavanam. Mən yaşamaq istəyirəm. Sən bilirsən, yaşamaq nə deməkdir? Yaşamaq - xoşbəxt olmaq deməkdir. Adamla bağlı elə bir şey olsun ki, ona ruh versin. Başa düşürsən? Sənə nə var ki... Tibblə məşğul olursan, Pinki var, orkestr... Mən də uşaq istəyirəm. Başa düşürsən?

FRANSUA. Yox, başa düşürəm! Başa düşürəm ki, belə bir fikir hardan sənin başına girib?

DANIËL. Əvvəlcə... mən xəyala qapılırdım... Guya mənim gözəl bir dostum var... Hər axşam mənim yanıma gəlir... Həyətimizdə onun addım səslərini eşidirdim... Gəlib otururdu mənim yanımda... Əlimi əlinə alırdı... mənə deyirdi ki... (*Xəyal aləmindən çıxır.*) Nədi? Hamısını sənə deməliyəm? Ancaq bilirsən... o qədər belə bir xəyal aləmində olurdum ki, özüm də buna inanmışdım.

FRANSUA. Bu, uşaq mifomaniyası hadisəsidir.

DANIËL. Yox, yox!.. Siz artıq məni gerçəkliyə qaytarmısınız...

FRANSUA. Yəni, nə demək istəyirsən?

DANIËL. Mənim o xəyal aləmin elə qəşəng idi ki... Bu barədə gərək heç kəmə heç nə deməyəydim. Siz hər şeyi korladınız. Özü də bilirsən, nə oldu?

FRANSUA. Yox.

DANIËL. O oldu ki, mən fikirləşdim: bir halda ki, heç kim məni başa düşmür, onda mən də öz nağılımı həqiqətə çevirəcəyəm. Ona görə də, istədim ki...

FRANSUA. Nə istədin?

DANIËL. Necə nə? İstədim ki, uşağım olsun. Teddiyə dedim, razı olmadı. Jilber də razı olmadı. Heç kim razı olmadı.

FRANSUA. İşə bir bax!.. Hələ yaxşı ki, mənim dostlarıma müraciət etməsən. Bəs, sonra niyə özündən belə bir əhvalat uydurdun?

DANIËL. Bilirsən, Fransua, mən... elə bil, qorxurdum... Bilmək istəyirdim ki, əgər doğrudan da belə olsaydı, siz nə edəcəksiz?.. Yəni, mən doğrudan da uşaq gözləsəm... İndi mən hər şeyi bilirəm. Belə bir iş olsa, anam özündən gedəcək. Atam məni evdən qovacaq. Dominika çalışacaq ki, mən uşaqdan canımı qurtarım... Bir sözlə, bu evdə ancaq nənəmə güvənə bilərəm.

FRANSUA. Bəs, mənə?

DANIËL. O! Sən çalışacaqsan ki, tez məni ərə verəsən, sonra da qaçasan öz orkestrinin yanına. Ya da motosikletə oturub, aradan çıxasan.

FRANSUA. Bu nə sözlərdi, danışırsan? Bütün bunlar hamısı boş şeylərdi!

DANIËL. Bax, əsas da elə budu! Bütün ətrafımız boş şeylərdi! Ona görə də mən istəyirəm ki... boş olmasın. Uşaq istəyirəm...

FRANSUA. İstəyirdin!..

DANIËL. Yox, istəyirəm!..

FRANSUA. Daniel, bax, deyirəm: mən sənə imkan verməyəcəyəm... lazım gəlsə, səni otaqda açarla bağlayacağam...

DANIËL. Buyur, bağla. Mən də pəncərədən çıxacağam. Necə bilirəm, elə də edəcəyəm.

FRANSUA. Yaxşı. (*Getmək istəyir.*) Mən də bildiyimi edərəm!

DANIËL. Fransua!

FRANSUA. Nədi?

Pauza.

DANIËL. Mən... mən ədəbsizəm?

FRANSUA. Yox... Sadəcə, sən on altı yaşın var.

Daniel gedir. Nənə səhnəyə daxil olur.

NƏNƏ. Fransua!

FRANSUA. Nədi?

NƏNƏ. İşləri korlamışam.

FRANSUA. Yenə başladı!

NƏNƏ. Fransua, ancaq acğın tutmasın!

FRANSUA. Elə bilirsən, mənim üçün hər şey asan işdi? İndicə bir problemi həll etdim, o saat da ikincisi çıxır ortaya? Bəsdə də, bıkdım daha!

Əlində çamadan tutmuş Dominika gəlir. Əyninə olduqca qərribə bir don geyib.

Hara belə?

DOMİNİKA. Cəhənnəm olsun hər şey! Burdan qaçmaq lazımdı. Mən daha dözmürəm.

Ata gəlir.

ATA. Yenə nə hängamədi?

FRANSUA. Evdən gedir.

ATA. Hım... Ola bilməz.

DOMİNİKA. Bəli, belədir. Düz bir aydır ki, özümü saxlayıram. Bundan o tərəfə daha mümkün deyil.

FRANSUA. Özünüz bilin, mən getdim.

Fransua gedir. Əlində çamadan tutmuş Ana gəlir.

ATA. Bura əməlli-başlı vağzaldı! Hərənin əlində bir çamadan!.. Beş deqiqədən sonra hamı mizin arxasında olsun!..

Ata gedir.

ANA. Dominika, hara yığışmısan belə?

DOMİNİKA. Mən gedirəm. Xahiş edirəm, məni dilə tutmayasan. Bunun mənası yoxdu. Mən artıq qət etmişəm.

ANA. Nə olub, əzizim?

DOMİNİKA. Heç nə olmayıb. Bu komediya məni cana yığıb, daha mümkün deyil.

ANA. Nə mümkün deyil?

DOMİNİKA. Hələ bir soruşursan da? Bu, həyat deyil, cəhənnəmdi, cəhənnəm!

ANA. Mən istəmirəm ki, sən gedəsən, Dominika... Hər halda... bu gün yox.

DOMİNİKA (maraqla). Niyə bu gün yox?

ANA. Əgər bilsəydin ki, atan mənim başıma nə oyun açıb...

DOMİNİKA. Kim? Atam?

ANA. Gərək bu barədə sənə bir söz deməyəydim. Haçansa özün başa düşəcəkdin.

DOMİNİKA. Sakit ol, ana...

ANA. Bu evdə məni heç kim istəmir.

FRANSUA (ona yaxınlaşaraq). Yox, istəyirlər.

ANA. Siz hamınız məni ancaq incitmək istəyirsiniz.

FRANSUA. Yox, ay ana, yox.

ANA. Burda mən heç kimə lazım deyiləm... Mən gedəcəyəm...

DOMİNİKA. Nə danışırısan, ana. Sən gərək heç hara getməyəsən. Axı, bilirsən ki, indi Daniyə necə lazımsan!..

ANA. Yox... mən ona da lazım deyiləm.

DOMİNİKA. Lazım deyilsən?

ANA. Hə. Jorj onunla evlənir.

DOMİNİKA. Daniylə evlənir?

Fransua qaydır.

ANA. Hə... Uşağın atası Jorjdur.

FRANSUA. Heç bir ata-zad yoxdur... Uşaq da yoxdur. Bütün bunlar müqəddəs ruhun işləridir!..

ANA. Fransua, sən dəli olmusan?

FRANSUA. Yox. Mən hər şeyi aydınlaşdırdım... və hər şeyi də qaydasına qoydum.

ANA. İlahi! Yenə nə oyun çıxarmısınız?

DOMİNİKA. Bir başa sal, görək, nə olub?

FRANSUA. Başa salmalı bir şey yoxdur. Dani heç bir pis iş görməyib... hər halda... indiye qədər. O quşcuğaz da uçub getdi!

Ata bütün otaqlardan keçərək, gəlir.

ATA. Çox gözəl! O quşcuğaz mənim əlimə keçsəydi, onu pəncərədən vızıldadardım!.. Sərçə, tıbağa... Bəs, zürafə niyə yoxdu?.. Fransua, sən Pinkini dəvət etdin ki, bizlə getsin?

FRANSUA. Hə, o da gedəcək.

ANA. Andre, siz belə bir iş görməyə qadirsiz?

ATA. Nədi ki, əzizim? O, doğrudan da əla qızdı! Hər halda, Fransuadan çox yaxşıdı.

ANA. Fransuadan? O, Fransuanın rəfiqəsidir?

ATA. Alisa, ümid edirəm, elə fikirləşmirsiz ki, mənim rəfiqəmdir!..

ANA (*halsız halda kresloya sərilərək*). Mən elə bilirdim ki...

Hamı Ananın ətrafına yığışır.

ATA. Oy, Alisa!.. Mən bilmirəm ki, sizinlə nə edim?.. Yaxşı, kifayətdir. Keçin mizin arxasına!

Ata otaqdan çıxır. Bu vaxt Daniel gəlir və başa düşür ki, nəşə olub.

DANİEL (*o saat özündən çıxaraq*). Sofiyə nəşə olub?

FRANSUA. Hələ ki yox.

DANİEL. Hələ ki?

FRANSUA. Onu girov götürmüşəm.

DANİEL. Nə?!

FRANSUA. Hər ehtimala görə sənin Sofini girov götürmüşəm. Əgər yenə nəşə bir səfeh iş görsən, Sofini yola salacağam, getsin!..

DANİEL. Yaramaz!

ANA. Fransua, əzizim, tıbağanı qaytar ona.

FRANSUA. Heç vaxt!

DANİEL. Onu hara qoymusan?

FRANSUA. Ciddi nəzarət altındadır.

DANİEL. Yaxşı, onda, sən elə-belə qurtarmayacaqsan.

Daniel Fransuanın üstünə atılır. Ana onları ayırmaq istəyir.

ANA. Uşaqlar!.. Bəsdirin!.. Qurtarın!..

Arlen gəlir. Acığı tutub.

ARLEN. Artıq görün saat neçədir?! Mizin arxasında əyləşəcəksiz, ya yox?

ANA. Hə, uşaqlar, tez olun!

Fransua pətefona yaxınlaşır.

FRANSUA. İndi isə siz... mənim orkestrimin ilk səs yazısını eşidəcəksiz!..

Daniel vannanın otağının qapısını döyür.

DANİEL. Yenə kimdi orda? Ata, sənsən? (*Otaqdakilərə.*) Mərc edirəm ki, o, orda qəzet oxuyur!

ANA (*Daniələ*). Nənəni çağır, əzizim.

DANİEL (*qışqırır*). Nənə! Yemək vaxtıdır!

Daniel yenə vannanın otağının qapısını döyür.

Sən bu gün ordan çıxacaqsan?

ATANIN SƏSİ. Bədi qapını döydün, ay şeytan balası.

ANA (*çağırır*). Domino!

DOMİNİKANIN SƏSİ. Nədi?

ANA. Ay qız, yeməyin vaxtıdır!

DOMİNİKANIN SƏSİ. Gəlirəm!

Ata vannanın otağından çıxır.

DANİEL. Axırı ki, çıxdın!

Daniel vannanın otağına girir.

ATA. Deyəsən, axı, mən demişdim ki, hamı vaxtında mizin arxasında olsun!

Dominika gəlir.

FRANSUA. A, Dorik Arlen! Bu nə şərəfdi bizə verirsən?

DOMİNİKA. Bəsdir, xahiş edirəm.

Nənə otağa daxil olur.

ATA. Nənə, bu gün necə yatmışız?

NƏNƏ. İki yüz min!.. Gecikdiyimə görə üzr istəyirəm. Notariusun yanında idim.

ANA. Ümid edirəm ki, ora vəsiyyətlə hazırlamaq üçün getməmişdin...

NƏNƏ. Yox. Düzdü, vəsiyyətlə məşğul idik... ancaq mənim vəsiyyətimlə yox...

ATA. Fransua, o vəhşi musiqinin səsinə kəs... mizin arxasına keç. (*Çağırır.*)
Daniel!

DANİELİN SƏSİ. Gəlirəm!

Arlen gəlir.

ARLEN. Ət qızartmasını gətirim?

ANA (*Arlenə*). Mən sizə yüz dəfə demişəm ki...

ATA (*onun sözünü kəsərək*). Hə, gətirin, gətirin!

Daniel vannanın otağından çıxır.

DANİEL. Mənim diş fırçasını kim götürüb?

ATA. Əvvəlcə, oturma arxasında!

DOMİNİKA. Arlen, zəhmət olmasa, mənə kök gətirin...

Daniel getmək istəyir.

ATA. Daniel, yenə hara?

DANİEL. Kalsiy həblərini götürməliyəm.

ATA. Ayağa qalxmaq olmaz!

Telefon zəng çalır. Daniel dəstəyi qaldırır.

DANİEL. Bəli... Kim danışır? Bir dəqiqə... (*Dominikaya.*) Səni istəyirlər.

Dominika dəstəyi alır.

ATA. Tez elə, qurtar. Yemək vaxtı telefonla danışarlar?

ARLEN. Müsyö Fransua, gözətçi xahiş edir ki, siz motosikleti götürəsiniz.

FRANSUA. Yaxşı, gəlirəm.

Fransua mizin arxasından ayağa qalxır.

DOMİNİKA (*telefon dəstəyinə*). Nə?.. Gərək çimərlik geyimində çəkilim?

Yaxşı, mən razıyam!

ANA (*ayağa qalxır*). Dominika, əzizim...

ATA. Alisa, əyləşin. Bu evdə haçansa sakit yemək mümkündür, ya yox?

Ana oturur. Fransua gəlir. Hamı mizin arxasında oturub.

Axır ki, hamı əyləşib. Ura!

FRANSUA (*rişxəndlə*). Bəli, bizim evdə ideal əhval-ruhiyyə hökm sürür.

Lap qədim fransız romanlarındakı kimi!

ANA. Fransua!

FRANSUA. Bizim ev - xoşbəxt nəsillər yetişdirmək üçün ideal bir yerdir!

ATA. Bəli, mənim dostum... Sən necə fikirləşsən də... heç nəyə baxmayaraq, belədir...

DANİEL. Hə, bizim hamımızda ümumi nəşə var.

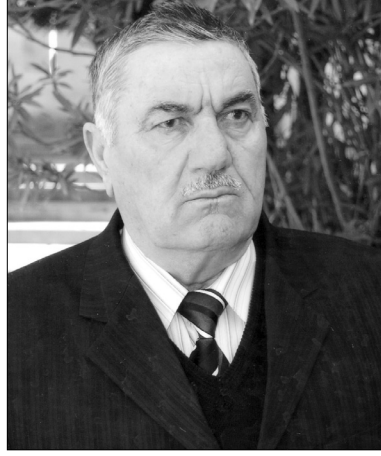
ANA (*qızının dediklərini təsdiq edərək*). Bax, görürsən, Fransua!

DANİEL. Hə, elədir. Biz bir damın altında yaşayırıq.

Pərdə

Tərcümə edən:
ELÇİN

◆ P o e z i y a

Əşraf VEYSƏLLİ

ÖZÜMDƏ BİR ŞAIR ÖLDÜRMÜŞƏM MƏN

Məni yarı yolda atan çox olub,
Çox zaman yolnan da yollaşmamışam.
Çox olub qolumdan tutan, çox olub,
Heç kəsin qolundan sallaşmamışam.

Ömrümün yazını soldurmuşam mən,
Könlümün gülləri solmayıb hələ.
Özümdə bir şair öldürmüşəm mən,
O şair anadan olmayıb hələ.

GƏLİN, ÜRƏYİMDƏN BƏNÖVŞƏ DƏRİN

Gözlərim gözəllik gəzər dünyada,
Dizlərim diz çökər daşda çeşməyə.
Mənim vaxtım olmaz gözəl dünyada
Pis şeylər haqqında fikirləşməyə.

Gəlin, ürəyimdən bənövşə dərin,
Sinəm başdan-başa duyğudur, hissdir.
Bənövşə hisslərin, nərgiz hisslərin
Tanrının yanında xətri əzizdir.

ANASIZ KEÇƏN GÜNLƏRİM

Dünya bir ana qucağı,
Atdı məni, tutdu məni.

Taleyin sərt tufanları
Qabağına qatdı məni.

Düşdüm fələyin felinə,
Əlimi verdim əlinə.
Arzuların mənzilinə
Çatmamış aldatdı məni.

Duyduqlarım, sezdiklərim ,
Gördüklərim, yozduqlarım,
Ürəyimlə yazdıqlarım
Qəlblərdə yaşatdı məni.

Harda qaldı şən günlərim,
Onsuz mələşən günlərim.
Anamsız keçən günlərim
Anamı ağlatdı mənim.

MƏNİ BAĞIŞLA

Bir yanda daşqındır, bir yanda yanğın,
Bilinmir baharı, seçilmir qışı.
Soruşan da yoxdur: ey ulu Tanrı,
Niyə dağıdırsan bu dağılmışı?!

Gecələr gözümdən yuxum çəkilir,
Dünyanı başıma dar eyləyirsən.
Hansı ürəkdən ki, xofun çəkilir.
Sən orda şeytana yer eyləyirsən.

Bəd xəbər qapını döyməsin, Allah,
Şeytana düşməsin bəndənin işi.
Sən Allah, xətrinə dəyməsin, Allah,
Niyə dağıdırsan bu dağılmışı?!

Deyək ki, qarşında biz günahkarıq,
Dağların, daşların günahı nəydi?
Suda balıqların, düzdə otların,
Səmada quşların günahı nəydi?

Öpmək istəyirəm lələklərindən
Az qala çiynimə qonan quşların.
Yanıqlı səsindən tanıyıram mən
Meşədə yuvası yanan quşları.

Birinin ağzında nəfəsi yanıb,
Birinin sinəsi ütülüb odda.

Birinin dilində nəğməsi yanıb,
Başını gizlədib qanadı altda.

Bir zaman gülürüz rus qızlarıtək
Burda yağışların üzüyolaydı...
Od tutub meşələr... yanır gül-çiçək
İndi qurd-quşun da işi qolaydı...

Dayanıb səcdənə, əl açım sənə,
Ayağın altına yığılım, Allah!
İndi təkcə qalib əlacım sənə,
Mən niyə üzünə ağ olum, Allah?!

Bəlkə səhv danışdım, yalanı yazdım,
Tanrım, qurban olum, məni bağışla.
Yalanı yazmadım, olanı yazdım,
Mən hələ yadımda qalanı yazdım,
Allahım, mən ölüm, məni bağışla!..

HƏLƏ Kİ

Mənimki şeirdir, mənimki sözdür,
Öz halal mülkündə xanam hələ ki.
Namərdin gülləsi tuş gəlməz mənə,
Namaz üstündədir anam hələ ki.

Ürəyim həsrətin, qəmin əlində,
Gör əsir qalmışam kimin əlində.
Hisslərim mələşir simin əlində,
Sözlərə meydandır sinəm hələ ki.

Ömrümün sarayı aşıb tökülüb,
Hasarım dağılıb, daşım tökülüb.
Saqqalım ağarıb, dişim tökülüb,
Ancaq dartılmayıb çənəm hələ ki.

Adımın mənası kəsib yolumu,
Zatımın mayası kəsib yolumu,
Ağsaqqal həyası kəsib yolumu
O qoymaz danışib dinəm hələ ki.

Göydəki qəndillər ahımdan kəsüb,
Yerdəki bülbüllər bağımdan kəsüb.
İlhamım ixtiyar çağımdan kəsüb,
Qayıtmır gölümə sonam hələ ki...

Bəs hara getmişdin?
Nə vaxt gəlmisən?

Elə uşaq gedib uşaq gəlmisən.
Nə bilim, bəlkə də, nahaq gəlmisən,
Ay oğul, sən bura qonaq gəlmisən,
Burda ev yiyəsi mənəm hələ ki.

ÖMRÜMÜN GÜL MÜRƏBBƏSİ

Yaman uçunuram səni görməyə,
Yenə gül becərib, çiçək dərməyə.
Köhnə ünvanına gəlmirsən niyə,
Səyriyir gözlərim, titrəyir səsim,
Ay mənim ömrümün gül mürəbbəsi.

Sevmək vaxta baxmaz, zamana baxmaz,
İstək qasırğaya, tufana baxmaz.
O küskün gözlərin bu yana baxmaz,
Könlüm gül təşnəsi, çiçək təşnəsi,
Ay mənim ömrümün gül mürəbbəsi.

Könlümün qapısı qapımdır mənim,
Sevdağ günlərim təbimdir mənim,
Gəlişin dərmanım, həbimdir mənim,
Xəstəyəm - bircə həb, bircə həb bəsim
Ay mənim ömrümün gül mürəbbəsi.

QƏRİBƏM, AY ANA, QƏRİBƏM, QƏRİB

Bu torpaq od tutub ayağım altda,
Dağ uçub, qalmışam o dağın altda.
Analar Vətəndə yol gözləyirlər,
Oğullar qürbətdə papağın altda,
Qəribəm, ay ana, qəribəm, qərib.

Bənövşə taleyim düşüb qarlığa,
Ömrüm həsrət qalıb bəxtiyarlığa.
De görüm sən yatan o məzarlığa
Atam Qarabağdan nə zaman gəlib?
Qəribəm, ay ana, qəribəm, qərib.

Daha bu dünyada qalan halım yox,
Daha bu dünyayla qalmaqalım yox.
Gedənim gedibdir, gəlhagəlim yox,
Bilinmir xeyirim, bilinmir şərim,
Qəribəm, ay ana, qəribəm, qərib.

Bircə yolum qalıb-bəxtlə bərişmaq,
Sən yatan torpağa gəlib qarışmaq...
Başında şal gedib, ağzında yaşmaq

Nə vaxtdır gözləri yollarda bitib,
Qəribəm, ay ana, qəribəm, qərib.

Mənim cana baxmaq canımda yoxdur,
Qansıza üz tutmaq qanımda yoxdur.
Qanımdan olanlar yanımda yoxdur.
Allahım Pərvizi nicat göndərib,
Qəribəm, ay ana, qəribəm, qərib.

AXIRDA

Anam vardı, yanan vardı mənə də,
Gözlərimdə yaşa döndü axırda.
Hər tərəfdən qar ələndi üstümə,
Növbəharım qışa döndü axırda.

Mələk kimi səmalardan endi o,
Üzərliktək başımızda yandı o.
Hara getdim yolum üstə qondu o,
Ağ xalatlı quşa döndü axırda.

Yağmalanmış yurdumuzdan söz açar,
Yurd həsrəti sinəsində göz açar
Yanağında cığır salan, iz açan
Barmaqları xışa döndü axırda.

Nəvələri gözündən çox sevərdi,
Gec görəndə ürəyini yeyərdi.
"Allah, məni daşa döndər"-deyərdi,
Mənim anam daşa döndü axırda.

QORXUSU YOXDUR

Altmışım arxada qalıb haçandır,
Haçandır gözümün yuxusu yoxdur.
Yaşın çətinliyi altmışacandır,
Altmışdan o yana qorxusu yoxdur.

Günlər qanadlanıb uçar, quş olur,
İllərin karvanı ötüşmüş olur.
Ömür yetmişində yetişmiş olur,
Yetmişdən o yana qorxusu yoxdur.

Elə ki təklənir, təklənir insan,
Dərdi batman-batman yüklənir insan.
Deyirlər: Səksəndə səksənir insan,
Səksəndən o yana qorxusu yoxdur.

Yoxusun sərtliyi dizi qorxudur,
Baxışın sərtliyi gözü qorxudur.
Doxsana yetməyin özü qorxudur,
Yüzdən o tərəfə qorxusu yoxdur.

Hər gün əsəb, təzyiq, qan qorxusudur,
Ürək ağrısıdır, can qorxusudur...
Bizik bu dünyanın ən qorxulusu,
Bizdən o tərəfə qorxusu yoxdur.

QOCANIN ÖMRÜ

Qarlı çağlarında barlı bağlara
Bürüncək ömrüymüş qocanın ömrü.
Xəyalım hey məni çəkir dağlara,
Ərincək ömrüymüş qocanın ömrü.

O ki kövrəklikdə bir himə bəndmiş,
Bağlı qapıları "Simsim"ə bəndmiş.
Nə sümükdən sümük, nə ətdən ətmış,
Xəmirçək ömrüymüş qocanın ömrü.

Qəlbi yağmalanmış yurdu kimiymiş,
Qəddi bükcələnmiş dərdi kimiymiş.
Bir az da barama qurdu kimiymiş,
Hörümçək ömrüymüş qocanın ömrü.

Yanıb ömür adlı bir bağın üstə,
Əsib hər çiçəyin, yarpağın üstə,
Su deyib inləyən torpağın üstə,
Bir çiçək ömrüymüş qocanın ömrü.

Bu necə yaşayış, bu necə gündür-
Ovcu cadar-cadar, düyün-düyündür.
Keçmiş keçmişdir, indisi indi,
Gələcək ömrüymüş qocanın ömrü.

Qızarmış gözləri-qanın şəklimi,
Hər günün, saatın, anın şəklimi?
Zaman bir rəssamdır: "Mənim şəklimi
gəlim, çək"
ömrüymüş qocanın ömrü.

SEVGİDİR

Canı can istəyir, qanı qan çəkir,
Bu pünhan duyğunun adı sevgidir.
Balıncı başımın altından çəkir,

Bu odur,
 Bu odur,
 Odur - sevgidir.

Haqsız qınaqsa da, nahaq qansa da,
 Qəfil sınaqsa da, imtahansa da,
 Ondan neçə kərə ağzım yansa da,
 Ağzımın ləzzəti, dadı sevgidir.

Ey durub qəsdimə, yol kəsən gözəl,
 Mənim taleyimsən, bəlkə, sən, gözəl.
 Olsan ürəyimə yol gəzən, g özəl,
 Mənim ürəyimin kodu sevgidir.

SEVGİ ŞEİRLƏRİ YAZIRAM HƏLƏ

Bir cüt göz boylanar gözlər içindən,
 Qırx ilin həsrəti sızlar içimdə.
 Onun bənzərini qızlar içində
 Görcək, ünvanımı azıram hələ,
 Sevgi şeirləri yazıram hələ.

Gah havaya həsrət, gah suya həsrət
 Neylərdim o zərif duyğuya həsrət?...
 Qan sızan gözlərim yuxuya həsrət
 Məni sevənlərə, mən sevənlərə
 Sevgi şeirləri yazıram hələ.

Söz ki məhəbbətə, eşqə söykənər
 Dönər ev tikənə, işıq çəkənə.
 Sevgi tükənəndə ömür tükənər,
 Odur ki, qəlbimlə verib əl-ələ,
 Sevgi şeirləri yazıram hələ.

Neçə ölümlərdən keçdim, ölmədim,
 Ölmədi dərdimdən heç kim, ölmədi.
 Özüm öləndə də eşqim ölmədi,
 Onun hər cövrünə hazıram hələ,
 Sevgi şeirləri yazıram hələ.

Dalımca danışib söyməsin heç kəs,
 Düz olan işimi əyməsin heç kəs.
 Bu yaşda xətrimə dəyməsin heç kəs,
 Getsin öz işinin dalınca hərə,
 Sevgi şeirləri yazıram hələ.

Eşqim düşürməsin atından məni,
 Yansam, ayırmasın odundan məni.

Əzrayıl çıxartsın yadından məni,
Lap belə fələyin özü də gələ
Sevgi şeirləri yazıram hələ.

YAXŞI

Yaş gəlib yaxşıca dirənib dağa,
Demək istəyirəm: nəşə də yaxşı.
Səfər eyləməyə yaxşı yerlərə,
Gərək yaxşı ola kisə də-yaxşı.

Elə ki bürünər yollar dumana,
Mənzilə tez çatmaq qalar gümana.
İnana bilmərəm: yaman yamana
Yüz kərə, min kərə desə də, -yaxşı.

Bu daş bu ələmi sezdirə bilmir,
Bu daş bu bədəni gəzdirə bilmir.
Bu yaş uzaqları kəsdirə bilmir,
Yaxşı addımlayır kəsədə, yaxşı.

Görsən sayılmırsan sayan yanında,
Bir ağac tapıb da, dayan yanında.
Anlayan yanında, duyan yanında
Saza da yaxşıdı, sözə də yaxşı.

Ay Əsrəf, yaxşıya yaxşı deyilər,
Yaxşının çörəyi yaxşı yeyilər.
Yaxşıya pis desəm ağzım əyilər,
Ancaq söyləməyəm pisə də-yaxşı.

GƏLDİ

Sabir Sarvanın 60 illiyinə

*Qürbətdə deyirdin:
Zülali, Vətənim var,
Ensin gözüünə qarə su
-Ağsu Vətən oldu.*

Başladı qəlbimin sərt ağrıları,
Daha gözlərimin qorası gəldi.
Mənim tərlanımı kim vurub belə,
Kövrək qanadında yarası gəldi.

Getdi cavanlığım, çürüdü, getdi,
Məni də ardınca sürüdü, getdi.

Harda gülüm vardı -qurudu getdi,
Harda külüm vardı-ora su gəldi.

Ömrümü bəxtimin nazına tutdum,
Hər kim neylədisə üzünə tutdum.
Əlimi cütləyib gözümə tutdum,
Ovcuma gözümlün qarası gəldi.

Gərək səadəti göydə qapım mən,
Daha harda gəzim, harda tapım mən.
Qərrib nəvələrim girdi qapımdan,
Çarəsiz dərdlərin çarəsi gəldi.

Yorğun ayaqlarım çox sudan keçib,
"Ağsu" bir dərmandır... "Ağsu" dan keçib.
Ağdama gedirdim... Ağsudən keçib,
Ala gözlərimə qara su gəldi.

Bu bəxtiyeyinin təzədi taxtı,
Yox, taxtı köhnədir, özü uşaqdır.
Məni kim incitsə bu qoca vaxtı
Mən də söyəcəyəm : -harası gəldi.

Qıyma ki, adıma zalım desinlər,
Ay görün çatdasın, görün-desinlər.
İldə bircə kərə görün-desinlər:
Əşrəfin də ciyərpərası gəldi.

Qarnıtoqlarımın dövranı bitdi,
Qəlbiyoxlarımın dövranı bitdi.
Bəli, çoxlarının dövranı bitdi,
İndi də Sabirin dövranı gəldi.

Elçin HÜSEYİN BƏYLİ

Yenə iki od arasında*

◆ *Səkkizinci qarabağname*

Ağaməhəmməd şahın Məhəmməd bəy Cavanşirlə görüşü

...Axund Pənahı fərraşlara tapşırırdan sonra Ağaməhəmməd şah səra-pərdənin arxasına keçdi. Namazın vaxtını ötürmək olmazdı. Şüşəli aynəbənddə olanlar da dizlərini yerə atıb qiblə tərəfə yox, səra-pərdəyə təzim etdilər və günorta namazını qıldılar: "...Bismillahir Rəhmanir Rəhim..."

...Axşamüstü eşikağası Nureli bəy içeri girdi, səra-pərdənin yanında diz çöküb təzim elədi və dedi ki, özünü Məhəmməd bəy Cavanşir kimi qələmə verən bir bəd-bəxt imarətə təşrif buyurub və əgər qibleyi-ələmin izni olarsa, içeri buraxıla bilər.

-Buraxın gəlsin! -deyə cır səslə xacə şah pərdənin o biri tərəfindən hökmlə dilləndi.

Qapılar açıldı və içeri boylu-buxunlu, sadə və səliqəli geyimli, cübbəli və külah papaqlı, sarışın saqqallı, təqribən qırx yaşlı bir adam içeri girdi. Şüşəli aynəbənddə cəlladların, nökrə və fərraşların qarşısında dayanıb ətrafa göz gəzdirdi.

Bir azdan Ağaməhəmməd şahın hökmlü səsi eşidildi:

-Burdadırmı o gəda?!

-Burdadır, təəssüqün olum, -deyə Sadıq xanın titrək səsi eşidildi və qorxa-qorxa Məhəmməd bəyə baxdı. Bu baxışda bir həya da vardı. Çünki qohumundan utanırdı.

Məhəmməd bəy Cavanşir İran hökmdarının cır səsinə və "gəda" sözünə gülümsəməklə cavab verdi.

-Hm... Onda...

-Açın pərdələri, -Sadıq xan müticəsinə əmr elədi.

Ağaməhəmməd şah bu dəfə tamam başqa qiyafədə, cəllad rəngli xələtdə peyda oldu və başa düşdü ki, qarşısındakı hündürboylu adam Məhəmməd bəy Cavanşirdir. Çünki onun haqqında çox eşitmişdi.

Məhəmməd bəy Cavanşir Ağaməhəmməd xana yaxınlaşıb, qarşısında durdu, əlini sol sinəsinə qoyub baş əydi, başqaları kimi dizlərini yerə atmadı.

Qızılbaş hökmdarı xırda və qızarmış gözlərilə Sadıq xana baxdı. Sadıq xan dizlərini alabəzək fərməşin üstünə atıb, üzünü xacənin ayaqlarına sürtdü və yalvarıcı tərzdə dedi:

* Əvvəli jurnalımızın ötən sayında

-Təəssüqün olum, xan! Məhəmməd bəy Cavanşir deyilən bu bədbəxtidir!

- Bəli, əsl qəssab, başkəsən Məhəmməd!...Dədəmin ərvağı haqqı ömrümdə ilk dəfədi ki, belə başkəsən görürəm. Amma yekə ala gözləri var. Cüssəsinə də söz yox. Kaş adamın belə atı olaydı. Minib düşmən qabağında səyirdəydin. Elədimi? - deyə o, Mirzə Şəfiyə baxdı.

-Elədi, qurbanın olum, elədi! Çox gözəldi, - deyə Mirzə Şəfi cavab verdi və başa düşdü ki, xacə şah onun gözlərini çıxarmaq istəyir.

Məhəmməd bəy onun bu kobudluğuna rəğmən asta və təmkinli səsle belə dedi:

-İgidin adını eşit, üzünü görmə! Çox zəhmlisən, xan!

-Xan yox, ixtiyari-hökmrən.

-Höküm sənə, ixtiyar da sənindi!

-Yox, mən zarafat eləmirəm. Ağamın ərvağına and olsun ki, bu boy-buxunda, lakin boyda səndən bir qədər alçaq yalnız, Kərim xan lənətə gəlmişin qardaşı Lütfəli Zəndi görmüşəm, amma onun da o yoğun boynu mənim qılıncıma tab gətirməyib. Sənə də baxarıq. Batmanqılınc deyirlər sənə. Onu da yoxlayarıq!

-Lütfün artıq olsun.

-Hə, qəssab, başkəsən Məhəmməd. Bəs bilmirdin ki, bir zamanlar mənim qarşımda durmalı olacaqsan? Səndəmi o heyvərə şairinizlə mənə güldürdün? Xəzinə qayasından məni ələ salırdınız.

-Mən heç zaman sərkərdəyə və döyüşçüyə gülmürəm, xan, onlarla döyüşürəm. Gülmək kişi işi deyil! Özü də...

Məhəmməd bəy istədi desin ki, şikəstə gülməzlər, amma demədi.

Məhəmməd bəy bilirdi ki, xacə şah onu bağışlamayacaq. Ona görə də onun harfa və kobud sözlərinə elə kobudcasına da cavab verirdi: ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi.

Bu yerdə xacə şahı gülmək tutdu. Deyəsən, o, kişi sözündən xəcalət çəkdiyinə görə qəhqəhə çəkirdi və bu qəhqəhə sonradan qəzəblə əvəzləndi.

-Çox kişilikdən danışma, gördük səni də, xanını da! Tülkü kimi qaçdı. Amma...sən yox...adamın üstündə Allahı var...sən yox...ona görə də səni özümə sərkərdə götürürədim...

Məhəmməd bəy susdu. İstədi desin ki, hər kəs özünə cavabdehdi, özü də əmisinə xəyanət eləyə bilməz, amma bunun yeri deyildi.

Ağaməhəmməd şah üzünü Sadıq xana tutdu:

-Biz bu qəssabla sabah da danışa bilərik. Onu sənə tapşırıram. Sərbazlardan bir neçəsini də özünə götür və qaldığın evə get. Oranın yolunu yaxşı tanıyırsan. Əgər bu qəssabın başından bir tük əskik olsa, özündən küs. Onunla söhbət xoşuma gəldi, iti dili də varmış!

Bu isə o demək idi ki, çox danışan dili kəsərlər.

Qızılbaş hökmdarı üreyindən onu da keçirdi ki, Məhəmməd bəy razı olsa, onu baş sərkərdə də edə bilər, amma bu təklifini sonraya saxladı. Axırda isə hamıya müraciətlə:

-Mürəxxəs, - deyib öz otağına çəkildi.

Şüşəbənddəkilər bir müddət yerlərindən tərpənmədilər, çünki sahibi-ixtiyar yenidən onlara nəşə tapşıra bilərdi. Xasiyyəti beləydi, hamını sərbəst buraxandan sonra əshabələrini yoxlamaq üçün kimisə hüzuruna çağırırdı. Bu dəfə belə olmadı. Otaqdakılar sükutun içərisindən Ağaməhəmməd şahın pıçılıyla oxuduğu duanı eşitdilər. O, tanrısından və babalarının ruhundan ürək rahatlığı diləyirdi. Çünki bərk narahat idi. Üreyi sanki ona nələrisə andırırdı. Qızılbaş hökmdarı qəzavü-qədərə inanırdı. Çünki Kərim xan Zəndin əlindən qurtulub, sonra isə ona qalib gəlmək Tanrının lütfüydü, babalarının onu qoruyan ruhuydu. Amma öz sonucunu heç cür ağılına gətirə bilmir, təsəvvür etmirdi...

Otaqdakılar bir-bir, barmaqlarının ucunda oranı tərkdilər: yalnız iki nəfərdən başqa...

Məhəmmədhəsən ağanın imarətindən bir az aralı Mehralı bəyin eviydi. Əslində ora adi ev yox, imarət idi, amma bir tərəfi söküldüyündən sadə evə oxşayırdı. Sadıq xan özünə orda yer eləmişdi.

Məhəmməd bəy əsasən qalada, əmisinin yanında olurdu, öz imarəti isə dədə-baba yurdu Kəhrizlidəydi.

Sadıq xanla Məhəmməd bəy yan-yanışı, dinməz gedirdilər. Çünki yanlarında onları müşayiət eləyən sərbazlar vardı. Ətraf adamlarla doluydu. Onlar Cavanşirlərin vuran əlinin taleyindən narahat idilər. Məhəmməd bəyin aqibətinin necə olacağı onun yerləşindən-duruşundan bəlli olmalıydı. Batmanqılınc təmkinli görünürdü, sanki nəyəsə arxayın idi: öz gücünəmi, yoxsa Allahınamı. Çoxları onun şərəfinə pıçılıyla həmd-səna oxuyurdu. "Allah bədnəzərdən qorusun!", "Allah insaf versin", "Babalarımızın ruhu köməyin olsun!".

Bu alqış sədələri bəyin qulaqlarına çatırdı. Amma bu alqışların içində ona nifrətlə baxanlar da vardı. Onlar qarğışlarını dillərinə gətirmir, bəd fikirlərinin faş olmasından qorxurdular. Əvvəl bəlli olsa da, son məlum deyildi...

Gün təzəcə batırdı, üfük qan rəngindəydi, sanki bu gecə baş verəcək qətləmədən xəbər verirdi. Qohumlar dərd-sərlərini bürüzə vermir, məğrur yerləşlə addımlayırdılar. Əslində Sadıq xan öz sahibindən qorxmamalıydı, amma xacənin son davranışları canına vəlvələ salmışdı. Halbuki Sadıq xan sahibi-ixtiyarın, zilləllahın ən etibarlı və sədaqətli adamıydı, onun danışan dili, görəni gözü, eşidən qulağıydı. Amma indi...İndi sanki o Ağaməhəmməd şahın yox, İbrahimxəlil xanın baş sərkərdəsiydi...

Sərbazlar onları evə qədər müşayiət elədilər və gözətçi kimi qapıda dayandılar. Gecədən xeyli keçsə də, qohumlar danışmır, hərəsi bir küncə çəkilib düşünürdü, sanki bir-birilərindən ehtiyat edirdilər.

Sadıq xan hərdən əllərini göyə qaldırıb Tanrıya dua edirdi ki, Ağaməhəmmədin fitnə-fəsadından onu qorusun. Çünki bərk qorxurdu və bu qorxunu heç vaxtla canından çıxara bilmirdi...

Bu zaman sərbazlardan biri içəri daxil oldu və xəbər verdi ki, Ağaməhəmməd şahın pişxidməti Səfərəli bəy Sadıq xanı görmək istəyir.

Hər iki qohum eyni zamanda oturduqları yerdən qalxdı, təəccüb və narahatlıqla bir-birinin üzünə baxdı və bu baxış o qədər uzandı ki, elə sakitlik yarandı ki, uzaqlarda ulayan çaqqalların da səsi açıq-aydın eşidildi. Onların bu ulartısına Şuşanın itləri də bir ağızdan cavab verdilər. Qorxusundan qohumların hər ikisinin nəfəsi tutuldu. Sadıq xan bir neçə dəfə udqundu, bir neçə dəfə də öskürdü və handan-hana dilləndi:

-Bəs niyə gəldiyini demədi?!

-Demədi, sahibi-xidmət, demədi. Bircə onu dedi ki, səninlə görüşmək istəyir, çünki sahibi-zamanın gizli və nagağan tapşırığı var.

Sadıq xan lap qorxuya düşdü. Şahın gizli tapşırığı nə ola bilərdi ki? Gizli tapşırıq, güman ki, baş sərkərdənin, yeni onun gecə vaxtı xəlvətcə aradan götürülməsiylə bağlıydı. Çünki onun gözləri qarşısında məlum olmuşdu ki, Ağaməhəmmədin Məhəmməd bəy Cavanşirdən xoşu gəlir, hələ, bəlkə, onu özünə baş sərkərdə götürmək istəyir. Deməli, o, artıq adama çevrilir.

Sərbaz qapıda müntəzir dayanıb cavab gözləyirdi:

-Buyruğunuz nə olacaq, sahibi-xidmət?

Sadıq xan heysiz halda və az qala pıçılıyla:

-Buraxın gəlsin! -dedi.

Sərbazin çölə çıxmağıyla Səfərəli bəyin özünü hövlnak içəri atması bir oldu.

-Əlahəzrətdən bizə nə xəbər gətirmisən? -deyə Sadıq xan titrək səslə xəbər aldı.

Səfərəli bəy ona yaxınlaşdı və az eşidiləcək səslə bunları dedi:

-Mən gizli bir tapşırıqla gəlmişəm, Sadıq xan. Özü də şahdan yox.

Sadıq xan bir qədər özünə gəldi, dirçəldi, amma ürəyindəki narahatlıq keçib getmədi, əksinə, bəlkə, bir az da artdı.

Səfərəli bəy sözüne davam elədi:

-Hökmdarımızın bugünkü qəzəbini gördünüzü, xan?! O, bizim hamımıza qəzəblidir, amma sənə daha çox qızmışdı. Biz bunu gözlərimizlə görüb, qulaqlarımızla eşitdik. Məhəmməd bəy də cəzasız qalmaq, -deyə o üzünü Batmanqılınca tutdu. - Bacılarını ələ verməməkdə mərdlik elədin, amma xanın qoşunlarına çox zərər yetirdiyinə görə aman gözləmə, bəy! Şübhəsiz, onunla söhbət zamanı hər şeyi duydun...

-Səfərəli bəy, -deyə Sadıq xan qorxu və inamsızlıqla onun üstünə çəmkirdi. - Sən nə cəsərlə qibleyi-ələm haqqında belə mənasız sözlər danışırsan?! Əqlin yerindədi?!

Səfərəli bəy, az qala əli ilə Sadıq xanın ağızını yumdu, yəni yavaş danışsana, və davam elədi:

-Bəli, Sadıq xan, əqlim başımdadı. Ona görə də cəsərlə edib bu sözləri deyirəm. Çünki vaxtında tərpenməsək, hamımızı eyni aqibət gözlüyür.

-Aydın de görək nə olub və Ağaməhəmməd şah səni bizim yanımıza niyə göndərib?! - deyə o da pıçiltıya keçdi.

Səfərəli bəy həyacanlı şəkildə bunları anladı:

-Genə də deyirəm ki, mənə sizin yanınıza şah göndərməyib, özüm gəlmişəm. Ona görə gəlmişəm deyəm ki, siz gedəndən sonra o, and içdi ki, sabah kəllələrdən iki minarə qurduracaq. Onların birinin başında mənimlə Məhəmməd bəyin kəlləsi, o birində isə sənəninlə Abbas bəyin kəlləsi ucalacaq. Mən və Abbas bəy bunu öz qulaqlarımızla eşitdik. O, pərdənin arxasından belə deyirdi və dədəsinin goruna and içirdi. Abbas bəy dedi ki, o, sayıqlayır, amma həqiqəti yuxuda da söyləyərlər... Sadıq xan, sənə olan sədaqətimizi yaxşı bilirsən, sənə yalan danışmaram...

-Bunların hamısı ola bilər və yuxuda deyilənlərin hamısına inanmaq lazım deyil. Mənə qəzəbləndiyi aydı, çünki cavansirlərlə qohumam, bəs sənə və Abbas bəyə niyə acıqlanıb?

Sadıq xan Səfərəli bəyin dediklərinə şübhə ilə yanaşırdı və bunun bir hiylə olacağından qorxurdu.

Səfərəli bəy dil qəfəsə qoymurdu:

-Qoy bir-bir deyim. Yadındadırsa, şah mənə İbrahim xanın arxasınca göndərmişdi. Biz Car-Balakənə qədər çapdıq, yerli camaatı da razı saldıq ki, xanı tutub bizə təhvil versinlər. Amma sonradan onlar danışığımızı pozdular, hələ az qala özümüzü də o dünyaya göndərəcəkdilər. Çünki İbrahimxəlil xanın arvadı Bikə bəyim, Ümmə xanın bacısı onlara deyib ki, mən sizin bacınızam, qanım sizin qandandır, siz öz bacınızın namusunu qorumaqdansa, onu təhqir etmək istəyirsiniz, ayıb olsun sizə! Bu sözləri mənə Car-Balakən xanının sərkərdəsi Cüməli bəy dedi.

Orda ləngiyə bilməzdik, çünki ləzgilərdən hər nə desən gözləmək olar. Beyinləri qızdı, qurtardı.

Biz əliboş geri qayıdıandan sonra şah qəzəbləndi və soruşdu ki, niyə əliboş qayıtmışam. Mən də qorxumdan dedim ki, Tərtər çayına qədər getdik. Orda İbrahimxəlil xanın qoşunu ilə üzləşdik. Çünki onun köməyinə qaynı, dağıstan hakimi Ümmə xanın atlıları gəlmişdi. Döyüşə girməyib qayıtdıq. Onda şah qəzəbləndi, mənə yalan danışmaqda suçladı, İbrahimxəlil xanın cəmi 200 adamla qaçdığını dedi, sonra da babasının goruna and içdi ki, sabah mənimlə Abbas bəy öz mükafatımızı alacağıq. Şahın mükafatının nə olacağını da bayaq dedim.

Sadıq xan bu sözləri dinlədikdən sonra yenə də şahın pişxidmətinə inanmadı, qorxdu ki, xacə şah onun sədaqətini yoxlamaq üçün Sifərəli bəyi göndərib, ona görə də xəbər aldı:

-Yaxşı, sənənin günahını başa düşdük, bəs Abbas bəyin suçu nəymiş?

-Mən Car-Balakəndən qayıdıb gələndə yazıq Abbas bəyin qulağının birini kəsilmiş gördüm, soruşdum ki, bu nə haletdi, o da mənə belə cavab verdi: "Mən

səra-pərdənin arxasında oturub, şahın buyruğunu gözləyirdim, necə olubsa, oturduğum yerdə yuxuya getmişəm. Birdən şahın cır səsinə eşitdim: "A gədə, qulağın kardı, səndən su istəmirəm!". Durub otağa yüyürdüm, dedim ki, qurbanın olum, ziləllah eşitməmişəm. O da qayıdıb dedi ki, qulağın kardsa, get onları kəs! Eşitməyən qulaq heç kimə lazım deyil! Mən də məcbur olub ülgüclə qulağımı sivirdim. Çünki qulağımı kəsməsəydim, başımı qurban verəcəkdim..."

Bu yerdə Sadıq xan əlini onun ağızına apardı ki, danışmasın, sussun. Özü isə çöldən gələn səsə fikir verdi. Elə bil, kimse onları güdüdü. Amma bir azdan sərbazların səsi gəldi. Onlar öz işlərindəydilər, deyəsən, aşıq-aşıq oynayırdılar...

Sadıq xan sakitləşəndən sonra Səfərəli bəy sözüne davam etdi:

-Mənə inan xan, - deyə o, yalvarışlı nəzərlərlə bir Sadıq xana, bir də Məhəmməd bəyə baxdı, sonra isə sözlərinin təsirini artırmaq üçün davam elədi. - Bilirsiniz o nə sayıqlayırdı? Hamısı indi də qulaqlarımdadır, onu yadıma salanda tüklerim biz-biz olur. Qibleyi-aləm inildəyə-inildəyə deyirdi: "Sabah burada bir qan tökəcəyəm ki, Bağrıqan dağının dibindən əl-aman sədaları asimana bülənd olacaq. Sabah burada bir qan tökəcəyəm ki, hüccac İbn Yusif qəbirdən baş qaldırıb mənə əhsən deyəcək. Sabah gərək Qarqar çayında su yerinə insan qanı axsın! Sabah fələyin qüdrətli və işıqlı padşahi başını Şərq qapısından çıxardarkən, mən də sizin bu mənhus başınızı alçaq vücudunuzdan ayıracam və bütün aləmə ibrət olmaq üçün şuşalılardan kəlləsindən iki böyük minarə quracam. Bir minarənin başına, Abbas, sən, o birinin başına isə bu zatıqırıq Səfərəlinin kəlləsini nəsb edəcəyəm! Di gedin! Sadıq bəylə Məhəmməd gədəyə da salam aparın!". Bu sayıqlamalardan sonra Sadıq xan, qurbanın olum, gör şahımız nə dedi: "And olsun babamın ərvahına, dədəm Məhəmməd həsən ağanın ruhuna ki, sizin başınızın qanı Heratdakı səkkiz arşınlıq fəvvarədən də yüksəklərə qalxacaqdır. Əmr edəcəyəm ki, qanınızı bardaqlara doldurub, Şiraza aparsınlar və oradakı qızılgüllərin üstünə səpsinlər ki, rəngləri qıpqırmızı olsun!".

Səfərəli bəy danışdıqca həyacandan tərləyir, qorxudan əsirdi. Bu ovqat Sadıq xanla Məhəmməd bəyə də sirayət eləmişdi.

- Sadıq xan, amanın günüdür, bizi bu bələdan qurtar, yeni izn ver ki, biz öz əlimizlə o müstəbidi qanına qəltan edək ki, sabahkı müsibəti heç kim görməsin. Bu camaat da yazıqdı, nə günahları var! -Səfərəli bəy cübbəsinin ucuyla alınının tərəfini silə-silə dedi və bu dəfə Məhəmməd bəydən dəstək almaq üçün onun üzünə baxdı.

Məhəmməd bəy pişxidmətin dediklərinə inanmağa başlayırdı. Onsuz da axırı ölüm idi. Sınamaq pis olmazdı. O, ağızını açıb danışmaq istəyirdi ki, Sadıq xan şübhələrə son qoymaq üçün daha bir sual verdi:

-Yaxşı, bəs sərbazlardan necə yayına bildin? Gecənin bir vaxtı onlar soruşmadılar mı ki, hara gedirsən?

-Soruşdular, qadan alim, xan, soruşdular. Sərbazlardan biri məndən xəbər aldı ki, hara gedirəm. Dedim ki, qibleyi-aləmin Sadıq xana qəfil tapşırığı var. Onlar əvvəlcə mənə inanmadılar. Dedim ki, inanmırlarsa, şahın özündən soruşsunlar. Onlardan biri qorxa-qorxa içəri girdi, sonra da geri qayıtdı, mənə dedi ki, niyə yalan danışırısan, şah yatıb, xoruldayır və əgər yatıbsa, sənə necə tapşırıq verə bilər? Bəndəniz də dedi ki, inanmırsa, şahı durquzub soruşsunlar. Onlar bunu eliyə bilməzdilər. Şahı yuxudan eləsiydilər və sözləri yalan olsaydı, başları dərhal vurulardı. Ona görə də qulunuzu tanıyan sərbazlardan biri mənə inandığını dedi və mən də gəldim. İndi, xan, başına dönüm, izn verin öz işimizi yerinə yetirək.

Bu zaman Məhəmməd bəy söhbətə girişdi:

-And olsun qadir Allaha ki, Səfərəli düz deyir, çünki o, kələk işlətmək istəyəydi belə, yerli-yataqlı danışa bilməzdi. Hətta yalan danışsa belə, onsuz da başımız xacə şahın əlindədi. Sabah olmasın, o biri gün olsun. Nə fərqi. Sadıq xan, o, heç kimi bağışlamayacaq. Hamımızı Xəzinə qayasının altındakı gora göndərəcək. Görmədin, yazıq gürcüləri nə günə qoydu. Knyaz İraklinin göz yaşlarını sildiği

dəsmal burdan Kəhrizliyə qədər çatar. Sadıq xan, hər nə olur-olsun, biz ona inanmalıyıq. Özü də bu işi mən özüm yerinə yetirəcəm. Mənim bacılarımın namusunu təhqir etmək istəyən əclafın başını özüm kəsəcəm. Sadıq xan, biz təkcə özümüzü yox, həm də başqalarının taleyini düşünməliyik. Genə də deyirəm, bu iş qurğu olsa belə, heç olmasa, sonradan qalanın və camaatın başına gətirilən müsibətləri görmərik.

-Yalan niyə olur, qadan alım! Mən Sadıq xana həmişə sadıq olmuşam, - Səfərəli bəy dedi, ar eləməsəydi diz də çökərdi, - mənim də əslim buralıdır. Nadir şahın vaxtında Şiraza sürgün olunmuşuq. Sonradan Ağaməhəmmədin Şiraza hücumu zamanı ona qoşulmuşam və qardaşı Səfərqulunu "Gülüstan" sarayında öz əlimlə boğmuşam. İnanın mənə!

Sadıq xan insafa gəldi. Deyəsən, pişxidmətin dedikləri doğrudu, çünki çox yerli-yataqlı və inamlı danışdı. Ona görə də dedi:

- İnanmaqdan başqa əlacımız yoxdu. Bəs... ancaq biz neyliyə bilərik?

-Onu yatan yerdə...-Səfərəli bəy inamla dedi.

Sadıq xan təşvişə düşdü:

-O, quşdan ayıqdi. Əgər zərbəni boş çıxsa, sizi bircə əlli boğar!

-Arxayın ol, xan. Bu əllər çoxlarını o dünyaya göndərib, - Səfərəli bəy dedi və sanki sübut üçün əllərini göstərdi.

-Ona şübhəm yoxdu. Amma birdən...

-Sadıq xan, bu sənə işin deyil. Onu Abbas bəylə mən yerinə yetirəcəyik.

-Bəs Abbas bəy necə, ona inanmaq olar?

-Xan, sən onun bir üzün görəydin, gözlərinə baxaydın. Qisasdan alışıb yanır. Yazığın nə suçu vardı. Daim şaha sədaqətliydi. Amma qulaqlarından axan qanı görseydin. Şoralanırdı e! Belə fürsət ələ düşməz. Münasib vaxtdı. Bircə təvəqqəm var. Söz ver ki, iş bitdikdən sonra bizi onun yaxınlarının əlinə verməyəcəksən. Məhəmməd bəy də söz versin ki, bizə dəyməyəcək. Sizin yanınıza ona görə gəlmişəm, yoxsa məsləhətsiz-filansız istədiyimizi eliyərdik. Məni düz başa düşün!..

Məhəmməd bəy irəli yeridi:

-Sadıq xan, söz ver. Mən də öz tərəfimdən söz verirəm ki, burnunuz belə qanamayacaq. Hamınızı sağ-salamat Arazın o biri tayına adladacam. Mən o xacəni qanına qəltan eləmək, xəstə xoruzlar kimi çıxardığı cır səsi kəsmək üçün dünyanın o başına da gedərəm. Bayaq da özümü güclə saxladım. Az qalmışdım ki, cübbəmin altında gəzdirdiyim xəncəri onun boş boğazına soxam, amma genə də səbr elədim. Allah-təalanın "Səbr" adı dadıma yetdi. Gözləməyin yeri deyil! Haydı gedək!

Məhəmməd bəy qapıya doğru addımladı, amma Səfərəli bəy onun qolundan tutub dayandırdı:

-Amandır, bəy, bizi qana salma! Sən bircə addım da çölə atsan, şübhələnlər. Bu işi özümüz yoluna qoyarıq. Mən yalnız sizin hər ikinizin vədini eşitmək istəyirdim, -dedi və Sadıq xanın üzünə baxdı.

-Gət. Allah amanında, -Sadıq xan dedi, - söz verirəm ki, sizə dəymərik. Mən harda, siz də orda.

Bu sözlərdən sonra Səfərəli bəy tələsik çıxıb getdi.

O, evi tərk edəndə sərbaz gözetçilərdən biri yatmış, ikisi isə ocaq işığında qiğməyə oynayırdı. Yatan sərbaz, güman ki, aşıqlarının hamısını uduzmuşdu. Ona görə də qalib sərbazlar qiğməyə oynamaq qərarına gəlmişdilər...

Səfərəli bəy şəhərin qaranlıq küçələrilə geri qayıdıb, Məhəmməd həsən ağanın imarətinə daxil oldu. Abbas bəy səra-pərdənin arxasında oturub, xacə şahın əmrinə müntəzir dayanmışdı. Qulağının qanı kəsmişdi. Başına sandığı çalması sürüşüb sağ gözünün üstünə düşmüşdü. Belə vəziyyətdə o, dəniz quldurlarına oxşayırdı. Hər də bir əlini kəsilmiş qulağına aparır və astadan zarıyırdı. Əlacı olsaydı, ağırdan qışqırırdı da, amma biçərə qorxusundan eləcə ziğıldayırdı.

Səfərəli bəy onu bu vəziyyətdə görəndə gülmək istədi, tezəcə də özünü ələ aldı, çünki gülməyin yeri deyildi. Ona görə də:

-Genə bir şey sayıqladımı? -deyə astadan xəbər aldı.

Abbas bəy də lap astadan, dodağının altında:

-Dədəmin goru haqqı, elə indicə səsini kəsib, -dedi, - and içirdi ki, sizi atımın quyruğuna bağladım İsfəhana qədər sürüdəcəm. Ora çatanda bircə sümükləriniz qalacaq, nəşiniz də ələ gəlməyəcək ki, əhli-əyalınız üstünüzdə ağılaya bilsin...

Səfərəli bəyin üzünün qanı tamam qaçdı:

-İlk növbədə sərbazlardan yaxa qurtarmaq lazımdı. Onsuz da gecədən keçib, onları əvəzləməlidilər. Çıx denən ki, getsinlər yatmağa, mənəm döyüşçülərim onları bir azdan əvəz edəcəklər.

Abbas bəy etiraz elədi:

-Yox, yox, ağrın alım, mən desəm, şübhələnlər, özü də qulağıma nə olduğunu xəbər alarlar. Yaxşısı budu, sən özün...

Səfərəli bəy çölə çıxdı, bir azdan qayıdıb dedi ki, hər şey qaydasındadı. Keşikçilərin allahındanmış, üz-gözlərindən yuxu tökülürmüş, deyən kimi yatmağa getdilər. Bircə mazandaranlı gədəsi çəm-xəm eləyirmiş. Hamı gedəndən sonra onun da işini bitirib. Doğrudan da Səfərəli bəyin xəncəri və paltarı qana bulaşmışdı.

Abbas bəyin onun üst-başına diqqətlə baxdığını görəndə Səfərəli bəy:

-Çünkü oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu. Bizə olan olub. Onsuz da qanın içindəyik: sən də, mən də. O qansıza aman vermək olmaz. Bir azdan o biri keşikçi dəstəsi gələcək. Tələsmək lazımdı...

Ağaməhəmməd şah Qacarın qətli...

...Gecədən xeyli ötmüşdü. İndi şuşalılar dərin yuxudaydılar, evlərində vaxt düşənlər belə, sübh yuxusuna tərəf özlərini saxlaya bilməmiş, kim harda gəldi yıxılıb yatmışdı. Üreyiyumşaq zənənlər onların üstünə həsirdən, palazdan salmışdı. On beş günlük ayın doğmasına hələ xeyli vardı. Hardasa qulun kişnədi, anası ona cavab verdi. Görünür, kiminsə madyanı balalamış, sahibinin başı qarışdığından vaxtında gətirib, kahaya sala bilməmişdi. Kaha daxmaların evinin arxasında olurdu, gözlənilməz bir hadisə baş verəndə atlanıb aradan çıxmaq üçün.

Bir azdan günəş üfəqdən çırtlayacaq, günəşin gəlişinə sevinən, hadisələrdən bixəbər quşlar mahını oxuyacaq, ağappaq duman dərələrlə sürünəcək, evləri qamarlayacaqdılar. Amma bütün bunlardan qaragünlülərin xəbəri olmayacaqdı. Dərd-sərdən onların gözləri və qulaqları tutulacaq, ağlaşmalar davam edəcək, səksəkə içində yaşayanlar isə dişlərini dişlərinə tutub dinməz qalacaq, başı papaqlıları harda gəldi gizlədəcəkdilər...

Vaxt itirmək olmazdı. Qacar hökmdarı səssiz-səmirsiz idi, ahənglə nəfəs alırdı, o tərəf-bu tərəfə çevriləndə isə sanki xoruldayırdı.

Qatillər bir-birinin üzünə baxdılar. Onlardan heç biri içəri tək girməyə cürət eləmədi. Bir anlıq tərəddüddən sonra Səfərəli bəy işarə elədi ki, hər ikisi eyni zamanda içəri soxulsun.

O, qılıncını siyirdi, Abbas bəy də onun kimi elədi, hərəsi bir tərəfdən sərəpərdəni araladı və şahın uzandığı taxta hücum çəkib, şəmşirlərini dəli kimi onun sinəsinə çaxdılar. Ağaməhəmməd şah ağrıdan və qəfil həmlədən quş kimi yerindən atıldı, cır və inilti səsle:

-Məlunlar!... Nə etdiyinizdi?! Siz İrani viranını eləmək istəyirsiniz?! - deyə bağırırdı və öz toppuzunu Səfərəli bəyə tərəf qolazladı, amma toppuz yan keçdi. Qılınclar yenidən işə düşdü Ağaməhəmməd şahın bağırları dəlik-deşik oldu, qan fəvvarə kimi ətrafa vurdu. Xacə şah zərbələrdən qorunmaq üçün taxtdan yerə aşdı, amma qalxa bilmədi və qatilləri lənətləyə-lənətləyə yerində titrəyib sakitləşdi. Onun son sözü belə oldu:

-Ey xanə xərab, İranda viran kərdil! ("Ay evi dağılmış, İrani viran elədin!")

Ağaməhəmməd şahın işini bitirəndən sonra qatillər dayandılar. Bir müddət özlərinə gələ bilmədilər. Qorxudan onların bədənini əsməcə tutdu, dizləri titrədi. Heç birinin söz deməyə dili belə dönmədi. Ətraf sakitlik idi. Sanki indi burda, Qarabağın paytaxtı Şuşada tarixin ən qanlı olaylarından biri yaşanırdı.

Xacə şahın yıxıldığı döşəmə qan gölünə bələnmişdi.

Səfərəli bəylə Abbas bəy özlərinə gələndən sonra hansı işi törətdiklərini anladılar və ətrafdakı qiymətli əşyaları götürdülər. Onlar şahın çox sevdiyi "kuhinur" (nur dağı) və "dəryayi nur" (nur dənizi) adlanan, üstü göy yaqutla (sapfirle) bəzədilmiş qızıl bazubəndləri qolundan açıb götürdülər, qanlı paltarlarını dəyişdilər, həyəətə düşüb quyu suyu ilə üst-başlarının qanını yudular və qəsdin nəticəsini gözləyən həmfikirələrinin yanına tələsdilər.

Dan üzü sökülməyə başlamış, xırda ulduzlar sönsə də, Ülkər ulduzu hələ də öz parlaqlığını itirməmişdi...

Sadiq xanla Məhəmməd bəy qorxularından bir kəlmə belə kəsmir, bu müdhiş gecənin nə ilə bitəcəyini gözləyirdilər. Hər ikisi bir küncə çəkilib, öz ürəklərində Allaha dua edirdilər. Bir-birilərinin üzünə belə baxmırdılar. Yalnız birçə dəfə Məhəmməd bəy dözməyib dedi:

-Nə yaman çox çəkdi, ə, gərəkdir mən də gedəydim.

Sadiq xan onun bu sözlərinin qarşısında dinmədi. Məhəmməd həsən ağanın imarətindən xəbər gecikdiyinə görə, canına vəlvələ düşmüşdü. O, öz ürəyində Səfərəli bəyin düzlüyünə hələ də şübhəylə yanaşırdı. Sadiq xanı hərdən qara basırdı. Ona elə gəlirdi ki, Ağaməhəmməd şahın cəlladları dəhlizlə onlara tərəf gəlirlər və bir azdan qapını açıb içəri girəcəklər...

Bu zaman qapı aramsız döyülməyə başladı. Sadiq xanla Məhəmməd bəyin ürəkləri ondan da şiddətlə vurdu. Məhəmməd bəy özünü ələ aldı və qapını açdı.

Səfərəli bəylə Abbas bəy içəri girdilər və Ağa Məhəmməd şaha məxsus zinət əşyalarını, eləcə də məşhur bazubəndləri Sadiq xana göstərdilər.

Sadiq xan onlara zəndlə baxandan sonra dedi:

-Mən, əlbəttə, sizin dediklərinizə inanıram, amma hökmdarın nəşini gözlərimlə görməsəm, bu barədə kimsəyə bir söz deyə bilmərəm.

-Elədir, qurbanın olum, xan, gedək bizimlə.

Sadiq xanla Məhəmməd bəy onlara qoşulub, evdən çıxmaq istəyəndə Şəqqəqi nəslindən olan sərbazlar onların qarşısını kəsdilər, amma Sadiq xanın zəhmli baxışları altında geri çəkildilər. Sadiq xan öz-özlüyündə zəhmli bir adam idi, amma şahın qarşısında əsl diplomat kimi susmağı və büzüşməyi bacarırdı. Sərbazları da elə belə buraxmaq olmazdı. Onlar əsl həqiqəti bilsəydilər, şaha qəsd barədə qoşuna xəbər verə bilərdilər. Sadiq xanın hərəkəti onları hansısa pis bir əməldən duyurmuşdu. Elə bu vaxt Məhəmməd bəy qəfil bir həmləylə onlardan birinin üstünə atıldı, biləyindən yapışib qılıncını əlindən aldı və qanına soxdu. Qalan iki sərbaza isə Səfərəli bəylə Abbas bəy aman vermədilər...

Məhəmməd həsən ağanın imarətinə çatanda tam sakitlik idi. Sadiq xan hələ də xacə şahın qətlinə inanmırdı. Ona görə də qatilləri özündən irəli buraxdı.

Səfərəli bəy səra-pərdəni araladı:

-Buyurub baxa bilərsən, Sadiq xan, qansız hakimin başı bədənindən ayrılıb.

Sadiq xan şahın yatdığı otağa qədəm qoyanda ayağı sürüşdü, burnuna qan iyi gəldi, qaranlıqda belə qan gölməçəsini hiss etdi. Səfərəli bəy divardakı şamı yandırdı.

Sadiq xan qorxa-qorxa bir neçə addım da atdı və Qacarın cansız bədənini və eybəcər sifətini görəndə deyilənlərin həqiqət olduğuna inandı. Ağa Məhəmməd şahın cansız bədənini yerə atılıb qalmış, başı bir tərəfə düşmüşdü. Çünki buranı tərk eləməzdən əvvəl Abbas bəy onun başını kəsmiş və demişdi:

-İlan ulduz görməyəndə ölmüyən kimi, bu qaniçenin də başı bədənindən ayrılmasa ölə bilməz!

Məhəmməd bəy xacə şahın nəşinə baxıb tüpürdü və heç nə demədi.

Sadiq xan şahın öldüyünə əmin olandan sonra Məhəmməd bəyi bir kənara çəkib bunları dedi:

-Əgər Ağaməhəmmədin ("Şah" sözünü dilinə gətirmədi) öldüyünü düşərgəyə gedib qoşuna çatdırsam, burda qarmaqarışıqlıq düşə bilər. Hamı Tehrana qaçar, qaçar ki, taxt-tacı ələ keçirsin. Ona görə də mən şəhərdən xəlvət çıxacam. Günortaya yaxın şahın ölüm xəbərini şəhərdə yayın, özünüz də hər ehtimala qarşı hazır olun.

Bu sözlərdən sonra Sadiq xan şəqqaqilərlə birlikdə şəhəri tərk etdi.

Şahın ölüm xəbərini eşidən, Sadiq xanın qaçdığını öyrənən qızılbaş qoşunları pərən-pərən düşdü və Araza tərəf üz qoydu.

"Şah öldü! Şah öldü!" -sədalari hər tərəfi bürüdü.

Səhərisi günü Ağaməhəmməd şahın kəsilmiş başı küçəyə atıldı. Səhərdən yağan yağış başın qanını elə təmiz yumuşdu ki, doğrudan da topa oxşayırdı. Şuşalılar onunla elə top kimi də davrandılar...

Məhəmməd bəy Məhəmmədhesən ağanın imarətinə gəlib, Ağa Məhəmməd şahın taci-humayununu və yerdə qalan zinət əşyalarını götürdü və elə həmin axşam xacə şahın yağışdan islanmış və təpik dəyməkdən tanınmaz hala düşmüş başını Məmmədrəfi bəylə Car-Balakənə yolladı...

İbrahimxəlil xan "könüllü mühacirətdən" qayıdandan sonra eşitdi ki, xacə şahın Baba xan deyə çağırdığı qardaşı oğlu Fətəli şah hakimiyyətə gəlib, ona görə də Ağaməhəmməd şahın qurumuş kəlləsini və nəşinin qalıqlarını yaqutla işlənmiş tabuta qoyub İran şahına göndərdi...

Tabutu göndərməzdən əvvəl isə dəmirçilərə tapşırıldı ki, tabuta vurulmaq üçün dörd iri mısır qayırınsınlar. Halbuki dəmirçilər bur neçə gün öncə qızılbaş əmirindən başqa buyruq almışdılar və mix düzəltməklə məşğul idilər.

Həmin gündən sonra Şuşa əhlinin andına biri də əlavə olundu: "Ya mırı mismara döndərən Allah!"

Sürgün

(davamı)

Bu yerdə Yusif Vəzir qeydlərini dayandırdı və onu təkrarən oxuyandan sonra Lyubov Petrovnaya apardı. O, təəssüf edirdi ki, birinci romanda bütün bu hadisələri təfsilatı ilə yazı bilməyib. Amma ondan da rahat idi ki, istəyinə yavaş-yavaş çatır, həm özünün, həm də əsərinin ömrünü uzadır...

Yusif Vəziri yuxu basırdı. Çünki gecədən oyaq idi. O, paltarını soyunub yerinə girdi. Çöldə sakitlik idi, Hardansa inzibatçıların əmr qarışıq səsləri gəlirdi. Onlar kiminsə üstünə qışqırır, kimisə danlayırdılar. Qış olduğundan dustaqlar qapalı sexdə işləyir, odun yonur, maşınları yükləyib, stansiyaya göndərirdilər.

Addım səsləri gəldi. On üç nömrəli dustaq səksəndi...

Ötən dəfə də belə gəlmişdilər: səssiz-səmirsiz. Onun rahat barakda oturması kimlərsə xoşuna gəlməmişdi. Sanitar həkimlərin, hətta Lyubov Petrovnanın da yuxarılara məktubu bir nəticə verməmişdi. Onu sexdə işləməyə aparmışdılar. Ayaq üstə durmaqdan ayaqları elə şişmişdi ki, çəkməsini belə çıxara bilmirdi. İçəridə külək at oynadırdı. Qapalı sexin adı qapalıydı. Birdən böyründən ağrı qopdu. O, yavaş-yavaş yerə oturmaq istədi, amma müvazinətini saxlaya bilməyib yığıldı. Sanitar hissədən hospitala köçürüldü: şəhərə. Diaqnoz bədbin notlar üstündə köklənmişdi: infarkt. Düz altı ay ona işləmək olmazdı. Ona görə də yenidən geri - öz barakına qayıtmağa məcbur oldular...

Hardasa at kişnədi, kirşə cırlıtısı gəldi. Yusif Vəzir bu qarmaqarışıq səslərin altında yuxuya getdi. Nə qədər yatdığını bilmədi. Yuxuda gördü ki, mələklər göydən endilər, onun qarşısında durdular və dedilər: "Hazırlaş, gedirik". "Hara gedirik?" - deyə təəccüblə soruşdu. "Sənin nazil olduğun yerə!" Sevindi. O sevən kimi,

mələklər yox oldu. Sonra tufan qopdu. Soyuq iliyinə işlədi. Hardansa nəzarətçilər peyda oldu, onu soyundurub, qarın üstündə çılın-çılpaq saxladılar...Hövlək yuxudan ayıldı. Ədyal üstündən sürüşüb yerə düşmüşdü. Otaq yoldaşları yuxudaydılar. Görünür, növbədən qayıdanda onu oyatmayıblar. Soba çoxdan keçmişdi. Ədyalı yerdən qaldırıb büründü. Yuxusunu xatırladı. Ev yadına düşdü...

...Krasnaya küçəsindəki iki otaqlı mənzillərində buxarı vardı. Gecələr yazı yazanda onu daim odlayırdı ki, soyuqlamasın. Bu məsələdə Bilqeyis daha diqqətliydi. İndi, görənlər, neynirlər, haradadırlar? - deyər üreyində fikirləşdi. Çoxdandı ki, evə məktub da yazmırdı. Çarpayından düşüb oturdu. Çölə baxdı. Səhərdən başlayan tufan sakitləşmişdi, narın qar yağırı. Belə qarlı axşamlardan birində o, Bilqeyislə dənizkənarı bulvarı gəzməyə çıxmış və arvadının qəfil sancısı tutmuşdu. Səhərə kimi yatmamışdı. Dan üzü söküləndə gözlərinin ilki - Fikrət dünyaya gəlmişdi...

İndi də oyaq idi. Sanki nəşə baş verəcəkdi. Yatmaq zamanı da keçmişdi. Evə məktub yazmalıydı, amma qaranlıqda məktub yazı bilməzdi. Dustaqlara gecələr lampa yandırmaq qadağan idi. O, səhərin işıqlanmasını gözlədi. Gözləyə-gözləyə də mürgülədi. Yene də həmin mələklər gəldi. Bu dəfə onu sorğu-sual eləmədilər, eləcə yanından uçub getdilər. Gedərkən onlardan biri qanrılıb soruşdu: "Eve sözlənə varsa, de aparaq".

Gözlərini açdı. Otaq bomboş idi. Lyubov Petrovnanın verdiyi dəftərdən bir vərəq cırıb kətildə oturdu və evə məktub yazdı.

Yusif Vəzirin məktubu bu məzmunundaydı: "Əziz Bilqeyis, ciyərparalarım, Fikrət, Orxan və Gülarə. Bu gecə sizi yuxuda gördüm. Dumana düşmüşdünüz, yolu tapa bilmirdiniz. Mən yolu tanıyırdım, ona görə də çağırıb, istiqaməti göstərirdim, amma səsimi eşitmirdin. Yuxu tərsə yozular, yəqin, yaxşılıqdır. Amma sizin də nə əziyyətlər çəkdiyinizi hiss edirəm. Mənə heç nə göndərməyin. Papirosu da tərgitməyin. Burda hər şey yaxşıdır. Mənə yaxşı baxırlar. Özünüzdən muğayət olun. Öpürəm. Sizin Yusif. 01.12.1942".

Yusif Vəzir hər şeyi düz deyirdi, təkcə papirosdan başqa. Sadəcə ona papiros çəkmək olmazdı. Evdəkiləri narahat etməmək üçün xəstəliyini dilinə gətirmirdi. Hərdən yeri düşəndə yarım papiros tüsdülərdi.

Amma o məktub ünvanına çatmadı. Çünki senzura "duman" sözlünə görə onu buraxmadı...

Bu həmin vaxt idi ki, Bilqeyis xanımın balaları Keşlə meyvə tərəvəz məntəqəsində müvəqqəti saxlanılırdılar.

Onlardan başqa, burda xeyli adam vardı. Hamısını sürgün edəcəkdilər. Hər ağızdan bir avaz gəlirdi. Kimi deyirdi ki, onları Şaumyankəndə, ya da Dağlıq Qarabağa aparacaqlar. Bəziləri bu gümandaydı ki, onları Sibirə sürəcəklər, kimi də deyirdi ki, Qazaxıstana - çöl-biyaban olan bir yerə aparacaqlar.

Müvəqqəti saxlanma kameralarının taxta döşəmələrinin altı su idi. Taxtalar bir-birindən aralı vurulmuşdu. Su meyvələrin yayda xarab olmaması üçün idi. Ona görə də burda saxlananların çoxu süzənək olmuşdu.

Bilqeyis xanım evdən gətirdiyi xalçanı yerə sərmış, üstünə "kerosinka" deyilən pilətəni qoymuşdu. Yaxınları onları tək buraxmır, tez-tez baş çəkirdilər. Amma repressiyanın tüğyan elədiyi bir zamanda bunu eləmək elə də asan deyildi. Yusif Vəzirin baldızı Aftab xanım da canıyananlıqın güdazına getmişdi. Bacısının və uşaqlarının məlum yerə aparıldığını eşidən Aftab xanım şəhər sovetinin deputatlarından birinə qeyzlə belə demişdi: "Onlara bu zülmü edənlərin təpəsinə bir güllə çaxardım!".

Bu sözlərdən sonra o, axtarısa verilmiş, tutulandan sonra sürgün edilmişdi.

Keşləyə gələndən sonra Bilqeyis xanımın pasportuna dördbucaq şəkilli möhür vurdular. Möhürdə rusca yazılmışdı: "Vremennoye pereseleniye "(müvəqqəti köçürmə, yaxud sürgün edilmə)". Möhür vurularkən hamıya izah etmişdilər ki, müharibə qurtarandan sonra onları geri qaytaracaq və mənzillərini də özlərinə verəcəklər.

Keşlədəki saxlanma şəraiti dözülməz idi. Bir tərəfdən soyuq, o biri tərəfdən antisanitariya adamları əldən salırdı. Ayaqyolu ümumiyyəti. İnsanlar uzun müddət növbəyə durmalı olurdular...

Bir dəfə yeməkdən sonra Güllərə ağılsına-ağılsına anasının qulağına nəse dedi. Bilqeyis üzünü ikinci oğluna - Orxana tutdu:

-Bacını çölə apar, bayırlığı var, - dedi.

O, böyük oğlu Fikrəti evin böyüyü saydığına görə bu işi balaca oğluna tapşırırdı.

İki həftə Keşlədə qalandan sonra Bilqeyis xanımın qardaşları Vəlibəy və Fərhad Acalovlar öz əlaqələrindən istifadə edib, bacılarını və uşaqlarını bu zülməndən qurtardılar. Bilqeyis xanımın pasportuna vurulmuş möhürün üstündən xətt çəkildi, yanında "ispravlennomu verit" ("düzəlişə inanmalı") sözləri yazıldı. Vəzirovgil Qubaya yola düşdülər və "Qızıl Əsgər" küçəsində Fərhad bəyin dostu repressiya qurbanı Dadaş bəyin ailəsilə birgə yaşamağa başladılar. 1942-ci ilin qışına qədər orda qalan ailə əvvəlcə Dərbəndə, oradan isə Bakıya qayıtdı və Bilqeyis xanımın anasıgildə yaşamağa başladılar...

Məhəmməd bəy Cavanşirlə Molla Pənah Vaqifin ədavəti və şairin qətli...

...Molla Pənah Vaqifin müsibəti Yusif Vəzirin yadından çıxmırdı. "Şeyriyyətimizin atası" dediği Vaqifin özünün və oğlunun başına gələnləri heç cür qələmə ala bilmirdi. Ona ürək lazımydı. Amma indi bu hadisələri yazarkən ondan vaz keçə bilmədi. Doğrudanmı bu nurani vəzir ovsunçuydu, qadının bircə tükü lazımydı ki, onu ovsunlasın?! Və doğrudanmı "batmanqılınc" ləqəbli Məhəmməd bəy Cavanşir onu və oğlunu qətlə yetirəndə əmisinin, əmisi qızı Ağabəyimin qisasını alırdı, yoxsa bu gözügötürməzlikdən irəli gəlirdi.

Bəlkə, Vaqif Mədinənin yanına gedəndə Məhəmməd bəy də onun gözəl arvadı Qızxanımın ağışundaydı?

Doğrudanmı "Ata, bizi hara aparırlar?" deyə soruşan Qasım ağaya şairin cavabı belə olmuşdu: "O yerə ki, ora çoxlarını göndərmişik"?

Axund Pənahın iniltili səsi hələ də qulağındaydı.

Son nəfəsində su istəmiş, amma cəllad verməmişdi. Yusif Vəzirin yanında da bir yanğı vardı: şairin qətli yanğısı.

-Bir az su olsaydı?

-Neynirsən suyu, onsuz da qarnında cəhənnəmə aparacaqsan!

* * *

...Nə ağır cinayət, nə pis rəzalət. Oğulun başını atanın sinəsi üstündə kəsmək!? Özü də o ata ki, Qarabağ camaatına nə qədər xeyri dəyib, çoxunu zindandan qurtarıb, vətəninin birliyini istəyib. Qadınlara gələn də isə...şair qəlbi sevgiyə acdır...Yaxşı, onu keçək Molla Pənahın şairliyinə. Düzmü dedim, ustad? Amma onu qətlə yetirdilər! Özü də necə?!

-Danışma, -deyə ustad bağırdı və əli ilə ağızımı yumdu.

Mən susdum. Qəfil gəldiyim kimi, qəfil də yox oldum. Mən onu danışdırmalıydım. Danışdı da...

* * *

...İbrahimxəlil xan Ağaməhəmməd şahın başını bir ərməğan kimi qəbil elədi və Qarabağa qayıtmaq üçün tedarükə başladı, amma qəfil xəstəlik onu haqladı və bir neçə ay yorğan-döşəkdə yatmalı oldu. İbrahim xan qocalmışdı, yaşı 70-i çoxdan ötmüşdü.

Əmisinin xəstələndiyini eşidən Məhəmməd bəy kəbirliləri, cavanşirləri öz ətrafına yığdı, Şuşada özünü hakimi-mütləq hesab elədi, öz divanını qurdu, gözü götürməyənləri cəzaladırdı. Onun yolunda ən böyük maneə baş vəzir axund Pənah idi.

İki qoçun başı bir qazanda qaynaya bilməzdi. Biri cəngavər və cavan, digəri gözəl təbli şair, ovsunçu və diplomat.

Məhəmməd bəy iki şeyə görə axund Pənahdan intiqam alırdı: birincisi, şair vaxtı ilə Məhəmməd bəyin Ağabəyim ağaya evlənməsini xana məsləhət görməmişdi, ikincisi, axundun gözəl və cavan arvadına çoxdan aşiq idi...

* * *

-Yenə də qadın?! - deyə dözmədim. - Görürsən, ustad, hər üçü: İbrahimxəlil xan, Məhəmməd bəy, axund Pənah arvad düşkünə olub!

O, sanki məni eşitmədi...Ona görə də dediklərimin təsirini artırmaq üçün bunları hüduləyib tökdüm:

-Qəribədi, dünyanın ən igid, adlı-sanlı qəhrəmanları arvadbaz olublar və çoxları da onun güdazına gedib. Vaqif də belə olmadımı, Batmanqılınc Məmməd bəy də, İbrahimxəlil xan da. Dünyada nə qədər beləsi var: Napoleon Cozefinin dərdindən Elba adasından qaçmadımı? Koroğlu neçə gözəlin dalınca uzaq səfərlərə getmədimi? Babək cavan bir fahişəyə görə Cavidana xəyanət etmədimi? Hunların başçısı Atillanı sevgilisi zəhərləmədimi? İkinci Yekaterina özündən deyən neçə generalın başını əkmədimi? Fransa kraliçası Anna neçəsini o dünyalıq elədi, hersoq Bekinhemi zəhərləyib öldürmədimi?..

İspaniyada İkinci Filipp oğlunu nişanlısına görə o dünyaya göndərmədimi?..

Saymaqnan qurtarmaq olmaz. Mən hələ Səfəvi şahlarını, Türk sultanlarını, Avropa kralalarını demirəm.

-Elə deyil, ustad?- növbəti dəfə eyni sualı verdim.

O, cavab vermədi, eləcə gözlərini bir nöqtəyə zilləyib fikirləşməyinə davam elədi...

* * *

...Məhəmməd bəy əhali arasında igidliylə bərabər, şorgöz kimi də tanınmışdı. Kəhrizlinin ən gözəl qızları ona, Batmanqılınc da onlara aşiq olmuşdu.

-Mənə gəlsən səni alaram!- Məhəmməd bəy bulaq başında ikinci arvadı Hürüyə demiş və həyasız-həyasız irişmişdi.

Bu gülüş nə ona, nə də cavanşirlərə yaraşdı.

Axund Pənahın özü də Ağabəyim ağaya biganə deyildi. O, hər dəfə Ağabəyim ağanı görəndə uşaq kimi qıpqırmızı pörtür, gözlərini ondan çəkə bilmirdi, hətta bir dəfə on altı yaşlı xan qızının qara saçlarını bir baba kimi sıgallayarkən, qızın bir tükü şairin əlinə yapışmışdı. Gecə səhərə kimi onu ovsunlamaq barədə düşünmüş, amma gücü çatmamışdı: həm İbrahim xandan qorxduğuna görə, həm də qoca olması üzündən.

-Necə bilirsən, ay Pənah, Ağabəyimi Məhəmmədə vermək olarmı? Anasının dediyinə görə, qız ondan əl çəkmir. Məhəmmədin də quşu ona qonub? -deyə İbrahim xan vəzirədən soruşduqda axund belə cavab vermişdi:

-O, öz anasını sizə qiymamışdı, siz qızınızı ona necə qıyırırsınız, -deyə cavab vermişdi.

Axund Pənah Məhəmməd bəy Cavanşirin öz anasını qətlə yetirməsinə işarə etmişdi.

İş burasındadı ki, İbrahimxəlil xanın qardaşı Mehralı bəyi Şirvan xanı Mustafanın qardaşı Ağası bəy öldürəndən sonra Qarabağ xanı qardaşının dul arvadını özünə övrət eləmək istəmişdi. Amma Məhəmməd bəy bunu biabırçılıq saymış və anasını gecəyəkən boğub öldürmüşdü.

Bu sözün qarşısında İbrahimxəlil xan susmuş və Məhəmməd-Ağabəyim izdivacından vaz keçmişdi.

Qalırdı Qızxanım məsələsi. Məhəmməd bəy ay parçası kimi ağ maya, qara ilan kimi zülfləri olan Qızxanımın dərdindən dəli-divanə idi.

Vaqif məşuqəsi Mədinənin yanına gedəndə o da Qızxanımla vüsəl yastığına baş qoyurdu.

-Nə qədər ki, Pənah sağdı, mən sənə ərə gedə bilmərəm, şəriət buna imkan vermir, - Qızxanım ayağını bir başmağa dirəyib belə deyirdi.

Məhəmməd bəy bir dəfə dostu, at oğrusu laçınlı Ələmquluya şikayətlənmişdi:

-Bu qoca, gören, nə zaman saqqalına həna qoymağdan əl çəkib, Əzrayılın qabağına düşəcək. And olsun Allaha, o, öz xoşu ilə getməsə, onu mən özüm Xəzinə qayasından aşağı atacam.

Məhəmməd bəy bu sözü deyərəkən, əmisi İbrahim xanın cəza üsullarına eyham vururdu. Çünki Qarabağ xanı onun üzünə ağ olanları Xəzinə qayasından üzünü aşağı atdırırdı ki, qurd-quşa yem olsunlar, murdarlansınlar.

Axund Pənahın da gözü Məhəmməd bəydən su içmirdi. Ona görə də onun qalada at oynatması xəbərini məktubla İbrahim xana çatdırmaq istəmişdi. Amma Batmanqılınc bunu bilmiş, məktubu aparən Səftəri tutmuş və şairi oğlu ilə birgə qətlə yetirmişdi. Çünki yubanmaq olmazdı. İbrahim xan istənilən vaxt qalaya qayıda bilərdi. Məhəmməd bəy bunu yaxşı bilirdi. Bilirdi ki, İbrahimxəlil xan qalaya qayıtsa, nəinki onun süvimli vəzirini və dostunu aradan götürə biləcək, əksinə öz başını qurban verəcək...

Şairin və oğlunun qətlə yetirilməsi, Məhəmməd bəyin onlara qarşı rəzaləti belə baş vermişdi:

...Axund Pənah şair dostu Vəliyə (Molla Vəli Vidadiyə) zəmanədən şikayətlənəndə, məhz Məhəmməd bəyin qaladakı azğınlığını nəzərdə tuturdu. Molla Vəli də qazaxlıydı. Amma sonralar Molla Pənah Vaqif kimi məşhurlaşan axund Pənah öz obalarından çoxdan çıxmış, aclıqdan baş götürüb qaçan həmyerlilərlə bərabər Qalanın "Saatlılar" məhəlləsində məskunlaşmış, İbrahimxəlil xanın vəziri olandan sonra isə saraya yaxın bir yerdə imarət tikdirmişdi. Aralarında on yaş fərq olsa da, onlar yaxın dost və qohum idilər.

***Ey Vidadi, gərdişi -dövrani kəcrəftarə bax,
Ruzigara qıl tamaşa, karə bax, kirdarə bax...***

***...İbrət et Ağaməhəmməd xandan, ey gəda,
Ta həyatın var ikən, nə şahə, nə xunxarə bax!***

Amma Məhəmməd bəy nəinki Ağaməhəmməd xandan ibrət götürdü və qaçdı, əksinə, şairin başını kəsdirdi, özünün də qara başı düşmənlər tərəfindən üzüldü...

Qasidin apardığı məktub Məhəmməd bəy Cavanşirin əlinə düşəndən sonra baş vəzirin ona münasibəti tamam aydın oldu.

Baş vəzirin Car-Balakənə - İbrahim xanın yanına qasid göndərdiyini Məhəmməd bəyə Ələmqulu xəbər verdi. Gecədən xeyli keçmiş o, axund Pənahın kəhər atını oğurlamağa gəlmiş və tövlə tərəfdən bir qaraltının evə girdiyini görmüşdü. Əvvəlcə ona elə gəlmişdi ki, atı oğurlamağa başqa bir adam da gəlib. Ona görə də pəncərəyə yaxınlaşmış və xəlvətcə içəri baxmışdı.

Baş vəzir Səftərə bunları deyirdi:

-Məktubu əzbərlədikdən sonra cırıb atarsan, yox, yaxşısı budur, yandır.

-Mən oxumaq bilmirəm, qurbanın olum, oxuya bilmirəmsə, yadımda necə saxlayım.

-Yaxşı özüm oxuyaram, çalış dediklərimin hamısını yadımda saxlayasan.

-Baş üstə, qurbanın olum, -Səftər dedi və ikiqat oldu.

Axund məktubu oxumağa başladı: "Sahibim, vəlim, cəmi Qarabağ əhlinin pənahı və dayağı İbrahimxəlil xan Cavanşir həzrətlərinə.

Xan, sənə agah edirəm ki, qardaşın oğlu Məhəmməd bəy cavanşirlərin, otuzikilərin və kəbirlilərin ağıldankəmlərini bir yerə yığıb qulaqlarını doldurub ki, İbrahimxəlil xan xəstədir, geri qayıtmağa belə taqəti yoxdur. Ona görə də Qarabağın sahibi-ixtiyarı indi o özüdür. Bunu deyən dillər qurusun, xan! Odur ki, Məhəmməd bəy arın-axayın şəkildə sarayda oturub, öz divanını qurub, sözüne baxmayanları, üzünə ağ olanları, sənə asi düşmənləri cəzalandırır və çoxlarını, elə mənə də Xəzinə qayasından atmaqla hədələyir. Hələ-həlbət Qalaya qayıdıb, əmisinin üzünə ağ olan o gədanı yerində oturtmaq lazımdır. Mən və əhli-əyalım,

qohum-əqrəbam və dostlarım sənə öləne kimi sadıqdır. Yolunu gözləyirik, xan. Sənin sədaqətli dostun, danışan dilin, eşidən qulağın axund Pənah..."

-Hə, yadında qaldı?

-Çalışaram, sənə qurban.

-De görüm, yadında nə qaldı?

-O qaldı ki, sənə qurban, Məhəmməd bəy səni Xəzinə qayasından atdırmaq istəyir, çünki İbrahim xanın üzünə ağ olmusan.

-Mən yox, Məhəmməd bəy Cavanşir.

-Hə dana, ağrın alım, Məhəmməd bəy.

-Sonra?

-Sonra da ki...Sonra da ki, xana qurban olaq qayıdıb gəlsin...

Səftər ha hıqqandı, bundan artığını deyə bilmədi.

Axund Pənah baxdı ki, Səftər məktubu əzbərləyən deyil, lap əzbərləsə də, Car-Balakənə gedib çıxana kimi hamısını unudacaq. Ona görə də belə dedi:

-Yaxşı, ala bu məktubu, çarlığında bərk-bərk gizlət, yolda görüb eləyən olsa, denən ki, Gəncəyə deyib qayıdıram. Qalaya dava-dərman lazımdı. Baş vəzir göndərib.

Bu sözləri eşidən Ələmqulu kəhəri oğurlamaqdan vaz keçdi, elə həmin gecə saraya gəlib, əhvalatı Məhəmməd bəyə danışdı.

Məhəmməd bəyin adamları Səftəri tutub, məktubu çarlığın içindən çıxartdılar, özünü də ordaca boğub, Qarqar çayının qırağında basdırdılar.

Məhəmməd bəy dostu Ələmquluya tapşırırdı ki, şairi tapıb onun hüzuruna gətirsinlər...

* * *

...Baş vəzir neçə gün idi ki, yata bilmir, qasiddən xəbər gözləyirdi. O, Səftərin ələ keçməsindən xəbərsiziydi...

Gecələr yuxusunu qarışdırır, qara-qura ilanlar, sayı-hesabı bilinməyən itlər şairin üstünə düşür, o isə bu qarabasmalardan zorla canını qurtara bilirdi.

Aynabənddən aşağı - Topxana meşələrinə gözəl mənzərə açılırdı. Yay təzə-təzə düşməyə başlamışdı, istilər hələ özünü tam bürüzə verməmişdi. Amma baş vəzir bilirdi ki, bir az o tərəfdə - Cıdır düzündə günəş ilğimləri aralıdan görünür. Həmişə xan öz əhli-əyalı və əshabələri ilə orada gəzərkən şair Mədinənin də yanında olmasını arzulamışdı, amma bu, mümkün deyildi, çünki namərhəm arvadla üzə çıxmaq olmazdı...

Vəzirin yenə də şairliyi tutmuş, yaşını və özünü unutmuşdu. Hətta gördüyü mənzərədən ruhlanıb şeirin ilk misralarını da dilinə gətirmişdi: Elə bir hal ola ki, cananı gündə görəsən, elə bir yar ola ki, sinəsin tezdən öpəsən...

O, bu misraları bir neçə dəfə təkrarladı. Bilirdi ki, qafiyələr yerində deyil. Sonra hər şey yaddan çıxdı, daha doğrusu, qapı qəfil açıldığına görə şeir yarımcıq qaldı. Şairin oğlu Qasım ağa pötrmüş halda içəri girdi. Onun bu vəziyyətini gören axund Pənah da özünü itirdi. Vəziyyətin pis olduğunu anladı.

-Səftəri tutublar. Məktub da Məhəmməd bəyin əlinə keçib. Mənə dedilər ki, o at oğrusunu da bizim dalımızca göndərib. Harda olsa, indilərdə gəlib çıxar. Gözüm su içmir bu işlərdən. İndi nə edək? Bəlkə, qaçaq?

-Hara qaçaq?! O başkəsinin işi mənəndi. Mənim də hayım gedib, vayım qalıb. Sən gözə görükməsən yaxşıdı. Çıx bir tərəfə get. Ovdan, zaddan elə başın qarışsın. Ya istiyirsən Vidadi əmingilə get, Qazağa, orda qohumlarımız çoxdu, hamısına yaxşılığım deyib, aclıq vaxtı əllərindən tutmuşam. Ara sakitləşəndə qayıdarsan.

-Sən nə danışarsan, ağam, mən səni qoyub heç yana gedən deyiləm.

-Dedim ki, bir yerdə gizlən, sonra üzə çıxarsan, xan gələndən sonra. O, bu işi özbaşına buraxan deyil. Söz güləşdirmə.

-Allah eləməsin, baba, mən söz güləşdirmirəm, amma sən də yaxşı bilirsən ki, harda olsam, tapacaqlar. Ətrafdakıların hamısı ondan qorxur. O, qisasçıdır. Həm də ki, gizlənsəm, deyəcəklər ki, Pənahın oğlu qorxusundan belə elədi...

Vaqif oğlunun dediyinin gerçək olduğunu bilirdi. Ona görə də için-için sızladı.

Bu zaman şairin nökeri Vəfadar içəri girdi, qaçaq Ələmqulunun gəldiyini xəbər verdi. Ələmqulu təkəcə at oğrusu yox, həm də qaçaq idi və onu xanın qəzəbindən Məhəmməd bəy qoruyurdu.

Baş vəzir füzuzə rəngli əbasını geyinib çölə çıxdı. O, hər fəslə uyğun əba geyinirdi. Yazda yaşıl, yaxud firuzəyi, yayda göy, payızda sarı, qışda ağ, ya da gümüşü.

Şairi görəndə həmişə atdan düşən Ələmqulu bu dəfə belə eləmədi, at üstündəcə bunları dedi:

-Axund, Məhəmməd bəy Cavanşir sizi öz hüsurunda görmək istəyir.

-Bu nə danışığı, bu nə hərəkətdi? Oğurluq at üstündə oturub, mənə göstəriş verirsən?! -deyə axund səsini qaldırdı. -Dədənin meyitini Dağıstan ləzgilərindən mən alıb gətirdim. Onu da at oğurluğu üstündə vurmuşdular. Bəlkə, unutmusan?!

-İncimə, ağam, Məhəmməd bəy məni elə tənqidə ki, atdan düşmək də yadımnan çıxdı. Boynumuzda haqqın var.

-Məhəmməd bəy məni görmək istəyirsə, qoy özü zəhmət çəkib gəlsin, həm ixtiyar sahibi kimi məndən aşağıdı, həm də yaşca balacadı.

-Belə deməyin, axund, indi Məhəmməd bəy cəmi Qarabağ əhlinin sahibi-muxtarıdır.

-Ona bu ixtiyarı kim verib, əcəba?!-deyə şair səsini daha da qaldırdı.

Ələmqulu atını yerində oynatdı:

-Mən sözümdə dedim, ağam, sonrasını özün bilərsən, -dedi və atın başını döndərüb getdi.

Qaçaq Ələmqulu gedəndən sonra baş vəzir xeyli fikir elədi. Oğlu Qasım ağanın yanında onun bu qədər alçaldılması qəlbini göynətdi. Aradakı pərtliyi götürmək üçün oğlu eşidəcəyi səslə dedi:

-Neynək, dağ Məhəmmədə sarı gəlmir, onda Məhəmməd dağa sarı gedər.

Şair bilirdi ki, öz xoşu ilə Məhəmməd bəyin hüsuruna getməsə, onu zorla aparacaqlar. Çünki Məhəmməd bəy ixtiyar sahibi olanda hamı ilə istədiyi kimi rəftar eləyirdi. İndi də həmin vəziyyət idi.

-Mən gedim. Sən qal, -baş vəzir oğluna belə dedi, bərkünü başına qoyub evdən çıxdı.

Qasım ağa atasının getməsinə mane olmaq istədi, ona görə də qarşısına keçdi, amma Vaqif onun çiyinlərindən tutub özünə sarı çəkdi, alından öpdü və astadan dedi:

-Özünü qoru!

Bundan sonra Qasım ağa bir söz demədi, aynabəndin önünə keçib həyətə baxdı. Atası kəhər ata nökerin köməyi ilə qalxdı. "Kişi qocalıb" deyə Qasım ağa öz-özünə pıçıldadı...

* * *

...Baş vəzir içəri girəndə Məhəmməd bəy pəncərədən aşağı - həyətə baxırdı. O, şairin gəlməsini, əlbəttə ki, görmüşdü. Axund içəri girəndə oturduğu yerdən qalxmalıydı, ən azı yaşca xeyli kiçik olduğuna görə. Amma bunu özünə sığışdırmamaq üçün bəri başdan ayağa durmuşdu.

Axund Pənah divarlarından cürbəcür heyvan dərisi asılmış geniş və işıqlı otağa daxil oldu. Dərilər ov heyvanlarına məxsus idi və Məhəmməd bəyin ovçuluq məharətini göstərirdi. Onların arasında olan ayı, qaban, ceyran dəriləri xüsusi zövqlə aşılınmışdı.

Şair içəri girəndə Məhəmməd bəy üzünü pəncərədən çəkdi və etinasız halda vəzirə baxdı. Sonra qımışaraq soruşdu:

-Şair, bu gecə nə yazmısın? Eşitmişəm şairlərin təbi gecələr gəlir.

Məhəmməd bəy bu sözlərlə şairin son gecələr yatmadığına işarə edirdi. Şübhəsiz ki, onun adamları son iki gündə baş vəziri güdürdülər. Özü də o, daim şairi sancırdı, bir dəfə də olsun ona "axund", yaxud "vəziri-sadiq" deyə müraciət eləmirdi.

-Lütfün artıq olsun, bəy, bir şeir yazmışam, dostum Vidadi üçün, yəqin, onu sənə oxuyublar. İndi divarın da qulağı var.

Baş vəzir bu sözlərlə Məhəmməd bəyin savadsızlığına işarə edirdi. Həm də ona çatdırmaq istəyirdi ki, şeirdən xəbəri olduğunu bilir.

-Özün oxu, bizi də lütfünlə sevindir. Şairin şeiri öz dilindən eşidilsə yaxşıdır.

Maraqlıdır ki, baş vəzir bu qaba sərkərdədən indiyə kimi belə nəzakət görməmişdi. Ona görə də lap narahat oldu, amma özünü o yerə qoymadı.

-Sonra oxuyaram. Xan gələndə!

Bu söz Məhəmməd bəyi ilan kimi sancdı, hirsindən dodaqlarını çeynədi. "Xan gələndə" o demək idi ki, axund onu Qarabağ hakimi kimi qəbul eləmir. Amma bəy özünü ələ aldı və dedi:

-Boş danışsən, şair. Onsuz da bir azdan cəlladlar səni qayanın başından üzü aşağı dığirladacaqlar.

-Nə deyim, tanrının lütfü böyükdür! Amma hansı günah işlədiyimi bilmirəm.

-Bilirsən, yaxşı bilirsən, -deyə Məhəmməd bəy onun lap yaxınına gəlib, gözlərinin içinə baxdı.

Baş vəzir həmşə elə bilirdi ki, boyu hamıdan hündürdür, amma Məhəmməd bəyə altdan-yuxarı baxmağa məcbur oldu.

Məhəmməd bəy:

-Sən bilmirsən, bəs kim bilir!? -deyə qızarmış gözlərlə soruşdu. Çünki indi özünü sahibi-mütləq sanırdı. - Məyər camaat sən hiyləgərin oyunlarından bixəbərdi? Sənin məkrlərin, saray oyunların, fitnələrin, elə bilirsən, yaddan çıxıb. Yox, şair, yaddan çıxmıyıb. Neçəsinin arvadını ələ keçirmək üçün xana şeytanlamısan, zindanlara atdırmısan!

Vaqif təmkinini pozmadan:

-Mən bu camaata yaxşılıqdan başqa heç nə eləməmişəm, -dedi.

-Yalandır! Özünün bir-iki yaxınına, bəlkə, saqqal tərətmişən, özünü canıyan kimi göstərmisən, amma dalda da başqa işlər görmüsən...

Məhəmməd bəy bu sözlərdən sonra axunddan aralaşdı.

-Cəfəng sözlər danışsən, bəy!

Əslində o, bəy əvəzinə "gəda" demək istəyirdi, amma özünü ələ ala bildi. Çünki Batmanqılıncın qəzəbindən çəkinirdi.

Məhəmməd bəy təzədən geri qayıdıb, bir az da yavuq gəldi:

-Məyər eşitməmişən ki, hamı sənin ovsunundan, onun-bunun arvadına göz yetirməyindən, şorgözlüyündən, biqeyrətliyindən danışır! -deyə qəzəblə bağırdı.

Vaqif bu yerdə dözmədi, səsinin tonunu qaldırdı:

-Gədə-gədə danışma, kimin evindən kimin çıxdığını hamı bilir. Sən öz arvadbazlığınla məşhuri-cahansan.

Məhəmməd bəy:

-Hər halda sən bunu hamıdan yaxşı bilirsən. Bu yaşdasan, hələ də arvad kimi saqqalına və başına həna yaxırsan, -deyə bağırdı.

Baş vəzir onun bu sözlərinə acı-acı güldü:

-Mənim başım ağarıb, həna çəkirim, amma sənin kimilərinin başı heç ağarmayacaq da. Çünki o başı saxlaya bilməyəcəksən!

-Amma sən o günü görməyəcəksən. Hələ ki, ixtiyar mənim əlimdədi.

Baş vəzirin bu yerdə şairliyi diplomatiyasına güc gəldi. Ona görə də dedi:

**...İbrət et Ağaməhəmməd xandan, ey gəda,
Ta həyatın var ikən, nə şahə, nə xunxərə bax!**

**Baş götür bu əhli-dünyadən ayaq tutduqca qaç,
Nə qıza, nə oğula, nə aşınayə, nə yarə bax!**

Məhəmməd bəy bu şeiri eşitmişdi, onun barəsində olduğunu da bilirdi. Ona görə də qəzəbindən qəhqəhə çəkdi. Gülüb qurtarandan sonra:

-Yəqin, bu şeiri özünçün yazmısan, çünki sənın qaçmağa zamanın və imkanın yoxdu, - dedi.

-Bunu yalnız o bilər, -deyə axund Pənah barmağı ilə yuxarını göstərdi.

-O, nəinki biləcək, həm də görəcək! Biz səni o yerə göndərəcəyik ki, sən çoxlarını ora göndərmisən! Get gör, oralar necədi, -deyə qəzəblə güldü. Sonra üzünü qapıya tərəf tutub eşikağası Nurəli bəyi çağırdı:

-Aparın bu qoca yaramazı! Sabah günortaya yaxın, istinin ən gur vaxtında Xəzine qayasından diğirlədin getsin! İndi quzğunların bu tərəflərə gələn vaxtıdır. Qoy yemləri bol olsun. Aralıdan çəm-xəm eliyən olsa, onları da cəhənnəmə göndərin...

Baş vəzir qapıdan çıxanda geri döndü, nəm gözlərilə Məhəmməd bəyi süzdü, amma bir söz demədi. O, Məhəmməd bəyi daha da qəzəbləndirəcəyindən, oğlu Qasım ağanı da edam etdirəcəyindən qorxdu...

Baş vəzir gedəndən sonra Məhəmməd bəy fikirləşdi ki, şairi nahaq yerə günorta edam etdirməyi tapşırırdı, çünki kimsə pəlxəşlik sala, baş vəzirə qəhmər çıxı bilər. Axund indiyə kimi xeyli adama yaxşılıq eləmiş, işini xandan keçirmişdi. Amma sözündən də qaça bilməzdi. Bir də ki, zindan Xəzine qayasına yaxın yerdəydi. Ona görə də çətin ki, kimsə bu işdən xəbər tutsun. Amma adamların da gözünü bəri başdan qorxuzmaq lazım idi. O, Qaçaq Ələmqulunu çağıraraq, tapşırırdı ki, qapı-qapı gəzib, sabah günorta heç kimin evdən çölə çıxmamasını tapşırırsın...

Amma bir adam Məhəmməd bəyin dediklərinin əleyhinə getdi. O da şairin məktəb yoldaşı Kazım idi. Kazım kişi bu xəbəri eşitcək, qohumu Fərzəlinin yanına getdi. Amma ordan çıxan kimi boyunduruq olunub zindana atıldı.

Bundan sonra Məhəmməd bəy Mədinənin keçmiş əri Səfqulunu yanına çağırırdı. Mədinə Vaqifə görə Səfquludan boşanmışdı. Səfqulu ondan və şairdən qisas almaq üçün yanıb-yaxılırdı.

Səfqulu bir müddət Şuşanın kələntəri də olmuşdu, amma bəy rütbəsi almağa müvəffəq olmamışdı.

Məhəmməd bəyin onu çağırıldığını eşidən qapqara Səfqulunun rəngi ağappaq ağardı. Ona elə gəldi ki, Məhəmməd bəy onunla keçmiş haqq-hesabı çürütmək istəyir. Çünki bəyin öz anasını öldürdüyünü o, xana xəbər vermişdi. Səfqulunun hər yerdə öz xəbər daşıyanı vardı. Məhəmməd bəyin anasına qıydığını da Səfquluya Kəhrizlidəki adamı xəbər vermişdi. Səfqulu kələntərlikdən çıxandan sonra qalanın aşağı obasındakı Toyluq məhəlləsində sallaqxana açmışdı. Ona görə də indi Kələntər Səfqulu yox, Qəssab Səfqulu adı ilə çağırılırdı...

O, içəri girəndə Məhəmməd bəy əmisinn taxtında oturub sulu qəlyan tütülərdirdi. Otaqdan ərik qoxusu gəlirdi, yəqin, qəlyanın közünə ərik qurusu atmışdılar.

Səfqulu bəy yaxın gəlib Məhəmməd bəyin əlini öpdü:

-Çağırın kimi gəldim, qadan alım. Nə qulluğun?

Məhəmməd bəy dikəldi:

-Sən istədiyin gün yetişdi, Səfqulu! O qoca kaftarın və oğlunun başını kəsməyi sənə tapşırıram.

Səfqulunun ürəyi yerinə gəldi, söhbətin də kimdən getdiyini bildi, amma özünü o yerə qoymadı.

-Hansı kaftarın, qadan alım?

Bu yerdə Məhəmməd bəy güldü.

-Hə! -Səfqulu da ona qoşulub güldü... - Mən də deyirəm bəs...

-Hə, onun!

Səfqulu fikirləşdi ki, əsl fürsətdir, şairlə haqq-hesabı tamam etməyin zamanı çatıb, amma yenə də İbrahimxəlil xanın qəzəbli gözlərini xatırladı. Şəhərdə xəbər yayılmışdı ki, xan bu gün-sabah qalaya qayıdacaq. Və ona ağ olanların gözlərini çıxaracaq, başlarını kəsəcək, əhli-əyalını da Qaladan sürgün edəcək. Ona görə də:

-Cəlladlar dura-dura mən!? -deyə Səfqulu kəkələdi.

Məhəmməd bəy onun sözünü yarımqıç kəsdi.

-Nə ağciyərimişsən ə, sən! Adını da qəssab qoyubsan. Cəlladlar onların başını elə kəsəcəklər ki, ruhları da inciməyəcək. Mənsə istəyirəm ki, onları qabalıqla kəsəsən. Qoy çığırtılarını əmim də eşitsin... - Məhəmməd bəy əmisinin adını çəkəndə bir az qorxan kimi oldu. Ona görə də səsinin ahəngini dəyişdi. - Ə, mən sənə gül kimi iş tapşırıram, sənə dala verirsən. Biqeyrətliyini boynuna alırsan. Sənin arvadını əlindən alanın, namusunu tapdayanın qabağından qaçırsan!

-Qaçmıram, bəy, qurbanın olum. Fikirleşirəm, gören xan buna nə deyər, camaat nə fikirləşər?

-Ə, sən xanın, mənim əmim, bilmək olmaz bura gələcək, ya yox! Xalqnan da işin yoxdu. Bir köpəyoğlu da cıncırını çıxara bilməz. Get, mən dediyimi elə!

-Eliyərəm, bəy, can-başla eliyərəm, -Səfqule belə dedi və əmrə-müntəzir dayandı.

-Get cəlladxanaya, paltarını dəyiş ki, tanıyan olmasın. O gədələri də özünlə götür. Onlar mənim ən sadıq adamlarımdılar. Bilirsən də kimi deyirəm?

-Bilirəm, bəy, bilirəm.

Məhəmməd bəy Cavanşir öz mehtərlərini, İrandan tutub gətirdiyi farsları nəzərdə tuturdu. Hamı onları qanıçən cəlladlar kimi tanıyır, yaxınlarının edamı zamanı əziyyət çəkməmələri üçün var-yoxlarından keçirdilər. Təki edam olunan ölüm ayağında incidilməsin. Amma Habil və Qabil kimi tanınan cəlladlar öz bildiklərini eləyirdilər. Cəzalılar o dünyaya göndərməzdən əvvəl ağızlarını və gözlərini bağlayırdılar ki, səsləri çıxmasın.

Səfqule saraydan çıxandan sonra Şuşanın buz kimi havasını ciyərlərinə çəkdi, gözləri işıqlandı. Qisas zamanı gəlmişdi...

* * *

...Xəzinə qayasına aparən yoxuşu qalxırdılar. Çıncıllı çığırdı dustaqların ayağı sürüşür, yıxılmaqdan özlərini zorla saxlayırdılar. İsti də bir tərəfdən əhədlərini kəsmişdi. Günəş həyasız adamlar kimi irişirdi. Hər halda axund Pənaha belə gəldi. Bir-iki dəfə oğrun-oğrun göyə baxdı, amma qoca və yorğun gözləri daha da qızardı, başı aşağı dikiləndə isə tamam qaraldı, ayaqlarının altı görünməz oldu. "Allah, Allah!" üreyində dedi, sanki salavat çevirdi. "Kiminin əvvəli, kiminin axırı" Bu sözlər hardansa ağına gəldi, elə bil kimse qulağının dibində pıçıldadı. Axund əldən düşmüş, yorulmuşdu. Ciyəri susuzluqdan yanırdı. Oğlu Qasım ağa arxadaydı. Qanlıb ona baxmağa ürəyi gəlmirdi. İstədi su istəsin, amma istəmədi, fikirləşdi ki, bu cəlladlar adama su verən deyil. O, Məhəmməd bəy Cavanşiri yaxşı tanıyırdı. Cəlladlar qorxularından ona su verməzdilər. Yerın qulağı olduğı kimi, aşağıda uzanan dərələrin, sal qayaların da gözləri vardı. Baş vəzir gözlərini hərleyib ətrafa baxdı. Qarşıdağı qayanın döşündə cökə ağacı bitmişdi. Qosqoca ağacı, sanki indi gördü. Halbuki həmin o qosqoca ağac çox üzlər görmüş, çox ünler eşitmişdi. Xəzinə qayasından atılanlara çox tamaşa eləmişdi. Şair özü də bu düzlərə, dağlara, qayalara çox şeir həsr eləmişdi. Amma indi bu gözəllik ilğımda əriyir, dəyərsiz olurdu.

Hardansa, Cıdır düzünün o başından Mədinənin qaraltısını gördü. Axunda elə gəldi ki, onu qara basır. Bulanmış gözlərini silmək istədi, amma əlləri bağlıydı.

Mədinə doğrudan da Cıdır düzündəki yarğanın başında dayanıb onlara baxırdı. Keçmiş əri Səfqule qarşıdağı müsibəti ikinci arvadı Şəhrəbanıyla ona çatdırmışdı. Şəhrəbanı bu xəbəri birbaşa Mədinəyə deməmişdi. Qonşularına eşitdirmişdi. Eşitdirmişdi ki, qarabağlıları daim İbrahim xanın qəzəbindən qurtarmış baş vəziri sabah edəcəklər. Heç kim qorxusundan cıncırını da çıxarmamışdı. Onlar cavanşirlər tayfasının hikkə və qəzəbindən qorxurdular. Özü də indiki məqamda baş vəzirin onlara heç bir köməyi dəymirdi. O, daha baş vəzir yox, ev dustağı olan bir şair idi.

Mədinə Səfquleyə öz qızıl boyunbağısını və üzüyünü göndərmişdi. Yalvarmışdı ki, onlara rəhm eləsinlər. Əvvəlcə axundun, sonra oğlunun başını bədənindən ayırsınlar, ölüm ayağında olan şairin sinəsinə oğul dağı çəkməsinlər...

“Qorxuram ki, bu qoca yaşında sinəmə oğul dağı çəkələr”, xəlvəti görüşlərin birində baş vəzir Mədinəyə demişdi.

Vaqifin taqəti qalmamışdı. Gün gözlərini qaraldır, tər boyun-boğazından süzülür, ötüb-keçənləri dumanlı şəkildə də olsa xatırlayırdı. Birdən Qasım ağanın səsini eşitdi. Qasım ağa töşüyə-töşüyə soruşurdu:

-Bizi hara aparırlar, ağam!

Baş vəzir Məhəmməd bəy Cavanşirin sözlərini xatırladı, taqətsiz halda, acı-acı gülümsündü və dedi:

-Oğul, o yerə ki, biz çoxlarını ora göndərmişik...

Qasım ağa hara aparıldıqlarını yaxşı bilirdi, amma yenə də pənah yeri olan atasından təsəllisayaq bir söz eşitmək istəyirdi. Amma qoca şairin özünün təsəlliyyə ehtiyacı vardı. Çünki oğul dağıni heç düşməninə də arzulamamışdı.

Qasım ağa dayandı:

-Olmazmı ki, işimizi elə burda bitirsinlər?! - deyər soruşdu.

Bu zaman Səfqulu işə qarışdı:

-Çox danışmayın. Bir azdan cəhənnəmdə danışmağa çox sözlünüz olacaq.

Axund Pənah nə qədər qoca olsa da, Səfqulunu səsindən tanıdı. Amma bir söz demədi, deməyə gücü çatmadı, eləcə fikirləşdi ki, bu axmaq adam, bəlkə də, ondan qabaq cəhənnəmi görəcek. “Tanrının lütfü böyükdü, Allah kərimdi. Necə ki, mıxı mismara döndərdi və Ağa Məhəmməd şahı ondan qabaq cəhənnəmə göndərdi...”

Səfqulunun köntəlay səsi şairin qulaqlarında təkrar-təkrar səslənirdi. Zənni onu aldada bilməzdi. Bu, Səfquluydu. Mədinənin keçmiş əri, şairə unudulmaz anlar bəxş edən Mədinənin nakam kişisi.

Xeyli yol gedəndən sonra baş vəzir yerə oturdu və bir daha qalxmadı. Oğlu Qasım ağanın dediyində həqiqət vardı. Onsuz da axırı ölümdü. Tay Tanrıya bel bağlamağına dəyməz. Ağaməhəmməd şahla bağlı olay bir təsadüfüydü, hansısa dəliqanlının işiydi. İndi nə dəliqanlılar vardı, nə də xəlvət gecə. Şair nə yerə çökən kimi çökdü. Əvvəlcə bağlı əllərini yerə dirədi, sonra dizlərini yerə atdı, axırda isə oturdu, daha doğrusu, müvazinətini saxlaya bilməyib üzü üstə yerə düşdü, axırda özünü dikəltdi. Oğlu Qasım ağa da onun kimi elədi, amma atasından fərqli olaraq, tən-dürüst otura bildi. Bu, axundun gözündən yayınmadı. Cavanlıq ayrı şeydi. Sanki oğlunun cavanlığına qibtə elədi. Dərhal da özünü ələ aldı. İndi cavanlığın, ya qocalığın bu həngəməyə, bu qətlimə dəxli yoxuydu. O, puçurlamış alnını çiyinə sürtdü.

Səfqulu gəlib şairin başının üstündə dayandı, acığından at kimi finxırdı, hirsindən dəvə kimi böyürdü.

-Qalx, qəhbə köpəyoğlu!

-Qəhbə oğraşdan yaxşıdı! -Axund bu sözləri bədahətən, fikirləşmədən dedi, amma dediyinə peşman oldu. Çünki onun bu sözlərindən sonra Səfqulu Qasım ağaya baxdı.

Vaqifin ürəyindən gizilti, vücudundan üşütmə keçdi.

Cəlladlar nə qədər eləsələr də, ata və oğul yerlərindən tərpenmədilər:

-İşinizi burda görün, haramzadalar! -deyə baş vəzir xırıltılı səslə bağırdı.

Səfqulu qəməsini çıxardı, ağzının itiliyini yoxladı və Qasım ağaya yaxınlaşdı. Qasım ağa özündən asılı olmayaraq ayağa qalxdı. Üzübağlı cəlladlardan biri Qasım ağanın boynundan tutub, dəvəni xırırdan kimi, dizi üstə oturtdu. Qasım ağa nə qədər müqavimət göstərsə də, xeyri yoxuydu. Əli bağlı olasan, başın da cəllad əlində. Cəllad onun gözlərini belə bağlamadı. Qasım ağa əlacsızlıqdan, valvarıcı bir səslə:

-Ata! -deyə inildədi.

Atasının ona köməyə gəlməyə iradəsi olsa da, taqəti və gücü qalmamışdı.

-Yazıq oğul! -deyə şair inildədi və üzünü əlində qəmə tutmuş Səfquluya tərəf döndərdi:

-Amanın bir günüdür, mənə oğul dağı göstərməyin, birinci məni, sonra onu, - dedi, - Allahdan qorxun, o dünyadan qorxun!

-Oğraşdan nə gözləyirdin, bəs?! - Səfqulu dedi, həyasızcasına irişə-irişə Qasım ağaya yaxınlaşdı və qaydaların əksinə olaraq Qasım ağanın başını gözləri baxa-baxa kəsdi. Qasım ağadan əvvəlcə bir bağırtı qopdu. Həmin bağırtı nəinki şairi, hətta ətrafdakı dağı-daşı da silkələdi. Sal qayanın döşündəki cökə ağacı yırgalandı. Sonradan Qasım ağanın bağırtısı xırıltıya keçdi. O, xırıldaya-xırıldaya cəlladı söyürdü, hətta bir-iki dəfə yerə də tüpürə bildi. Qasım ağanın qanı ona tərəf sürünən şairin üzünə sıçradı.

Vaqifin gözləri qaraldı:

-Oğul! - deyə bağırdı və özündən getdi.

Səfqulu baş vəzirin də başını eyni qəddarlıqla bədənindən ayırdı, amma şairin bundan xəbəri olmadı. Çünki şair özündən getmişdi, ağı başından çıxmışdı. O, başı kəsilməmişdən qabaq "ölmüşdü..."

Mədinə hardansa, lap uzaqlardan ona əl edirdi...

İbrahimxəlil xan və başının dəstəsi atlarını Car-Balakəndən Şuşaya dördnala çapırdılar...

* * *

...Yusif Vəzir son səhnəni ürək ağrısı ilə qələmə aldı və birdən hiss elədi ki, gözlərinin yaşı sinəsini isladıb. Onun hamıya yazığı gəlir, ürəyi ağrıyırdı: "Şeyriyyətimizin banisi" adlandırdığı, gözəllik aşiqi kimi tanınan Molla Pənah Vaqifə də, qəhrəmanlığı ilə ad çıxarmış daşürekli Məhəmməd bəy Cavanşirə də, şairi qətlə yetirən oğraş Səfquluya da, baş vəziri qoruya bilməyən qarabağlılara da...

Burdan o tərəfə yazmağa heyi qalmamışdı. Son günlərdə ilk dəfəydi ki, doyunca yatmaq istəyirdi. Yemək-içmək də yadına düşmürdü. Son səhnələr iştahını qaçırmışdı. Lyuba Petrovna da bayaqdan iki-üç dəfə ona baş çəkmişdi. Uşağı xəstə olduğuna görə o, iki günlük məzuniyyət götürmüşdü.

Balaca Vanya soyuqlamışdı. Belə havada kim soyuqlamazdı ki...Külək və qar bir tərəfdən, içəridəki rütubət də o biri tərəfdən. Soyuq adamın canına və qanına işləyirdi.

Yusif Vəzir qərara gəldi ki, yazıları Lyubov Petrovnaya verəndən sonra yeməkxanaya gedib şam payını götürsün və gecəni rahat yığılıb yatsın.

O, yerindən ayağa duranda hiss elədi ki, ayaqlarında möhkəm ağrı var. Ötənlərdəki sınığın yeri ağrıyırdı. Bu hadisə lap çoxdan baş vermişdi...

On üç nömrəli dustaq yeməkxanaya gedə bilmədi. Buna həm ayaqlarının ağrısı, həm də çöldəki tufan səbəb oldu.

Buranın havasını bilmək olmurdu: külək gah sakitləşir, gah da ac canavar kimi ulayırdı. Xoşbəxtlikdən o, çölə çıxmağa imkan tapmadı. Lyubov Petrovna özü gəldi və əlyazmalarını götürüb apardı. Onun ümidi indi otaq yoldaşlarına qalmışdı: icazə versəydilər, şam yeməyini onlar gətirəcəkdi, icazə almasaydılar isə yeməyi xəlvəti çıxaracaqdılar: həmişə olduğu kimi, sıyrıqlarının altında. Bu, bir tikə qara çörək və balıq ola bilərdi. Ona isə isti şorba lazıymıydı. Amma özgə çarə yoxuydu.

Yusif Vəzir otaq yoldaşlarının ürəyini ələ almaq üçün uşaqlıqda başına gələn maraqlı əhvalatlardan danışdı. Amma o, yoldaşlarını gözləmədi və çarpayıya uzanıb yuxuya getdi. Gecə yuxusunda ayaqlarını gördü. Ayaqları harasa gedirdi. Ancaq ayaqları onun deyildi. Yad adamlar kimi, qarı yara-yara gedir, ağrı və soyuqdan az qala çatlayırdılar...Sonra hər şey yoxa çıxdı: nə ayaqlar vardı, nə boran və tufan, yalnız onun iniltisi vardı və kimsə onu köməyə çağırırdı. Bu səs qardaşı Əbülhəsənin idi. Dağların o tərəfindən gəlirdi...Dağlar çiçəklənmişdilər...O çiçəklərin qoxusu burnunun lap ucunda puçurlayırdı...

Qardaşı Əbülhəsən əlində tutduğu bir dəstə güllə sevdiyi qızla görüşə gedirdi. Anası və bacıları həsəd və həsrətlə, gözlərindəki açıq-aydın sevincə onu yola salırdılar. Əbülhəsən həmin güllü-çiçəkli dağları adladı və qəfildən qara düşdü.

"Bu qar hardandı, görən?" Yusuf Vəzir yuxunun arasından dedi və qardaşını çağırmağa başladı. Qardaşı isə görüşə tələsir və onu eşitmirdi...

...On üç nömrəli dustağı otaq yoldaşı Vasya oyatdı.

-Nə olub?-deyə Yusuf Vəzir key-key ətrafa baxdı.

Vasya, dostunun tərləmiş alnını silə-silə:

-Sən sayıqlayırdın, -dedi.

Yusif Vəzir yuxudan yarımçıq oyanmasına heyifsiləndi, hətta acığı da tutdu, amma Vasyanın xətrinə dəyəcəyindən çəkindi və:

-Mən sayıqlamırdım, yaşayırdım, -dedi...

Vasya:

-Bayaq da qarda yeriyirmişsən, -deyə gülümsündü.

On üç nömrəli dustaq ayaqlarına baxdı, şalvarının balaqları doğrudan da suluydu. Patavaları sürüşüb qapının ağzında qalmışdı.

O, uşaqlıqdan lunatik idi. Ona görə də Vasyanın dediyinin həqiqət olduğuna inandı. Deməli, bayaq yuxu görmürmüş, hər şey həqiqət imiş. O, uşaq vaxtı dəfələrlə yuxulu-yuxulu durub otaqları gəzərmiş, hətta bir dəfə belində döşək apardığı yerdə ayılmış və bərk qorxmışdu. Onun qardaş-bacıları da lunatik idilər. Yusuf Vəzir qardaş-bacılarının gecə yarısı elədikləri hərəkətləri yada saldı, gülümsədi. Ortancıl qardaşının gecənin bir vaxtında yastıqdan barrikada qurmağı və əl-qolunu tufəngə çevirib kimlərəsi "gülləbaran" etməsi lap gülümlüyüdü. Bu xəyalların içində yenidən Əbülhəsən peyda oldu. Amma qardaşının üzünü görə bilmədi. O, qardaşının üzünü axtara-axtara, onu xatırlaya-xatırlaya yuxuya getdi, amma qarabasmalar ondan əl çəkmədi.

Səhər oyananda ətrafa baxdı. Vasya gətirdiyi şam yeməyini sobanın böyrünə qoymuşdu...

Sınıq ayağı sızıldayırdı. Axşamkı yuxusunu xatırladı. "Yazıq qardaş!" -deyə inildədi.

Nakam qardaş...

...Əbülhəsən evin böyüyü idi: hündür boylu, ağbəniz, qaraşın. Qərübəydi ki, ailənin səkkiz övladından üç oğulun hamısı, beş qızdan da üçü analarına oxşamışdılar, ağbəniz idilər, qızların ikisi isə atalarına çəkmişdilər və qarabəniz idilər. Anaları Əzizə xanım həmişə yarızarafat, yarıciddi deyirdi ki, kaş oğlanlar hamısı atalarına oxşayırdılar, qızlar isə mənə. İndi bu iki qara qızı necə ərə verəcəm. Amma anasının dediklərinin əksinə olaraq qarabuğdayı qızlar hamıdan qabaq ərə getdi. Onlardan biri də Əzət xanım idi, Yusuf Vəziri evlənməyə məcbur edən ortancıl bacı...

Əbülhəsən Şuşa realını məktəbində oxuyurdu, zəngin kitabxanası vardı. Özü də rus dilində şeirlər yazırdı. Kitabxanasında rus şairlərinin əsərləri xüsusi yer tuturdu. Amma Azərbaycan klassik ədəbiyyatının vurğunuydu və Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadi, Mirzə Fətəli Axundzadə kimi yazarların kitabları rəflərin ən uca məqamında özlərinə yer almışdılar.

O, hərdən gecələr yerindən qalxır, səhər əzbərlədiyi qəzəli yuxulu-yuxulu və bəlağətlə deyir və heç nə olmayıbmiş kimi yenidən yerinə girib yatırdı. Maraqlıydı ki, gerçək həyatda kəkələyən Əbülhəsən qəzəl deyəndə heç zaman dili topuq çalmırdı: istər həyatda olsun, istər yuxuda. Səhər oyananda qardaş-bacıları onun gecəki hərəkətlərindən danışır, onu lağa qoyur, Əbülhəsən isə nəinki bundan inciyir, əksinə onlara qoşulub gülürdü. Ailənin ona böyük ümidi vardı, çünki atalarının qazancı dolanışığa güclə çatırdı və Əbülhəsən məktəbi qurtarandan sonra müəllimlik edə, ailəyə yardımçı ola bilərdi. Amma ailənin bu gülüşləri, zarafatları uzun sürmədi, Əbülhəsənin boğazına iri bir şiş çıxdı. Əvvəlcə heç kim buna fikir vermədi. Çünki angina zamanı hamının boğazı şişirdi. Bir müddət keçdi və Əbülhəsənin qızdırması daha da şiddətləndi. O, tamamilə iştahdan kəsildi.

Anası Əzizə xanım təşvişə düşdü, Ağdamda işləyən ərinə xəbər göndərdi ki, yubanmayıb Şuşaya gəlsin.

Şuşalı təbiblər nə Əbülhəsənin xəstəliyindən baş açdılar, nə də o boyda şişdən. Ona görə də Əbülhəsəni əvvəlcə Tiflisə, sonra Kislovodskaya göndərdilər, amma xeyri olmadı. İştahı bir az düzəlsə də, zəhrimar şiş və qızdırma onu əldən salırdı. Əlac Peterburqa qaldı. "Dünyanın ən yaxşı həkimləri ordadır" dedilər. Amma "dünyanın ən yaxşı həkimləri" ən pis xəbəri verdi: "Əbülhəsən sağalmaz xəstədir". Lakin bunu ailəsinə bildirmədilər. Əbülhəsəni evə göndərdilər və ailəsinə də bu barədə məktub yazdılar. "Evdə müalicə olunması məsləhətdir" Beləcə ailənin əli hər yerdən üzüldü.

Əbülhəsən gündən-günə zəiflənir, ölümün yaxınlaşdığını hiss edirdi. Qardaşının son günləri Yusifin gözləri önündən getmirdi. Təzə tikdikləri evin kəllayı otağında üç yer salmışdılar. Əbülhəsəndən başqa anası da yorğan döşəyə düşmüşdü: bir tərəfdən özünün canı xəstəydi, o biri tərəfdən də oğlunun əlacsız durumu ona pis təsir eləyirdi.

Tərs kimi Yusif də yerindən qalxa bilmirdi. Yuxarı məhlədəki erməni diğasıyla dalaşmış, ayağını sındırmışdı və indi də ayağı sızıldayanda Əbülhəsən yadına düşürdü.

Kəllayı otağa bitişik bir xeyir-şər otağı da vardı. Və ilk iş, özü də şər iş Əbülhəsənə qismət oldu. Ondən əvvəlki evləri tamam dağılmış, tavanı aşsüzənə dönmüşdü. Hər yağış yağanda otaqlar qab-qazanla dolu olurdu. Yağış damcıları qazanlara tökülüb danqıldayırdı. Uşaqlar buna əyləncə kimi baxır, anaları Əzizə xanım isə dəli olurdu. O biri tərəfdən də ailənin böyük qızını qaçıрмаq istəyirdilər. Əzizə xanım tapança belində həyətdə hərflənir və qaçaqlara təpinirdi ki, evin böyüyü olmayan evə girməsinlər. Çünki bu, binamusluqdu və o binamusluq tapançadan atdığı güllələrlə fəvt eliyəcək...Evi tikmək üçün pulu sələmə götürmüşdülər. Və həmin 600 manatlıq sələmi bir neçə ilə zornan ödəmişdilər, atası min beş yüz manat ödəməklə bir təhər canını qurtarmışdı. Amma ev tam hazır olmamışdı...

Bir ay keçdikdən sonra Yusifin ayağı sağaldı, amma qardaşı bir dəri, bir sümük qalmışdı.

Erməni diğasıyla Sina adlı osetin qızının üstündə dalaşmışdılar. Hökumət erməni-müsəlman davasını yatırmaq üçün şəhərə kazakları göndərmişdi. Sina şəhərə gəlmiş osetin zabitinin qızıydı. Şəhərdə hamı bilirdi ki, bu nifaqı bir tərəfdən ermənilər özləri yaradırlarsa, o biri tərəfdən də rusların siyasətidir.

Yusif dostlarına şikayətlənirdi ki, ermənilərin barı-barxanası, topxanası var, amma müsəlmanların yoxdu:

-Guya, camaat bilmir ki, Bakıda da daşnakları qızıdırıb müsəlmanların üstünə salanlar ruslardır. Bakı qubernatorudu bu işləri törədən.

Qaqik adlı erməniylə dalaşmağa gedəndə görmüşdü ki, erməni diğası tək deyil, yanında bir neçə ona bənzəri də var. Halbuki öz aralarında danışmışdılar ki, hamıdan xəlvət görüşüb, məsələni çürütsünlər. Yusif bunu bilsəydi, dostları Həsənlə Mürsəli də özüylə aparardı. Hətta bir ara ağılına belə bir fikir də gəlmişdi, çünki ermənilərin sözlərinə xilaf çıxdıqlarını dəfələrlə görmüşdü, amma kişiliyinə sığışdırmamışdı.

Erməni diğası Qaqik də Sinaya aşiq olmuşdu və hər vəchlə qızın ata-anasının başını doldururdu ki, qızlarından muğayat olsunlar, müsəlman oğlanıyla gəzməyə icazə verməsinlər. Yusif Vəzir dostlarına şikayətlənirdi:

-Heç bu kişilikdəndi ki, qız sənə yox, başqasına aşiq ola, sən də qızı ata-anasına şeytanlayasan.

Erməni Qaqikin Sinanın ata-anasını yoldan çıxarmaq istəməsini Sina özü Yusifə demişdi.

Sina qara qaş, qara göz qızıydı, qara zülfləri dabanına kimi sallanırdı və o qədər gözəl idi ki, Yusifin ağılı başından alırdı. Amma bir səhər oyananda kazakları şəhərdə görmədilər, hökumət onları harasa göndərmişdi...

Qardaşının osetin qızına aşiq olduğunu duyan Əbülhəsən bir dəfə zorla gülümsəyə-gülümsəyə Yusifdən soruşdu:

-Sən vurulduğun qız çoxmu gözəldi?

-Mənim vurulduğumu hardan bilirsən? -deyə Yusif təəccüblənmişdi.

-Gözlərindən və sayıqlamalarından. Qızın da adı Sinadır, elə?!

Yusif qardaşının sözlərinə öz təbəssümüylə cavab vermişdi. Artıq həmin günlər idi ki, Yusif durub gəzə bilirdi, ayağının sarığını da tamam açmışdılar...

Yusif Vəzir həmin günləri kino lenti kimi gözləri qarşısından keçirir və bir sözü təkrar etməkdən yorulmurdu:

-Yazıq qardaş!-deyə yerində qıvrıla-qıvrıla inildəyirdi...

...Əbülhəsən bahar bayramı son günlərini yaşayırdı. Bayram axşamı bacıları onu zorla ayağa qaldırdılar və bayram süfrəsinin ətrafına gətirdilər. Ataları adəti üzrə Ağdama qayıtmış və başı xırdavat alverinə qarışmışdı. O, bayram təamlarına həsrətlə baxsa da, heç nəyə əl vurmadi. Yalnız anasının yalvar-yaxarından sonra bir sarı kişmiş götürüb ağzına qoydu və bir müddət udquna-udquna onu gəvələdi. Sonra yaşarmış gözlərilə hamını süzdü və dili topuq çalmadan sərrast şəkildə dedi:

-Bir neçə gün sizə qonağam. Ayrılıq zamanı yaxınlaşır, gəlin hamınızı bir-bir öpüm!

Bu ürəkparçalayan mənzərəyə heç kim dözmədi, balaca bacıları qardaşlarının boynuna sarılıb üz-gözündən öpdülər. Anası Əzizə xanım oğlu ölməmişdən ağı deməyə başladı.

Dörd gün sonra o, dünyasını dəyişdi.

Yusif ağlaşma səsinə oyandı.

Balaca bacıları Əbülhəsənin döşəyinin yanında diz üstə çöküb, onun cansız ayaqlarını qucaqlamışdılar, anası isə balasının başını sinəsinə sıxıb ağı deməkdə davam edirdi:

-Evimin dirəyi, süfrəmin çörəyi oğul!!!

Yusifin qardaşına yaxınlaşmağa ürəyi gəlmirdi, aralıdan durub baxır və göz yaşları axırdı...

* * *

...Bu zaman hiss elədim ki, kimse mənə yaxınlaşır. Dönüb baxdım. Yaşarmış gözlərimi sildim. Gələn Nikolanın sürücüsüydü.

-Komandır dedi ki, otağa gəlsin. Tutduğumuz balıqlar bəsdı.

Mən heç nə tutmamışdım. Qarmağimdakı yemi də balıqlar çoxdan həzmirədən keçirmişdilər.

Sahildə də heç kim yox idi. Halbuki bir az əvvəl balıqçılar burdaydılar. Görünür, məni ayaq üstəcə huş aparmışdı.

Daxmaya qayıtdıq. Başımızın üstündən qırıcı havaya qalxdı. Çənəmi qovzayıb baxdım.

-Yaxınlıqda hərbi aerodrom var, - deyə Nikolanın sürücüsü izahat verdi. Bir zamanlar mən özüm də təyyarəçi olmaq istəyirdim...

Təsdiq əlaməti olaraq mızıldandım, yəni dediklərinə inanıram.

Elmirgil çoxlu balıq tutmuşdular. Bunu daxmanın qapısına qoyulmuş zibil torbalarından da hiss etmək olardı. İçəridə balıq buğlamasından tutmuş qızartmasına qədər - hər nə desən vardı.

-Yaman çox balıq tutdun ha, qohum, - Elmir gülə-gülə dedi və dediklərini rusca da təkrar elədi.

Hamı gülüşdü.

Nikola məni vəziyyətdən çıxarmaq üçün:

-O, buraların balıqlarının dilini bilmir, -dedi və zarafata salaraq güldü.

Dünənki vurhəvur təkrar olundu.

-Qar burda yaman azdı, -dedim.

Heç bilmirəm bu, niyə ağıma gəldi. Necə deyərler, heç hənənin yeridi?

Elmir:

-Kontinental iqlim dəyişikliyi baş verir, qohum. Bu o deməkdir ki, indi bizdə, yəni bizim vətənimizdə bu vaxtlar qar yağacaq, burda isə gün çıxacaq, -dedi və sonra da əlavə elədi: -Təxminən 30 il əvvəl sənin də xidmət etdiyin Novosibirskdə bu vaxtlar yolun kənarına qalaqlanan qar adam boyundaydı, sanki qardan hasar çəkmişən.

-30 il bundan qabaq burda da eləydi. Hərçənd ki, mən onu görməmişəm, amma belə deyirlər. İndi hər şey dəyişir, dostum, şəxsən mən daha heç nəyə təəccüblənmirəm. - Bu sözlər isə Nikolaya məxsus idi.

-Elə mən də, -dedim...

Sonra havadan, onun fəsadlarından, bayaq göyə qalxan qırıqdan, Rusiyanın hərbi gücündən, rus-Azərbaycan dostluğundan, Amerikanın dünyanı çalxamasından, ən nəhayət, gün-güzərəndən bir xeyli danışdıq. Axırda hərə bir siqaret yandırıb damağına qoydu, təbii ki, məndən başqa, tüstü çölə çıxsın deyər pəncərəni aşmaq da yaddan çıxmıdı...

Elmirgil süfrənin yığıldırılmasını gözləmədən yığılıb yatdılar. Axşam şəhərə qayıtmalıydıq...

Mən tilovların yanına gəldim. Qarmağı atan kimi bir çapaq balığı tutdum...

Sən demə, balıq tutmaq elə də çətin deyilmiş. Yaman həvəsə gəldim, amma nə illah elədimsə, ondan artığını tuta bilmədim. Qarmağımdakı yemi xırdaca balıqlar didişdirirdi. Tutduğum madar balıq isə qarın üstündə donaraq iki qat olmuşdu.

Sahildəki daxmalara indi fikir verdim. Onlar suya tərəf sürüşürdülər. Ya su yuxarı qalxmışdı, ya da onlar doğrudan da yerlərindən tərənmişdilər, suya maili şəkildə dayanmışdılar...

Axşama doğru hava soyuyurdu və mən yenidən gözlərimi tilova yox, sıx meşələrə tuşladım. Bir zamanlar orda taxta hasarların, tikanlı məfillərin arasında əyinlərinə sınıqlı geymiş, başlarına qulaqlı papaq qoymuş dustaqlar yaşayırdılar. Nəzarətçilərin əmrlərindən, ovçarkaların hürüşündən, dustaqların qışqırığından qulaq tutulurdu...

Diqqətlə baxdım, həm də qulaqlarımı şəkələdim, sanki onların arasından nəse eşitməli və görməliydim. Eşitdim də, gördüm də...

Məhbəs...

(davamı)

...Həmin qış çox soyuq keçdi. Az qala, bir adamboyu qar yağmışdı. Dustaqların qaldığı barakların damına o qədər qar yığılmışdı ki, qarın ağırlığından olacaqlar cırıldayırdı. Adama elə gəlirdi ki, baraklar bu saat uçacaq və paramparça olacaqlar. Ona görə də çəkiddən yüngül adamları dama çıxarıb və qarı təmizlətdirirdilər. Yusif Vəzir də çəlimsiz olduğundan bu ağır işi ona da tapşırıbmışdılar. Çəkiddə onsuz da ağır olmayan Yusif Vəziri aclıq və xəstəlik tamam əldən salmışdı, sonuncu formal komissiya zamanı 48 kilo çəkisi olduğu üzə çıxmışdı. Halbuki bir neçə il əvvəl, yeni dustaqlığa qədər 71 kiloydu...

Meşəyə aparılan bəzi dustaqlar, o cümlədən də bakılı balası Mirqasım ağa donvurmada öldü. Öləndən sonra onun cibindən yarımçiq bir məktub çıxdı. Məktub evə ünvanlanmışdı. Mirqasım ağa anasından yun corab, əlcək, bir də papiros istəyirdi.

Yusif Vəzir məktubu özündə saxladı, fikirləşdi ki, qismət olsa, Bakıya gedəndə özüylə aparıb, ailəsinə verər.

"Əslində seyid nəslindən olduğuma görə mənə papiros olmaz, amma sürgündə din-iman nə gəzir. Qibləmizi də itirmişik", - bir vaxtlar Mirqasım ağa gülə-gülə Yusifə belə demişdi.

Dustaqlara papiros vermirdilər, olsa-olsa, maxorka paylayırdılar. Qəzet də yasaq idi. Ona görə də dustaqlar əllərinə keçən kağızı sobada qızdırır və

maxorkanı kağızın arasına töküüb bükürdülər...Çox zaman onların əlinə qəzet də keçirdi və qəzetlər evdən göndərilən bağlamalardan çıxırdı. Onda həmin qəzetləri atmır, hamıdan xəlvət istifadə edirdilər.

Yusif Vəzirə göndərilmiş bağlamadan da köhnə qəzet parçaları çıxmışdı. Həmin parçalardan birində Yusif Vəzir barədə də bir məlumat vardı. Qəzetin adı yazılan səhifə olmasa da, şrifflərindən "Kommunist" qəzetinə oxşayırdı. Orda şuşalı yazarın antisovet fəliyyəti söz açılırdı. Güman ki, bu təsadüf idi, çünki Bilqeyis xanım bu cür məsələlərdə həssas idi və ərinin qanının qaralmasını istəməzdi. Yusif Vəzir həmin qəzet parçasını sona qədər özündə saxladı. Bu, Hidayət Zeynalov adında bir tənqidçinin məqaləsindən parçaydı...

Dustaqların donvurmada ölməsi barədə xəbərlər yuxarılara da çatmışdı. Ona görə də Mərkəzdən gələn komissiya dustaqların bir müddət barakda qalması barədə qərar çıxardı. Amma dustaqlar barakda rahat otura bilmədilər və islah-əmək düşərgəsi rəhbərliyinə qarşı qiyam qaldırdılar. Buna səbəb dustaqlara çatması bağlamaların sahiblərinə verilməməsi, ya da yarımçıq azaldılmasıydı. Nəzarətçilərin oğurluğu adı hal almışdı...

Qiyam yatırıldıqdan sonra rəhbərlik belə qərara gəldi ki, bütün bunlar bekarçılıqdandı, ona görə də islah-əmək müəssisəsində saxlananların hamısı, o cümlədən də on üç nömrəli dustaq meşəyə göndərildi.

Şaxtada ağacları qırmaq olmurdu. Gövdələri elə buz bağlamışdılar ki, mişar da kəsmirdi. Dustaqların nəfəsi ciyərlərində donurdu. Bəziləri elə oradaca kəsilmiş ağac kimi yerə yığılır və canlarını tapşıırırdılar. Nəzarətçilər isə ölmüş dustaqları harda gəldi basdırırdılar. Çoxlarına baş ağacı da qoyulmurdu.

Yusif Vəzir bu havaya zorla dözüdü. Çox zaman yoldaşları onu barakda saxlayırdılar ki, həm özünə gəlsin, həm də onlara çay qaynatsın. Bir gün o, qəfil özündən getdi və gözünü açanda şəhər hospitalında olduğunu bildi. Sanitar hissədə dərdinə əncam edə bilməmişdilər. Hospitalda olarkən, o, yerli şəfqət bacısından bir dəftər aldı və gündəlik qeydlər eləməyə başladı. Qeydlər əsasən islah-əmək koloniyasında keçirdiyi günlər və ailəsiylə bağlıydı. O, yarımçıq əlyazmalarını özünü götürə bilməməsindən, bəzilərinin isə yoxa çıxmasından gileyənirdi. Birdən ağılına gəldi ki, evə bu məzmununda bir məktub yazsın və islah-əmək koloniyası rəhbərliyinə göstərmədən başqa adla evə göndərsin. Belə də elədi və həyat yoldaşı Bilqeyis xanıma belə bir məktub yazdı: "Əziz Bilqeyis, mən yaxşıyam, sağlamlığım da öz yerindədir. Bir balaca soyuqlamışdım, indi keçib gedib. Uşaqlar necədir? Dərslərini çatdırırlarmı? Vəziyyətinizin çətin olduğunu bilirəm, amma Vəlibəydən xahiş elə ki, onların dərslərinə, yemək-içməklərinə fikir versin. Allah qoysa, qayıdandan sonra hamısının əvəzini artırıqlaması ilə çıxacam. Ümid nazilər, amma üzümz. Ümid eləyəm ki, yaxşı günlərimiz qabaqdadır. Səndən bir xahişim var: "Qan içində" romanımı mənə göndər. Onu yenidən işləmək istəyirəm. Romanın bəzi hissələrini təzədən yazıram və mənə yaxşıdır. Heyf ki, onu sənə oxuya bilmirəm. İndi gecdir. Bir azdan həkim yoxlamaya gələcək". Bu yerdə o, səhv etdiyini anladı, məktubun son cümləsini pozdu, amma diqqətlə baxdı ki, həmin cümlə oxunur. Ona görə də məktubu cırıb zibil vedrəsinə atdı ki, sabah təzəsini yazar. Təzəsini isə xeyli sonra yazdı...

Həkimlər rəy verdilər ki, on üç nömrəli dustaq şaxtalı havada işləyə bilməz, çünki səhhəti həddən artıq zəifdir, qarın ağrıları və ürəktutmaları daim onu müşayiət eləyir.

Güman ki, arayışın bu cür yazılmasında Lyubov Petrovnanın və onun himayədarlarının da əli vardı. Onlar Yusif Vəzirin "antibolşevik" və "antirus" fəliyyətini bir daha ifşa eləmək üçün yazılar gözləyirdilər. Halbuki Yusif Vəzir ölənlə dustaqların heç birindən artıq deyildi. Çünki burda dustağın keçmiş və gələcək yox, indisi vardı. Ona görə də hamı qanun və şaxta qarşısında bərabər idi. Yusif Vəzir isə başqa cür düşünürdü. Onun düşüncəsi öz yazılarının və tarixi olayların yanında...

Məhəmməd bəy Cavanşirin əmisinin üzünə ağ olması, qaçışı və qətli...

...Ən yaxın adamlarının qətindən sonra İbrahimxəlil xan özünə gələ bilmirdi. İndi məsləhətləşmək üçün nə Əlməmməd ağa, nə də axund Pənah vardı. Hər ikisini Məhəmməd adlı hakimlər öldürmüşdü. Sadəcə biri Qızılbaş hökmdarı Ağaməhəmməd şah Qacar, o biri isə Məhəmməd bəy Cavanşir idi. İbrahim xan qardaşı oğlu Məhəmməd bəyi bağışlasa da, ona güvəni yoxuydu. Çünki ən sadıq adamının dul arvadına sahib olmuş və yoxa çıxmışdı. Sonradan xəbər gəlmişdi ki, o, əmisinin üzünə ağ olub, Şəki hakimi Səlim xanın yanına qaçıb, orada isə Məhəmməd bəyi Şamaxı xanı Mustafa öldürüb.

Məhəmməd bəy arvadı Qızxanımla bərabər qaçanda İbrahim xanın Xəzinə qayasının altında gizlətdiyi sərvətinin də (xəzinənin) bir hissəsini aparmışdı. Həmin sərvətin yerini ondan və əmisi İbrahimxəlil xandan başqa heç kim bilmirdi.

Xəzinə qayasının altında altı quyu vardı. Bəziləri oranı qaçaq-quldur yuvası kimi tanıyırdı və heç kim qorxusundan ora girmirdi. Onu da deyirdilər ki, İbrahimxəlil xan onun üzünə ağ olanların çoxunu həmin quyularda ac-susuz saxlayır. Ona görə də gecələr orada saxlanılan dustaqların ahu-zarı göyə qalxır. Əsl həqiqət isə başqaydı. İbrahimxəlil xan xəzinəsinin əsas hissəsini orada gizlətməmişdi. Bundan Məhəmməd bəy Cavanşirin də xəbəri vardı.

Xəzinə altı quyudan birində basdırılmışdı. Oranı heç məşəl də işıqlandırmırdı.

El arasında "Çopur Mustafa" kimi tanınan Mustafa xan qardaşını öldürdüyünə görə Məhəmməd bəyi axtarırdı. Səlim xanın da Batmanqılıncın var-dövlətinə gözü düşmüşdü. Çünki Məhəmməd bəy Cavanşir daş-qaşlarını daim üstündə gəzdirdi. Onlar bəyin belinə bağladığı qurşağın arasındaydı və bundan Səlim xanın xəbəri vardı.

Bir dəfə keflərinin kök vaxtı Səlim xan irişə-irişə Batmanqılıncdan soruşmuşdu:

-Qorxmursan ki, səni üstündəki daş-qaşla birlikdə tutub apararlar?!

-Dünya malı candan şirindi, -Məhəmməd bəy heç bir təhlükə hiss etmədən gülə-gülə demişdi.

Ona görə də Mustafa xan Səlimdən Batmanqılıncı tutub təhvil verməyi tələb edəndə məkr işlədib, Məhəmməd bəyi həbs eləmiş və qolu bağlı halda Şirvan hakiminin hüzuruna göndərmişdi.

Batmanqılıncı tutmazdan öncə Şəki xanı ona pənah gətirmiş adama yaxşı bir qonaqlıq vermiş və Məhəmməd bəy sərxoş olandan sonra onun əl-qolunu bağlatdırmışdı.

Batmanqılınc Səlim xanın gözlərinin içinə baxıb:

-Bu binamusluğ səndən gözləməzdim, -demişdi.

Səlim xan isə:

-Binamus mən yox, başqasının arvadına və var-dövlətinə göz dikəndir...Bir də ki, oğrunun malı oğruya halaldır, -cavabını vermişdi...

-Ay sənin a...

Məhəmməd bəy əsl qarabağlı kimi elə əsl qarabağlı söyüşü söymüşdü.

Deyilənlərə görə, Batmanqılıncın tutulmasında İbrahim xanın da "barmağı" vardı. Çünki Səlim xan Qarabağ hakiminin kürekeniydi.

Şirvan hakimi Batmanqılıncı at belində qolu bağlı görəndə onu söymüş və belə demişdi:

-Mənim əhli-əyalımı qıranda bilmirdin ki, bir gün qabağımda it kimi dayanacaqsan?

İş burasıydı ki, Məhəmməd bəy atası Mehrəli bəyin intiqamını almaq üçün bir gecə Mustafa xanın evinə girmiş və orada olanların hamısını güllələmişdi. Həmin vaxt Mustafa xan evdə deyildi. Şamaxı yaylağına çobanlara baş çəkməyə getmişdi.

Məhəmməd bəy:

-Kaş, bircə qolum açıq oleydi, onda görərdin bütün Şirvan mənim qabağında dayanır, ya yox!

Bu sözlərdən sonra Mustafa xan içəri girir, evdən tufənglə çıxır və Məhəmməd bəyi qolu bağlı öldürür. Sonra acıq üçün arvadı Qızxanımı hərəmləri sırasına qatır, bir müddətdən sonra sərbazına ərə verir. Həmin sərbaz döyüşdə öldürüləndən sonra Qızxanım Qarabağa qayıdır, növbəti dəfə ərə gedir.

İbrahim xanın ortancıl oğlu Əbülfət ağa Peterburq sarayından geri qayıtmışdı. Buna səbəb onun eys-ışrətə qurşanmasıydı. Xanın böyük oğlu Məhəmməd həsən ağa xəstəydi. Onun harayına çatası adam Mehdiqulu xan idi. Axırda elə də oldu. Qarabağ xanlığı Mehdiqulu xana çatdı. Sonralar "Xan qızı" ləqəbi qazanmış Xurşid Banu Natəvanın atasına. Deyilənə görə, Xurşid Banunun bir suyumu Ağabəyim ağaya çəkibmiş, onun kimi ağıllı və zəkalymış...

Bu yerdə Yusif Vəzir qələmini saxladı və Məhəmməd bəyin Tehrana getməsilə bağlı yazdığı epizodun silistçilər tərəfindən götürülməsini yada saldı. Yusif Vəzir öz-özünə bunları pıçıldadı: "Heyf!". Amma bilinmədi ki, o, bu sözü kim və nə barədə deyir: Məhəmməd bəyəmi heyfi gəlirdi, Ağabəyim ağayamı, yoxsa yazdığı epizodun silistçilər tərəfindən götürülməsini?..

Ağabəyim ağanın Fətəli şah ərə verilməsi, xan qızının zifaf gecəsi şahı alçaltması...

...Fətəli şah hakimiyyətə gələndən sonra İbrahimxəlil xan fikirləşdi ki, qızılbaşların təzə hökmdarı ilə yaxın qohum olmalıdır. Çünki Fətəli şah hökmlü və qətiyyətliydi. Səsi də, əli də hər yere çatırdı, o biri tərəfdən də xanın ruslar sarıdan da belə bağlı deyildi. Çox çək-çevirdən, baş hərəmi Tubuxanımla məsləhətləşmələrdən sonra qızı Ağabəyim ağanı və oğlu Əbülfət ağanı Fətəli şahın yanına göndərdi: birini hərəmxana üçün, birini isə xidmətçi kimi...

Ağabəyim ağanın yaşı az olsa da, yaşından xeyli ağıllı görünürdü, gözəl və yaraşılıydı, elçiləri də çoxuydu. Amma Qarabağ xanı özünə bab qohum və kürəkən seçə bilməmişdi. Ən münasibi Fətəli şah idi...

Fətəli şahın adamları Qarabağa səfərləri zamanı İbrahimxəlil xana bir mətləbi daim qandırırıldı ki, Qızılbaş hökmdarı ilə qohum olmaq həm onun seltənətinə xeyir gətirər, həm də digər xanlar arasında nüfuzunu artırır. Ona görə də adı dillər əzbəri olmuş Ağabəyim ağanı şahın hərəmxanasına göndərmək yaxşı olar. Bu fikir xanın beyninə batmışdı, çünki deyilənlərdə həqiqət vardı.

...1801-ci ilin yazıydı, Novruz bayramı arxada qalmışdı. Ağabəyim ağanın cehizini aparən dəvə karvanı yola düşdükdən sonra Məhəmməd bəy Cavanşir özünə gələ bilmədi və onların bu izdivacına mane olanları lənətlədi. O, özünə söz vermişdi ki, Ağabəyim ağanın dalınca Tehrana getsin: çapqına gedən kimi. Onsuz da onun bu işlərdə xeyli təcrübəsi vardı...Getdi də...

Bəlkə, elə ona görə də Ağabəyim ağa belə yazmışdı: "Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi. Heç bilməm ömrüm necə gəldi, necə getdi".

Ağabəyim ağanı böyük bir dəstə şəhərin İrəvan qapısından yola saldı. Anası Tubuxanım balasının arxasınca göz yaşları axıtdı, amma ürəyində özünə təsəlli də verdi: "Qızım şah sarayında yaşayacaq..."

Bahalı cehizlərlə yüklənmiş dəbdəbəli karvan yola düşdükdən sonra Ağabəyim ağa Şuşaya, vətənin dağlarına, meşələrinə baxıb ah çəkdi. O, bir daha buraları görməyəcəkdi. Şah arvadının qisməti beləydi. Şuşadan Tehrana kimi Ağabəyim ağanın gözlərinin yaşı qurumadı. Cavan gəlinin dayəsi Şahbəyim də onunla birgə saraya göndərildi.

Şahbəyimin övladı olmadığına görə əri tacir Zülfüqar onu boşamışdı və bu sədaqətli xanım bir daha ərə getməmiş və mehrini xanın ailəsinə salmışdı. O, altdan-altdan fikir verdi ki, Ağabəyim ağa nəşə zümzümə edir və zümzümə

etdikcə gözləri yaşarır. Onun gözlərinin yaşı bir cüt almaz kimi aşağı süzülür, sanki Ağabəyim ağanın iri ala gözləri bir dağ çeşməsidir ki, almaz damcılarını qram-qram bulağa süzdürür.

Şahbəyim nə qədər fikir verdisə, xan qızının dediklərini düz-əməlli eşitmədi, yalnız bu misralar yadında qaldı və uzun müddət onu zümrümə elədi, xəttatlar da sonralar elə bu cür də kağıza köçürdülər:

***Səndə məskən salan nə bəxtiyardır,
həm səfəli qoynun, xoş havan vardır.
Dəvənin boynunda səfərə çıxan zəng kimi
könlüm də sənə bağlıdır...***

“Dəvənin boynunda səfərə çıxan zəng kimi...”

Şirvan hakimi Mustafa xanın da Ağabəyim ağada gözü vardı, onu almaq istəyirdi, hətta bu barədə İbrahimxəlil xanın elçilərinə də eyhamla bildirmişdi. “İbrahim xan sarayında elə bir ləl saxlayır ki, qaldıqca onu ələ keçirməyə çoxları can atacaq, belə də araya düşmənçilik düşəcək. Onu elə etibarlı ələ verməlidir ki, həm ləldən arxayın olsun, həm də arada düşmənçilik yox, dostluq olsun...”

İbrahim xan bu sözləri eşidəndə üz-gözünü turşudub demişdi: “Bir qızımı onlara verdim, nə qazandım ki, indi də nə qazanam...”. O, “bir qızım” deyəndə Mustafa xanın dostu Şəki xanı Səlim bəyin arvadı Tutibəyim ağanı nəzərdə tuturdu. Amma Mustafa xanın ona düşmən düşəcəyindən ehtiyat etdiyinə görə bunları da əlavə eləmişdi: “Mənim qızım hələ çox körpədi. Zamanı gələndə bu işə baxarıq...”.

Ürəyində isə istehzayla bunları demişdi: “Mustafanın istədiyi ləli onun çopur üzündə gizlətməyəcəm ki...”.

Xan qızının Tehrana yola düşməsinə eşidən Mustafa xan karvanın qabağını kəsmək istədi. Ona görə də öz adamlarını karvanın arxasınca göndərdi, amma gec idi və Ağabəyim ağanı aparın dəstə Xudafərinə çoxdan adlamışdı. Qaradağ valisi də öz adamlarını xan qızını qorumağa göndərmişdi. Ona görə də Mustafa xanın bir ovuc atlısı onların qarşısına çıxıb bilməzdi.

Xan qızından əlini üzən Mustafa xan bunları deyə bildi:

-İbrahim xan sözünün üstündə durmadı. Məni aldatdı. Mən bu işi belə qoymayacam...

Bu izdivac baş tutmadığına görə, dörd ildən sonra Mustafa xan ruslarla sazişi bir yerdə imzalamaqdan imtina etdi, İbrahim xanın çağırışına gəlmədi və təkbaşına Sisianovla görüşüb barışıq şərtlərinə imza atdı...

Şuşadan gələn müsafirləri qədim Rey şəhərinin yaxınlığında (Tehrandə) Fətəli şahın adamları qarşıladı: eşikağası Əbdüləzim bəy və müsəlmanlaşmış erməni, baş xacə Mirzə Vahid... Şahın xacələri adətən başqa millətlərdən olurdu. Sonralar bu vəzifəni rus səfirliyinə - Qriboyedovun yanına qaçmış Mirzə Yaqub yerinə yetirmişdi...

Qonaqlar Xudafərindən keçib Təbrizə yetişmiş, yolüstü Aslandüzdə və Qaradağda dayanmış, oradan isə Qəzvin-Zəncan yolu ilə fasilələrlə bir aya yaxın yol getmişdilər.

Tehrana çathaçatda qəfil leysan, dalınca da dolu yağmağa başladı. Ona görə də dəvə karvanı Tehranın girəcəyindəki karvansarada daldalanmalı oldu. Əbdüləzim ağa qonaqların kefini açmaq üçün:

-Üzümüzə nur yağdı, -dedi, -gəlinimizin ayağı sayılı olar, inşallah!

Leysan kəsəndən sonra qonaqlar şəhərə daxil oldular. Xan qızının pişvazına çıxanlar Ağabəyim ağanı və başının dəstəsini şah sarayına müşayiət elədilər, oradan isə hərəmxanada onunçün ayrılmış ayrıca otağa getirdilər...

...Yazın son ayıydı. Hava gətdikcə isinirdi. Sanköynəklər canı-dildən oxuyurdu. Sanki xan qızının şərəfinə neğmə deyirdilər.

Ağabəyim ağa gözünü açandan sarayda yaşamışdı, amma bu boydasını görməmişdi. Kərim xan Zənd və Ağaməhəmməd şah kimi hökmdarlar burda yaşamışdılar. Sarayın hər divarında, döşəmə və tavanında qorxu, qan və nifrət hiss olunurdu. Xan qızı üşəndi. Bunu dayəsi Şahbəyim də duydu və ona yaxın gəlib başını tumarladı.

Ağabəyim ağa geniş aynabənddən heyətə baxırdı. Heyətin ortasında çarhovuz vardı, ətrafında isə cərgəylə qızılgül kolları əkilmişdi. Bir az o tərəfdə cürbəcür ağaclar vardı. Həmin ağacları dünyanın min bir guşəsindən gətirib burda əkmışdilər. Lap uzaqlarda başıqarlı dağlar görünürdü. Xan qızı nə qədər fikirləşsə də, Qarabağın hansı səmtdə olduğunu ayırd edə bilmədi. Kim bilir, bəlkə də, onun vətəni həmin qarlı dağın arxasındaydı. Yox, bu ola bilməzdi, çünki dəvə karvanı daim düzənliklə irəliləmişdi. Onlar yol boyu palçıqdan tikilmiş daxmalara və yerdən qazılmış qazmalara rast gəlmişdilər. Yer in üstündə olan həmənlər tək-tük daxmalar isə, yəqin ki, imkanlı adamlara məxsus idi. Deməli, Qarabağ arxadaydı, amma arxa otaqda pəncərə yoxuydu. Bunu qəsdənmi eləmişdilər, ya yox, xan qızı bunu bilmədi, heç bilə də bilməzdi...

Ağabəyim ağa heyətə baxa-baxa Şuşanı, onun dağlarını uzun-uzadı düşündü. Onu da yadına saldı ki, Qarabağda Novruz bayramı xüsusi təmtəraqla keçirilir. Bayramdan xeyli sonra da evlərdən şirniyyatın, plovun qoxusu çəkilmir. Xan qızı onu da xatırladı ki, hər Novruz bayramı atası İbrahimxəlil xan kasıb ailələrə un, şəkər və qara düyü bağışlayırdı, yəqin, indi də belədir...

Bir azdan Fətəli şah tərəfdən olan yengə Mələkbəyim ağa da gəldi. Adət beləydi: yengə hər iki tərəfdən olmalıydı. Mələkbəyim ağa Şahbəyimi kənara çəkib nə barədəsə uzun-uzadı danışandan sonra çıxıb getdi və səhəri günü kənzilərlə geri döndü.

Ağabəyim ağa Şah tərəfdən gələn yengənin hökmünü və zəhmətini dərhal hiss elədi, hələ bir az qorxan kimi də oldu. Çünki indən sonra onun bir ixtiyarı da yengədə olacaqdı. Yengə də ki, nə yengə: zərli-zibalı, əndamlı, yeriyəndə yer titrəyir, danışanda göy.

Xan qızı gecə səhərə kimi yata bilmədi. O, daim yerində qovrulur, keçmiş həyatını fikirləşirdi. Həmin keçmişdə sevgilisi Məhəmməd bəy Cavanshir də vardı...Onun xoş siması, ağ bənizi, qara çatma qaşları gözləri önündən getmirdi.

Günəşli günlərin birində Xan Bağında gəzərkən o, qəfil dayanmış və Məhəmməd bəydən soruşmuşdu:

-Əmoğlum doğrudanmı mənə İran şahına ərə getməyimə razıdı?

Məhəmməd bəy onun bu qəfil sualından özünü itirmiş və bir müddət cavab verməyə tələsməmişdi. Əslində sualın heç bir qəfilliyi yoxuydu, sadəcə Məhəmməd bəy əmisi qızından bunu gözləmədi. Çünki Ağabəyim ağanın İran şahına getməsindən narazıydı və bunu gənc xanım da qəşəng bilirdi. Ona görə də təmkinini pozmadan:

-Əmimin istəyi belədi. Mən onun iradəsinin əleyhinə gedə bilmərəm, -demişdi.

Bu dəfə çaşqınlıq növbəsi Ağabəyim ağaya keçmiş və əmisi oğlunun bu soyuqqanlılığına heyrət eləmişdi. Halbuki elə bu saat Məhəmməd bəy onu ağuşuna basmalı, üz-gözündən öpüb yalvarmalıydı ki, nəinki şah, heç çobana da ərə getməsin, yalnız onu gözləsin və gecələrin birində atın tərkinə qoyub qaçırsın: Koroğlu Nigarı qaçıran kimi. Amma bunların heç birini eləməmişdi.

Əli hər yerdən üzülən Ağabəyim ağa, az qala iniltili və yalvarıcı səsle bunları deyə bilmişdi:

-Qaçır məni, əmoğlu! Qaçır!

Məhəmməd bəy yenə də təmkinini pozmamışdı:

-Mən bunu edə bilmərəm, əmiqızı, edə bilmərəm. Eldən ayıbdı. Deməzlərimi ki, bir qızdan ötrü əmisinin üzünə ağ oldu?..

"Bir qızdan ötrü". O, nə sevgili sözünü işlətməmiş, nə də "yar" demişdi.

Ağabəyim ağa özünü elə almış və ötkəm səsle bunları söyləmişdi:

-Özün bilərsən, əmoğlu!

Bu sözlərdən sonra Batmanqılınc çıxıb getmiş və onu tək qoymuşdu...

Amma qapıdan çıxarkən Ağabəyim ağanın ipək kimi zərif pıçılığını eşitmişdi:

-Gözləyəcəm səni, əmoğlu.

Xan qızı bu sözləri demişdi, yoxsa ona elə gəlmişdi, Məhəmməd bəy bilməmişdi...

...Ağabəyim ağa səhəri elə bu ovqatla da açdı, sanki səhərə kimi yuxu görmüşdü. Yuxusunda baş rolu Məhəmməd bəy oynayırdı...

İşıqlananda Mələkbəyim ağayla kənzilər gəldilər və onu hamama apardılar. Hərəm hamamı sarayın aşağısındaydı. Təzə hərəm bu gün ora getdiyinə görə o biri hərəmlər öz otaqlarından çıxmamışdılar. Fətəli şahın beş yüzdən artıq arvadı vardı və onların sayı getdikcə artırdı. Sonralar artıb-artıb səkkiz yüzə çatmışdı. Fətəli şahın tək-cə oğlanlarının sayı 68 nəfər idi...

Xan qızının getdiyi yola xalılar salınmışdı, xacələr hər iki tərəfdən, müəyyən məsafəylə sırayla düzülmüşdülər. Təzə gəlin onların yanından keçəndə başlarını aşağı salıb dinməz durmuşdular. Xacələrin, qul-qaravaşın ağzı nəydi ki, gözlərini qaldırıb şahın hərəmlərinə baxsınlar.

Şahın köhnə arvadları təzə hərəmi indidən qısqaqmağa başlamışdılar. Sarayda hamı bir-birinə dəymişdi. Hərəmlər xacə və kənzilərə gümüş axçalar verib Ağabəyim ağa barədə ətraflı məlumatlar alırdılar. Suallar eyniydi: "O necədir? Gözəldirmi, boyu-buxunu necədir? Hansı dildə danışır" və s.

Ağabəyim ağanı səkkiz kənz çimirdi və onun ağ-mərmər bədəninə baxıb heyrlərini gizlədə bilmədilər. "Onun bədənini Savalan dağının qarı kimi ağappaq, Təbriz mərməri kimi sürüşkəndir..."

Xan qızını hamamdan gətirdikdən sonra Mələkbəyim ağa onu hərəmxanadakı geyim odasına müşayiət elədi. Geyim otağı baş hərəmxanadaydı. Adətə görə təzə gəlin gələndə orda yaşayan baş hərəm ümumi hərəmxanaya göndərilirdi. Təzə hərəm şahın xoşuna gəlsəydi, başqası gələndə kimi orda qalırdı, əksinə olsa, şah onu ümumxanaya göndərirdi və istədiyi hərəmi baş hərəm otağına gətirdirdi. Bu baxımdan xan qızının bəxti gətirmişdi. Çünki təzə hərəmin bədənini Savalan qarına bənzədilir, gözləri ürək ceyranının ala gözlərinə oxşadılırdı. Sarayda gəzən bu söz-söhbəti Fətəli şah da eşitmişdi və zifaf gecəsi üçün darıxırdı.

Mələkbəyim:

-Ülya həzrətləri ürəyi istədiyi paltarları seçə bilər, -dedi və pərdəni araladı.

Ağabəyim ağa taxçalarda səf-səf düzülən paltarlara və zinət əşyalarına baxdı. Və könülsüz-könülsüz onlara toxundu. İndi bu göz qamaşdıran paltarların, zəribaların onunçün bir qara qəpik də qiyməti yoxuydu. Halbuki çoxları, elə yengə Mələkbəyim də onların həsrətini çox çəkmişdi, arzulamışdı...

Mələkbəyim ağa şahbanunun hansı paltarı əlinə götürəcəyini gözləyirdi. Xan qızı seçim edən kimi, yengenin bir işarəsiylə kənzilər içeri girəcək və onu geyindirəcəkdilər. Bir az aralıda daha bir pərdə vardı. Xan qızı ona tərəf getdi. Bu zaman Mələkbəyim ağanın gur səsi eşidildi.

-Ora şahımızın anası, valide sultanındır, bəyim...

Ağabəyim ağa sanki onu eşitmədi, pərdəni araladı, müxtəlif çeşidli, qumaş paltarlara bir-bir baxdı, sonra isə ən zərifini və bəyazını seçdi. Bunu bilərəkdən elədi, yoxsa yox, yengə bilmədi, suallı nəzərlərlə ona baxdı və cürətsiz halda soruşdu:

-Şahbanu bilirmi ki, bu şahımızın anasının sevdiyi paltar olub?

Ağabəyim ağa dinmədi...

-Hərəmlərə onları geymək yasaqdı, -Mələkbəyim az qala pıçılıyla dedi.

Ağabəyim ağa yüngülcə gülümsündü, ancaq arxası yengəyə tərəf olduğuna görə heç kim bu istehzanı görmədi.

Xan qızı paltara uzun-uzadı baxdı, sonra Venesiyadan gətirilmiş bədənünmə güzgünün qarşısında dayanıb baxdı, paltarı boyuna ölçdü...

Yengə ona bir az tamaşa edəndən sonra heç nə anlamadı, elə anlamadığına görə də dinməz-söyləməz otaqdan çıxdı...

Bir azdan kənzilər gəldilər, Ağabəyim ağanı geyindirtilər, ənlük-kirşan çəkəndən, ətirləyəndən sonra zinət əşyaları ilə bəzədilər və gəlin otağına müşayiət elədilər. Kərənaylar və davullar çalındı. Fətəli şah gecə xalatında gəlib, təzə zövcəsinin otağına girdi. Bir az keçmiş şah hövlək otaqdan çıxdı, daha doğrusu, özünü püfərək dəhlizə atdı və hirsindən qarala-qarala çıxıb getdi.

Fətəli şah otağına gələndən sonra baş yengə Mələkbəyim ağanı çağırıldı və tənəli və qəzəbli şəkildə bunları dedi:

-Xan qızı məni ilan kimi çaldı!

Mələkbəyim ağa suçu halda başını aşağı əydi və mürəxxəs olub getdi...

...Sonradan Fətəli şahın bu hərəkətinin səbəbi məlum oldu. İş burasındadır ki, Fətəli şah Ağabəyim ağanı öz anasının paltarında görəndə heyrətləndi. O, bu paltarı yaxşı tanıyırdı. Onu dayısı Ağaməhəmməd şah bacısına Firəngistandan gətirtmişdi. Bu nə demək idi? Xan qızı onu ələ salırdı?

Ağabəyim ağa heç nə olmaybmış kimi və təmkinini pozmadan yaxasının düymələrini açmağa başladı. Uzun, ağ barmaqlarını yaxasına aparmışdı ki, Fətəli şah ucadan səsləndi:

-Sən neynirsən, özü də mənim anamın paltarında?!

Ağabəyim ağa əlini yaxasındaca saxladı və dinməz durdu.

-Mən soruşdum, axı, bu nə mənzərədir?!- deyə Fətəli şah bağırdı.

-Analar yaxalarını açanda neynərlər?- Ağabəyim ağa ona baxmadan titrək səslə dedi.

-Demək istəyirsən ki, mən boyda şah uşağı?- deyə Fətəli şah acıqla ondan soruşdu, qəlbində isə xan qızının bu fəndgirliyindən məmnun qaldı.

Ağabəyim ağa ala gözlərini şahın sifətinə tuşlayıb dedi:

-Anandan sonra səni əzizləyən bir qadın lazımdır, ya yox. Mən sənə ana əvəzi olacam, şahım...

-Ana əvəzi?! - Qızılbaş hökmdarı qəzəbl-qəzəbli dedi və qapını çırpıb çölə çıxdı...

Bu hadisədən xeyli müddət sonra Fətəli şah Mələkbəyim ağaya tapşırırdı ki, xan qızının nəyi daha çox sevdiyini, ürəyindən keçənləri öyrənib ona desin. Ağabəyim ağa ürəyindən keçənləri yalnız öz dayəsinə deyirdi. Ona görə də Mələkbəyim ağa Şahbəyimdən soruşdu ki, xan qızının Fətəli şahı və buraları sevməsi üçün nə lazımdır. Onu da özündən uydurub dedi ki, əks təqdirdə Ağabəyim ağanı da, Əbülfət ağanı da geri göndərəcəklər və bu Qarabağ xanın xeyrinə olmayacaq. Yalnız qız çıxmayanları eşşəyə mindirib geri göndərerdilər. Onda həm qız, həm də yengəsi daş-qalaq olunardı.

Bu sözlərdən Şahbəyim bərk qorxdı. Bunu hiss edən Mələkbəyim ağa Şahbəyimə:

-Sən şahbanuya ən yaxın adamsan, onun ürəyindən keçənləri bilməmiş deyilsən, bildiklərini de, şah da hamımızdan razı qalar, qəzəbi soyuyar, - dedi.

Dayə isə öz növbəsində:

-Şahbanu Qarabağın və doğmalarının xiffətini çəkir, amma onu geri göndərsələr, bu hamımıza baha başa gələr. Oranı bura gətirmək lazımdır. Mən də çalışaram ki, onu başa salım, cavandır, çox şeyi qanmır, -cavabını verdi...

Doğrudan da Ağabəyim ağa daim Qarabağın xiffətini çəkirdi. Getdikcə sozalırdı. Ala gözlərinin altı qaralmış, al yanaqları solmuşdu. Bu, dayəyə ağır gəlirdi, çünki onun əsas vəzifəsi uşaqlıqdan nazını çəkdiyi xan qızını qorumaq idi. Özü də Fətəli şah Ağabəyim ağanı bu vəziyyətdə görseydi, baş hərəm otağından çıxarar və ümumxanaya göndərirdi. Allah bilir, hələ, bəlkə, cəzalandırardı da. Çünki şahın xoşuna gəlməyən hərəmlər saraydan çölə atılır, həyatları puç olurdu. Ağabəyim ağa, əlbəttə, geri - Qarabağa qayıda bilərdi, amma hansı üzle. Onu ərə vermişdilər, özü də ən böyük səltənətin sahiblərindən birinə. İndi qayıdıb atasına nə deyəcəkdidi?..

Şahbəyim bu barədə öz yetirməsiylə uzun-uzadı söhbətlər edirdi. Xan qızı da, deyəsən, dayəsinin dediklərinə inanır, onunla razılaşırdı. Amma onun ürəyi başqasındaydı...

...Mələkbəyim ağa dünyagörmüş insan idi. Şahbəyimin dediklərini yaxşı anladı və bu barədə Fətəli şaha öz fikirlərini dedi.

-Yaxşı olardı ki, səltənət sahibi təzə hərəm üçün ayrıca imarət tikdirsin və onun heyətini Qarabağda bitən gül-çiçəklərlə bəzətsin. Bu işdə Əbülfət ağa yardımçı ola bilər. Onu Qarabağa göndərin, lazım olan gül-çiçək toxumlarını və tingləri gətirsin. Xan qızı yurdunun həsretini çəkir, çünki yumşaq qəlbi var.

Fətəli şah Ağabəyim ağanın ürəyini ələ almaq üçün Əbülfət ağaya böyük etimad göstərir, onu özüylə səfərlərə və ova aparırdı. Xan qızı bunu yaxşı bilirdi, amma Məhəmməd bəyə olan sevgisi şaha yaxınlaşmağa mane olurdu...

Qızılbaş hökmdarı Ağabəyim ağadan imtina edə bilirdi, amma ətrafı onu düz başa düşməyəcək və sarayda müxtəlif şaiyələr dolaşacaqdı: "Bəlkə, şahın kişiliyi ölüb!". Buna yol vermək olmazdı.

Amma imarət tikdirmək də asan deyildi. Bu, həm vaxt aparardı, həm də pul. Başqa çıxış yolu da yox idi. Düzdü, Fətəli şah hərdən xan qızının otağına girib-çixırdı, amma orda yatmırdı...Onlar əsasən fəlsəfədən və şeiriyyətdən danışirdilər.

Fətəli şah Ağabəyim ağanın zəkasına heyran olmuşdu. Heyf ki, xan qızı ona yaxınlıq vermirdi. Fətəli şah özü də buna maraq göstərmirdi. Fikirləşirdi ki, zaman hər şeyi öz yoluna qoyacaq. Qızılbaş hökmdarının şairliyi qəlbindəki mərhəmət hissini ölməyə qoymurdu...

Nəhayət, Fətəli şahın buyruğu ilə "Deryayi nur" adlanan imarətin tikintisinə başlanıldı, onunla paralel bağça da salındı, orada rəngbərəng güllər əkilirdi...

Həmin vaxt Şuşadan saraya qonaqların gəlməsi barədə xəbər yayıldı. Onlar Ağabəyim ağaya sovqatla bərabər gül toxumları və qızılgül qələmələri də gətirmişdilər. Sovqat əsasən şirniyyatdan ibarət idi. Onların arasında Ağabəyim ağa üçün toxunmuş bir cüt yun corab, canamaz və Fətəli şah üçün qızıl-gümüşlə işlənmiş arxalıq da vardı. Xırda bir bağlamada isə xan qızının uşaqlıqda taxdığı yumru qızıl sırğalar və boyunbağı da vardı. Ağabəyim ağa onları çox sevirdi.

Qonaqların gəlməsi xan qızını çox sevindirdi. Gül toxumları və qələmələr isə ona lap çox təsir elədi, başa düşdü ki, bu, şahın əməlləridir. Və ona rəğbəti xeyli artdı.

Fətəli şahın özü sağlam və yaraşlıq kişiydi, onu sevməmək olmazdı, amma Ağabəyim ağanın ürəyi başqasındaydı və o, qarışıq duyğular arasında qalmışdı...

Gecə qonağı...

Gecə Ağabəyim ağa yuxu gördü. Daha doğrusu, səhər ayılında gecə gördüyünün yuxu, yoxsa gerçək olduğunu dərk edə bilmədi. Bir müddət yerinin içində qaldı, hətta dayəsi Şahbəyim də onu səhər yeməyinə çağıranda yerindən qalxmadı. Dayə bundan narahat oldu. Yaxına gəlib əlini yetirməsinin alınına qoydu. Ağabəyim ağanın hərəreti vardı.

-Təbib çağırmaq lazımdı, - Şahbəyim təlaşla dedi, -hərəretin var, yəqin, soyuqlamısan!

-Rahatsız olma, Şahbəyim ana, keçib gedər.

-Sənə bir şey olsa, şahımıza nə cavab verərik?!

-Heç nə olmaz, bu sən deyən hərəretdən deyil. Bir azdan duracam.

Şahbəyim bir müddət key-key ona baxdı və heç nə anlamadı. Sonra barmağını dişlədi. Bu, könül məsələsiydi. Ağabəyim ağa Məhəmməd bəyi hələ də unutmamışdı. Dayə xan qızının əmisi oğluna aşıq olduğunu çoxdan bilirdi, amma heç vaxt bunu dilinə gətirmirdi. O, narahat addımlarla otaqdan çıxdı.

Ağabəyim ağa rahat nəfəs aldı. Çünki axşamkı vəqəni bir daha göz önündən keçirmək, həmin ovqatı bir də yaşamaq istəyirdi...

Xan qızı yaz dumanının arasından gördü ki, kimsə oğrun-oğrun onun pəncərəsinə yaxınlaşır. Əvvəlcə qorxub üşəndi, yorğanına bərk-bərk büründü. Yad adamın boy-buxunundan fəhmlə anladı ki, bu, Məhəmməd bəydi və onu aparmağa gəlib. Batmanqılınc səssizcə pəncərədən içəri girdi, ayaqlarının ucunda xan qızının hücrəsinə yanaşdı və Ağabəyim ağa yatan pərdəni ehmalca araladı.

Ağabəyim ağa yorğanı üzündən qaldırdı, ala gözlərini açıb, əlaqə qaranlığın içindən təəccüblə soruşdu:

-Əmoğlu, sənsən?!

-Mənəm, əmiqızı.

-Burda neynirsən?

-Səni aparmağa gəlmişəm.

-Nə danışırsan, əmoğlu, mən öləndək səninem, amma şah arvadiyam, arada səninlə mənim əhd-peymanım, o tərəfdə isə babamla şahın sövdəsi var. Mən onlara xəyanət edə bilmərəm.

-Bəs sevgimizə xəyanət necə olsun?

-Xəyanət varsa, öldür məni.

-Əlim qalxmaz. Amma...

-Gecdi, əmoğlu, -deyə Ağabəyim ağa onun sözünü ağzında yarımçıq qoydu, -Xan Bağı yadındadı?

Məhəmməd bəy başını aşağı saldı. O boyda sərkərdə xan qızının qarşısında büzüşmüşdü və bu məqamda balaca uşağa oxşayırdı. Ağabəyim ağanın ona yazığı gəldi.

-Mən sənə məxsusam, ruhumla, cismim isə onundur. Amma onu da şaha qıymadım, o da başa düşdü...

-Deməli, getmirsən?

-Gedə bilmərəm, əmoğlu, bacarmaram, qəlbim getsə də, ayaqlarım getməz.

-Mən səni apararam, -Batmanqılınc dedi və qaranlığın içindən əlini uzatdı.

-Yox, -Ağabəyim ağa uca səslə dedi və yorğanını başına çəkdi.

Məhəmməd bəyin kölgəsi qaranlıqda əridi və səssizcə yox oldu.

Xan qızı öz səsinə oyandı, gözlərin açdı. Səssizlik idi, ətrafda heç kim yox idi. Yalnız gecə böcəklərinin səsi eşidilirdi. O, yuxumu görmüşdü, əmisi oğlu gözünəmi görükmüşdü?..

Uzun düşüncələrdən sonra Ağabəyim ağa bu qənaətə gəldi ki, yuxu görüb. Məhəmməd bəy ona yuxularında qonaq gələ bilərdi. Birinci dəfə deyildi ki...

Batmanqılınc gerçəkdən gəlsəydi də, Ağabəyim ağa getməz, atasını xar eləyə bilməzdi. O, şah arvadıydı və bunu sanki indi duydu. Onu da birdəfəlik başa düşdü ki, Məhəmməd bəy sevdası bitib və onun sevgisi əbədilik Qarabağda qalıb. Ona görə də səhər yeməyindən sonra Mələkbəyim ağanı yanına çağırırdı və belə buyurdu:

-Xanıman sahibinə deyərsən ki, mən peşmanam, uşaq kimi hərəkət eləmişəm. Fətəli şah istənilən vaxt otağıma gələ bilər, eşqimin qapısı onun üzünə taybatay açıqdır.

Mələkbəyim ağa gülümsündü və:

-Qəlbiniz həmişə açıq olsun, xanım. Elə bu saat çatdıraram, -dedi.

Mələkbəyim ağa gedəndən sonra Ağabəyim ağa bu sətirləri yazıb, bəyazının (dəftərinin) arasına qoydu: "Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi. Heç bilməm necə gəldi, necə getdi".

Lap sonralar "Xaqan" təxəllüsü ilə şeirlər yazan Fətəli şah ondan soruşmuşdu:

-Gecə qonağı kim idi?

-Sən, şahım! Sən!

-Amma mən günün istənilən vədəsi səninin yanına gələ bilərəm.

-Sən yanımda olmayanda da mənim yanımdaydın, şahım, - cavabını vermişdi.

İlk zifaf gecəsindən sonra baş hərəm titulu alan Ağabəyim ağanın övladı olmadı, sarayda dış işlərlə məşğul oldu, Avropa sarayları ilə məktublaşdı,

məmləkətin dış siyasətilə bağlı danışıqlar apardı və sonralar öz arzusu ilə müqəddəs Qum şəhərinə göndərildi. Çünki çox dindar qadın idi.

Sarayda belə deyirdilər ki, Ağabəyim ağanın uşağı ona görə olmur ki, o, şahın arvadı yox, könül dostudur. Şahbanu bakirədir. Bir qism adam da uydurmuşdu ki, təzə hərəm Firəngistandan xüsusi həblər gətizdirib ki, uşağı olmasın, çünki bədəninin korlanmasını istəmir. "Bəs nə, o gülmeşəkər nə elədiyini yaxşı bilir..."

Əslində isə Fətəli şah zifaf gecəsi Ağabəyim ağanı anasının paltarında görəndən sonra şahbanuya qarşı cismani ehtiras hiss eləməirdi. Onun Ağabəyim ağaya sevgisi eşq məhvərində fırlanırdı. Bir qəzəlində də buna eyham vurmuşdu:

***Cismini etdim ziyarət yarın bu gecə,
Xaqana qaldı zülmət, səd əfsus beləcə.***

Bəzi çahillər şahla arvadının şeir deyişmələrinin də şahidi olmuşdu.

Bir dəfə Fətəli şah xan qızının yeni yazdığı bayatıları oxuyur, təəccüblənir və Ağabəyim ağanın otağına gələrək:

-Bəyim, bunları sən yazmısan? -deyə soruşur və bayatıları özü oxuyur:

***Qarabağda talan var,
Zülfü üzə salan var.
Gedirsən tezəcə qayıt,
Gözü yolda qalan var.***

***Əslim qarabağlıdır,
Sinəm çarpaz dağlıdır.
Nə gələn var, nə gedən,
Məgər yollar bağlıdır?***

***Qarabağda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz,
Qürbətdə yar sevənin
Ürəyində yağ olmaz.***

***Mən aşiqəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Tehran gülüstan olsa,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.***

Bayatılar sona çatdıqdan sonra Fətəli xan hərəminin kədərli gözlərinə baxıb deyir:

-Mən elə bilirdim ki, sən Qarabağı yaddan çıxarmısan.

-Elədir, şahım...

-Bəs bu misralar?

-Şahım, mən demişəm ki, "Tehran cənnətə döndü, yaddan çıxdı Qarabağ".

Sadəcə xəttatlar onu şeiriyətin dilinə - farsa çevirəndə yanlışlığa yol veriblər...

...Fətəli şah onu Quma göndərməzdən əvvəl baş nazir İbrahim xan Kələntərə belə demişdi:

-Ağabəyim ağa özü və sözü mübarək adamdı. Quma getsə yaxşıdı. Zahidəlik onun əsas işidi. Hazırlığa başlayın. Özü ilə nə aparmaq istəsə, aparsın. Yəqin ki, ən çox sevdiyi gülləri aparacaq. Muğayat ol ki, bağbanlar onları hücrəsinin qabağında əksinlər. Nə zaman mənə ziyarət eləmək istəsə, buyursun...

İbrahim xan Kələntər əlini sol döşünün üstə qoyub baş əydi:

-Baş üstə, sənə qurban. Dediyn kimi də edərəm...

Və elədi də...

* * *

...Yusif Vəzir Qarabağ tarixinin ən mübahisəli və ən ağırlı məqamlarını yazmazdan əvvəl Lyubov Petrovnaya baş çəkdi, yazdıqlarını da ona apardı. Havalar isinmişdi. Bir azdan zəif yaz günəşi çıxacaq və soyuqdan əziyyət çəkən dustaqları sevindirəcəkdi. Yusif Vəzirin ən çox xoşuna gələn isə sarımdiklərin (qaratoyuqların) gizləndikləri yerdən çıxmaları, bataqlıq iyi verən havada qanad çalmaları, bir-birilərini çağırmalarıydı...

Bu gün, ya sabah on üç nömrəli dustaq da meşəyə odun qırmağa göndəriləcəkdi. Deməsələr də, o, bunu yaxşı bilirdi. Amma işləmək halı da yoxuydu.

Lyubov Petrovna onu görən kimi:

-Yaxşı gəldiniz, Yusif Mirbabayeviç, sizə şəhərdən dərman gətirtmişəm. Onlar sizə yaxşı yatmağa və işləməyə kömək edər, -dedi.

Balaca Vanya gözə dəymirdi.

-Bəs körpə hanı? -deyə Yusif bəy soruşdu.

-Anamgилə göndərmişəm. Həkimlər dedi ki, belə rütubətli yerdə o ya radikulit xəstəsi olacaq, ya da vərəm.

Sonuncu sözü eşidərkən Yusif Vəziri özkürək tutdu. Bir müddət boğula-boğula öskürdü. Onun ciyərlərindən qan gəlirdi.

-Götürün bu dərmanları, onlar sizə kömək edər, -Lyubov Petrovna on üç nömrəli dustağın qanlı dəsmalına baxaraq dedi...

Amma həmin dərmanlar ona kömək eləmədi. Qarın və baş ağrıları şuşalı balasına göz açmağa imkan vermirdi. Daimi sancılar, baş gicəllənmələri onu tamam əldən salmışdı. Özü də hiss edirdi ki, dava-dərmanın ona xeyri yoxdu, olsa-olsa ağrıların müvəqqəti azaldırdı. Bir az sakitləşən kimi təzə yazacağı epizodu fikirləşirdi. İbrahimxəlil xanın ailəsinin Xan bağında güllə-baran edilməsi, arvad və uşağın ah-naləsinin ərşə dirənməsi ona rahatlıq vermirdi. 86 yaşlı İbrahimxəlil xan və növələr rusların bir neçəsini gəbərtsələr də, Şeytanın zülmündən qurtara bilmədilər. Həmin şeytan mayor Lisanoviç idi: Lyuba Petrovnanın ulu babası. Amma heç biri bunu bilmirdi...

Ruslarla saziş, İbrahimxəlil xanın və ailəsinin qətli...

...İbrahim xan bir tərəfdən qocalmışdı, o biri tərəfdən isə Qacarların hər zaman hücumunu gözləyirdi. Ruslar da bir tərəfdən başının üstünü kəsdirmişdi. Onlar Qarabağ xanlığının Rusiyanın himayəsi altına girməsini təkid edirdilər. Ruslarla barışığa getməyən Cavad xan bir il öncə əhli-əyalı ilə birgə döyüşdə öldürülmüşdü. Ruslara qarşı döyüşmək üçün onun qüvvə və imkanı yoxuydu. Ona görə də İbrahimxəlil xan kapitan Mirzə Adıgözəl bəyi gürcü əsilli general Sisianovun yanına göndərmiş və müqavilə bağlamağa hazır olduğunu demişdi. Nəhayət, 14 may 1805-ci ildə rusların istəyi həyata keçdi və Kürəkçayda saziş imzalandı. Sazişi Qarabağ tərəfdən İbrahimxəlil xan və onun kürəkəni, Tutibəyim ağanın əri Şəki hakimi Səlim xan, Rusiya tərəfdən isə general Sisianov möhürlədi. İbrahimxəlil xanın oğlanları Məhəmmədhasən ağa və Mehdiqulu ağa da sazişin bağlanması mərasimində iştirak elədi.

Saziş imzalanan zaman qəfil leysan başladı. Ona görə də tələm-tələsik alaçıq qurdular.

Sazişi möhürləyəndən sonra İbrahimxəlil xan Sisianova və Rusiya tərəfinin adamlarına bu cür müraciət elədi:

-Qarabağlılar həmişə öz sözlərini tutandılar. Biz əvvəllər də ülya həsrətləri Yekaterinaya, qraf Qudoviçə və sərdari- sabiq Zubova da söz vermişdik ki, qiyabi də olsa Rusiyanın himayəsini qəbul edirik. Bu gün isə öz vədimizi möhürlədik.

General Sisianovun cavabı isə belə oldu:

-Rusiya hökuməti həmişə əzilenlərin tərəfində olub. Biz imkan vermərik ki, İran dövləti daim sizi və ətrafınızdakıları qorxu altında saxlasın. İmperator həzrətləri Aleksandr Pavloviç şəxsən özü sizi himayəsinə götürür...

On bir maddədən ibarət sazişdə deyilirdi ki, İbrahim xan İran, Türkiyə və başqa dövlətlərlə hər cür əlaqə və asılılıqdan imtina edir və yalnız Rusiya imperiyasını tanıyır, ərazisində Rusiya qoşunlarına yer verir, ildə 8000 çervon bac ödəyir. Bunun müqabilində isə Rusiya dövləti İbrahim xanın Qarabağ üzərində hakimiyyətini tanıyır və ona kömək edir...

Rəsmi hissə bitdikdən sonra Qarabağ xanı qonaqların hərəsinə bir at, bir şəmşir və üstü gümüş və qızilla bəzədilmiş, əldə toxunma arxalığı bağışladı. Kürəkçay vadisində də saziş iştirakçılarına böyük bir ziyafət verdi.

Sisianov isə öz növbəsində İbrahim xana və Səlim xana rus bayrağı və üstü daş-qaşla bəzədilmiş qılnc hədiyyə etdi.

Xəbər Tiflisə çatandan sonra isə Narınqalada saziş şərəfinə toplardan yaylım atəşi açıldı. Rus komandanlığı həmin vaxt orada yerləşirdi...

* * *

Ruslarla saziş İbrahimxəlil xanın çox da ürəyindən deyildi. O, bunu xanlığı qorumaq üçün eləmişdi. Digər tərəfdən də Gürcüstan valisi ruslarla əlbir olmuşdu. Onlara da etibar yoxuydu. Çünki illər öncə gürcü knyazı İrakli Azərbaycan xanlarını Qırmızı körpünün yanında görüşə dəvət eləmiş və pusqu quraraq onları əsir götürmüşdü. Onları bu bəladan Şəki xanı Hacı Çələbi çıxarmışdı. Xanların əsir götürüldüyünü eşidən Çələbi xan demişdi: "Babalari onları qurtarar". Belə də olmuşdu. O, qoşun çəkib gürcüləri darmadağın eləmiş və soydaşlarını qurtarmışdı...

...Qarabağ erməniləri daha da azğınlaşmışdılar. Məlik Vanya Cermux tərəfdə ermənilərin əli silah tutanlarını toplayırdı. Əllərinə fürsət düşən kimi Qarabağ kəndlərini talayıb, gözlərini qorxuzur və hər vəchlə doğma yurdlarından çıxarmağa can atırdılar...

Onların əsas silahı xəyanət idi. Əvvəlcə müsəlmanlarla dil tapır, onlara hücum eləməyəcəkləri barədə söz verir, sonra isə vədlərinə xilaf çıxırdılar. Ona görə də İbrahimxəlil xan əbəs yerə demirdi ki, "məndən olsaydı, bu diğaların kökünü kəsərdim".

Bu zaman xəbər gəldi ki, Bakı xanı Hüseynqulunun qardaşı oğlu İbrahim ağa Sisianovu qala qapısının yanında qətlə yetirib. İbrahim xan bundan təşvişə düşdü, həm də özünü narahat hiss elədi. Çünki Sisianovu bakılılar açıq döyüşdə yox, aldadaraq, hiyləylə öldürmüşdülər. Bu, hamıya baha başa gələcəkdi. Ruslar öz qisaslarını cəmi Azərbaycan vilayətindən alacaqdılar. Ona görə də İbrahimxəlil xan gözlənilən qisasdan qorunmaq istəyir, əlacsızlıqdan hamı ilə, xüsusən də sevimli hərəmlərilə məsləhətləşirdi.

Xanın hərəmləri də sakit dayanmır, ruslar və qacarlar arasında sazişi daim müzakirə edir, hərəsi bir tərəfdən onun qulağını doldururdu.

Dağıstan hakimi Ümmə xanın bacısı Bikəbəyim ağa ona belə deyirdi:

-Ruslarla saziş ona görə vacibdir ki, qulaqlarımız dinc olsun. İranda gündə bir hakimiyyət dəyişir, hamı padşahlıq sevdəsindədir. Rusiyada isə əmin-amanlıqdır. Hakimiyyət, bizdəki kimi, irsən atadan oğula keçir. Amma onların övladları İranda qədər çox deyil.

Bikəbəyim Fətəli şahın beş yüzdən çox arvaddan yetmişə yaxın varisinin olduğuna işarə edirdi. Amma onların arasında qarabağlı Ağabəyim ağanın oğlu yoxuydu. Çünki sonsuz idi. Bu, xanı daha da təşvişə salırdı.

O biri arvadı Tubu xanım ərini kafirlərdən çəkindirirdi.

-Qızımız yad ellərdədi. Sənin ruslarla sazişin bizə nə verəcək?! Ermənilər də bir tərəfdən bizə gün verib, işiq vermir. Başımıza çarə qılmalıyıq. İt itin ayağını basdamaz. Qiblələri də, xaçları da eynidi...

İngilislər və firənglər Osmanlı sultanı İkinci Mahmudun və İran taxt-tacının hökmranı Fətəli şahın yanına öz emissarlarını göndərmişdilər. Qraf Melvil Os-

manlı sultanının yanında, ser Orelin isə Fətəli şahın böyründəydi. Məqsəd rusların başını Qafqazda qatmaqla Hindistanı ələ keçirmək idi. Onlar hər iki məmləkət sahibinə silah-sursat və pulla kömək edir, onları şirmikdirirdilər. Ruslar həm Qars tərəfdə türklərə, həm də Qafqazda islam türk dövlətlərinə qarşı döyüşürdü. İkinci Mahmud da Qacarlara kömək göndərmişdi ki, ruslara qarşı vuruşsunlar.

İbrahim xan iki daşın arasında qalmışdı: bir tərəfdən ruslara söz vermişdi, o biri tərəfdən isə xanlığın əldən çıxmasından, erməni mülklərinin azğınlaşmasından narahat olurdu.

Fətəli şahın elçiləri tez-tez onun yanına gəlirdilər və inandırmağa çalışırdılar ki, islam düşmənlərlə saziş onun xeyrinə deyil. Nə zamansa xan bundan peşman ola bilər. Düzgün yol qacar şahı ilə daha yaxın olmaqdır.

İbrahimxəlil xan da İran şahının elçilərini inandırmağa çalışırdı ki, Fətəli şahı hüsn-rəğbəti böyükdür, amma ruslarla sazişə də xəyanət edə bilməz.

-Mən öz sevimli qızımı və igid oğlumu Fətəli şahın yanına göndərməklə ona dostluğumu sübut eləmişəm. Amma ruslarla da saziş vacibdir. Onları cırınsam, erməni və gürcüləri üstümüzə qaldıra bilərlər...Zamana ehtiyac var...

Qarabağ xanını öz yolundan döndərə bilməyəcəyini gören Fətəli şah Əbülfət ağanı hüzuruna çağırırdı dedi:

-Belə görürəm ki, sənin əziz atanı, mənim hörmətli qayınatamı ruslarla sazişi pozmağa məcbur edə bilməyəcəm. Ona görə də Qaradağdakı beş min qoşunu götür Qarabağa get. Bəlkə, bundan sonra İbrahim xan daşı ətəyindən tökə...

Qarabağ xanı qacarlara qarşı dayanmaq üçün Türkiyə sultanının yanına öz elçisini göndərərək ondan kömək istədi, amma yox cavabı aldı.

İbrahim xanın elçisi Məmmədrəfi bəy sultanla görüşündə "sizdən ricamız budur ki, bizləri qoruyub, bizə kömək və inayətinizi əsirgəməyəsiz" dedi və belə bir cavab aldı:

-Bizim İran şahı ilə sazişimiz var. Məqsədimiz rus kafirlərini islam ölkələrindən çıxarmaqdır. Gedin, kafirlərə qarşı vuruşun!

Belə deməklə o, təkəcə Azərbaycanın şimalını yox, həm də Qafqazdakı digər islam qövmlərini nəzərdə tuturdu...

Osmanlı sultanının qarabağlılara kömək etməməsində Türkiyədə yaşayan müsəlmanlaşmış ermənilərin (hempşinlərin) də əli vardı. Onlar sultanın beynini doldururdular ki, qarabağlılara kömək eləməsinlər. Çünki ermənilər Qarabağ xanlığının möhkəmlənməsindən qorxurdular...

Qarabağ xanı öz oğlunun onun üstünə gəldiyini eşidib təlaşa düşdü və Əbülfət ağaya xəbər göndərdi ki, onu bu qoca yaşında biabır eləməsin. O, öz bildiyi kimi hərəkət edəcək. Arada ruslarla müqavilə var.

-Mənim bu sinnimdə yaraşmaz ki, qosqocaman bir dövlətə asi düşüm. Ruslar indiyə kimi apardıqları cənglərin hamısını udublar, xanlığımızı diz çökdürmək onların əlində heç nədir.

Mayor Lisaneviç Şuşa qalasının komendantıydı. İbrahimxəlil xan öz görüşləri və yazışmaları barədə ona müntəzəm məlumat verirdi. Kürəkçay müqaviləsinin şərtlərindən biri beləydi.

Qızılbaş qoşunlarının Qarabağa gəlməyindən xəbər tutan mayor Lisaneviç döyüş hazırlıqlarına başladı. Əbülfət ağa Tuğ kəndinin yaxınlığındaydı, yerli bəylərə və mülklərə arxayın idi. Türkiyədən bir neçə hempşin də öncədən Tuğa gəlmiş və mülkləri qızırdırılmışdılar.

Məlik Vano Lisaneviçin qoşunlarına bələdçilik edirdi. Mehdiqulu ağa Lisaneviçi qabaqlamaq üçün Tuğa gəldi, amma Əbülfət ağanı geri dönməyə məcbur edə bilmədi. O zamana kimi rus qoşunları da gəldilər, bircə həmləyə qızılbaşları pərən-pərən saldılar və Əbülfət ağa balaca bir dəstə ilə canını zorla qurtarıb, Arazın o tayına keçə bildi.

İbrahimxəlil xanın ruslarla sazişə sədaqətli olmasına baxmayaraq, tülkü və xəbis Lisanoviç onu bağıslamaq niyyətində deyildi. Qarabağlıların və digər

xanların gözünü qorxuzmaq üçün İbrahimxəlil xanı aradan götürmək gerek idi. Bununçünse Peterburqun icazəsi lazımdı.

Lisaneviç elə də cüssəli adam deyildi, amma çox qıvraq və bic idi. Peterburq sarayında özünü yaxşı cəhətdən göstərmək və ad-san qazanmaq üçün anasını da öldürməyə hazır idi. Erməni məlikləri də bir tərəfdən onun qılığına girir, ona nəinki bahalı hədiyyələr verir, hətta növbəylə öz arvadlarını və gəlinlərini onun yanına göndərirdilər.

Bu həmin Lisaneviç idi ki, gəncəli Cavad xanı şəxsən özü güllələmişdi. Cavad xan Gəncə qalasının bürclərinin birində əlində silah rus əsgərlərlə döyüşürdü. Xan yorulmaq bilmirdi. Onda gəncəliyə ruhdan salmaq üçün Lisaneviç Cavad xanı karabinlə nişanlayıb vurdu...

Ermənilər mayor Madatovun əliylə Lisaneviçə ənam göndərir, açıq-açığına rüşvət verirdilər ki, xanı şeytanlasın və Peterburq sarayında gözədən salsın.

Keşiş Ohan xəlvəti görüşlərdən birində mayor Madatova demişdi: "Nə qədər ki, İbrahim xan sağdı, bizə ağ gün yoxdu. Şuşanın komendantına nə istəsə verin..."

Ona görə də qala komendantı Lisanoviç ciddi-cəhdlə çalışırdı ki, Qarabağ xanını aradan götürsün...

Əbülfət ağa məğlub durumda Tehrana qayıtdıqdan sonra Fətəli şah tam əmin oldu ki, arxalarında ruslar dayanan qarabağlıları yola gətirmək asan olmayacaq. Ona görə də öz adamlarını yenidən İbrahim xanın yanına danışıqlara göndərdi. İbrahim xanın son sözü bu oldu ki, qaynı, Dağıstan hakimi Ümmə xanla bu barədə yenidən danışacaq və sərfəli qərara gələcəklərinə inanır. Amma xan danışıqların nəticələrinin ruslara, yoxsa iranlılara sərfəli olacağını demədi. Çünki çox şey şimaldan asılıydı...

İranlıların Fətəli şahla danışıqlar aparması barədə Lisaneviç Qafqazdakı general Nesvetayevə məlumat verdi və Nesvetayev Peterburq sarayına getdi.

Ondan əvvəl isə Nesvetayevlə Lisaneviçin arasında belə bir dialoq oldu.

Lisaneviç:

-O, bizi aldadır, generalım. Öz qızını və oğlunu Fətəli şahla peşkeş göndərib. Saray adamları hər gün onun evindədir. Onlarla söhbətlər barədə guya mənə məlumat verir, əsl həqiqəti isə gizlədir. İllik verəcəyi bacı da gecikdirir.

-Mən bilən, il hələ tamam olmayıb.

-Düzdü, il tamam olmayıb, amma razılaşmışdıq ki, səkkiz min çervonu yarı-yarı versin...

-Nə təklif edirsiniz? - deyə Nesvetayev öz geniş kabinetində vurnuxa-vurnuxa dedi.

Nesvetayev Tiflisdə mərhum qraf Çavçavadzenin malikanəsində qalırdı.

Lisaneviç:

-Təklif edirəm ki, bizə sədaqətini bir daha sübut etmək üçün qızlarından birini də imperator həzrətlərinə göndərsin.

-Siz bilirsiniz ki, müsəlmanlar xaçpərəstlərə qız vermirlər...

Lisaneviç öz məqsədinə çatmaq üçün generalı cıratmaq istədi.

-Bizi kafir saydıqlarına görə...

-Hər nə cür olur-olsun, əlimizdə hansısa ciddi sübut yoxdur...

-Xanı aradan götürsək, sübuta da ehtiyac qalmayacaq. Bu müsəlmanlara etibar yoxdu. General Sisianovun aqibətini xatırlayın.

-Biz özbaşımıza qərar verə bilmərik. İmperator həzrətləri, Aleksandr Pavloviçdən icazə almalıyıq. Qarabağlıları o özü himayəsinə götürüb. İzn versə, işini görərsən.

Həmin söhbətdən bir neçə gün sonra Nesvetayev Rusiya paytaxtına yola düşdü.

Rusiya paytaxtında isə İbrahimxəlil xanın qızılbaşlarla danışıq apardığını bildirdilər. Bu barədə imperator sarayına erməni cəsusu məlik Cəmsid xəbər

vermişdi. O, yalandan yazırdı ki, Qarabağ xanı qızılbaşlarla birləşib İmperator həzrətlərinə qarşı çıxır. Onun oğlanları - Mehdiqulu ağayla Cəfərqulu ağa isə ataları ilə razılaşmır və hökmdar ali-həzrətlərinə sadıqdirlər...

O ərəfədə Qarabağ xanının oğlu Məhəmməd həsən ağa vəfat eləmiş və Şuşa qalasını yasa batırmışdı...

Təziyyədən sonra İbrahim xan fikrini dağıtmaq üçün qaladan çıxıb, əhli-əyalı ilə birgə Xan Bağına (Xankəndinə) gəldi. Yalnız Mehdiqulu ağa öz adamları ilə birgə Qalada qaldı...

* * *

- Bəlkə, Mehdiqulu ağanın qarşıdakı müsibətdən xəbəri vardı? Axı, sonradan Rusiya imperatoru ona xan titulu, general rütbəsi vermişdi? - deyər hövsələsizlik eləyib ustaddan soruşdum...

Ustad çaşqın halda üzümə baxdı:

-Orasını fikirləşməmişəm, çünki inanmıram...

Bir az fikirləşəndən sonra:

-Bəlkə də...nə bilmək olar, - deyər yarıpıçılıyla səsləndi...

* * *

... Nesvetayev Peterburq sarayından qayıdana qədər Lisaneviç İbrahimxəlil xana hədyan dolu bir məktub göndərdi. Rusiya imperatorunu mədhlə başlayan məktubun qısa məzmunu beləydi: "...İmperator həzrətləri Aleksandr Pavloviç sizi öz himayəsinə götürməklə böyük mərhəmət göstərdi. Amma siz, əhdinə dönük adamlar ikiüzlü siyasət aparırsınız. Bir tərəfdən İran şahı ilə dostluq edirsiniz, o biri tərəfdən isə İmperator həzrətləri ilə bağladığınız əhd-peymanə xəyanət edirsiniz. Müqavilə şərtlərində nəzərdə tutulan 8 min çervonun yarısını indiyə kimi ödəməli olduğunuz halda, ondan boyun qaçırırsınız. Bu, sizə başucalıqı gətirmir, məl-mülkünüzdü və əhli-əyalınızı təhlükə altına salır. İran şahlarının Qarabağa verdiyi zülmələri unutmamalısınız. Ağaməhəmməd şah Qacarın Tiflisdə törətdiyi vəhşiliyi də yaddan çıxarmayın. Bilin və ağah olun ki, əməllərinizdən əl çəkməyənsəniz, bizim dostluğumuza da arxayın ola bilməzsiniz. İmperator həzrətləri sizin düz yola qayıdacağınızı gözləyir və həmişəki kimi əhdinə sadıqdır..."

Mayor Lisaneviç".

İbrahim xan məktubu bir neçə dəfə oxutdurdu. Onun məzmunundan bərk dilxor oldu. Ruslardan hər nə desən gözləmək olardı. Xan heç kimə etibar etmirdi, hamıdan şübhələnirdi. Ona görə də iki məktub yazdırarsı oldu: birini Rusiya imperatoru Aleksandr Pavloviçə, o birini isə Fətəli şaha...

Qarabağ xanının etibar elədiyi adam "Sarı" ləqəbli kürəkəni Xankişi bəy Sarıcalı Cavanşir idi. Gövhər ağanın ikinci əri. O, Sankt-Peterburqda təhsil alsada, rus dilini bir o qədər də yaxşı bilmirdi. Ona görə də İmperatora məktubu Qarabağ xanı ilə ruslar arasında araçılıq edən kapitan Mirzə Adıgözəl bəy yazdı.

İbrahim xan Peterburq sarayına göndərdiyi məktubda ruslarla qarabağlılar arasında bağlanmış sazişə sadıq qaldıqlarını bildirir və nəzərdə tutulan bac bir az geciksə də, hökmən veriləcəyini vəd edirdi. Bacın gecikməsini quraqlıqla bağlayır, qarabağlıların özünün bir ovuc arpaya həsrət qaldıqlarını bildirirdi. "İnsanlar aclıqdan o həddə çatıblar ki, ağac qabığı belə yeyirlər...Belə bir vəziyyətdə bizə mərhəmət göstərəcəyinizə inanıram..."

Məktubu göndərməzdən əvvəl İbrahim xan kürəkənindən soruşdu:

-Necə bilirsən, Sarı, ruslar bizi qəfil saldırmazlar ki?

-Onlardan hər şey gözləmək olar, xan. Ruslar daha çox ermənilərə əl tuturlar. Peterburq sarayında bir cür düşünür, amma başqa cür hərəkət edirlər. Arada din, məzhəb məsələsi var...

Kürəkənin bu sözlərindən İbrahim xan daha da narahat oldu və Fətəli şaha xəlveti məktub yazıb, kafirlərə qarşı döyüşmək üçün kömək istədi. "Mərhəmətli və qadir Allahın adıyla" başlanan məktubda İran şahına ehtiram göstərilir, dostluq və sədaqət barədə vədlər verilir. "...Göydə Allah, yerdə bəndələr bilir ki, öz

sevimli qızımı sənın hərəmxanana verməklə qohumluq tellərimizi daha da möhkəmlətmək istəmişəm. Oğlum Əbülfət bəy də sənın peşkəşindir. Ruslarla saziş xanlığımızın möhkəmlənməsi və özgə dindən olanları yola gətirmək üçün lazım idi. Amma son zamanlar onların bizə etibar və etimadının azalmasının şahidiyik. Onlar mərhəmətli İrən hökmdarı ilə aramızda olan qohumluq əlaqələrini qısqaır və üstümüzə hücum çəkmək istəyirlər. Tülkü mayor Lisaneviç Şuşa qalasındadır və daim bizi hədələyir. Ona görə də ordan çıxmağa məcbur olmuşam. Hələ-hələbət qoşun göndərməyini və bizə yardım əli uzatmağını rica edirəm. Allahın əmriylə kafirləri müqəddəs torpağımızdan qovsaq, səninlə ömürlük əhd-peymanə qarabağlılar adından söz verirəm...”

Məktubu elçilərlə göndərmək olmazdı. Bu, rusları cırnada bilirdi. Ona görə də məktubu İrana gedən karvanla qasid apardı.

Məktub İrən şahına çatan kimi o, Təbrizdə olan şahzadə Abbas Mirzəni Qarabağa yolladı. Amma aradan xeyli vaxt keçmişdi. Məktubun Tehrana yetişməsilə İrən qoşununun Qarabağa gəlməsi bir aydan çox vaxt apardı. Rus qüvvələri Şuşada az idi. Ruslara xidmət edən kapitan Mirzə Adıgözəl bəy İbrahim xanın İrən şahı ilə yazışmaları barədə Lisaneviçə xəbər verdi. Mirzə Adıgözəl bəy rusların eşidən qulağı, danışan diliydi. O biri tərəfdən də İbrahim xana xəbərlər ötürürdü. Bir sözlə, iki tərəfli cəsusuydu. Xan sarayında olanları Lisaneviçə o çatdırırdı. Ona görə də Lisaneviç Qafqaz komandanından əlavə kömək istədi, özü isə İbrahim xanın düşərgəsinə tərəf yürüdü.

Lisaneviçin onun üstünə gəldiyini eşidən İbrahimxəlil xan Xan Bağından çıxdı və onun dörd kilometrliyində yerləşən “Qaraqaya” adlı xəlvəti bir yerdə, Qarqar çayının o biri üzündə düşərgə saldı. O, ümid edirdi ki, İrən qoşunları gələndə kimi vaxt qazanacaq. Qalada olan oğlu Mehdiqulu ağaya da bu barədə xəbər göndərdi və qasid vasitəsilə ona çatdırdı ki, gözdə-qulaqda olsun və rus düşərgəsində bir yenilik olsa, ona xəbər versin. Amma qasid həmin xəbəri Mehdiqulu ağaya çatdırı bilmədi. Yənə də kapitan Adıgözəl bəy rusların dadına yetdi, Qarabağ xanını və qarabağlıları satdı. Məktubu aparan Kərim adlı qasidi tutub Şuşa qalasında dustaq elədilər. Sonradan isə səssiz-səmirsiz öldürdülər.

Lisaneviç və yüzə yaxın əsgər Qaladan çıxanda Mehdiqulu ağa elə bildi ki, onlar Xudafərin tərəfə - İrən qoşunlarının qarşısına gedirlər. Çünki o taydan basqınlar daim gözlənilən idi.

Xanın xəlvəti yerə köçdüyündən narahat olan Tubu xanım ərindən bunun səbəbini soruşduqda xan belə cavab verdi:

-İrən qoşunları Şuşaya yaxınlaşanda ruslar da onların qarşısına çıxacaq, qanlı döyüşlər olacaq, sən və uşaqlar xəsarət ala bilərsiniz.

-Yəni burda heç bir təhlükə yoxdurmu ki?

-Yoxdur, narahat olma, -xan sakit halda ona baxdı, - özü də bir şey olsa, Mehdiqulu bizə vaxtında xəbər verər.

Mehduqulu ağa Cəbrayıl bəylərindən birinin qızı olan Şahnisə bəyimin oğluydu. Ona görə də Tubu xanım İbrahim xanın böyük oğlundan yana narahat olmadı. Bir vəliəhd azalsa yaxşıydı...

* * *

Lisaneviçin dəstəsi gecə xeyli keçəndən sonra İbrahim xanın düşərgəsinə yaxınlaşdı. Onlara məşhur məlik Vanya Yüzbaşı bələdçilik edirdi. Vanyanın qohumlarından biri Qarabağ hakiminin nökrəiydi. Güman ki, xanı və ailəsini o, ələ vermişdi.

Yay gecəsi sübhə doğru gedirdi. Yay təzə gəlsə də, havanın şaxı hələ sınımamışdı. Ətrafda sakitlik idi. Yalnız yarpaqların pıçiltısı eşidilirdi. Hamı yatmışdı, hətta xanın mühafizəçiləri də dağlardan əsən mehdən bihuş olub mürgüleyirdilər.

İbrahim xan arvadı Tubu xanımla ayrı çadırdə yatmışdı. Qızları və nəvələri sol çadırdə, oğlanları isə sağ çadırdə. Başqa bir çadırdə onlara qonaq gəlmiş

Cəfərqulu ağanın qayınatası Kərim bəy və arvadı, o biri ikisində isə nöqərlər və xidmətçilər uyuyurdu.

Kərim bəy həm İbrahim xanın ana tərəfdən qohumu, həm də uşaqlıq yoldaşındı, bir-birilərinə dərin ehtiramları və sayğıları vardı. Müntəzəm olaraq xana qonaq gəlir, günlərlə onun yanında qalırdı. Onların mehribanlığı uşaqlara da sirayət eləmişdi, körpəlikdən bir-birilərinə bağlanmışdılar.

Lisaneviçin düşərgəyə yaxınlaşmasından heç kimin xəbəri olmadı, hətta çoban itlərinin qoparağını götürən köpəklər də hənirtini duymadılar. Xan isə ayıq yatdığından yad qoxunu və hənirtini birinci duydu, hənirtiye oyandı və səssiz addımlarla çadırdan eşiyyə çıxdı.

Yay olsa da, Ay görünmürdü, yəqin ki, meşənin o biri üzünə keçmişdi, ya da hardansa qəfil peyda olmuş bulud parçasının arxasında gizlənmişdi. Bəlkə də, bunların heç birisi deyildi, Ay qarşıdakı qətləməni görmək istəmədiyindən hardasa gizlənmişdi.

İbrahimxəlil xan gözlərini zilləyib qaranlığa xeyli baxdı. Gözləri qaranlığa öyrəşəndən sonra bir az aralıda, böyük palıdın dibində iki qaraltı gördü. Bunlar Vanya Yüzbaşı və Lisaneviç idi. Vanya əlində çırağ tutmuşdu, yola işıq salmaq üçün. Xan əvvəlcə onların kim olduğunu anırdı bilmədi. İtlər hürüşdü. Nöqərlər də oyanmışdılar və əllərində tufəng çölə çıxmışdılar.

Bu zaman Lisaneviç ağacın dalından çıxdı, ardınca da tufəngçilər (karabinçilər).

Xan onu yarıqaranlıqda tanıdı. İbrahimxəlil xan 86 yaşına çatsa da qulağı yaxşı eşidir, gözləri də yaxşı görürdü.

-Gecənin bu vədəsi burda neynirsiniz? -deyə o, çağırılmamış qonaqlardan xəbər aldı.

Amma Lisaneviç nə onu başa düşdü, nə də başa düşmək istədi. Mauzerini çıxardıb xanı vurdu. Bu zaman karabinçilər çadırlara atəş açmağa başladılar. Qara-qışqırıq aləmi bürüdü, körpələr qorxularından ağılamağa başladılar. Xanın əli silahları da onlara cavab verdi. Lisaneviç çiyindən yaralandı. Xanın arvadı Tubu xanım uşaqlarını və nəvələrini qorumaq üçün o biri çadıra qaçdı. Amma ona da güllə dəydi və yerə yığıldı:

-Allah belanızı versin! Heç olmasa uşaqlara yazığınız gəlsin! - deyə bağırırdı.

Rus əsgərlər xan arvadının bu çıxışına məhəl vermədilər. Çadırlara girib orada yatanların hamısını qətlə yetirdilər. Bu, tarixdə az-az rast gəlinən qətləmələrdən biriydi.

Həmin gecə xanın əhli-əyalının hamısı, eləcə də oğlu Abbasqulu ağa, qızı Səltənət bəyim, iki körpə nəvəsi və orada olan qonaqlar - Kərim bəylə arvadı qətlə yetirildi. Rus əsgərlərindən dördü öldürüldü, bir neçəsi isə yaralandı...

Bu hadisə şuşalılara ölümcül təsir elədi. Qarabağ xanının ailəsinin on yeddi üzvünün bir gecədə qətlə yetirilməsi görünməmiş hadisəydi. Onsuz da Qala əhli rusların şəhərdə olmasının əleyhinəydi, bir neçə dəfə bundan narazılıq da etmişdilər. Şəhərin təzə axundu Nəcəfqulu ağa qalalıqlarından xana bu barədə narazılıqları da çatdırmışdı, amma xan onları sakitləşdirib demişdi ki, rusların şəhərdə qalması müvəqqətidir.

Qarabağ hakimi doğrudan da belə fikirləşirdi, yoxsa nəyə görə vaxt qazanırdı, dəqiq bilən olmadı.

Şuşalılar günahkarların cəzalandırılmasını tələb edirdilər. Onlar Şuşa məscidinin qarşısına toplaşmışdılar. Hərənin ağzından bir avaz gəlirdi. Kimi deyirdi ki, xan son nəfəsinə qədər vuruşub, rusların böyük bir qoşununu məhv edib, kimi də deyirdi ki, xanı elə yatdığı yerdə güllələyiblər, heç ayağa durmağa da imkanı olmayıb. Hər nəydisə xəyanət və qətl göz önündəydi.

Lisaneviç və ətrafı Qalada iğtişaşların baş verəcəyindən ehtiyatlandırdılar. Ona görə də Mehdiqulu ağanı şuşalıların yanına göndərdilər.

Mehdiqulu ağa məscidin qarşısına gəldi və qalalıqları sakitləşdirmək üçün bunları dedi:

-Hökumət özü müqəssirləri cəzalandıracaq.

Cəfərqulu ağa da qardaşının sözlərinin gücünü artırmaq üçün onun dediklərini təsdiqlədi:

-Qarabağlılar bu qanı yerdə qoymayacaq...

Lakin onların sözləri düz çıxmadı. Peterburq sarayı nəinki Lisaneviçi cəzalandırdı, əksinə, ona əvvəlcə polkovnik, sonra isə general rütbəsi verdi.

Mehdiqulu xanın da susqunluğu mükafatlandırıldı. O, xan titulu və general rütbəsi aldı.

İbrahimxəlil xanı və qətlə yetirilmiş o biri ailə üzvlərini məsciddə yuyub kəfənləyəndən sonra Şuşa qəbiristanlığında cavansirlər üçün ayrılmış yerdə gətirib dəfn elədilər. Dəfn mərasimi izdihamlı oldu. Mərasimi əli silahlı rus əsgərləri və qarabağlı atlılar müşaiyət edirdi...

Bu arada xəbər gəldi ki, Abbas Mirzənin başçılıq etdiyi İran ordusu Qarabağ torpağındadır. Onlar Ağaoğlana düşərgə qurmuşdular. Tiflis tərəfdən isə rus qoşunları özünü yetirdi. Ona general Nebolsin rəhbərlik edirdi. Lisaneviç yaralı olduğundan Tiflisdəydi. İki günlük gözləmədən sonra Nebolsin iranlıların üzərinə yeridi. Döyüş Əsgəran qalasının yaxınlığında, Xonaşəndə oldu. Ruslar itki verərək geri çəkildilər. Mehdiqulu xan başa düşdü ki, rusların məğlub olması ona baha başa gələ bilər. Çünki xan ailəsinin qətlinə onu günahkar sayırlar. Onsuz da şuşalılar Mehdiqulu xandan incik düşmüşdülər. Çünki atasının və ailəsinin qatillərini axtarıb tapmaq və mühakimə etmək üçün heç bir iş görmürdü, havayı yerə göz yaşları axıdır, ehsan verirdi. Ona görə də Qarabağ süvarilərini döyüşə atdı və qızılbaşların məğlub olmasında böyük rol oynadı. Bir neçə ildən sonra isə Gülüstan müqaviləsi imzalandı. Ruslar Fransa ilə müharibə üzündən bəzi güzəştlər çərçivəsində Qızılbaş səltənəti ilə saziş bağladılar. Amma əsl faciə ondan 16 il keçəndən - Türkmənçay müqaviləsindən sonra başladı...

Məhbəs...

(*davamı*)

...Lyubov Petrovna on üç nömrəli dustağa sevindirici xəbər gətirdi. Bu xəbər Bakıdan göndərilən bağlamaydı və, təbii ki, nəzarətçi xanımın özü tərəfindən yoxlanılmışdı, məzmunundan da xəbəri vardı:

-Düzü, Yusif Mirbabayeviç, rus ədəbiyyatını bu qədər sevdiyinizi bilmirdim. Turgenev ilə Qriboyedovun rəsmlərini görəndə isə heyrətləndim. Heç zaman rəssam olmağınızı deməmişiniz.

Yusif Vəzir söhbətin nədən getdiyini bilməsə də, bağlamayı açmağa dilucu cavab verdi:

-Həvəskar rəssam...

O, "Fokusnik"i görəndə uşaq kimi kövrəldi. Jurnalın içində onun bir zamanlar Bakı Realnı məktəbində çəkdiyi rəsmlər də vardı: Turgenev və Qriboyedovdan başqa, Həsən bəy Zərdabi və Bayronun da portretləri ordaydı. Bağlamada bir cüt toxuma corab, əlcək, yun şərf, üç qutu "Belomorkanal" papirosu və xırda bir məktub vardı. Məktub rus dilindəydi. O, məktubu əlləri əsə-əsə açdı. Bilqeyis xanım yazırdı ki, onlar sağ-salamatdılar. Heç nəyə ehtiyacları yoxdu, yalnız ondan başqa: "Gülarə də bu il məktəbə gedəcək. Orxanla Fikrət yaxşı oxuyur, dayıları onları sıxıntı keçirməyə qoymur...". Əslində isə bunlar düz deyildi. Uşaqlar hələ də məktəbə getmirdilər. Çünki Bakıda yox, Qubadaydılar...

Bilqeyis xanım onu da yazırdı ki, onun evdə olan bütün əlyazmalarını, eləcə də "Altunsaç" romanını NKVD işçiləri aparıb. İndi göndərdiyi jurnal və şəkillərdən başqa.

Lyubov Petrovna sualına hələ də cavab gözləyirdi. Amma on üç nömrəli dustağın kövrəlməsi cavabı yubadırdı.

Yaz yenəcə buralara qədəm basırdı və öz hərərətilə insanların qəlbini qızdırırdı. Amma bu hərərətdə bir fitnə də vardı. Adam sanki bir boşluğa yuvarlanırdı. Həyata çağırışla həyatın özü arasında bir uçurum yaranırdı. Bu, Yusif Vəzirə öldürücü təsir edirdi. Az qala, həmin uçuruma yuvarlanmaq istəyirdi. Çünki ən çox sevdiyi yaxınlarına əli çatmırdı. Ona görə də kövrəkliyi minə bir artır, qəhərlənirdi.

O, gözləri yaşlı halda məktubu bir neçə dəfə oxudu, sanki Lyubov Petrovnanın burada olduğunu unutmuşdu. Nəzarətçi xanım isə dəvət gözləmədən kətildə oturmuşdu. Yusif Vəzir sanki birdən ayıldı. Eynəyini çıxarıb nəm gözlərini sildi. Məktubu qatlayıb döş cibinə qoydu. Nəzarətçi qadın gedəndən sonra rahat şəkildə oxuya bilərdi. "Fokusnik"i əlinə aldı və:

-Bu şəkilləri mən Şuşada rus məktəbində və Bakıda Realnı məktəbdə oxuyanda çəkmişəm, -dedi. - Dostlarımla belə bir jurnal buraxırdıq. Yalnız bir sayını çap edə bildik. Özünüz də gördünüz ki, həvəskar jurnal və rəsmlərdir. Əl yazısından ibarət xırda dərgidir.

-Hm... - deyə Lyubov Petrovna başı ilə təsdiqlədi, yəni burda başa düşüləsi nə var ki...

Yusif Vəzir fikir verdi ki, nəzarətçi xanımın gözləri parlayır və ona başqa cür baxır. Elə bil on üç nömrəli dustağı yenəcə kəşf edib. Lyubov Petrovna özü dəyişkənliyinin səbəbini aydınlıq gətirdi, daha doğrusu, bircə sualla Yusif Vəziri şübhələrdən qurtardı:

-İstərdim, mənim də şəklimi çəkəsiniz. Bu, sizdə yaxşı alınacaq.

-Bacarmaram.

Lyubov Petrovna suallı nəzərlərlə ona baxdı.

-Məni düz başa düşün, Lyubov Petrovna, rəsm çəkmək vərdişimi çoxdan itirmişəm.

Nəzarətçi qadın təəssüflə başını buladı.

Ona görə də Yusif Vəzir söhbəti dəyişmək üçün:

-Yeri gəlmişkən, Qarabağ tarixiylə bağlı ən qanlı bir epizodu tamamlamışam.

Onları götürə bilərsiniz, -dedi...

Lyubov Petrovnanın qırıışı açıldı və əl yazmalarını götürüb barakdan çıxdı.

-Gecəniz xeyrə qalsın, Yusif Mirbabayeviç.

-Xeyirə qarşı, Lyubov Petrovna...

Yusif Vəzir yalnız indi zamanın fərqi vardı. Dünəndən bəri başı yazmağa necə qarışmışdısa, hər şeyi unutmuşdu. O, evdən göndərilən papiroslara baxdı və istər-istəməz birini götürüb yandırmaq istədi. Kibrit qutusunu da xeyli axtarmalı oldu. Qutu nəfəsliyin qarşısına qoyulduğundan nəm çəkmişdi, ona görə də yanmadı. O, əvvəlcə barak yoldaşlarının qarısına deyindi, sonra da fikirləşdi ki, elə papiros çəkməsə yaxşıdı. Ona görə də papirosu öz qutusuna qaytardı. Otaq yoldaşlarına yaxşı hədiyyəydi. Onsuz da papirosu tərgitmişdi.

Yusif Vəzir "Fokusnik" jurnalını buraxdığı illəri xatırladı. Jurnalın əmisi oğlu Mirhəsən Vəzirovla birgə rus dilində hazırlamışdılar. Jurnalın ilk sayı yazda işıq üzü görmüşdü. Həmin yazın zəif günəşi də, təzəcə tumurcuqlayan tut ağacları da, həyətlərinin aşağısından axan çayın şırıltısı da indiki kimi yadıncaydı və fikirləşdi ki, yazın öz qoxusu var və həmin qoxu onun yaddaşına ömürlük həkk olunub. Həmin vaxtlar o, romantik şeirlər yazır və "Nesçastny" ("Bədbəxt") imzasıyla rəsmlər çəkirdi. Ən çox xoşladığı şair isə Bayron və Lermontov idi. Yusif Vəzir Bayronun türklərə nifrət etdiyini, ispanlar tərəfində onlara qarşı vuruşub yaralandığını hələ bilmirdi. Zaman keçəcək və İstanbulda səfir olarkən bunları biləcəkdirdi...

O, çəkdiyi rəsmlərə bir daha uzun-uzadı baxdı, sentimental hissələr yenidən onu boğdu. Onu da fikirləşdi ki, həmin vaxta qayıda bilməsə də, yaddaşı diridi və buna da şükr etmək lazımdı.

Rus diplomati və nasiri Qriboyedovun rəsmini o tərəf-bu tərəfə çevirdi və "Qriboyedov... Qriboyedov..." - deyə öz-özünə bir neçə dəfə pıçıldadı...Onunla bağlı əfsanəni xatırladı. Bəlkə də, eşitdikləri əfsanə yox, həqiqət idi.

Deyilənə görə, Qriboyedov Tehranda öldürüldəndən sonra onun nəşi Tiflisə göndərilir. Kəl arabasını konvoyla bərabər iki arabaçı da müşayiət edir. Həmin vaxt Tiflis ətrafında gəzintiyyə çıxmış o dövrün ən məşhur şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkin nəşi aparan arabaçılarla rastlaşır və:

-Nə aparırsınız? -deyə xəbər alır.

-Qriboyedi aparırıq, Qriboyedi! - arabaçılar cavab verir.

Puşkin əvvəlcə təəccüblənir, sonra isə sarayın sevimlisi və onun rəqibi olan şair-diplomatın aqibətinə acı-acı gülümsünür və ürəyində "qriboyed" ("göbələkyeyən") deyə bir neçə dəfə təkrar edir.

Qriboyedovun nəşini aparan arabaçılar müsəlmanlaşmış ermənilər idi...

Türkmənçay müqaviləsi: erməni və rus kələyi...

...İbrahimxəlil xan öldürüldəndən sonra qoca tülkü Vano Qarabağda və Üçkilsədə çaxnaşma yaratdı. Sonra bir dəstə adam götürüb Amidə (Diyarbəkire) getdi: vardapetlərin (keşişlərin) başçısı, katolikos Nerses Aştraketsinin yanına. Ermənilər Van gölünün yanından - Axtamar arxiyepiskopluğundan idarə olunurdu...

...Katolikos Nerses Aştraketsi kilsənin arxa tərəfindəki hücrəsində oturmuşdu. Payız təzə gəlsə də, soyuq idi. Dağlara erkən qar yağmışdı. Soba qalanmışdı. Keşiş əllərini sobada qızdırırdı, sanki onu qucaqlayacaqdı. Divardan buxurdan asılmışdı, qətran istidən buxarlanır və axmaq bir qoxu ətrafa yayılırdı. Hücrədən ölü iyi gəlirdi. Bu zaman köməkçi rahiblərdən biri içəri girdi və dedi ki, soydaşlarından kimsə onu görmək istəyir, vacib xəbərlə gəldiyini söyləyir. Qarabağdandır. Katolikos Qarabağda və ətrafda baş verənlərdən yaxşı xəbərdar idi. O, din xadimindən daha çox siyasətçiydi. Qonağın vacib xəbərlə gəldiyini eşidəndə cəld ayağa durdu.

Vano içəri girib təzim elədi. Uzun şillək, dəri papağını əlində tutmuşdu. O, keşişin kəhrəba qaşlı üzüyündən və uzun qara əbasının ətəyindən öpdü...

Keşiş tülkü Vanonu dərhal tanıdı. Çünki Vano qasid başçısıydı, Qarabağda baş verənləri Van tərəfə o ötürürdü. Bu dəfə məsələ vacib olduğundan özü Amidə gəlmişdi.

-Nə xəbərlə gəlmisən? Ümid edirəm ki, xəbərin xoş, niyyətin təmizdi, Vanocan?!

Vano töyşüyə-töyşüyə:

-Vacibdən də vacibdi, atacan. Fürsətdi. İranlılar ruslarla döyüşdə məğlub olublar. Barişiq olacaq. Biz Tiflisə getməli və ruslara yalvarmalıyıq ki, xalqımızın dərdinə əlac eləsinlər. Məzhəbimiz ayrı olsa da, dinimiz eynidir.

Nerses "Qara Keşiş" ləqəbli Keykavusun nəvəsiydi, Vanonun əmisi oğlu. O, əvvəlcə dazlaşan başını, sonra isə ağappaq, uzun saqqalını tumarladı, xırda gözləri sevincdən parladi.

-Hə, fürsətdi, - dedi. - Elə fürsətdi ki!..Gedəndə xələtini alarsan!

-Çox sağ ol, çox sağ ol, atacan, fəda olum sənə. Xələt öz yerində, amma tələsməliyik.

Katolikos sobaya odun atandan sonra belini dikəltdi və:

-Mən əvvəlcə arxiyepiskopla görüşməliyəm. Onunçün Peterburqa getmək lazımdı, -dedi.

-Peterburqa məktub da yazmaq kifayətdi. Sənin ora gedişin uzun çəkər...

Keşiş başı ilə təsdiqlədi və soruşdu:

-Bir şey yığa bilmisinizmi?

-Bizim vardapetlərdən pul qoparmaq olar?! Qorxuzmasan verməzlər. Çox tamahkirdilər...Kəndlilərimiz sağ olsunlar. Kömək eləyiblər. İbrahim xanın xəzinəsinin bir hissəsini də oğurlamışıq. Keşiş Ohanın əliylə. Oraları yaxşı tanıyırmış. Heyf, hamısını götürə bilmədik. Kimsə bizdən əvvəl ora baş çəkibmiş.

-Ohan kimi vətən oğulları olmasa, çoxdan batmışdıq. Məktubu yazarıq, amma onu sən özün göndər, Tiflisdən... və mənə orda gözlə. İndi isə məktub yazılana kimi dincəl.

Bu sözlərdən sonra o, köməkçisini çağırdı və Vanonu yaxşı yedirib-içirməyi tapşırırdı...

Keşiş Nerses Aştraketsi arxiyepiskopa məktubunda Rusiya taxt-tacına ermənilərin sədaqətini yazır, imperator həzrətlərinə dürlü-dürlü mədhiyələr söyləyir və sonda belə bir xahiş də bulunurdu: "Zati alilərinin ayaqlarına düşür və ondan rica edirik ki, iranlılarla sülh danışıqları zamanı erməni xalqını yadımdan çıxarmasın. Sərhədlər elə çəkilsin ki, bizim yazıq erməni xalqının da öz vilayəti olsun..."

O, məktubu Vanoya verəndə çöldə at kişnədi.

-Atım yolda öldü. Onu elə sürətlə çapdım ki, bağı çatladı. Tiflisə nəylə qayıdım, - Vano yazıq-yazıq dilləndi.

Keşiş Nerses təmkinin pozmadan və erməni təbəssümüylə ona belə cavab verdi:

-Burda at və at oğurları çoxdu. Ən mahirləri isə yezidi kürdləridi. Mən sənə bir yox, üç at verərəm ki, onları növbə ilə minəsən...Xələtin də qoy həmin atlar olsun. Onlar sənə hələ çox lazım olacaqlar.

...Vano katolikosun məktubunu rusların arxiyepiskopuna yox, Zaqafqaziyada komandanlığa yeni təyin olunmuş İvan Fyodoroviç Paskeviçə verdi. Bunu ona mayor Madatov məsləhət gördü. Madatov da erməniydi və Qarabağda ermənilərin at oynatmasında xeyli əməyi vardı.

-Məktub Peterburqa gedib çıxana kimi iş-işdən keçə bilər. Arxiyepiskop məktubu oxuyandan sonra imperatora məruzə edəcək. İmperator da onu oxuyandan sonra qərar qəbul etməlidir. Nəticə müsbət olsa, onu İvan Fyodoroviçə göndərəcək. Danışıqlarda o da iştirak edəcək. Bu cür məsələləri o, hamıdan yaxşı bilir və zamanında həll edə bilər.

Knyaz İvan Fyodoroviç Paskeviç Qafqazda özbaşınalıq və əyyaşlıq edən general Yermolovu əvəzləmişdi. Amma o, keşişin bu xahişini sonraya saxladı və yalnız general Madatov işə qarışandan, Qriboyedov canfəşanlıq edəndən sonra razılaşdı.

Şəmkir yaxınlığında rusların iranlılara qalib gəlməsində Madatov çox iş görmüşdü. Yerli ermənilər qızılbaş qoşunlarının sayı və silah-sursatları barədə ona hərtərəfli məlumat vermişdilər...

* * *

"...Qriboyed...Qriboyedov..." Yusif Vəzir təkrarən pıçıldadı və jurnalı qoxuladı. Çünki son dəfə bu jurnal onun sevimli həyat yoldaşını, uşaqlarını və evini görmüşdü. Jurnalı dəfələrlə o tərəf-bu tərəfə çevirdikdən sonra yad ələ keçməsin deyə döşəyinin altına qoydu. Barak yoldaşları maxorka çəkəndə, ya da ocağı yandıranda ondan istifadə edə bilirdilər. Ocağı adətən şam ağacının qabığı ilə alışdırırdılar, qətranlı olduğundan ağac qabığı tez alışırırdı, amma onlar qəfil qurtarsaydı, bu əldəqayıma jurnal karlarına gələ bilirdi. Yusif Vəzirin jurnalı gizlətməsinin başqa səbəbi də vardı. Otaq yoldaşları onu görseydilər, gerek onlara jurnalın tarixi barədə ətraflı danışaydı. İndi onun belə bir istəyi yoxuydu, çünki xəstəliyi getdikcə şiddətlənir və onu halsızlaşdırırdı.

Yusif Vəzir xırda nəfəsləyin qarşısına gəldi. Çölə baxdı. Qar yavaş-yavaş əriyirdi...

* * *

Keşiş Nerses Aştraketsi qraf Çavçavadzenin kürəkəni, Rusiya Xarici İşlər Nazirinin Tehrandakı rezidenti Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedovun yanına gələndə axşama az qalırdı. Payızın sonlarıydı. O, Çavçavadze ailəsinə məxsus malikanənin dəhlizində oturub gözləyirdi. Həyəti dövrələyən qovaq ağacları yarpaqlarını çoxdan tökmüşdü. Küknar və şam ağacları isə yenəcə əkilmişdi. Çavçavadzenin

malikanəsiylə yanaşı, müsəlman məhləsiydi. Malikanənin özü də bir zamanlar azərbaycanlı tacirin olmuşdu. Sonralar müflisləşdiyinə görə onu satmış və İstanbula köçmüşdü. Malikanənin həyətinə girəndə və binaya baxanda onun müsəlmana aid olduğu dərhal bilinirdi. Katolikos gözlərini hərləyib aynabənddən çölə baxdı. Ağaclar çıpaqlaşdığından müsəlman məhləsi aydın görünürdü. Qara palıtlı keşiş dodağının altında nəsə mızıldandı. Bu zaman Qriboyedov üçün ayrılmış otaqdan öskürək səsi gəldi. Öskürən "Ağıldan bəla" əsərinin müəllifiydi. Çəlimsiz Qriboyedov İrana səfər ərəfəsində xəstələnmiş və zəifləmişdi. Öskürək səsi keşişi diksindirirdi və qulaqlarını qapıya tərəf tutub dinşədi. Qriboyedovun nişanlısı Nina Çavçavadze o biri otaqda olan həkimdən yalvarıcı tərsdə soruşurdu:

-Anatoli Pavloviç, onun xəstəliyi çoxmu ciddidir? Vərəm deyil ki? O qədər zəifdir ki, barmaqlarının damarları üzə çıxıb. Səfərə də üç gün qalıb.

Həkim:

-Xəstə olmağına xəstədir, amma qorxulu deyil. Bir-iki günə keçib gedər. Dincəlsə yaxşıdır. Qafqaz dağları tezliklə onu sağaldar...

Keşiş Nerses dəhlizdə bir az oturandan sonra başına "venqerka" qoymuş xidmətçi əsgər çıxıb dedi ki, Aleksandr Sergeyeviç xəstə olduğuna görə onu qəbul edə bilməyəcək. Ancaq keşişin zati-alilərinə yazdığı məktub ondadır və çalışacaq ki, bu məsələdə onlara kömək etsin.

-Tanrı özü kömək olsun, - deyə katolikos xaç çəkdi, ardınca da soruşdu, -bəs gözəl Ninonu görə bilərəmmi?

-Bir dəqiqə, - əsgər dedi və təzədən içəri keçdi, dərhal da qayıdıb dedi ki, xanım həkimlə birgə ərinin otağındadır və ona görə də cürət edib heç nə deməyib.

-Mən sabah da gələ bilərəm, -keşiş ısrarlı görünürdü. Sonra nə düşündüsə əbasının altından bir bükülü çıxarıb əsgərə vermək istədi, amma bu fikrindən vaz keçdi. Erməni fəhmiylə anladı ki, belə qiymətli hədiyyəni xidmətçiyə etibar etmək olmaz.

Bu zaman həkim və Nino xanım dəhlizə çıxdı. Keşiş onları görəndə ikiqat əyilib, təzim elədi.

Nino Çavçavadze həkimi ötürəndən sonra geri qayıtdı və qara əbalı keşişə baxdı. Ona elə gəldi ki, keşiş hansısa vilayətin yepiskoplarından biridi. Çünki yaxınlıqdakı kilsənin yepiskopunu yaxşı tanıyırdı.

- Xoş gəlmisiniz, müqəddəs ata, sizə yardımçı ola bilərəmmi? -deyə nazik səslə xəbər aldı.

-Mən Amiddən gəlmişəm, ali cənaba sözüm var.

-O, indi xəstədir, amma nə sözünüz varsa, mənə deyə bilərsiniz. Söz verirəm ki, dediklərinizi ona çatdıracam.

-Mən ondan bir din qardaşı kimi xahiş etmək istəyirdim ki...

Bu yerdə o, sözünü kəsdi, bir az fikirləşəndən sonra dedi:

-Mən hər şeyi məktubumda yazmışam. Bunu ali cənaba verərsiniz. Deyərsiniz ki, ermənilərin ona və gələcək xanımına toy hədiyyəsidir...

Nino qızaran kimi oldu, amma uzaqdan gəlmiş qonağın xətrinə də dəymək istəmədi. Bükülünü aldı, təşəkkür elədi və:

-Uzaq yol gəlmisiniz, xidmətçilərə tapşırıram ki, dincəlmək üçün sizə otaq ayırsınlar, - dedi.

-Yox, Ninocan, dincəlmək və qalmaq üçün yerim var, özüm də tələsməliyəm, - dedi və yüngülvari təzim edib çıxdı...

Keşişin verdiyi hədiyyə üstü qiymətli daş-qaşla bəzədilmiş boyunbağı və kişi üzüyü idi.

Nino Çavçavadze hədiyyəni görən kimi boyunbağını ağ, zərif boynundan asdı, üzüyü isə mücrüyə qoydu. Çünki şairin nişan üzüyü vardı, həm də keşişin verdiyi üzük onun barmağına çox yekeydi...

Qriboyedov Tehranda öldürüləndə ona ilk gülləni atmış erməni Solomon Melkinyans almaz qaşlı nişan üzüyünü şairin barmağından çıxarmışdı. Amma özü də elə ordaca gəbərmişdi. Qiyama qalxmış iranlılar onu güllələmişdilər...

* * *

...Qriboyedov... Bir zamanlar Peterburq sarayında zərli epoetli sürtük geymiş, üzü təptəzə qırılmış, ağ köynəkli, qara "baboçka"lı Qriboyedov. Yusif Vəzir onu "Fokusnik"də elə belə də təsvir etmişdi...

Təbrizin 3 kilometrliyində yerləşən Türkmənçay müqaviləsi imzalananda o, necə də sevinmişdi. Müqavilədə göstərilməsə də, bildirdi ki, ermənilər istəklərinə çatacaqlar. Ona qədər Abbas Mirzənin gözləmə otağında saatlarla gözləmiş, qacar şahıyla günlərlə söhbət eləmiş, onu inandırmağa çalışmışdı ki, ruslarla saziş vacibdir.

-Zati-alilər, - Qriboyedov deyirdi,- sizin torpaqlarınız və var-dövlətiniz çoxdur, adamlarınız isə az. Olmazmı ki, daşı ətəyinizdən töküb, razılığa gələsiniz, əvəzində çarımız Birinci Nikolay həzrətləri sizin vəliəhdlik hüququnu tanıyar.

Rusiyalı diplomat "çox torpaq" dedikdə sərhədlərin dəyişdirilməsini nəzərdə tuturdu, özü də ermənilərin xeyrinə. Ona görə də on dörd bəndlik sazişin üçünə sonradan öz əli ilə dəyişiklik etmişdi.

Həmin söhbətdə fars qafalı Əliyar bəy də iştirak edirdi. Məmnunluqdan onun gözləri parıldayırdı.

Qriboyedov şahzadəni inandırmaqda davam edirdi:

-Ali cənab Fətəli şahın yaşı çoxdan səksənə keçib. Bildiyim qədər, yüzə yaxın oğlu var. Onlar da hakimiyyətdən pay umur, amma biz yalnız sizi tanıyacağıq.

Onsuz da vəliəhd Abbas Mirzəydi. Çünki Fətəli şahın böyük oğluydu və başqa qardaşlar şahlıq iddiasına düşməzdilər. Düşsəydilər də mahir sərkərdə olan qardaşlarına qalib gələ bilməzdilər. Amma orduda vəziyyət pis idi. Ruslar İrənin xeyli hissəsini almışdılar...

Xəstə general Yermolov məhz o zaman demişdi: "İrənlilərin ağı olsaydı, mənəndə istifadə edərdilər. Amma belə görəəm ki, bizim çar kimi, onların da şahının ağı yoxdu..."

Nəhayət, həmin müdhiş gün gəlib çatdı: fevralın 9-dan 10-na keçən gecə. Türkmənçay müqaviləsi imzalandı: Abbas Mirzənin münəcciminin müəyyən etdiyi vaxtda. Rusiya tərəfdən İvan Paskeviç, qacarlardan isə Mirzə Əbdül Həsən xan sazişi möhürlədi.

Yusif Vəzir fikirləşdi ki, bu saziş qacarlara baş ucalığı yox, əbədi alçaqlıq gətirdi. Petropavlovsk qalasından atılan 101 atəş səsi onları yüz bir dəfə alçalttı. Həmin vaxt Qriboyedov Peterburq sarayında olmasa da, xəyalən topların yayım atəşlərini eşidir və sevincindən bir yerdə qərar tuta bilmir və gözəl Ninonu fikirləşirdi. Bu xəbəri eşidəndə onun gələcək arvadı uşaq kimi sevinəcəkdə. Ona görə də oturub ona məktub yazdı: "Əziz Nino, arzumuz yerinə yetdi, əzabkeş erməni xalqının indən sonra öz dövləti olacaq!". Həmin məktubda yazdıqlarını qara cildli gündəliyinə də köçürdü: ermənilərə sədaqətinin sübutu kimi; əl yazmaları yanmır düşüncəsiylə; katolikos Nersesin ermənilər adından verdiyi hədiyyəni unutmadığını göstərmək üçün.

Həmin dəftər sonralar Qriboyedovun stolunun siyirməsindən tapıldı və qiyamçılar onu başqa sənədlərlə birgə yandırdılar...

Daxilçədə olan qızillər isə talan olundu...

Aleksandr Qriboyedovun ermənilər tərəfindən qətli...

...Qriboyedov ikinci dəfə Tehrana gələndə evlənmişdi. Cavan arvadı Nino Tiflisdə qalmışdı. Amma irənlilərin qəzəbi onu rezidensiyada çox oturmağa qoymadı. Tehranlıların "vəziri-muxtar" dediği adama ilk gülləni Markaryan soyadlı erməni atdı: ermənilər öz xilaskarlarına xəyanət elədilər...

Fətəli şahın baş xacəsi, xəzinədarı Mirzə Yaqub isə rezidensiyanın arxa otağında oturub gülürdü. Çünki şahın tapşırığını yerinə yetirirdi. Rus səfirinin açıq-aşkar öldürülməsi qızılbaşlar üçün ağır nəticələne bilərdi. Nəsə fikirləşmək lazımydı. Bu məsələdə Mirzə Yaqub işə yaradı...

On beş il əvvəl müsəlmanlığı qəbul etmiş Mirzə Yaqub Rusiya səfirliyinə pənah gətirib, vətənə dönmək istəyini dedi. Çünki Qriboyedov xeyli erməni ailəsinin Qarabağa və Çuxursəddə (İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarına) köçürülməsinə nail olmuşdu. Mirzə Yaqub sübh tezdən Rusiya səfirliyinə gəldi, elçiliyin heyətində oturub gözlədi və Qriboyedov yuxudan oyanandan sonra onun qarşısında diz çöküb bunları dedi:

-Əzabkeş erməni xalqına göstərdiyiniz mərhəmətə görə yerdə biz, göydə Tanrı özü sizi mükafatlandıracaq.

Qriboyedov bu qəfil gəlişdən çaşdı və çağırılmamış qonağın ayağa qalxmasını istədi.

-Bu, İran şahının vəzirinə yaraşan hərəkət deyil, -dedi və Mirzə Yaqubun çiyindən tutub qaldırdı. -Yaxşısı budur ki, gəlişinizin məqsədini deyin. Sizin gəlişiniz barədə mənə əvvəlcədən heç bir məlumat verilməyib.

-Məlumat verilə də bilməzdi, mərhəmətli səfir, çünki mən bura xəlvət gəlmişəm. Gəlmişəm ki, bütün ermənilər adından şəxsən sizə və imperator həzrətlərinə minnətdarlığımı və şükranlığımı bildirim. Götürün bu qızilları. Onlar şah xəzinəsindəndir, -dedi və qoynunda gizlətdiyi bağlamı çıxarıb Qriboyedova verdi.

-Siz nə danışırırsınız, hörmətli cənab, mən bu hədiyyəni qəbul edə bilmərəm. Ermənilər üçün nə iş görmüşəmsə imperatorumuza borcluyam. Bu, din və qardaşlıq məsələsidir.

-Amma mən bu hədiyyəni geri qaytara bilmərəm. Çünki bura birdəfəlik gəlmişəm, gəlmişəm ki, vətənimə gedim. Üç kilsə tərəfə. Mən orda çox lazımam. Ricam budur ki, məni də vətənimə göndərsiniz.

Qriboyedov:

-Hökmən göndərərik. Lazım gəlsə, mən özüm Fətəli şahla, ya da vəliəhdlə danışaram. Bu qızilları isə bizə pənah gətirən bacı-qardaşlarımıza və rezidensiyanın xərclərinə sərf edərik.

Bu sözləri deyəndən sonra o, Mirzə Yaqubu səfirliyin arxa otağına apardı.

Xacə vəzirin yoxa çıxdığını eşidən tehranlılar səfirliyə tərəf axışdılar və öz şahına xəyanət edən baş xəzinədarın oğurladığı pulları geri istədilər. Rus rezidentinin isə onu vermək fikri yoxuydu.

İzdiham səfirliyə yaxınlaşanda Qriboyedov gündəliyində birçə kəlmə yazmışdı: "İşlərimiz çox pisdir...". Bəlkə, o, əvvəlcədən Qarabağın əcalını çəkirmiş? Erməni vilayətinin yaradılmasının baskarı olduğuna görə tanrının qəzəbinə tuş gəlibmiş?.. Çünki onun ölümündən qısa bir müddət keçəndən sonra Azərbaycan xanlığı ərazisində Erməni Vilayəti yaradıldı, rus imperatorunun sərəncamıyla.

Qriboyedov şair sadələvhlüyü ilə Mirzə Yaquba inanmışdı. Onun verdiyi qızıl pulları öz daxilçasında sevə-sevə gizlətmışdi. Silah əlində ölən, başı kəsilərək bədənə bir, başı başqa çalaya atılan Qriboyedovun nəşini axtaranlara erməni tacir Avetis Kuzikyan qəribə bir söz demişdi: "Nə fərqi var tabutdakı kimdir. İstənilən bir cəsədi tabuta qoyub göndərin, üstünə isə belə yazın: A.S. Qriboyedov...".

Qriboyedovun bədənini tapmışdılar. Onu qolundakı keçmiş güllə yarasından tanımışdılar. Dueldə atışmada biləyindən yarananmışdı. Baş isə onunku deyildi. İrənlilər erməni tacirin dediyi kimi də elədilər.

-Arabada apardığınız nədir?

-Qriboyedi aparırıq, Qriboyedi.

Şair dostunun bu aqibətinə acı-acı gülümsünən Puşkinin özü də səkkiz ildən sonra fırlıdaqçı Danteslə dueldə öldürüldü...

...Hamilə Nino Çavçavadze isə Tiflisdə oturub ərini gözləyirdi. Ərinin öldüyünü eşidəndə uşaq salmışdı...

"Yazıq Nino!" -Yusif Vəzir öz-özünə pıçıldadı.

* * *

-Bəlkə, bu həmin Ninoydu. Yeni "Əli və Nino" əsərindəki qəhrəman. Axı, Əli xanın sevdiyi gürcü qızının da adı Ninoydu. Əli xan da döyüşdə öldürülmüşdü. O zaman Nino öz uşağını təzəcə dünyaya gətirmişdi...

-Yox, -ustad başını buladı, - bu, gürcülərdə çox yayılmış addı. Müqəddəslərdən birinin adıdı. Amma Sinaya oxşarlığı var. Osetin qızına...Bir də Azadəyə, "Altun saçın" qəhrəmanına.

-Hm...-deyə mızıldandım...-Sina... Nina...Nino...

Pıçltı ilə dediyim sözləri ustad eşitdi. Gözləri yol çəkdi...

Yusif Vəzirin Paris həyatı...

...İstanbulda səfirlik fəaliyyəti başa çatandan sonra Yusif Vəzir Bakıya qayıtmadı. Müsavatçılarla fikir ayrılıqları olsa da, o, yeni qurulmuş hökuməti də qəbul etmirdi. Ona görə də məcbur olub Parisə, qardaşı Mirinin (Mirdamətin) yanına getdi. Bakıdan xaricə getmək mümkün deyildi. Yeni hökumət hər kəsdən və hər şeydən şübhələnirdi, hərəyə bir damğa vururdu.

Yusif Vəzir İstanbulda olarkən, Azərbaycan ədəbiyyatı və ölkə iqtisadiyyatı haqqında bir neçə əsər yazmışdı. Bununla yanaşı, Krımdan və Azərbaycandan qaçan azərbaycanlı ailələrini müxtəlif yerlərdə, eləcə də işlədiyi kitabxanada yerləşdirmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq, azərbaycanlılar və Krım tatarları ondan narazıydılar və belə hesab edirdilər ki, Yusif Vəzir səfirlik fəaliyyətini davam etdirməlidir. Bu işə mümkün deyildi. Onlar keçmiş səfirdən maddi vəsait də umurdular. Halbuki onun özünün pulu yoxuydu. Hələ Ukraynada səfir olarkən bu barədə demokratik cümhuriyyətin baş naziri Nəsim bəy Yusifbəyliyə məktub yazıb maddi kömək istəmişdi. Çünki nə ona, nə də səfirlik işçilərinə Azərbaycandan pul göndərilməmişdi. "Xahiş edirəm ki, tutduğum vəzifəyə görə mənə məvacib verəsiniz. Odessada pulsuz bir vəziyyətdə yaşayıram. Ayda 1200 manat mənzil pulu verirəm, çörəyin bir girvəkəsi isə 20 manatdır..." Amma ona heç bir cavab verilməmişdi.

Yusif Vəzir Boğaziçində dayanıb Qız qalasını və göy suları seyr edərkən, bütün bunları düşünür və acı-acı gülümsünürdü. Çünki Nəsim bəy onun məktubuna maraqlı cavab vermişdi: "Qardaşağa, bilmirəm sənə nə cavab verirəm. Xəzinədə bir qəpik də yoxdu. Mən özüm də məvacib almıram. Ötən həftə utana-utana atamdan pul istədim. O da mənə 1000 manatla birgə bir kəlmə də yazıb göndərmişdi: Baş nazir mən yox e, bala, sənsən!..."

Neyləməli? Əsas sual bu idi. Vətəndə ona iş yoxdu, burda isə kitabxanadan aldığı məvacib yeməyinə güclə çatırdı, kirayə pulu da bir tərəfdən. Yalnız cüzi qonorar hesabına vəziyyətdən çıxıb bilirdi. Çıxış yolu Parisə getmək idi. Çünki çoxları Parisə mühacirətə gedirdilər, əksəriyyət oranı nicat qapısı hesab edirdi.

* * *

-Mən İstanbulda çox olmuşam, ustad. Qız qalasının yanında, -deyə onun düşüncələrinə müdaxilə elədim, -İstanbul indi bambaşqadır. Azərbaycanlılar indi Parisə yox, ora axışır. Ora bütün türklərin nicat yeridir...

* * *

...Və Yusif Vəzir Parisə gedəsi oldu. Amma onun xəyalında qurduğu Paris o deyildi. İnkilablar məskəni, gilyotina ixtiraçısı Fransa mühacirlərə də potensial qiyamçı kimi baxırdı...

...Miri Aşqabadda gimnaziya bitirəndən sonra Parisə getmiş və orada Siyasi Elmlər İnstitutunda diplomatiya fakültəsində oxumuşdu.

O, Fransa paytaxtında, Latış məhəlləsində yaşayırdı. Burada əsasən tələbələr qalırdılar.

Yusif Vəzir Miriylə tez-tez məktublaşır və dərini onunla bölüşürdü. Miri əslində qardaşının Parisə gəlməsini istəmirdi. Çünki Yusif Vəzir fransız dilini bilmirdi. Ona görə də onu hüquqşünas işinə götürməyəcəkdilər. Mirinin özü də ixtisası üzrə işləmirdi, Parisin xırda banklarından birində kiçik məmur idi.

...Yusif Vəzir Parisə xəbərsiz gəldi və soraqlaşdı, qardaşının yaşadığı mehmanxananı tapdı. Həmin gün Miri evdəydi. O, gündə səkkiz saat işlədikdən sonra öz otağına çəkilib, yazı-poza ilə məşğul olurdu. Miri əsasən sevgi şeirləri yazırdı. Çox şıx geyinər, qızlarla əylənməyi xoşlardı. Sarıyanız və gülərüz olduğuna görə Yusif Vəzir onu Yevgeni Oneginə bənzədirdi. "Miri təbiətin nadir lövhəsidir. Güzəl təblidir, hayıf ki, ehtiraslıdır, qadınlara həddən artıq meyl göstərir", - deyər Yusif Vəzir dostu Həsən bəyə şikayətlənmişdi.

Portye kiminsə onu görmək istədiyini deyəndə Miri elə başa düşdü ki, yəqin, bankdan onun dalınca adam göndəriblər. Bərk dilxor oldu. Deməli, nəsə bir iş çıxıb ki, onu çağırmaq fikrinə düşüblər. Amma qapının ağzında böyük qardaşını görəndə gözlərinə inanmadı:

-Qardaşım! -deyə sevincle onu qucaqladı. -Sən hara, bura hara?!

-Özüm də bilmirəm, -deyə Yusif Vəzir gülümsündü, ovurdları çalalandı, ağ bənizi bir az qızardı...

-Xoş gəlmisən, -Miri dedi və eləcə qol-boyun içəri keçdilər. Mirinin darsıqal otağı başdan ayağa kitablarla dolu idi. Kitablara hara gəldi səpələnmişdi. Otaq rütubətliydi, kif qoxuyurdu.

-Pəncərəni yoxdu? -deyə Yusif qardaşından soruşdu.

-Yoxdu. Pəncərəli otaqlar bir az bahadı, pulum çatmaz.

Yusif Vəzir sonradan bildi ki, bu köhnə mehmanxananın lap yanında ona bitişik bir mehmanxana da tikilib və yeni sahib mehmanxanaya baxan pəncərələrin hamısını bağlatdırıb.

-Bu gün-sabahlıqdır. Buranı da sökəcəklər, -Miri dedi və qardaşına oturmaq üçün yer göstərdi.

Yusif Vəzir rəngi çoxdan getmiş nimdaş divanda oturdu.

-Bizimkilər necədir? -deyə Miri xəbər aldı.

O, "bizimkilər" deyəndə Aşqabaddakı bacısı Əzəti və Şuşadakı bacıları Qönçə və Zibani nəzərdə tuturdu.

-Yaxşıdılar. İki ay əvvəl məktub almışam. Şuşadakı qarışıqlığa görə bir-iki həftə Bakıda xalasıgildə qalıblar. Ermənilər lap azğınlaşıb, bir yerdə dura bilmirlər. Belə getsə, gerek türklər yenidən Azərbaycana gəlsin, amma onların da başı Balkanlardakı savaşa qarışıb. Onun fəsadları hələ də davam edir. Aşqabadda da eynən. Oralarda da sakitlik deyil, basmaçı damğası vurulan millətçilər bolşeviklərə boyun əymək istəmirlər. Orda da it yiyəsini tanımır.

-İndi hər yer qarışıqdır, -Miri dedi və aşağıdan özləri üçün iki kofe sifariş elədi.

Kofe gələndə qədər o:

-Yuyunmaq istəyirsənsə, axşamı gözləməlisən. Su burda cədvəllə verilir, - dedi.

Yusif Vəzir çox yorulmuşdu. Gəmi ilə bir həftəlik yol onu əldən salmışdı. Dəniz xəstəliyi olduğuna görə yolboyu öyümüşdü. Buna baxmayaraq, qardaşlar işıqlanana kimi söhbət elədilər və yalnız tramvayların ilk zəngi eşidiləndə yıxılıb yatdılar. Miri yerdə, Yusif isə içi tökülmüş divanda...

* * *

...Qalırdı əsas məsələ: iş tapmaq. Çünki Yusif Vəzir üçün burada iş yox idi. Təcrübəli hüquqşünas olsa da, nə dil bilir, nə də Fransa hüququnun özəlliklərindən xəbəri vardı. Digər tərəfdən də Fransa qanunları əcnəbilərə hüquq sahəsində işləməyi qadağan edirdi.

-Başqa çarə yoxdu. Dil kurslarına yazılmalısən, -Miri qardaşına belə dedi. - Dil bilməsən batdın. Hələlik burda qalarsan, işə düzələndən sonra özləri yer verərlər, verməsələr, geniş və işıqlı bir otaq seçərik. Birlikdə vəziyyətdən çıxarıq.

Yusif Vəzir gülə-gülə:

-Səninlə bir yerdə qalmaq xoşdu, Miri, ancaq arvadbazlığın olmasaydı, - dedi.

Miri də güldü:

-Qardaş, sən dediklərin oralarda qaldı. Burda həyat tamam başqadır. Paran olmasa, mümkün deyil, həm də bir az naxoşam. Təzə sağalmışam. Ciyərlərim ağrıyır, -dedi və uzun- uzadı öskürdü.

Yusif Vəzir qardaşının bənizinin solmasını və arıqlamasını sezmişdi, amma bunu işinin ağırlığı və yaxşı qidalanmaması ilə əlaqələndirirdi.

-Bəs niyə mənə demirdin? -deyə təlaşla soruşdu.

-Desəydim, nə xeyri, səni narahat eleməkdən başqa bir şey olmayacaqdı.

-Hm...-deyə Yusif mızıldandı...-Həkimə getmisən?

-Onlar dərman yazmaqdan başqa bir şey bilmirlər, dərmanlar da ki, od qiymətinə, - deyə Miri məyusluqla başını buladı...

...Kurslara yazılmaq asan deyildi. Yusif Vəzir öncə burada yaşamağını qanuniləşdirməliydi. Ona görə də Fransa Mühacirlərlə İş Departamentinə müraciət elədi. Demokratik Cümhuriyyətin səfiri olduğunu, hakimiyyət dəyişildəndən sonra ölkəsində problemlər yaşandığını, onu gözləyən təhlükələri bildirdi. Müraciəti onun adından fransızca Miri yazdı. Nəhayət, bir aydan sonra ona Fransada işləmək hüququ verdilər.

Yusif Vəzir Parisin Sent-Etyen küçəsindəki dil kurslarına yazıldı. Amma bu da Parisdə yaşamaq üçün yetərli deyildi. İş tapmalıydı. Mirinin qazandığı məvacib zorla özünə çatırdı. Xoşbəxtlikdən Yusif Vəzir bura gələndən sonra 2500 frank qonorar almışdı. İş burasındadır ki, o, hələ İstanbulda olarkən Fransa səfirliyinin mədəniyyət ataşesi Zesim Bonvatla tanış olmuşdu və Bonvat onun "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" kitabını fransızcaya çevirib, Parisdə çap etdirmişdi. Yusif Vəzir Bonvatın məsləhətilə kitabı çap edən nəşriyyata gedib qonorarını almışdı...

Bonvat Şərq ədəbiyyatı üzrə mütəxəssis idi, türk, ərəb və fars dillərini bilirdi. Ömər Xəyyamdan, Sədi Şirazidən, Yunis Əmrədən tərcümələr də etmişdi. Azərbaycan ədəbiyyatından Nizami və Füzuli dilinin əzbəriydi.

Yusif Vəzir bu barədə qardaşı Miriyə öz məktubunda da yazmışdı...

Bir dəfə nahar zamanı Miri qardaşına dedi:

-Burda ən rahat iş sürücülükdür. Yaşının bu vaxtında fəhlə işləmək sənə çətin olar.

Yusif Vəzir:

-Hər nə iş olsa görərəm, ac qalmaqacaq ki, - deyə cavab verdi, amma qardaşının məsləhətinə qulaq asaraq sürücülük kurslarına da yazıldı.

O, üçüncü ay idi ki, fransız dilini öyrənirdi və məişət səviyyəsində danışa bilirdi. Bununla belə, sürücülükdən imtahan da verməliydi. Bunun üçün o, Paris küçələrini dolaşır, yol-rizi öyrənirdi. Boş vaxtlarında isə Miriyə Monparnas bulvarında oturub Senanı seyr edirdi. Bura şəhərin ən izdihamlı yeri idi və kafelərlə doluydu. Mirinin dediyinə görə, həmin kafelərdə əsasən xaricdən, o cümlədən də Rusiyadan gəlmiş mühacir yazıçı və şairlər yığılırdı. Yusif Vəzir bir dəfə onları aralıdan görmüşdü. Nə barədəsə qızgın mübahisə edirdilər. Mübahisə edənlər İvan Buninlə Dima Balmont idi. Hər halda, Miri buna əmin idi. Çünki onların dost olmaları və ədəbiyyat barədə qızgın mübahisələri barədə mətbuatda müntəzəm məlumat və müsahibələr dərc olunurdu...

-O iki nəfəri görürsən, biri rus, biri isə fransızdır. Biri məşhur yazıçı, o biri isə ədəbiyyatşünasdır. İvan Buninin adını, yəqin, eşitmisən.

Yusif Vəzir başı ilə təsdiqlədi. Çünki İvan Bunin barədə çox eşitmiş, hətta onun hekayələrini də oxumuşdu, amma şəxsən tanımırdı. Hardan tanıya bilərdi ki...

Qardaşlar şəhəri xeyli dolaşandan sonra xırda bir parkda dayanıb dinclərini aldılar. Birdən Yusif Vəzir gülümsədi.

Miri:

-Nə olub? - deyə soruşdu və özü də qeyri-ixtiyari gülümsədi.

-Heç...Belə getsə, Parisi fransızların özündən də yaxşı tanıyacam, - deyə böyük qardaş zarafata saldı.

Miridən fərqli olaraq, Yusif Vəzirin zəif cinsin nümayəndələri ilə arası yoxuydu. O, qadınlara müsəlmansayağı yanaşırdı. Hər hansı yad qadın onun üçün namərhəm idi. Yusif Vəzir mövhumatçılığı lağa qoysa da, ailə qanunlarına sadıq adam idi.

-Bəlkə, özünə bir xanım dost tapasan? Parisi sənə daha da yaxşı tanıdır, - deyə Miri utanmadan böyük qardaşına gülümsündü. Paris həyatı onu xeyli dəyişdirmiş və sərbəstlik vermişdi.

-Mən sevgi üstündə qurulan dostluğun tərəfdarıyam, -Yusif Vəzir gülə-gülə, pərtliyini bürüzə vermədən cavab verdi.

Miridən fərqli olaraq, o, çox həyalıydı və qardaşından bu cür sözləri eşitmək istəmirdi.

Yusif Vəzirin ilk sürücülük sınağı uğursuz alındı. Bəxt də onun tərəfində olmadı. Çünki döngəni burularkən "dayan" işarəsini görmədi və qarşıdan gələn maşına çırpıldı. İncəvardan hər iki maşın "Renault" markalıydı və sürücülər ciddi xəsarət almadılar. Yusif Vəzir uzağı yaxşı görmədiyini hamıdan, hətta həkimlərdən də gizlətməmişdi. Ona görə də eynək taxmırdı. O, yenidən imtahana hazırlaşdı və yenə də sınaqdan keçə bilmədi.

-Tale, deyəsən, məndən üz döndərib. Belə getsə, heç zaman maşın sürə bilməyəcəm, -deyə o, qardaşına şikayətləndi.

Sürücülükdən əli üzüləndən sonra Yusif Vəzir Əmək Birjasına müraciət elədi. Burda əcnəbiləri əyalət zavod və fabriklərinə göndərirdilər. Onunla da bu cür davrandılar və Paris ətrafındakı Klşe şəhərinə göndərdilər. Bu şəhər çoxlu fabrik və zavodları ilə məşhur idi. Şəhər tüstü-dumandan boğulurdu, elə insanlar da, amma əlac yoxuydu. Şəhər sanki dayanmadan siqaret çəkirdi.

Yusif Vəzir qardaşı Miridən uzaqlaşmaq istəməsə də, buna məcbur idi. Çünki dolanışq gündən-günə çətinləşir, kiçik qardaşı isə hər ikisinin xərcini ödəyə bilmirdi. Xəstəlik də bir tərəfdən onu əldən salmışdı.

Klşe şəhərində o, Lokomotiv zavoduna işə düzələ bildi. Amma köhnə dəzgahlarda işləmək onun üçün çətin idi. Əcnəbilərə yeni dəzgahları qıymır, ona görə də məhsuldarlıq və məvacib az olurdu. Zavodun səs-küyü, ağır dəzgahlar, his-pas işçilərin canını alırdı. Yusif Vəzir burdakı iş rejiminə tab gətirə bilmirdi. Yol da ki, uzaq. Ona görə də çox erkən yuxudan durur, işdən də evə gec gəlirdi. O, bu barədə qardaşı Miriyə yazdığı məktublarda şikayətlənirdi: "Bura əsl quldarlıq quruluşunu xatırladır. Sən neçə ildir burada necə yaşamısan, anlamıram. Bizim çar Rusiyası da burdan min dəfə ədalətliydi. Fransada ruh çatışmır. İnsanların içi çoxdan çürüyüb..."

Həmin vaxt Miri ağır xəstə olduğundan qardaşına cavab verə bilməmişdi.

Ağır iş şəraitinə dözə bilməyən Yusif Vəzir məcbur olub yaxınlıqdakı avtomobil zavoduna getdi və orada gecə növbəsində işə düzəldi. Məqsədi də bu idi ki, gündüzlər Parisə gedib həm qardaşına baş çəksin, həm də Azərbaycan səfirliyinə gedib ölkədən göndərilən xəbər bülletenlərini götürsün. O, hələ Parisdə ilk gəlişində "Paris xəbərləri" bülletenində çap olunurdu, amma heç bir qələm haqqı almırdı. Qəzeti buraxanlar rusdillə mühacirlər idi. "Şərqi məktubları" adlı silsilə məqalələrində o, uşaqlıq xatirələrindən, Azərbaycanda və Şərqi aləmində baş verən inqilabi dəyişikliklərdən, eləcə də iqtisadi durumdan yazırdı. Onun irihəcmli əsərlər üzərində işləmək imkanı yoxuydu...

Paris çətinlikləri... Mirinin xəstələnməsi... azacıq ümid...

Avtomobil zavoduna işə düzələndən bir neçə gün sonra o, qardaşının qaldığı Latiş məhəsinə gəldi və Mirinin bərk xəstə olduğunu gördü. Miri vərəmə tutulmuşdu, öskürəndə qan qusurdu. Rütubətli və havasız yerdə qalmağın bədəli çox ağır olmuşdu.

-Yazıq qardaşım, -deyə Yusif Vəzir vaysındı. Onun ümid yeri olan sevimli qardaşı yataq xəstəsiydi. Qardaşının başının üstündə dayanıb ağılsındı: -Sən də Əbülhəsən kimi eləmə, yazığam!

Miri tamam əldən düşmüşdü, zorla danışdı. Bu neçə gündə ona iş yoldaşları və rəfiqəsi, alman əsilli Freda növbəylə qulluq edirdilər.

Yusif Vəzir onlarla danışandan sonra qardaşını "Şorita" xəstəxanasına gətirdi. Amma burda xərclər bahaydı. Buna baxmayaraq o, lokomotiv zavodunda qənaət elədiyi pulla qardaşını müalicə etmək ümidindəydi. Amma onun bu ümidləri puça çıxdı. Həkimlər dedilər ki, xəstənin dağ kəndlərindən birində istirahəti vacibdir. Çünki ağ ciyərləri, az qala, tamam tutulub, iltihabın çəkilməsi və xəstənin rahat nəfəs alması üçün təmiz hava lazımdı. Parisdəki bu üfunətdə yaşamaq onun üçün ağır nəticələne bilər.

Mirinin rəfiqəsi Freda dedi ki, Fransanın cənubundakı El-Qlaza kəndində onun qohumları var və Mirini orda saxlaya bilərlər:

-Düzdü, elə də yaxınlığımız yoxdu, amma yaxşı adamdılar. Xəstəyə kömək edərlər.

Yusif Vəzir Freda xanımla birgə El-Qlazaya gəldi. Doğrudan da ev sahibi olan ər-arvad onları mehriban qarşıladılar. Şəhərlilərdən fərqli olaraq, kənd əhli öz səmimiyyətini və qonaqpərvərliyini qoruyub saxlamışdı.

O, son qəpiyini də qardaşına verəndən sonra yenidən Klişeyə qayıtdı. Amma burda da onu uğur gözləmədi. Əllərinə qaynar maşın yağı töküldüyündən cadarcadar idi, yara bağlamışdı. Tərs kimi həmin əli əvvəllər işlədiyi maşın zavodunda əzilmişdi və tam sağalmamışdı. Müalicə üçünsə pul yoxuydu. Bu, Yusif Vəziri çox məyus edir və Fransaya qarşı qəzəbini artırır. Zavodda tez-tez tətillər olurdu, fəhlələr günlərlə işə çıxmırdılar və Yusif Vəzir bundan istifadə edib yazılarını yazırdı. Tətillər ən çox kommunistlər edirdi. O, ruhən demokrat olsa da, kommunist solçuları dəstəkləyirdi.

Yataqxana yoldaşlarından biri, kommunist Mişel bir gün ona dedi ki, tətillərə hazırlaşın və çox istərdi ki, o da bu tədbirə qatılsın:

-Mərakeşi fransızlardan qurtarmaq lazımdır, -Mişel dedi, -hər kəsin azad yaşamaq haqqı var.

-Əlbəttə, var, -Yusif Vəzir dostunun sözlərinə dəstək verdi.

İki illik demokratik cümhuriyyəti saymasaq, onun öz ölkəsi də çoxdandır ki, əsarətdəydi.

Mişel uzaq dağ kəndindən idi. Bu şəhərə bir neçə il öncə, çörək dalınca gəlmişdi. Xarizmatik və azad ruhlu bir adamıydı. Elə bu xasiyyətinə görə də Yusif Vəzirin ona rəğbəti vardı.

Bazar ertəsi keçirilən tətillər bir neçə saat davam elədi. Əsas şüarlar "Mərakeşə azadlıq!", "Fransa, bizim övladlarımızı Mərakeşdən geri qaytar!" idi.

Səhəri günü tətillər iştirakçılarının hamısını, o cümlədən Yusif Vəziri də işdən qovdular.

İşdən qovulandan sonra o, başına nə çarə qılacağını bilmirdi. Qardaşı Miri üçün yığdığı pul da bir həftənin içində qurtardı. Hara gedirdisə, onu işə götürməkdülər. Çünki Klişe kiçik şəhər idi və tətillərçiləri heç kimin işə götürmək fikri yoxuydu.

Bir səhər yuxudan ayıldı. Daha doğrusu, aclıq onu yataqdan erkən durmağa məcbur elədi, onsuz da gedəsi bir yeri yoxuydu. Gecə dadlı yuxu görmüşdü, görmüşdü ki, anası evlərinin aşağısındakı tut ağacının dibində kətə bişirir, qardaş və bacıları da sacın böyründə dövrə vurub oturublar və ağızlarından yağ damcılaya-damcılaya isti kətə yeyirlər. Amma o, nə qədər çalışsın, yerindən tərpənə və onlara doğru gedə bilmir. Heyf, aclıq onu bu şirin rüyadan, xəyali ləzzətdən məhrum elədi...

Acından bağırsaqları bir-birinə yapışmışdı. Çörək tapmaq ümidilə dolablara bir-bir baxdı, amma heç nə tapmadı. Cırıq-sökük şalvarının ciblərini bir-bir tərsinə çevirdi, amma ümitsizlik onu hər yerdə gözləyirdi. Otağın küncündə köhnə bir dolab da vardı. Ora cumdu, əyilib altına baxdı. Lap dibdə çörəyə oxşar nəşə qaralırdı. Əlini uzadıb, onu çıxardı. Bu, siçanların ağızından düşüb qalmış quru

çörək parçasıydı. Görünür, siçanlar onu yuvalarına dartıb apara bilməmişdilər. Qaxaca dönmüş çörəyə baxanda bir az toxtadı, gözlərinə işıq gəldi. Çörəyi qoxuladı, sonra dişləmək istədi, amma dişi batmadı. Ona görə də çörəyi yudu və dəsmala büküb, başının altına qoydu ki, yumşalsın.

Bir azdan çörəyi çıxardı və ağzında gəvələyə-gəvələyə yedi. Çörəkdən buğda əvəzinə torpaq iyi gəlirdi.

Çörək tam həzm olunmadığına görə, mədəsində sanki daş vardı. Portye görməsin deyə, xəlvətcə mehmanxanadan çıxdı. Onun mehmanxana sahibinə iki yüz franka yaxın borcu vardı, qorxurdu ki, portye onu görse, pulu istəyər. Lap dirənsə, polisə də verər.

Mehmanxanadan bir az aralanandan sonra hiss elədi ki, dizləri taqətdən düşür, ürəyi bulanır və bədənini soyuq tər basır. Məcbur olub teleqraf dirəyinə söykəndi və üzünü Sena çayına tərəf tutdu. O, hərdən Senanın sahilində oturardı. Düzdü, sahil Parisdəki Monparnas bulvarı kimi dəbdəbəli deyildi, amma Klişe şəhərinin sakinləri də özlərinə bab bulvar yaratmışdılar. Bu zaman onun gözləri yolu adlayan və sux geyinmiş bir adama sataşdı. Başında şlyapası, əlində əsası olan həmin adam bulvara tərəf gedirdi.

Yusif Vəzir onu yerişindən tanıdı və özündən asılı olmadan bağırdı:

-Xristofer!

Şux geyinmiş həmin adam öz adını eşidəndə diksinib dayandı. Yusif Vəzirin yorğunluğu, sanki bir andaca ötüb keçdi və sevincə ona tərəf yüyürdü. Köhnə tanışına çatanda onu qucaqlamaq istədi, amma həmin adamın duruxduğunu görüb əl uzatdı. Qarşısındakı adam da ixtiyarsız olaraq şuşalının əlini sıxdı.

-Məni tanımadın, Xristofer? Bakıda bir məktəbdə oxumuşuq! Realnıda!

Xristofer deyilən adam ona diqqətlə baxdı. Yusif Vəzir isə sevincə davam elədi: -Bakıda, realnı məktəbdə! Hələ sən hərbi olmaq istəyirdin! Uşaqlar səni ələ salırdılar! Çox kök idin, axı! Hıqqana-hıqqana yeriyirdin!

Xristofer sanki birdən ayıldı, Yusifin soyadını soruşdu. Təsdiq cavabı alandan sonra əzizini tapmış kimi onu bağrına basdı:

-Gör aradan nə qədər keçib, neçə ildir ki, görüşürük!?- dedi.

-On yeddi ildir...on yeddi...

-Xeyli vaxtdır...Gedək yaxınlıqdakı kafedə şərab içək, görüşümüzü qeyd edək, -deyə Xristofer təklif elədi və cavab gözləmədən köhnə məktəb yoldaşının qoluna girdi. -Gedək, dostum, gedək...

Xristofer yəhudu ailəsindən idi. Güman ki, ata-anası ona məşhur şəyyah Kolumbun adını qoyanda oğlanlarının da qeyri-adi kəşflər edəcəyinə inanmışdılar.

-Amma mən nə oldum? -deyə Xristofer keçmiş məktəb yoldaşının ürəyindən keçənləri sanki duyaraq dedi. -Heç nə. Məktəbi qurtarandan sonra hərbiçilik oxudum. Elə bizim sinif uşaqlarının acığına. Vrangelə də qarşı vuruşdum, Yunanlara da, axırda elə Yunanıstana da qaçdım. Ordan da bura. İndi lüt balayam. Cibimdəki qəpik-quruşu da şərabçıya verəcəm.

-Bəs bu...geyim-kecim!? - deyə Yusif Vəzir təcüblə onun bahalı geyiminə işarə elədi...

-Mən səni başa düşürəm, -deyə Xristofer Yusif Vəzirin sözünü ağzında qoydu. Bu paltarları mənə Belçikadan bura gələn zəngin xalam qızı alıb. Üst-başımı görəndə kövrəldi və məni mağazaya aparıb başdan-ayağa geyindirdi. Onlar burda olanda yaxşıca yeyib-içir əylənirdim. Sən də, yəqin, mən gündəsən... Mehmanxana borcları, aclıq...

Yusif Vəzir məktəb yoldaşını ilk dəfə görəndə elə zənn eləmişdi ki, o, yaxşı bir yerdə işləyir, bəlkə də, sahibkardır, onu da harasa bir işə düzəldə bilər, amma əsl həqiqəti eşidəndə kədərləndi və məyus oldu. O da yolboyu başına gələnləri qısaca anlattı...

Köhnə məktəb dostları kasıb bir kafeyə girdilər. Amma buradakı səs-küy onlara rahat danışmağa imkan vermədiyindən çıxırlarını və yeməklərini tələm-tələsik

həzm-rabedən keçirəndən sonra kafedən çıxıb Sena çayına sarı getdilər. Çaydan əsən külək onları üşüdüdü. Xristofer papiros qutusunu çıxarıb açdı. Qutuda iki papiros vardı. Hərəsi birini götürüb yandırdı və görməmiş kimi ciyərlərinə çəkdilər.

Sözarası Yusif Vəzir dedi:

-Mənə elə gəlir ki, Xristofer, həftədə bir dəfə toqqamızın altını bərkidə bilirik.

-Güman gələn yerin var?- Xristofer soruşdu və gözləri parıldadı.

-Burda bir rus qaçqını var, "Paris xəbərləri" qəzetinə məqalələr yazır. Mən də ora hərdən yazılar verirəm. O mühərrirə də maraqlı məlumatlar ötürürəm. Burda ola-ola Hindistandan, İrandan xəbərlər hazırlayır. Bu yaxınlarda ona Bombay haqqında məlumatlar vermişəm. Aldığı qonorarın iyirmi beş faizini mənə verir. Yəqin, almış olar. Gedək onun yanına...

* * *

...Bu yerdə ustadın sözlərinə müdaxilə elədim:

-Bizdə indi də elələri var, ustad,- dedim, -burda otura-otura səsləri Əfqanıstandan, İraqdan gəlir. Onların yalanları hamıya sərf edir. Çünki hər iki tərəf yalana inananda həqiqətə oxşayır.

-Həqiqət axtarma! Onu tapa bilməzsən.

-Bilirəm, ustad, bilirəm...

-Mən gecikdim...

-Elə mən də...

* * *

...Klişe darvazalarının yanına çatanda Yusif Vəzir dayandı:

-Buradır, -deyə ikimərtəbəli, uçuq-sökük binanı göstərdi.

Onlar darısqal taxta pillələrlə yuxarı qalxıb qapını döydülər. Qapı açıldı, rus mühərriri onları içəri dəvət elədi. Otaq çox darısqal idi, bir çarpayı və stol güclə yerləşirdi. Onlar cırıq-sökük çarpayıda oturdular. Mühərrir:

-Bir papiros verərsinizmi? -deyə soruşdu.

Qonaqlar başlarını buladılar. O, məyusluqla əllərini yellədi, ciblərini eşələdi, sonra isə dəli kimi çarpayının və stolun altına, künc-bucağa baxdı, hardansa bir papiros kötüyü tapıb müştüyünə keçirdi, iki qullab vuran kimi kötük əridi. Papirosun acı tüstüsü və qoxusu qonaqların burunlarını qıcıqlandırdı.

-Bombeylə bağlı məqalə nə yerdədir? -deyə Yusif Vəzir xəbər aldı.

-Redaktor bəyənmiş, indi qalır qonorarı almaq. Amma Tehranla da bağlı yazı istəyir, Rza Şahdan olsun gərək.

-O asandır, -Xristofer hər ikisinin əvəzindən dilləndi. Tehranın hər yırtıq-deşiyini tanıyıram.

Mühərrir altı qopmuş çəkməsini geydi və onlar qonorar almaq ümidi ilə küçə boyu yürüdülər. Redaksiyaya çatanda dayandılar:

-Siz burda durun, mən gedib qonorarı alım. Rus mühərriri belə deyəndən sonra içəri keçdi, amma bir neçə dəqiqə keçmiş qayıtdı və məyus-məyus dedi ki, kassir yerində yoxdu, pul da qaldı sabaha...

-Necə yeni sabaha!? -deyə hər iki dost bir ağızdan təəccüblə soruşdu.

Mühərrir çiyini çəkdi:

-Neyləmək olar, kassir yerində yoxdu, sabah olacaq. Bu gün olmasın, sabah olsun, əsas məsələ odur ki, alacağımız var.

Onlar kor-peşman geri qayıtdılar. Axşam düşürdü. Yusif Vəzirin mehmanxanaya qayıtmaq fikri, Xristoferin isə qalmağa yeri yoxuydu.

-Sənədin var?-deyə Xristofer xəbər aldı.

-Var, -Yusif Vəzir əminliklə dedi.

-Onda dəmir yol vağzalına gedək. Ən rahat yer oradı. Orada gecələmək üçün heç kim bizdən pul istəməz...

* * *

...Yusif Vəziri vağzaldan Mişel tapdı...Xristofer erkən durub əkilmişdi, bəlkə də, keçmiş məktəb yoldaşının üzünə baxmağa utanmışdı. Çünki nə qalmağa yeri vardı, nə də yeməyə pulu...Hər halda, Yusif Vəzir belə fikirləşdi.

-Hotelə getdim. Dedilər ki, axşam orda gecələməmişən. Qaçqınlar yaşayan baraklarda da oldum, axırı bura gəldim: binəsiblərin və kimsəsizlərin malikanəsinə...

Mişel son sözü gülə-gülə dedi və əlavə elədi:

-Naqil zavodunda işə düzəlmişəm, səni də özümlə ora aparmaq istəyirəm...

Yusif Vəzir dostunun bu təklifinə sevindi. İndi yatacaq yeri və yemək pulu olacaqdı, qardaşına da pul yığa bilərdi.

-Mən razıyam, amma bu gün bir yerə dəyməliyəm, axşam sənə baş çəkərəm. İstəsən mənimlə gedək.

Mişel onunla gedə bilməyəcəyini dedi. Çünki bir azdan axşam növbəsi başlayacaqdı və o, işdə olmalıydı.

Dostlar ayrıldıqdan sonra Yusif Vəzir dünən danışdıqları kimi, rus mühərririnin evinə getdi. Rus mühərriri onu qapıda görəndə çaşdı. Yusif Vəzirin pul barədə sualından sonra işə əməlli-başlı təəccübləndi.

-Nə pul? -deyə o əsəbi halda soruşdu, -adama neçə dəfə pul verərlər? Pulları dünən sənənlə gələn dostun apardı. Dedi ki, sənədin olmadığına görə səni polislər tutub, sən gələ bilməyəcəksən və pul səni qurtarmaq üçün lazımdı.

Hər şey aydın idi. Xristofer pulu alıb aradan çıxmışdı.

Yusif Vəzir əvvəlcə köhnə məktəb yoldaşına ürəyində acıqlandı, sonra işə acı gülümsündü.

O, ümid eləyirdi ki, həmin pulu alıb mehmanxanaya borcunu qaytarar, bir qismini də Miriyə göndərər...

Hər nə cür olur-olsun o, mehmanxanaya borcunu qaytarmalıydı, əks-təqdirdə polisə veriləcəkdə.

Həmin axşam o, Naqil zavoduna gəlib, Mişellə görüşdü və başına gələnləri ona danışdı.

-Ürəyini sıxma, mən mehmanxana sahibiyə səhər danışaram, sənə zəmin duraram, pulu hissə-hissə qaytararıq.

Mişel fransalı olduğuna görə, bunu edə bilərdi. Ona görə də Yusif Vəzir bir az sakitləşdi...

Naqil zavodunda iş nisbətən yüngül olsa da, məvacib də az idi: günə 6 frank. Bu pulla o, mehmanxana borcunu bir neçə aya ancaq ödəyə bilərdi, bir şərtlə ki, gərək yeməyə qənaət edəydi...

İşə başlayandan bir ay sonra Miridən məktub aldı. Miri yazırdı ki, vəziyyəti yaxşılaşdır və Parisə qayıtmaq istəyir. "Bu əyalət kəndində oturmaqdan canım üzüldü. Nə qədər süd-qatıq içmək olar. Parisə qayıdıram...Miri".

Miri Parisə qayıtmağına qayıtdı, amma onun səhhəti həkimləri qane etmədi və Piriney dağlarındakı "Villa des Pins" sanatoriyasına getməyə məcbur oldu. Burda işə müalicə haqqı həddən artıq yüksək idi: sutkaya 18 frank. Bu, Yusif Vəzirin üç günlük məvacibiydi.

Dostu Mişelin və bir ərəb tələbənin köməkliliylə o, mehmanxana borcunu ödədi, qardaşına da 500 frank göndərə bildi. Miriyə məktubunda pulun az olması üçün üzrxahlıq edirdi: "Əziz qardaşım, bilsən səni nə qədər çox istəyirəm və tezliklə sağalmağımı arzulayıram. Bu qərrib yerdə səndən başqa heç kimim yoxdu. Çalışacam ki, əlimə pul düşən kimi sənə göndərim. Bağrıma basıram. Yusif...".

Aradan heç iki ay keçməmiş Yusif Vəzir qardaşından həyacan dolu məktub aldı: "Əziz qardaşım, səni incitmək və artıq zəhmət vermək istəmirdim. Amma qarnımda bərk sancılar başlayıb. Həkimlərin dediyinə görə, kor bağırsağım kəsilib götürülməlidir. Hələ həlbət min frank lazımdır..."

Səni canından çox istəyən Miri.

01 dekabr 1924".

Mirinin bu məktubu onu çox kövrəltdi. Hətta qardaşının və özünün Parisə gəlməyinə də peşman oldu. Bu məsələdə taleyi qınadı, amma ağlayıb-sıtqamağın yeri yoxuydu, hərəkətə keçmək lazımdı. O, nə dostu Mişeldən, nə də başqa bir

adamdan pul istəyə bilirdi. Çünki fəhlələrin hamısının vəziyyəti ağır idi, hər kəs bir qarın çörəyə işləyirdi. Özü də nə Mişelin, nə də tələbə ərəbin pulunu qaytara bilmişdi. Mirinin dostu Freda xanımdan da pul istəməyə üzü gəlmədi. Hətta ürək eləsəydi belə, Fredanın ünvanını bilmirdi. Çox güman ki, Miri ondan da pul istəyib. Görünür, Freda xanım ona pul göndərməkdən imtina edib. Xəstə adama kömək edən indi çətin tapırdı.

Yusif Vəzirin güman yeri mühacir azərbaycanlıların yaratdığı sülhməramlı missiyaydı, amma onlara edilən müraciət cavabsız qaldı. Kimlərsə Yusif Vəziri gözdən salmaq üçün onu İstanbuldakı səfirliyi özbaşına tərk etməkdə günahlandırırdı. Dediklərinə görə, səfir İstanbulla gələn qaçqınları özbaşına buraxıb Parisə gedib. Halbuki Yusif Vəzir bunu məcburən eləmişdi...

Ceyhun Hacıbəyli və Lev Nissenbaumla görüş...

... Miri üçün güman gəldiyi yerlərdən pul tapmayandan sonra yeganə ümidi Ceyhun Hacıbəyliyə qalmışdı - həmsəhərlisi və gənclik dostuna. O, Parisə gələndən yalnız bir neçə dəfə Ceyhun bəylə görüşə bilmişdi. Ceyhun Hacıbəyli Fransa Konservatoriyasında dərs deyirdi və həmin vaxt Parisin "Femina" teatrında "Arşın mal alan" operasını səhnələşdirirdi. Hələ 1908-ci ildə Bakıda olarkən, bu operanın ərəsəyə gəlməsində onun da böyük rolu olmuşdu. Həmin tamaşaya Üzeyir bəylə birlikdə quruluş vermişdi. Ona görə də dostlarla görüşməyə vaxtı yoxuydu. Elə Yusif Vəzirin də başı öz işlərinə qarışmışdı. Sürücülük kurslarına gedərkən, boş vaxtları çox olurdu və bir neçə dəfə "La Belle" kafesində görüşmüşdülər. Həmin vaxt Ceyhun bəyin ətrafında yaradıcı insanlar çoxuydu.

Ceyhun Hacıbəylinin elitar dairələrdə böyük hörməti vardı və Parisin ən məşhur dərgilərində nəşr olunurdu. O, 1920-ci ildə Versal sülh müqaviləsində iştirak etmək üçün Parisə gəlmiş və Azərbaycanda dövlət çevrilişindən sonra qayıtmamışdı. 1921-ci il mayın 28-də ADR-in bir illik yubileyinin qeyd edilməsi məqsədilə İstanbulla gələrkən, Yusif Vəzir ona "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" kitabını bağışlamış və belə bir avtoqraf yazmışdı: "İstiqlaliyyətimiz yolunda çalışan əziz dostum Ceyhun Hacıbəyova...".

Yusif Vəzir Ceyhun Hacıbəylinin ev ünvanını hələ İstanbul yazışmalarından bilirdi. Ona görə də dostuna bir neçə cümləlik məktub yazıb kömək istədi: "Əzizim Ceyhun! Səndən xüsusi bir təvəqqüm var: iki ay müddətinə min frank borc pul istəyirəm. Bu yaxınlarda Türkiyəyə getmək niyyətindəyəm, borcunu ödəyəcəyəm. Min frank pul mənə son dərəcə zəruridir. Mirinin sanatoriyadakı xərclərini ödəmək üçün. Səni bir o qədər də daş qəlbli hesab etmirəm. Baqi ərzi salam (Sənə əbədi salam olsun). Yusif. 07 dekabr 1924".

Ceyhun bəyə yazdığı məktubun üstündən bir həftədən də çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, o, məktubuna cavab ala bilmədi. Ona görə də məcbur olub bir günlüyə Parisə getdi. Fransa paytaxtı çox fərqliydi, sanki ona təzə gözlə baxırdı. Əyalət şəhəri olan Klüşə ona cansıxıcı göründü. Elə bil ki, şəhər sahibsiz qəsəbəydi.

Yusif Vəzir Ceyhun bəyin ünvanını axtarıb tapdı. Parisin dar küçələri ona Bakının İçərişəhərini xatırladırdı. "Əli və Nino" romanını yazanda, o, İçərişəhəri addımbaaddım gəzmişdi. Taxta qapını onun üzünə Ceyhun Hacıbəyli yox, şişman bir qadın açdı. Qara dəri xanım fransızca yaxşı bilirdi. Güman ki, əlcəzairliyi. O dedi ki, Ceyhun bəy adında adam tanımır və bu mebelli otağı bir neçə ay bundan əvvəl kirayəyə götürüblər.

-Bəlkə, ərım nəsə bilir, amma o, evə gec-gec gəlir. Gəmiylə uzaq səfərə çıxıb.

Başqasının qapısını döyüb narahat etdiyinə görə, xanımdan üzr üstədi və korpeşman geri qayıtdı. O, yenə də ürəyində bu qərib məmləkəti lənətləyir və qınayırdı. "İndi hara gedim, kimin qapısını döyüm?! Nəbələd məmləkət, yad adamlar..."

Günortadan xeyli keçmişdi. Yusif Vəzir dilinə nə bir qram su vurmuş, nə də ağzına bir loxma çörək almışdı. İndi belə şeylər heç onun yadına da düşmürdü. Fikri-zikri xəstə qardaşının yanındaydı.

Şuşalı mühacir məcbur olub Türk Cəmiyyətinə getdi və cəmiyyətin həkimi Midhət bəyə başına gələnleri danışdı. O, kömək edəcəyinə söz verdi və sanatoriyanın yerləşdiyi Po şəhərinin merinə məktub göndərəcəyini dedi.

Midhət bəy:

-Sizin İstanbuldakı fəaliyyətinizdən xəbərdarım. Məmləkətiniz üçün xeyirli işlər görmüsünüz. İstanbulda Roma papasının şərəfinə ucaldılmış heykəlin təşəbbüskarı sizsiniz. Biz bu barədə Po şəhərinin merinə yazıb, kömək istəyirik. Çünki xaçpərəstlər onların dini rəhbərlərinə saygı göstərmiş bir müsəlman ziyalisini naümid qoymazlar...

Yusif Vəzir məktubun nəticəsini gözləmədi. Başa düşdü ki, Midhət bəy onu başından eləmək istəyir. Hətta Po merinə məktub yazılısaydı belə, vaxt yoxuydu, xəstəlik gözləmir, gün-gündən şiddətlənirdi. O, vaxt itirmədən Fransanın vərəm üzrə məşhur mütəxəssisi professor Ser Jannetə məktub yazaraq, qardaşına bir çarə etməsini xahiş elədi. Cavab məktubu onu xeyli məyus etdi. Bir cümləlik məktubda yazılmışdı: "Təəssüf ki, sizə heç bir kömək edə bilmərəm...prof. S. Jannet".

Yusif Vəzir yuxulu kimi Paris küçələrini dolaşır və çıxış yolu axtarırdı. Birdən onun ağına qəfil fikir gəldi. Ceyhun bəy ona bir dəfə demişdi ki, əgər təcili lazım olsa, onu kafelərdə axtarsın: ya "La Belle"də, ya da "Rotonde"də...

O belə də elədi. İlk olaraq "Rotonde"yə baş çəkdi, sonra "La Belle"yə getdi. Barda işləyən üzü çilli qadın ona dedi ki, Ceyhun bəyi yaxşı tanıyır, şıx geyinən səliqəli bir adamdır və adətən axşamüstü bura baş çəkir.

Oturub gözləməkdən başqa çarə yoxuydu. O, bir kofe sifariş elədi və özü də bilmədən yuxuya getdi. Yuxusuzluq və yorğunluq öz sözlünü demişdi. Yuxuda o, uzun bir yoxuş qalxırdı. Çiyində ağır yük aparırdı. Amma yükün nədən ibarət olduğunu bilmirdi. O, bu yükədən xilas olmaq istəsə də bacarmırdı, çünki onu son mənzilə qədər daşmalıydı. Yoxuşun sonuna az qalmış yük çiyindən yerə düşür, aşağı dığırılır, o isə təkrar-təkrar yükü yuxarı dartırdı...Və birdən hansısa əl onun çiyindən tutub, ehmalca silkələdi:

-Qalx, dostum, bura yatmağa gəlmisən!? - deyə bir səs hardansa yuxusunun içinə süzüldü.

-Ey, Yusif, dostum! -həmin səs təkrar elədi.

O, başını qaldırdı. Qarşısındakı Ceyhun bəy idi. Görünür, barda işləyən qadın məsələni Ceyhun bəyə danışmışdı.

Yusif bəy harda olduğunu bilməsə də, dostunu gören kimi dik qalxdı və onun boynunu qucaqladı.

Bir müddət beləcə qaldılar.

Ceyhun bəy hiss elədi ki, dostu ağlayır.

-Yaxşı, görək, -deyə o, erkəklə Yusifin çiyinə vurdu, -uşaq deyilsən ki!?

Üz-üzə oturdular. Ceyhun bəy başına qaragül papaq qoymuş, gözüne pensne taxmışdı. O, Parisdə yaşasa da, şərqli qiyafəsini saxlayırdı. Şuşanın təmiz havası onun da sifətinə və qəlbinə hopmuşdu: ağbəniz və qaragöz idi. Saçları qürbət havasından çallaşmışdı.

Ceyhun bəyin sifarişilə hərəyə bir kofe gətirdilər.

-Hə, danış görək işlər necədir? Görək məni bağışlayasan. İşlərim başımnan aşır. Bura da təsadüfən gəldim. Bir arkadaşla görüşməliyəm. Bakı cuhududur. Bəlkə, adını eşitmişən: Lev. Qurban Səid imzasıyla da əsərlər yazır: neftdən, siyasətdən, dindən. Hələ bir dəfə bakılı uşaqlar onu yığıb döymək istəyirdilər. Peyğəmbər haqqında ağzına gələni yazdığına görə. Çox ədəbazdır. Amma neyləmək olar. Əlaqələri genişdir. Yaxşı da başı var. Cuhuddu də...

-Tanımıram, -Yusif günahkarcasına başını buladı.

-Eybi yox, tanış olarsan. Hardadırsa indilərdə gəlib çıxar. Sözüne dəqiq adamdır... Bir neçə həftədən sonra "Leyli Məcnun"un burada premyerası olacaq. Öz dilimizdə. Mirini də götürüb gəlersən.

Qardaşının adını eşidəndə Yusif Vəzirin gözləri yenidən doldu, rəngi ayazıdı. Dostunun tutulduğunu görəndə Ceyhun bəy təəccüb və həyəcanla ona baxdı. Yusif Vəzir qəhərini zorla boğdu və:

-Miri xəstədir, -dedi.

-Nə olub ki?

-Həkimlər vərəm diaqnozu qoyublar. İndi də şikayətlənir ki, kor bağırsaqdan əməliyyat olunmalıdır. Amma...

Ceyhun bəy başa düşdü ki, dostuna və xəstəyə pul lazımdır. Ancaq bu barədə susdu.

-Bəs mənə niyə deməmisiniz?

-Düzü, səni narahat elmək istəmədim.

-Belə vəziyyətdə də narahat eləməyəsən, bəz nə zaman edəsən!- Ceyhun bəy Şuşa ləhcəsiylə soruşdu.

Yusif Vəzir çiyini çəkdi.

Ceyhun bəy ona təsəlli vermək istədi:

-Özünü üzmə. Mən həkimlərlə danışaram, - dedi, dalınca da xəbər aldı, - hansı xəstəxanadadır?

-Xəstəxanada yox, sanatoriyadadır. Po şəhərində, Morlas xiyabanındakı sanatoriyada. Özü də ora çox bahadır. Sutkası 18 frankdır. Yeməkləri pis olduğundan Miri xüsusi yemək sifariş edir. Hardasa 2 frank da o edir. İndi bizə 1500 frank lazımdır. Beş yüzünü özüm taparam. Amma min frank da sən kömək eləseydin...

-Əvvəlcə həkimlərlə danışmaq lazımdır. Bəlkə, onu Parisə gətirək.

-Həkimlərlə danışmışam. Xeyri yoxdur. Heç kim pulsuz kömək eləmək istəmir.

-Hm...-deyə Ceyhun bəy qayğılı-qayğılı mızıldandı. Düzü, mən də olan-qalanımın hamısını tamaşaya xərcləmişəm, amma bir şey fikirləşərim. Bir az vaxt lazımdır...

-Miri dözə bilmir. O, həməni əməliyyat olunmalıdır...

Bu zaman Qurban Səid deyilən Lev gəlib çıxdı. O, şux geyinmişdi. Əsl qraflara oxşayırdı: qara, nazik boyunluqlu kostyum, ağ köynək və qara rəngli "baboçka".

Ceyhun bəy ayağa qalxıb təzə gələn qonaqla görüşdü. Yusif Vəzir də ayağa qalxdı.

-Tanış olun, Yusif Vəzir Çəmənəmənli. Bizim hörmətli səfirimiz və yazar.

-Yazağ, -təzə gələn qonaq gülümsünə-gülümsünə yəhudi ləhcəsiylə dedi, - mənim onlağa böyük höğmətim var.

-Mən sənə onun barəsində danışmışam. İl yarım əvvəl bura gəlib, ancaq birce dəfə görüşmüşük. Belə qohumuq də, -Ceyhun bəy dedi və Yusif Vəzire göz vurdu.

-Bu cavan isə, Yusif bəy, Levdir, Lev. Lev Nisselbaum.

-Nissenbaum,- deyə Qurban Səid onun səhvini düzəltdi.

Ceyhun bəy güldü:

-Əsas odur ki, sən Levsən, Lev!

Hər ikisi ürəkdən güldü. Yusif Vəzir də candərdi gülümsündü, amma qonağın yanında özünü və dostunu pərt eləmək istəmədi.

-Yadımnan çıxmamış, səndən bir şey soruşum, Yusif. İstanbulda olanda demişdin ki, Cümhuriyyət dövrü ilə bağlı bir əsər işləyirsən. Süjeti də maraqlıydı: Bir oğlan gürcü qızına vurulur. Sonra araya bir erməni girir...Axırı nə oldu?

-O romanı yazmışam, amma bir dəfə də əl gəzdirmək lazımdır. Sadə bir ad da fikirləşmişəm: "Əli və Nino". Bilirsən ki, Əli adından xoşum gəlir, elə Ninodan da...Yeri gəlmişkən, bu yaxınlarda əsərin qəhrəmanlarından birini Klişe şəhərində gördüm. Düzdü, obraz kimi adı əsərdə keçmir, amma epizodlarda var. Əsl adı Kristoferdir, yehudidi.

-Yəhudidi, -deyə Lev Nissenbaumun söhbətə marağı artdı, - bəs mən onu niyə tanıyıram?!

-O, Fransaya təzə gəlib, indən sonra tanıyarsınız, yəqin...

-Şərq əxvalatları həmişə məni çəkib. Əsəğ mənimçün də maraqlı olardı, -deyə Lev yenidən qığıldadı.

Yusif Vəzir:

-Onun fransızcası yoxdur, -deyə məyusluqla bildirdi.

-İndi fğansızca əsərlər dəbdə deyil, hamı almanca oxumağa ustunluk veğir. Əsəği oxuyaram, xoşuma gəlsə, onu almancaya təğcümə də etdiğəğik.

-Mən onu sata da bilərəm...

-Yox, dostum, belə eləmə. Heç kim öz əsəğini başqasına satmaz. Sənə yaxşı qonorar verərik. Nə söz. Əğər xoşumuza gəlsə...Ceyxunun dostu - mənim dostum, -deyə Qurban Səid gülümsündü.

Qurban Səid kimi tanınan Lev Nissenbaum bakılıydı və əsrin əvvəllərində Parisə gəlmişdi. Fransa paytaxtında və ondan kənarında qəzetçilər və nəşirlərlə dostluq edirdi. Onun dostları əsasən yəhudilər idi. Berlin və Vyana nəşirləri ona sifarişlər verirdilər. Ən çox da Almaniya Yazarlar Sindikatının prezidenti Verner Şendel. Qurban Səid o qədər tez işləyirdi ki, redaktəyə fikir vermirdi və bunun üstündə dəfələrlə nəşirlərlə mübahisəyə düşmüşdü. Qurban Səid Vyana və Berlindəki nəşriyyatlarla da sıx əlaqə saxlayır, bəzən müflisləşmiş yazıçıların əsərlərini ucuz qiymətə alıb nəşirlərə baha satırdı. Bir sözlə kitab dəllaliydi. Bu işdə onun ən yaxın adamı müflisləşmiş baron ailəsindən olan Elfrida Ehrenfels idi: Levin yaxın rəfiqəsi və alman dilinə tərcüməçisi. O, Qurban Səidin qazanc mənbəiydi. Bundan başqa, Lev Nissenbaum Elfridanın babasından qalma əntiq əşyaları qara bazarda əritməklə də ad çıxarmışdı...

Axşama az qalırdı. Yusif Vəzir səhərdən dilinə heç nə vurmamışdı. Acından qarnı quruldayırdı. Özünü çox narahat hiss edirdi. Ona elə gəlirdi ki, ətrafdakılar onun ac olmasını hiss edirlər.

Yusif bu vəziyyətdən dostu çıxardı:

-Mənə elə gəlir ki, bu söhbəti sonraya saxlayaq. Yusif də əsərə yenidən baxsın. İndi isə hərəyə bir şüşə burqun şərabı içmək pis olmaz. Yeməyi Yusif seçsin.

-Mənimçün fərqi yoxdu. Buranın yeməklərinə öyrəşmişəm.

-Onda adama bir steyk gedər. Biz ət yeyən xalqıq, axı. Nə deyirsiniz? -deyə Ceyhun bəy növbəylə həmsöhbətlərinin üzünə baxdı.

Qurban Səid:

-Mən razı.

Yusif də başını razılıq əlaməti olaraq tərpətdi.

Bir azdan Klišeyə son qatar yola düşəcəkdı. Ona görə də Yusif Vəzir yeməyini yeyəndən sonra onlarla sağollaşdı və ümid dolu gözlərlə dostunun üzünə baxdı. Ceyhun bəy onun baxışlarını tutdu və:

-Rahatsız olma, bir şey fikirləşərik, -deyə gülümsündü, - bir həftədən sonra burda, bayaqkı vədə görüşərik...

Yusif Vəzir istədi desin ki, bir həftə çoxdur, amma dinmədi, dinib nə deyəcəkdı ki...

O, qapıdan çıxarkən, ayağı büdrədi, şlyapası başından düşdü. Amma tələm-tələsik özünü düzəldə bildi, papağını götürüb başına qoydu və elektrik qatarları stansiyasına yollandı...

Burqun şərabı taqətsiz və qayğılı şuşalını daha da halsızlaşdırmışdı...

Kimsəsizlər qəbiristanlığında dəfn...

Yusif Vəzir sonuncu qatara güclə çata bildi və gecə yarısından xeyli keçmiş Klišə şəhərinə yetişdi. Naqil zavodu, eləcə də fəhlə yataqxanası şəhərin çıxaca-

ğındaydı. Gecə vaxtı ora yalnız piyada getmək olardı. Bəxtin gətirsəydi, təsadüfi yol maşınıyla da getmək olardı. Amma onun bəxti gətirmədi və uzaq bir yolu piyada gedəsi oldu. Otaq yoldaşlarını oyatmamaq üçün dinməzəcə içəri keçdi, lampanı da yandırmadı və öz yerinə girib daş kimi yatdı. Onu şirin yuxudan Mişel oyatdı. Ötən gün Yusif Vəzirin əvəzindən o işləmişdi. Bu gün Yusifin növbəsiydi. Naqil zavodunda yarım gün işləyirdilər. Çünki zavodun maliyyə vəziyyəti ağır idi. Həmkarların qorxusundan rəhbərlik heç kimi işdən çıxara bilmirdi. Ona görə də məcbur olub işçilərin əksəriyyətini, xüsusən də əcnəbiləri yarımgünlük iş rejiminə keçirmişdilər. Dil bilməyən əcnəbiləri isə ya işə götürür, ya da bir şey olan kimi işdən qovurdular. Bu mənada Yusif Vəzirin bəxti gətirmişdi.

Bir həftə ona yeddi gün kimi yox, yeddi il kimi gəldi. Daim Mirini fikirləşir, onun sancından necə qıvrıldığını yadına salır, əzab çəkirdi. Ən çox da Əbülhəsəni xatırlayırdı. Həyatdan nakam getmiş qardaşını: "Gəlin sağollaşaq, bu mənim son baharımdı...". Bəlkə, Miri də ağır anlarında Əbülhəsəni fikirləşir, göz yaşları axırdı...

Bu günlər ərzində o, "Əli və Nino" romanını da gözdən keçirdi və yalnız sonluğuna əlavələr elədi. Əli xanın məktubunu təzədən yazdı. Birinci məktubdan fərqli olaraq, burda gələcəyə heç bir ümid yoxuydu və Yusif Vəzirin indiki ovqatına bənzəyirdi. Əli xanın ölümüylə cümhuriyyət də süqut edirdi...

Tərs kimi Mişelin atası öldüyündən qəfil çıxıb kəndə getmişdi, nə zaman qayıdacağı da bəlli deyildi. Məcbur olub onun da yerinə yarım növbə işə çıxırdı. O biri yarım növbəni isə Mişelin başqa yoldaşları çəkirdilər. Həftənin sonuncu günü Mişel gəlib çıxdı və əlini yelləderək dedi ki, dostuna heç cür kömək edə bilməyəcək. Çünki gözlədiyinin əksinə olaraq, atası dəfn üçün pul da saxlamayıb və məcbur olub o, özü dəfni yola versin. Atasının vəsiyyətnaməsi də tapılmayıb. Yerli notarius da vəsiyyətnamədən xəbərsizdir. Ona görə də atasının qoyub getdiyi mülkü qardaş-bacılar öz aralarında bölmək istəyiblər.

-Evi satmaq istədik, amma yiyə duran olmadı. İndi hamı şəhərə qaçır. Axırımız nə olacaq, bilmirəm!

Mişelin başına batmışdı ki, Əlcəzairə qaçıb inqilabçılara qoşulsun və "istibdadçı" adlandırdığı fransızlara qarşı döyüşsün.

-Burda qalmaq fikrim yoxdu. İmkan düşən kimi qaçacam, -Mişel elə hey deyirdi.

Nəhayət, Ceyhun Hacıbəyli ilə vədələşdikləri gün gəlib çatdı. O, müdiriyyətdən 36 frankını alıb Parisə yola düşdü. Getməzdən əvvəl Mişeldən borc aldığı on beş frankı qaytarmaq istədi, amma dostu onu götürməkdən imtina elədi:

-Sonra verərsən, -dedi, -yaxşı günlərdə...

* * *

Yusif Vəzir günortadan keçmiş Parisə çatdı və heç yerdə ləngimədən "La Belle" kafesinə getdi. Əvvəllər o, Parisə gələndə kitab pasajına dəyir, təzə çıxan kitablarla maraqlanır, sonra Azərbaycanın səlahiyyətli nümayəndəliyinə gedir, təzə xəbərlər olan bülletenləri götürürdü. Bu dəfə belə şeylərə vaxt yoxuydu. Arada qardaşı Miri və onun şiddətlənən xəstəliyi vardı.

Yusif Vəzir o qədər fikirliydi ki, Sent-Etyen küçəsini keçərkən, sağdan gələn maşını görmədi və möcüzə nəticəsində qurtula bildi.

-Hara baxırsan? Korsan!?- maşın sürücüsü başını pəncərədən çıxarıb, gedə-gedə ona acıqlandı.

Yusif Vəzir sürücünün "bu gəlmələr də ağ eliyiblər e!" dediyini də eşitdi. Maraqlıydı, şuşalı balası qiyafəsinə və görünüşünə görə fransızlardan bir o qədər də fərqlənirdi, amma sürücü onun yadelli olduğunu duya bilməmişdi. Bəlkə, özü də buralı deyildi.

Yusif Vəzir bu düşüncələrlə də "La Belle"-yə gəldi, amma Ceyhun Hacıbəyli deyilən saatda gəlib çıxmıdı.

O, bərk narahat oldu. Tərs kimi ötən dəfə Ceyhun bəyin yeni ünvanını da götürməmişdi. Bəlkə, dostunun da başında nəsə vardı. Çünki o, Ceyhun

Hacıbəyli dəqiq adam kimi tanıyırdı. Ola bilməzdi ki, görüş vaxtını unutsun, ya da Mirinin xəstəliyini qulaqardına vursun...

Nəhayət, axşama yaxın dostu gəlib çıxdı. Onun əhvalı bir o qədər də yaxşı deyildi. Sözlü adama oxşayırdı, amma nədənsə deyəcəyini dilinə gətirmək istəmirdi.

Ceyhun bəy:

-Aktyorlardan biri qəfil xəstələnib. İndi ona əvəzedici axtarıq, tərs kimi də onu əvəz edəcək birisi yoxdu. Bəlkə, səni sınayaq, hə?

-Məni?- deyə Yusif Vəzir cəndərdi gülümsündü.

-Niyə də olmasın. Yaxşı da səsin var. Cavanlıqda zümzümə edəndə fikir vermişəm, -Ceyhun bəy ürəkədən güldü, bayaqkı dilxorluğu yox oldu. Deyəsən, onun fikri ciddi idi.

-İndi heç kimin səsi yoxdu?- Yusif Vəzir məyusluqla dedi.

-Orası elədi. Doğrudan da çətin durumdu. Bilmirəm neynim.

Bir anlıq pauzadan sonra Ceyhun bəy xəbər aldı:

-Dediğin roman necə oldu? Əl gəzdirə bildin? Dostumuz soruşurdu. Bəlkə, ona verəsən baxsın. Hər halda bir az qonorar pis olmaz. Vəziyyətdən çıxarsan.

-Düzü, bilmək istəsən, məni burda saxlayan Miridi. Bakıya dönmək istəyirəm. Qoy, nə olur-olsun...

-Yeni orda sənəin əsərinə yaxşı pul verərlər?

-O əsəri Bakıda çap eləmək olmaz. Ona görə də özümlə bura gətirdim. Sənəin dostuna etibar edə bilərəmmi? Axı onu tanımıram.

-İndi heç kimə etibar eləmək olmaz, özü də pul məsələsində, ancaq başqa variant da yoxdu.

Yusif Vəzir hüznü səsle:

-Hə, yoxdu, -dedi...

Susdular. Yusif Vəzir ağızını açıb, Mirini xatırlatmaq istəyəndə Ceyhun Hacıbəyli onu qabaqladı. Sanki dostunun ürəyindən keçənləri duydu:

-Miri üçün bir az pul toplamışam. Cəmi 850 frank. Düzü, pulun hamısını yığmışdım, bir hissəsini xəstə aktyorun müalicəsinə verdim. Operasiyadan sonra yerdə qalanını ödəyərək...

-İnanmıram ki, razı olsunlar. Buranın həkimləri Şuşa dəlləklərindən də sırtıdı. Bəlkə, sənəin dostun bir az avans versin.

-Verməz. O, bir şeydən qazanc götürəcəyinə əmin olmasa, verməz...Özü də indi burda yoxdu. Vyanadadı. Gələn kimi soruşaram. Amma əvvəlcə əsəri ona verməliyik.

Yusif Vəzir özü ilə gətirdiyi qovluğu açdı və romanın əlyazmasını Ceyhun bəyə verdi.

Ofisiant üçüncü dəfə onlara yaxınlaşdı və bir şey sifariş edib-ətməyəcəklərlə maraqlandı. Ceyhun bəy sanki indi ayıldı:

-Hə, əlbəttə, hərəyə bir kofe...

Yusif Vəzir:

-Bu roman istiqlal uğrunda mübarizəmizin tarixidi. İstəyirəm ki, tezliklə işıq üzü görsün, -dedi...

Dostundan ayrılarkən, o, ötən dəfəki səhvi təkrar eləmədi və Ceyhun Hacıbəylinin ev ünvanını götürdü.

-Bəs pul? Deyəsən, bura niyə gəldiyini unutmusan...

-Doğrudan e! - Yusif Vəzir əliylə alınına döyəclədi və dostunun uzatdığı pulu aldı.

-Bir şey olsa, xəbər elə, - vidalaşarkən, Ceyhun bəy belə dedi...

* * *

Klişeyə qayıdandan bir həftə sonra o, Miridən teleqram aldı. Qardaşı yazırdı ki, sanatoriyada qalmaq imkanı yoxdur və o, sabah tezdən Parisə qayıdır. Amma Mirinin əvəzinə onun cənazəsi gəlib çıxdı. Hələ qatar yoldaykən xəstəni müşayiət edən tibb bacısı Yusif Vəzire teleqram vurdu:

Yusif Vəzir açıqcanı aldı və onu oxuyan kimi başını tutub yerə oturdu. Açıqçada deyilirdi: "1893-cü il təvəllüdlü, xəstə Mirdamət Vəzirov 1925-ci il aprelin 26-da, səhərə yaxın qatarda vəfat etdi. Kor bağırsağın partlamasından. Təəssüf edirik. Onu şəhər morquna (öluxana) aparacağıq. Birisi günə kimi sahibi çıxmasa, kimsəsizlər qəbiristanlığında dəfn ediləcək. Mərhumun xəstəxanaya ödədiyi 800 frankın 450 frankı sanatoriyada olan borcuna və yol xərcinə tutulub. Qalan pul sahibinə qaytarılacaq. Müdiriyyət əvəzindən Selma Rişar..."

Yusif Vəzir heç cür özünə gələ bilmirdi. Qardaşı kimsəsiz bir qatarda, yad adamların əhatəsində vəfat eləmişdi. Görəsən, son nəfəsində o nə fikirləşirmiş?...Yəqin, özü ölüm ayağında nə fikirləşərdisə onu: ana və bacılarını, Şuşanın qarlı dağlarını, həyat-bacalarını, dostlarını, bulvarı... Hə, bir də çoxsaylı rəfiqələrini. Son söz ona daha pis təsir elədi. Miri həyatsevər idi və dünyadan bacardıqca daha çox şey qoparmaq istəyirdi. Ona görə də gözəl xanımları sevirdi. "Xanımlar həyatın özüdür..." -Bu, Mirinin çox sevdiyi və tez-tez işlətdiyi ifadəydi...

O, qarışıq düşüncələr içində stansiyaya gəldi. Çünki qardaşının kimsəsizlər qəbiristanlığına aparılmasını istəmirdi. Ona görə də Po şəhərindən gələn qatarın qarşısına çıxdı. Amma burda problemlə üzləşdi. Məlum oldu ki, cənazə əvvəlcə morqa aparılmalı, sonra sahibinə qaytarılmalıdır.

-Qayda belədir, - Selma Rişar qıpqırmızıca dedi.

Yusif Vəzirin razılaşmaqdan başqa çarəsi qalmadı. Çünki yad məmləkət öz qaydalarını diqtə edirdi. Azərbaycanda isə belə şeylər ola bilməzdi. Ölüyə ehtiram dirilərə hörmətdən çox idi.

Mərhum morqdan çıxarılan kimi Yusif Vəzir dəfn tədarükü gördü, Ceyhun bəyə də bu barədə xəbər göndərdi.

Mirini yağışlı və küləkli bir havada dəfn elədilər. Ceyhun bəylə birgə Parisdə yaşayan azərbaycanlılar və türk cəmiyyətinin üzvləri də mərasimə qatılmışdılar. Lev Nissenbaum və rəfiqəsi Elfrida da burdaydı. Parisdə görünməmiş külək əsirdi, sanki ağaclar da qərib şuşalı balasından ötrü özlərinə sitəm edirdilər.

Mərhumu müsəlmansayağı torpağa tapşırıdılar. Cənazə namazını da, yasını da Türk cəmiyyətinin axundu Yılmaz bəy oxudu.

Yusif Vəzir pul çatışmazlığı üzündən qardaşı üçün yalnız beş illik yer götürə bildi...

Dəfndən sonra Lev Nissenbaum (Qurban Səid) ona yaxınlaşdı. Yüngül təzim edib, başsağlığı verdi:

-Bu, sizinçün ağır itkidir. Başa düşügəm. Amma qazancınız da var. Sizin romanınız. Bunun üçün qürurlanmağa dəyər. Romanı bir gecəyə oxudum. Onu vyanalı dostum Avraxama vermək fikrindəyəm. Tanınmış naşığdır. İnanıgım ki, roman xoşuna gələcək. Əvvəlcə onu alman dilinə çevirmək lazımdır. Tərcümə xərcini öz üzərimə götürürəm. Kitabın nəşrindən sonra hesablaşarıq. Romanı xanım Efrenhels tərcümə edəcək, -deyə o, rəfiqəsinə işarə elədi.

Elfrida ona yüngülcə təzim etdi...

-Nə deyim. Siz bilən məsləhətdir. Mən burda, demək olar ki, heç kimi tanıyıram, -Yusif Vəzir hüznü səsle dedi.

-Darıxma, - deyə Lev onun çiyinə vurdu.

Söhbətdə iştirak edən Ceyhun bəy:

-İnanıram ki, sizin bu sövdələşməiniz hamımızın xeyrinə olacaq. Çünki romanı sənə verməzdən əvvəl mən də oxumuşam. Möhtəşəm əsərdir.

Yusif Vəzir bu tərifdən qızardı. Hətta bir anlığa dəfndə olduğunu da untdu...

"Əli və Nino"nu Levə verdim. Aqibətindən narahatam. Mirinin xəstəliyi başımı elə qarışdırıb ki, pula elə ehtiyacım var ki, hətta ondan imtina etməyə də hazırım..."

Yusif Vəzir bir qədər əvvəl öz gündəliyində belə yazmışdı. O, Özbəkistanda həbs olunan zaman gündəlik də DİK əməkdaşları tərəfindən müsadirə olunmuşdu və bu qeydlərdən bir kimsənin xəbəri olmamışdı. Yalnız indi, üstündən illər keçəndən sonra təsadüfən üzə çıxmışdı...

Bakıya dönüş və erməni məsələsi...

Yeganə təsəlli yerini - qardaşını itirəndən sonra Yusif Vəzir Bakıya qayıtmaq qərarına gəldi. Amma bunun üçün yeni hökumət onu Azərbaycan vətəndaşlığına qəbul etməliydi. Keçmiş səfir Demokratik Cümhuriyyətin vətəndaşlığından sovet vətəndaşlığına keçməliydi...

... "Leyli və Məcnun" operası uğurlu oldu. Yusif Vəzir də orada iştirak edirdi. Premyeradan sonra o, dostunu təbrik elədi və çay süfrəsi zamanı buradakı yaşayışdan şikayətləndi:

-Bakıya dönmək istəyirəm. Bu ruhu ölmüş ölkədə qalmaq istəmirəm. Hər şey mənə yad və soyuq gəlir.

-Tələsmə, dostum, mən də əvvəllər sənə kimi idim. Darıxırdım. Parisin öz xüsusiyyətləri var. Yavaş-yavaş alışarsan. İndinin özündə də darıxıram. Şuşa mətbəxi üçün. Kababdan ötrü burnumun ucu göynəyir. Gülməli olsa da, belədi.

-Mən buralara alışa bilmirəm. Əvvəllər elə bilirdim ki, Parisdə yaşamaq asan olacaq, amma mənim təsəvvür etdiyim kimi olmadı. Vətən üçün darıxıram. Ora məni çəkir.

-Səni orda nə gözlədiyini yaxşı bilirsən, -deyə Ceyhun Hacıbəyli dərindən bir ah çəkdi.

-Nə gözlədiyini yaxşı bilirəm. Amma ümid yerim var. Qəzənfər Musabəyovu tanıyırsan. Mənim tələbə yoldaşımdır. Bir yerdə oxumuşuq. Yeni hökumətdə mühüm vəzifə tutur. Xalq Komissarları Sovetinin sədridir. Ona məktub yazmışam. Bu günlərdə göndərəcəm. Əgər razılıq olsa, vətənə dönəcəm...

Qəzənfər Musabəyov vaxtı ilə Kiyev universitetində təhsil almışdı. Yusif Vəzir hüquq, o isə tibb universitetini bitirmişdi.

Ceyhun Hacıbəyli dostunu fikrindən daşındırmağın mümkün olmadığını bildirdi, ona görə də buna cəhd də etmədi:

-Məsləhət sənindir. İndi elə yaşdasan ki, sənə ağıl vermək fikrim yoxdur. Dünya görmüş adamsan, -dedi...

-Mərinin xəstəliyi olmasaydı, burda çox işlər görmək olardı...

Dostunun ona təəccüblə baxdığını görən Yusif Vəzir dediyini konkretləşdirdi:

-Məni narahat edən ermənilərdir. Burdakı ermənilərin hamısı Miatsumu, Böyük Ermənistanı təbliğ edirlər. Fond yaradıblar. Bütün dünyada yaşayan ermənilər ora pul yığırlar.

Yusif Vəzirin bu narahatçılığı başa düşülən idi. Ceyhun bəy də ermənilərin yüz hoqqadan çıxdığını bildirdi. Bildirdi ki, Fransada erməni tacirləri və ziyalıları çoxdu...Onlar hər yerdə erməniləri və Qarabağı təbliğ edir, onlara yardım edirdilər. Miatsum isə onların əsas şüarıydı.

Yusif Vəzirin işlədiyi zavodda da belələri vardı. Onlarla dəfələrlə mübahisəyə də girmişdi. Çünki erməni dilini azdan-çoxdan bildirdi. Şuşada onlarla qonşu olmuşdu...Amma bu mübahisələrdə o, daim təklənirdi.

Yusif Vəzir:

-Ermənilər hər yerdədirlər. Onlar istədiklərini almayınca əl çəkməyəcəklər. Bildiyimə görə, yeni hökumət Qarabağdakı ermənilərə muxtariyyət də verib. Zəngəzur da ermənilərə peşkəş edilib. Bu barədə yeni hökumətə də yazmışam. Etiraz eləmişəm. Nərimana yazdığım məktub da cavabsız qaldı. Bu yaxınlarda qəfil vəfat etdiyini eşitdim, - deyə məyusluqla başını buladı.

Yusif Vəzir Nəriman Nərimanovun Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalması üçün apardığı mücadilədən xəbərsiz idi. Amma onların hər ikisi yaxşı başa düşürdülər ki, burda rusların və daşnakların əli var. Nərimanov hələ 1919-cu ildən Bolşevik partiyasının Siyasi büro üzvləri Leqran, Orconikidze, Çiçerin, sonralar isə Stalin və Leninlə yazışmalarında Zəngəzurun və Qarabağın əzəli Azərbaycan torpaqları olduğunu, ermənilərin bu yerlərə

sonralar köçürüldüyünü sübut eləməyə çalışırdı. Nəticədə yalnız ikisini -Qarabağı və Naxçıvanı saxlamağa nail ola bildi. Zəngəzur əldən çıxdı...Əvəzində isə öz canını qurban verdi. Onu zəhərlədilər...

Ceyhun Hacıbəyli bir anlıq pauzadan sonra:

-Biz burda otura-otura heç nə edə bilmərik, -dedi, - amma çalışmaq lazımdır ki, bizim müsəlman cəmiyyəti də bu işə töhfə versin...İşin çətinliyi ordadır ki, yeni hökumət bizimlə işləmək istəmir. Ermənilərdə isə başqa cürdür. Onlarda yeni, ya köhnə hökumət yoxdu. Yalnız ideyaları var. Miatsum ideyası.

-Təəssüf ki, belədi. Qismət olsa, Bakıya qayıtsam, bütün bunları yeni hökumətə deyəcəm...Osmanlılar da bizə sona kimi kömək edə bilmədilər. Heyf Nuru paşadan. Qafqaz İslam Ordusu olmasaydı, çoxdan bizi yer üzündən silmişdilər. Daşnaklarla rusların birliyi başımızı hələ çox ağrıdacaq. İbrahimxəlil xanın dedikləri çin çıxacaq. Onun vaxtında da türk qardaşlarımız bizə kömək edə bilmədi. İndi də...O zamankı kimi başı Batıyla cəngə qarışmışdı...

-Mənə elə gəlir ki, o hadisələri Məmmədsəid (Ordubadi) tamam doğru yazmışdı. Heyf, bolşevik əqidəliydi. Amma onun erməni-müsəlman qırğınları ilə bağlı reportajları gözümüzü tam açmadı. Bəlkə də, zamanımız olmadı...

-Bir zamanlar mən də Şuşadakı ermənilərə qibtə ilə yanaşırdım. Onların səliqə-səhmanı, elmə, kitaba marağı məndə hədsiz təəccüb doğururdu. Amma məkrli olduqlarını daim unudurduq...

* * *

Burda mən işə qarışmaq istəyirəm. İstəyirəm deyəm ki, ustad, bizdə də eynən oldu. Biz də onlara çox yaxşılıqlar elədik, hətta özümüzünkü saydıq və o zaman ayıldıq ki, ermənilər Dağlıq Qarabağı Azərbaycanından ayırmaq üçün xüsusi fond yaradıb pul toplayırlar. Amma susuram...Onsuz da hər şey aydındır...

* * *

-Bu yaxınlarda təsadüfən bir məclisdə oldum. Fransızlar dəvət eləmişdilər, - deyə Ceyhun Hacıbəyli sözüne davam elədi. -Sonra başa düşdüm ki, çoxu ermənidir. Onlar mənim alman, ya da fransız olduğumu zənn eləmişdilər. Ona görə də öz aralarında açıq danışdılar. Təşəvvür eliyirsən, özləri min hoqquadan çıxırlar, hələ bizi borclu da çıxarırlar. Öz qulaqlarımla eşitdim. Keşis məclisdəki ermənilərə deyirdi ki, Parisdəki müsəlman cəmiyyətlərinə qarşı tərxiat törətmək, türk diplomatlarını aradan götürmək lazımdır. Mən də onların dilini azdan-çoxdan bilirəm, axı. Şuşalı balasıyam da.

-Sən özündən muğayat ol. Onlardan hər nə desən gözləmək olar. Mən qərarımı vermişəm. Elə bu gün məktubu bizim diplomatik nümayəndəliyə verəcəm.

-Get, Allah amanında, amma Bakıya dönəcəyin vaxtı mənə xəbər elə, səni yola salım, -Ceyhun Hacıbəyli belə deyəndən sonra ayağa qalxdı. Çölə çıxdılar. Narın yağış yağdı. Dostlar qucaqlaşib ayrıldılar. Ceyhun Hacıbəyli Konservatoriyaya, Yusif Vəzir isə Sovet konsulluğuna getdi...

* * *

...Yusif Vəzir Çəmənzəminli Qəzənfər Musabəyova yazmışdı ki, onun "Müsəvat" əqidəli olması barədə deyilənlər iftiradır. O, həmişə vətənci olub, vətənin xoşbəxtliyini istəyib. Bu yolda əlindən gələni edib. İndi də vətəni uğrunda mücadiləyə hazırdır və əgər ona sovet vətəndaşlığı verilərsə, Azərbaycana qayıtmağa hazırdır. "Əziz dostum! Mən sənə və yeni hökumətə inanıram. Ümid edirəm ki, siz də mənə etibar edəcəksiniz", - deyə o, məktubun sonunda yazırdı.

Qəzənfər Musabəyov keçmiş tələbə yoldaşının məktubunu bolşeviklər firqəsinin rəhbəri S.M.Kirova verdi, rəhbər məktubu oxuyub məmnun oldu və yerindən qalxıb, stalinsayağı asta-asta yeridi, papirosunu yandırıb damağına qoydu və pəncərədən Xəzərə baxa-baxa dilləndi:

-Lap yaxşı. Ümid edək ki, Vəzirov yoldaşın Azərbaycana gəlməsi və bizim əqidəmizi qəbul eləməsi başqalarına da dərs olacaq, -dedi.

-Mən onu yaxşı tanıyıram. Səmimiyyətinə inanıram. -Bu sözləri də Musabəyov dedi.

Kirov:

-Qərar hazırlayın. Bu barədə də Parisdəki konsulluğa xəbər verin.

Bu söhbətdən bir neçə ay sonra Yusif Vəzirin vətənə dönməsi barədə siyasi rəhbərlik qərar qəbul etdi və Yusif Vəzir 1926-cı ilin aprelində, Mirinin vəfatının ildönümündən sonra vətənə qayıtdı. Yola düşməzdən əvvəl Parisdəki Sovet konsulluğu ona yeni hökumətin pasportunu və 150 dollar yolpulu verdi. Həmin vaxt sovet respublikaları bir konsulluqda birləşmişdilər: SSRİ konsulluğunda...

“Əli və Nino” romanının taleyi...

Azərbaycana yola düşməzdən əvvəl o, Ceyhun bəylə və Lev Nissenbaumla “La Bella” kafesində görüşdü.

Lev Nissenbaum:

-Söz verdim kimi, sizin romanı vyanalı nəşir dostum Avrahama verdim, -dedi, - Avraham Tolla. O, əsəri oxuyacağına söz verdi. Heyf ki, hələ də ondan bir xəbər yoxdu. Bir şey olan kimi Ceyhun bəy vasitəsilə sizə də xəbər verəcəm...

Yusif Vəzir:

-Çox şad olaram və sizin bu yaxşılığınızı unutmaram.

-Nə danışsən, dost. Heç nəyi ağılına gətirmə. Mən təkcə sənə yox, çörəyini yeyib, suyunu içdiyim Bakıya minnətdağlıq hissiylə bunu ediyəm.

Yusif Vəziri dəmiryolu vağzalından Ceyhun Hacıbəyli yola saldı. Son günlər o, dostugildə qalırdı. Ceyhun bəyin bir otaqlı balaca mənzilinin pəncərəsi Senaya açılırdı. Ona görə də kirayə xerci çox idi.

-Burda özümü rahat hiss edirəm. Monparnas bulvarı Şuşa bulvarına oxşayır, - deyə Ceyhun bəy dostunun daha ucuz mənzil kirayələməsi təklifinə belə cavab vermişdi.

-Özündən muğayat ol, dostum, - Ceyhun Hacıbəyli Yusif Vəziri bağrına basdı. - Bakıdakılara da de ki, məndən nigaran qalmasınlar. Hər şey mən istədiyim kimidir...

-Mütləq çatdıraram. Özündən muğayat ol,- Yusif Vəzir dedi və Paris-Moskva qatarına mindi...

Bu zaman hardansa ağ bir göyərçin uçub gəldi və vağzaldakı lampa dirəyinin üstünə qondu. Quş balaca, yumru başını hər şeyə maraqla göstərən uşaq kimi o tərəf-bu tərəfə döndərdi, gözləri çalxalandı...

Dostlar bir müddət göyərçinə baxdılar. Onların hər ikisi kövrəlmişdi. Çünki hər ikisi bu ayrılıqdan nəse itirirdi...

* * *

Yusif Vəzir Paris xatirələrini Lyubov Petrovnaya danışandan sonra:

-Başınız çox çəkib, -Lyubov Petrovna canıyananlıqla dedi. - Bəs romanın aqibəti necə oldu?- deyə xəbər aldı.

Son günlər Yusif Vəzir yazmırdı, daha doğrusu, yaza bilmirdi. Gözləri zəifləmiş, xəstəliyi şiddətlənmişdi.

Lyubov Petrovna:

-Əlimizdə olsaydı, onu hökmən oxuyardım. Maraqlı əsərdi, yəqin, -dedi.

Yusif Vəzir nəse fikrə getdi, handan-hana:

-Heç bilmirəm, aqibəti necə oldu? - deyə dilləndi...

* * *

-Mən bilirəm, ustad, - qəflətən dedim...

O, susdu və dinləməyə başladı. Mənim dinləyirdi, çöldəki küləyimi? Allah bilir.

-Bilirsən, Qurban Səid təxəllüslü həmin cuhud romanı Avraham Tolla sən Bakıya dönəndən sonra verdi. Özü də öz adıyla, yəni Qurban Səid adıyla. Qorxurdu ki, Toll romanı oxuyar və dərhal da çap edər, sən də bundan xəbər

tutarsan. O, əsəri verəndə Bakıdan olduğunu demişdi. Bu yalanı uydurmasaydı, ona inanmazdılar. Çünki yalnız Şərqdən olan müsəlman və türk belə əsər yazıb bilirdi: üreyinin qanıyla, bütün qəlbiylə, ağrıyla, erməninin əsl xislətini bilməyiylə.

Bilirsən, ustad, Moskvada tələbə olarkən müəllimə nə dedim. Erməniləri müdafiə edən rusa dedim ki, "erməninə tanımaq üçün azərbaycanlı (türk) olmalısan..."

Qurban Səid romana görə 3500 dollar pul aldı Bu o zaman üçün böyük pullar idi. Bax, həmin dollarla Qurban Səid Parisin, Romanın restoranlarında kefi elədi. Həmin vaxt sən ailəni dolandırmaq üçün zillətlər çəkirdin...

Ustad, deyəsən, bütün bunları bilirdi, bəlkə də, çoxdan ona agah olmuşdu. Ona görə də müdrikcəsinə susurdu...Yəqin, elə ona görə də halı pisləşdi. Lyubov Petrovna təlaşa düşdü və həkim dalınca qaçdı...

Qürbətdə ölüm...

...Halsız və huşsuz olan Yusif Vəzir Suxobezvodnaya qəsəbəsidəki əlillər evinə köçürdülər. O, artıq çarəsiz xəstəydi. Həkimlər on üç nömrəli dustağın nə zaman o dünyalıq olacağını gözləyirdilər. Amma o, vətənə qayıtmamış ölümə can vermək istəmirdi: gah komaya düşür, gah da ayılırdı. Çoxdandır ki, evdən də məktub almırdı. Əzizlərinin əhvalından xəbəri yoxuydu. Yazdığı məktuba da cavab vermirdilər. Və bir gün huşu özünə qayıdanda Vera adlı şəfqət bacısından bir vərəq aldı və Daşkənddə yaşayan bacısı Əzətə məktub yazdı.

Vera on üç nömrəli məhbusun Bakıdan olduğunu bilirdi. Qadın Belorusdan idi və evləri almanlar tərəfindən tamam dağıldığına görə, hökumətin təklifiylə qızını və oğlunu Bakıya göndərmiş, özü isə buradakı əlillər evinə işləməyə gəlmişdi. Əri də müharibədə itkin düşmüşdü.

Bacısı Əzətə məktubunda Yusif Vəzir yazırdı: "Əziz bacım!

Mən sağ və salamatam. Lakin sizdən heç bir məlumatım olmadığı üçün nigarançılıq keçirirəm. Mənə tez-tez məktub yazın. Məndən isə tez-tez məktub gözləməyin. Çünki başım çox qarışıqdı, işləyirəm. Boş vaxtlarımda yazıram. Yazdıqlarım əsasən Qarabağ tarixiylə bağlıdır. Ötənlərdə buraxdığım boşluqları doldururam. Mənim bəməndə qadınım xəbər et. Bacı, mənim əvəzimdən ərizə verib xahiş et ki, mənə başqa bir yerə azad sürgünə göndərsinlər. Mən xəstələnmişəm, qocalmışam. Zənnimcə icazə verərlər. Artıq yazmağa elə bir şey də qalmayıb. Sənin göndərdiyin bağlamalar biləsən mənə necə kömək etmişdi. Əgər mümkünse, yenə bağlama göndər. Dəftər qələmlə birgə.

Yaz görüm, mənim ailəm necə yaşayır? Onlar sağdırlarmı? Çoxdandır ki, mənim onlardan heç bir xəbərim yoxdur. Keçən ilin iyun ayında onların yazdıqları məktubu bu ilin fevral ayında almışam.

İndi məktublar vaxtında gəlir. Mənə tez-tez məktub yazın.

Ünvan: Qorki dəmir yolu, Suxobezvodnaya stansiyası. Poçt qutusu 242\9. Vəzirov Yusifə. 13. 11.1942."

* * *

... Məktub ünvanına çatanda Yusif Vəzir bu dünyada yoxuydu. O, 1943-cü il yanvarın 3-də, qışın oğlan çağında nahaq dünyaya əlvida demişdi: ürək tutmasından və onlarca xəstəlikdən...

* * *

-Ay qohum, bədi də, gözünü zilləmişən sulara, elə bilirsən onun altında nəse görə biləsən, - Elmirin uzaqdan gələn səsini eşitdim.

-Bayaqdan çox şey gördüm, -dedim.

-Gördüyün, bəs dəyil?..

-Yox, -dedim, - hələ görmədiklərim də var.

-Gəl nahar edək, yemək soyuyur. Nikola da səndən yana narahatdır...

Yeməyə iştahım yox idi, amma Rusiya çöllərində, soyuq havada yeyib-içməyin öz ləzzəti var...

Yeddi yüz qramlıq bir şüşə boşaldıqdan sonra Nikolanın kefinin durulduğunu görüb:

-Mən Əlillər evini görmək istəyirəm, -dedim.

Nikolanı gülmək tutdu.

-Nədi, bəlkə, orda da qohumların var?

-Mənim axtardığım adam, yazıçı orda olub, - dedim.

-Çudak, həmin Əlillər evi indi yoxdu, çoxdan söküb ayrısını tikiblər.

-Eyb eləməz, -dedim. - Hər halda ora getməyim pis olmaz.

Elmir söhbətə qarışdı:

-Olmadı da, qohum, gəl, axşam çıxıb gedək. Gör neçə gündür ki, burdayıq.

-Mən ora yolüstü dəyəyəm, -dedim, - bir neçə dəqiqəliyə.

-İnanmıram ki, sən ordan tez çıxasan, tutduğunu buraxan dəyilsən.

-Doğru sözümdü, bir neçə dəqiqəliyə, söz verirəm...

Əlillər evi, ustad və mənim monoloqum...

...Əlillər evi təzə tikilsə də, rütubət və nəmişlikdən divarları qaralmış, bəzi yerlərdə suvağı tökülmüşdü.

Nikolanın bir zənginə görə məni ora bura buraxmışdılar. Dörd mərtəbəli binanın üçüncü mərtəbəsindəki bir çarpayılı boş otaqda dayanıb uzaqlara baxırdım. Pəncərədən o tərəflərdə meşələr və meşə yolları görünürdü. Sanki ilğim görürdüm: meşələr gah yaranır, gah da itirdi...

Mən ustadın son günlərini xatırlayırdım, daha doğrusu, onu təsəvvür edirdim. Çünki bu divarlarda onun qulaqlarına gələn cürbəcür səslər donmuşdu.

...Yusif Vəzir Əlillər evinin buz kimi otağından açılan pəncərədən o tərəfi görə bilmirdi və yaxşı ki, görmürdü. Hər tərəfi su basmış, bəzi yerlər buz bağlamışdı. Onun gözləri tutulsa da, ürəyi açıq və saf idi.

Tez-tez sayıqlayırdı. Hardansa yadına Şuşadakı osetin qızı Sina düşdü. Qəfil qarşılaşdılar. Aşağı məhlənin yoxuşunda. Yusif məktəbdən gəlirdi. Qızsa məktəbə gedirdi. Çoxdandır ki, baxışdırlar: tənəffüsdə, Qırmızı Guşədəki iclaslarda. Bir-birilərinin tuşuna çatanda dayandılar. Hər ikisinin ürəyi döyünürdü. Nəhayət, Sina ürəkləndi və əlini uzadıb adını dedi. Qızın əlləri imistiydi. İstədi ki, onu qucaqlasın, amma qızın baxışından hürkdü. O baxışlar şuşalı balasının gözlərindəki ehtirasdan qorxmışdular. Qızın əli birdən-birə soyudu. Yusif Vəzir əlini onun sifətinə çəkdi. Doğrudan da soyuq idi. Yusif Vəzir həm qızdırır, həm də titrədirdi. Sonra Aşqabad yadına gəlirdi. Yay günəşi onu yandırır, kölgəyə çəkilən kimi üşüyürdü. Qara gözlü Asya, Aziyadə sanki onu çağırırdı.

-Onlar hamısı beledi, ustad, - deyirəm və əlimi tərdən puçurlamış alnına qoyuram. Praqanın ortasında həmin Asya boynuma sarıldı. Moskvadakı tələbə yoldaşım, erməni Vanonun xələfi... Sırtıq gözlərilə mənə baxırdı. Sanki namərdcəsinə fikirləşirdi: "Gördünüz, sizi necə aldatdıq, axmaq müsəlmanlar? Bəs Qarabağ müharibəsi başlayanda məni universitetin divarına qısnayıb deyirdin ki, "Qarabağ bizimdir. Onu sizə heç zaman verməyəcəyik. Hanı bəs sənə pafoslu çıxışların? Hanı meydana yığıb şuarlar əzbərlətdiyin yüz minlər?".

Mən susurdum, ustad. Utanırdım. Praqanın ortasında ona nə cavab verəcəyimi bilmirdim. Və "Azadlıq" radiosunun erməni redaksiyasına gələndə onların qalibiyyətlərinin səbəbini bir daha gördüm. Bir-birilərinə sarılmışdılar. Sevincdən ağlaşdırlar. Bizdə isə tamam başqaydı. Redaksiyanın müdiri gələndə mütləq ayağa durmalıydın: Fatı dur, Fatı otur. Dəhşət idi. Əbədi qalib millətlər olurmu?!

...Ah, yazıq Qarabağ! İbrahimxəlil xanın zənni, Yusif bəyin narahatlığı çin oldu. İnləyən Vətən, yenə də işğal altındasan. Ən uzun bayraq bizdədir. Kaş azadlığımız və müstəqilliyimiz də bayrağımıztək uzun olaydı. Bayraq dilə oxşayır, əfsuslar ki, indi dilimiz gödəkdir...

-Bilirsənmi, ustad, sənin daim öydüyün, havası ilə yaşadığın Şuşa indi düşmən tapdağındadır. Bir zamanlar hörmət etdiyən, sonralar isə xoşlamadığın ermənilər oranı özəlləşdiriblər. 2001-ci ildə ATƏT-in xətt ilə beş jurnalist ora getdik. Mən onların arasındaydım. Gövhərağa məscidi dağıdılmışdı. Ermənilər Şuşada villalar tikmişdilər -15 il əvvəl. Təsəvvür edirsən? İndi, yəqin, bir az da şirnikiblər. O zaman Xankəndidə olanda gecə qulağıma saz səsi gəldi. Şişirtmədən deyirəm. Saz səsiydi. Mənə elə gəldi ki, babalarımızın ruhudu bizi çağırır...

Hardansa Qarabağda, Sərsəngin yanında korpus komandirinə vurulan sillənin səsinə eşitdim: şapp...

-G... çatırsa, Qarabağı mənsiz qoruyun!

Və o səs Bakının tən ortasında əks-səda verdi. Elə o zaman vətən dağlarını qoruyan könüllülər paytaxta gəlib hakimiyyət davası aparanlara qoşuldular: "Bu gün vəzifə lazımdır, vətən gözləyə də bilər!" - deyirdi ağzığöyçək siyasətbazlar.

...Azərbaycan xanlarının varisləri də belə düşünürdülər. Bəs başqa hadisələr: Naxçıvan olayları, blokadada donan adamlar, ayağı yalın, başı açıq gələnlər, özlərini qayadan atan kəlbəcərililər, Arazda axan zəngilanlılar, qubadlılar, cəbrayillilər. Onların günahı nəydi!? Desəm öldürərlər, deməsəm ölləm. Görünür, ən yaxşısı ölümdür. Çıxış yolu yoxdur. Bəlkə, bütün bunları sənə orda, ruhlarımızın görüldüyü yerdə deyim? Bütün yollar məbədlərə aparmasa da, qəbiristanlığa mütələq aparır.

Elə hadisələr var ki, onları desəm, qan düşər. Mən qandan iyrenirəm. O da ki, öz qanım ola.

Bu sözləri pıçıldayıram və sanki ustadın səsinə eşidirəm: "Elə bilirsən ki, o zaman mən həqiqətin hamısını yazmışam? Mən də sənə kimi qorxurdum!". Qələm hər şeyi yazmaq üçün deyil, bəlkə də, ən yaxşı qələm pozmağı bacarandır.

Öz xalqının müstəqilliyini istəyənlər, onun üçün ağlayan azmi göz kor oldu. Nə deyəsən?!

Bilirsən nə oldu, ustad? İranlı bir tanışım mənə dedi: "Elə bilirsiniz ki, İran Şuşanı sizə qaytaracaq. Orada onların şahının başı kəsilib". Həmin vaxt iranlılar ermənilərlə bizim aramızda vasitəçilik edirdilər. Bəs nəticəsi nə oldu? İranlı (Güneyli) tanışım haqlı çıxdı.

1992-ci ildə "Elmlər Akademiyası" metrosundan çıxanda bir tanışımı gördüm. Xoş-beş, on beşdən sonra ağzını qulağıma dayayıb bu sözləri dedi:

-Birdən ağılın olmaz cəbhəyə gedərsən.

-Getməmə, -dedim. Onun könlünü qırmamaq üçün.

Mənim sözlərimdən ürəkləndi və uca səslə, qorxub-hürkmədən bunları əlavə elədi:

- Heç nə qalmayıb, hamısını aparıblar, mən bir köhnə televizor, bir qədimi palaz gətirdim. Deyirlər Türkiyədə yaxşı pula gedir. Dədəmə demişəm ki, mal-heyvandan bir-ikisini satsın gedim Türkiyəyə. Mexaniki saat da, direl də, ağackəsən maşın da almışam. İstəyirsən sən də get.

-Yox,- dedim, - mənim işlərim var.

Onda Xocalı getmişdi. İbrahimxəlil xanın ailəsinin öldürüldüyü yerdə daha böyük bir qətliam törədilmişdi. Erməni mayor Madatovun, tülkü mayor Lisanoviçin xələfi, keşiş Ohanın adının daşıyıcısı mayor Ohanyan və dəstəsi rus tanklarının belində qəsəbəyə soxulub, hamını qırmışdı. Tarix təkrar olunurdu, ustad. Adamların gözünü qorxutmuşdular.

Və bu hadisənin üstündən bir neçə ay keçəndən sonra, əcnəbi jurnalistlərlə Füzuli tərəfdə olanda, qoca bir kişi və qarısı məni qırağa çəkib nə desələr yaxşıdı:

-Bizi qaçırdan özümüzünkülərdir, bala, əllərində tutduqları səsgücləndirilərlə bizi qorxudurlar ki, ermənilər kəndə girib. Biz də qaçdıq, amma erməni gəlmədi, geri qayıdanda gördük ki, həmin adamlar maşının dalını evin qapısına verib, olan-qalanımızı aparırlar. Orda (yeni paytaxtda) de bunları.

Paytaxtda kimə deyəydin. İt yiyəsini tanımırdı, hərə öz-özünün komandiriydi, başlarında da silahlı dəstələr...

Onları ram eləmək üçün güclü bir əl lazıymıydı və o əl bir neçə ildən sonra gəldi...Gəldi, atəşkəs oldu. Vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı... Ən doğru yol buydu.

Füzulidə olanda briqada komandiri tüstülənən ilanlı dağı göstərib belə dedi: "Baxın, ermənilər İlanlı dağı alırlar!". "Bəs siz hara baxırsınız?" - deyə xəbər aldım. "Əsgərlər hamısı qaçıb. Onları küçələrdən yığıb gətirirk. Havaydan qırğına veririk. Ermənilər isə hazırlıqlıdır. Onların arxasında dayanan qüvvələr güclüdür..."

Bilirsən, ustad, mən "Yüz il keçsə də, Qarabağ bizimdir şüarını" mənasız hesab edirəm. Çünki yüz ildən sonra Qarabağ olmayacaq. Adi torpaq parçası Qarabağ demək deyil. Qarabağ bizim mənəviyyatımızdır...

Mən bu monoloqu öz-özümə deyirəm və inanıram ki, ustad məni eşidir.

Elmirə məni tələsdirir. Pəncərənin aşağısında qarın üstü ilə yeriyə-yeriyə yuxarı, mən dayanan pəncərəyə tərəf baxır və başını bulayır: "Bu qohun harda qaldı?" - deyə deyindir. Mən onu görürəm. O isə məni görmür. Səninlə mənim kimi. Sən məni görürsən, mənə səni yox... Cism görünən, ruh görünməzdir!..

Son...

Mən pəncərədən uzaqlara, vətən tərəfə baxırdım. Çöldə quşbaşı qar yağırdı. Yusif Vəzir öləndə də hava bu cür tutqun və dumanlıydı. Mənə elə gəlirdi ki, vətənimiz meşələrin o üzündədir, amma mən quşbaşı yağın qarın arasından, dumanların içindən Qarabağı görə bilmirdim, elə Vətən də mənə qarabasmalar kimi, dumanlı görünürdü...

Bəlkə də, Vətəni görməyimə mane olan İkinci Yekaterinanın ətli-südlü əndamı ("şves" inəklərinin əmcəklərinə oxşayan memələri), göydə mayallaq vuran təlxəkləri, mayor Lisanoviçin tülkü sifəti, Peterburq sarayının solğunsifət məmurları, ya elə sapı özümüzədən olan, daim hakimiyyət davası aparan korafəhm siyasətçilər idi!!!

Hər nəydisə, kədərli mənzərəydi.

"Ah, yazıq Qarabağ, ah yazıq Vətən!!!" - sədaları içimdən buz kimi keçdi. Üşəndim və üşüdüm...

Deyəsən, bu səs içimdən kənardə da səslənirdi. Bu sis-dumanın içindən qulaqlarıma gəlib çatan həmin səs nakam Vətən oğullarının iniltisiydi: Ah, yazıq Qarabağ, ah, yazıq Vətən!!!

Siz də təkrar edin, dostlar. Bəlkə, onda qəlbimiz Vətən ağrısından qurtula və nicat tapa...

P.S. ...Və həmin sis-dumanın, qaranlığın arasından zəif Günəş şəfəqləri süzülür, iniltinin içindən isə atəş səsləri eşidilirdi. Deyəsən, bir də qələbə hayqırtiları vardı.

Ruhun şad olsun, ustad!!!

Haydı, dostlar!!!

Vətənə doğru, millət!!!

2013-2016

Bakı

◆ P o e z i y a

Şahanə MÜŞFİQ

SƏNƏ GƏTİRƏN YOLLAR

Sənə gətirən yollar hardan keçir?
Söylə...
Söylə ki, həmin yolla gəlirəm...
Söylə ki, başqa yollarda axtarmayım səni,
Səni axtardıqca özümü salıb itirirəm
hər yolda bir az daha,
Azıb qalmışam yolların ayrıcında...
Hansı yolun başındasan?
Sənə qovuşduran yollar hardan keçir?
Söylə...
Söylə ki, vaxt itirməyim,
Axı, hələ sənə gələnə qədər
özümü toplamalıyam səni gəzdiyim yollardan...

ÜMİD

Budağından asılan son saralmış yarpaqdır
ümidim...
Hər xəfif rüzgarın nəfəsiylə
daha çox sarılır budağa
bir az daha həyat umarcasına...
Gözlərimdə yarpaq-yarpaq saralır
dünya,
Payız-payız tökülür torpağın soyuq qoynuna.
Və bir səhər...
Günəşli bir səhərdə
özünü o budaqdan atıb intihar edər

ümid yarpağım.
 O andaca narın yağış çisələyər
 ümidi ölmüş dünyaya...
 Sonra....
 Sonra bir dərddinin ayaqları altında qalıb
 can verər saralmış yarpaq.
 Son nəfəsində bir xışıltı qopar yaralı sinəsindən...
 Elə həmin an
 "Öldürməyin ümidlərinizi!" nidası səslənər
 bəşəriyyətin tıxalı qulaqlarında...

SƏN KİMSƏN?!

Sən kimsən, Adam?
 Nə düşünürsən?
 Tanımaq elə çətindir ki səni...
 Varsanmı,
 yoxsanmı,
 hardasan,
 nələr hiss edirsən,
 nə yaşayırsan?
 "Gəl"- desəm, YOXSAN!
 "Sevirəm"- desəm, susursan!
 Sussam gözlərindən kədər yağır!
 Getsəm gəlirsən!
 Küssəm lal baxışların ürəyimi dağlayır!
 Bəzən ən məhrəmim,
 ən yaxınım,
 Bəzənsə uzaqdan uzağımsan!
 Bir addımlıqdan əlim çatmasa da sənə,
 ayrı evlərdəyəkən isinə bilir ürəklərimiz istimizə...
 Sən kimsən, Adam?!
 Bəs...
 mən kiməm?!

GÖYLƏRİN QONAĞIYAM

Göylərin qonağıyam
 bir günlük,
 Buludların arasıyla dolaşıram
 sərgərdan.
 Nə ayağım yerə dəyir,
 Nə əllərim yetişir Allaha toxunmaq üçün...
 İlk qar yağıb yuxularıma,
 Buz bağlayıb gecələrim
 qış gəlməmiş...
 Doğularkən ölmüş körpəni xatırladır arzularım,
 Doğulduğunu görsəm də,
 yaşadı deyə bilmirəm,
 ən pisi isə yoxluğuna göz yummağı bacarmamaqdır.

Daha dünyanın sinəsində
bir nəfərlik qəbir axtarışıdır
yaşamaq...

QOVUŞAN ƏLLƏR

Bəzən yorğun həyatların
qurumuş dodaqlarına bir cibdə
qovuşan iki əl
xəfif təbəssüm qondurar,
Yağışdan gizlənmək üçün
kiçicik komaya sığınan
bir cüt sevgilini andırır...
O dar məkanda sarılar bir-birinə
titrək barmaqlar
illərin həsrətlişi kimi...
Qışın şaxtasından donan əllərin
qovuşması ilə
dəri gödəkçənin kiçik cibinə
ilıq bir nəfəs yayılar-
yaz nəfəsi kimi...
Bu bir neçə dəqiqəlik təmasda yaşanar
bəşərin ən məsum sevgisi-
gözlərdən uzaq,
baxışlardan oğrun...

SƏRÇƏ

Qar üstündə dən axtaran
bir cüt sərçəni seyr edirdi
arzuları qönçə qız.
Baxdı,
baxdı,
baxdı...
Nə fikirləşdisə, məsum təbəssüm öpdü
on dörd gecəlik ay misalı üzündən...
Əlini açdı buludların arxasından
dünyanı seyr edən günəşə doğru,
Sonra ovuclarındakı xəyallarını
səpdi bəmbəyaz qarın üstünə.
Bir sərçə başını qaldırıb baxdı qızın gözlərinə,
sonra o da günəşi axtardı başı üstündə.
Dimdiyini xəfifcə toxundurdu qara,
Qar üstündə bərq vuran xəyallara...
Sərçə hər dimdiyini qara vurduqca
bir az daha yox oldu qızın xəyalları.
Və, nəhayət...
Və, nəhayət ,
silindi bəyaz qarın üzərindən xəyal qırıntıları
Və bir sərçə qanadlandı havada,

Və bir qız boylandı xəyalının
sərçənin dimdiyində gedən son qırıntısı arxasıya,
Və bir yuvada bala sərçələr dimdiklərini
uzatmışdı analarının gətirdiyi "yem"ə doğru...

GÜLÜŞÜNƏ AND OLSUN!

Elə darıxıram,
elə darıxıram sənin üçün...
Gülüşün haqqı, yaman dar gəlir bu dünya
sən könlümə düşəndə.
Elə dolur gözlərim,
elə dolur...
buludlar nəm çəkir gözümdən...
Yanımda olanda da darıxıram,
Bilirsən?
Gülüşünə and olsun!
Əlimi əlindən çəkməmək üçün
gözüm üstündə rəqs edən saçlarıma
dözəcək qədər darıxıram,
Bilirsən?
Qulağımı oxşayan nəfəsini xatırladır
əsən hər rüzgar....
Elə darıxıram,
elə darıxıram səninçün....
Gülüşünə and olsun!!!

BU GECƏ QONAQ GƏLMİŞDİN...

Bu gecə qapısı döyüldü yaddaşımın...
Hazır deyildim kimsəni qarşılamağa...
Onsuz da nə vaxtdı mən tərəfə baxmayan yuxu,
nəhayət, bu gün qonaq gəlmişdi.
Açmaq istəmədim,
Gözlərimi yumdum bərk-bərk,
Kimdisə elə bilsin yatmışam,
Gəldiyi kimi də geri qayıdıb getsin...
Susmaq bilmədi,
Getmək bilmədi...
Elə hey döyüldü yaddaşımın uçuc-sökük,
sınıq-salxaq qapısı...
Onsuz da hər əsən küləkdən,
ən kiçik addım səşindən yerində tir-tir əsən qapı,
bu cür möhkəm döyülüşə dözməzdi...
Qalxdım...
Araladım qapını yavaşca...
Elə o kiçik yerdən daxil oldun beynimə...
Sən ki qonaq deyilsən,
nə vaxtdan səni xatırlamağım üçün qapı döyüb,
icazə istəyirsən?!

"Qonaq qonağı sevməz"- deyirlər.
Sənin gəlişinlə yuxu da çıxıb getdi səssizcə...
Nə bilsin ki, mən özüm də qonağam burda,
Qəlbimin əsl sahibi elə SƏNSƏN...

KÜÇƏ

Həyatım çiliklənilib,
Gözüm batıb dənizdə.
Bir sevgi itirmişəm,
Bu gün dar küçənizdə.

Necə tapım görəsən,
İzi-tozu da yoxdu.
Küçənizin havası
Çıx gör necə soyuqdu.

Saçıma sığal çəkən
Əlindəmi unuttum?
"Səni sevirəm" - deyən
Dilindəmi unuttum?

Ağacına yazdığım
Adında qalıb sevgim.
Bir də ki, küçənizin
Yadında qalıb sevgim...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

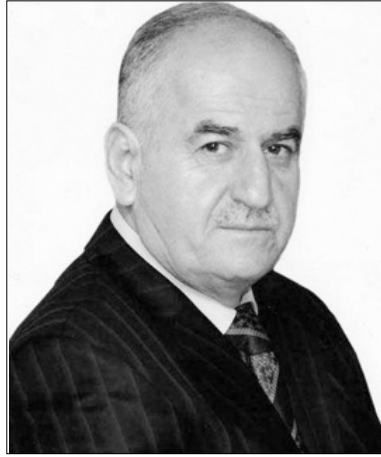
jurnalına abunə yazılışına başlamışdır.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Fəxrəddin TEYYUB

BİR AZ DA YAŞAMAQ...

Gözlərim yorulmaz dumanda, çəndə
Kefimi-halımı soruşan varsa.
Çətinə düşəndə, dara düşəndə,
Dərdimə, sərime qarışan varsa -
Bir az da yaşamaq istəyir adam.

Məni əzizləyən eli görəndə
Az qalır sevincdən sellənim gedim.
Dərədə çağlayan seli görəndə,
Könlümdən keçir ki, sellənim gedim -
Bir az da yaşamaq istəyir adam.

Axanda sevincdən axsın göz yaşı
Həyat gözəlləşir əl gətirəndə.
Möcüzə görəndə hər addımbaşı,
Tanrı daş üstündə gül bitirəndə,
Bir az da yaşamaq istəyir adam.

Çoban dağa çıxır, atın belində,
Hər kəsin yanında hörməti, xətri.
Biçinçi ot biçir dəryaz əlində,
Yayılr hər yana otların ətri -
Bir az da yaşamaq istəyir adam.

Gecə təbim coşar, ilhamım qaynar,
Hər ulduz bənzəyir goydə bir zərə.
Ay bulud dalında gizlənqaç oynar,
Könlümü oxşayır bu xoş mənərə -
Bir az da yaşamaq istəyir adam.

VƏTƏN*Avropada yaşayan qızıma*

Min adın içində adını bildim,
Yığdım qollarına gülü səninçün.
Qürbətdə olanda dadını bildim,
Göynəyir burnumun ucu səninçün.

Gözüm alışmadı çölə-çəmənə,
Meylimi hər gülə sala bilmərəm.
Dünyanın varını versələr mənə,
Vallah, buralarda qala bilmərəm.

Quşam, qanadımdan yaralanmışam,
Nə doğma, nə tanış gözümə dəyir.
Nə vaxtdı vətəndən aralanmışam,
Vətənin havası üzümə dəymir.

Deyirəm, keçsə də ömür yarıdan,
Ruhumu oxşayır hər ötən mənim.
Ay qızım, varlıyıq vətən sarıdan,
Bu vətən mənimdir, o vətən - sənin.

QANADLARIM

Yazdığım hər şeir övladdı mənə,
Canımdan, qanımdan yoğrulub gəlir,
Göylərdə uçmağa qanaddı mənə,
Elə göylərdə də doğulub gəlir.

Həmişə yolumu düz gedirəm mən,
Gedirəm könlümün öz səsi ilə.
Soyuqda, şaxtada isidirəm mən
Evimi şeirimizin nəfəsi ilə.

Bəzən çıxardıram üzə şeirimi,
Yağır yağış kimi üstümə tənə.
Elə ki, bitirdim təzə şeirimi,
Elə bil dünyanı verirlər mənə.

Hələ yeri göyə qatasıyam mən,
Hələ gözləyirəm neçə barımı.
Dünyanın bəxtəvər atasıyam mən,
Bilirəm sayını balalarımın.

ULU TANRIMA

Haçan gözüm qalıb sənin varında,
Vermisən qəlbimdən gəlib keçəni.

Nəvəmin şipşirin kəlmələrində,
Qara gözlərində görmüşəm səni.

Yolunu azanda var düşkünləri,
Vermişəm dərslərini adından sənin.
Adınla açmışam hər səhərini,
Görən çıxmamışam yadından sənin?

Verdin ruzusunu sabahlarımın,
Məni sındırmadın, xar eyləmədin.
Mənim səhvlərimin, günahlarımın
Birini aləmə car eyləmədin.

Şəninə təriflər deyib yarışdım,
Aldığım "beş" oldu, "üç"üm olmadı.
Gecə də, gündüz də səndən danışdım,
Mənim ayrı işim-gücüm olmadı.

Nə vaxt ayrı düşüb gözün üstümdən,
Nə ruhum dincəlib, nə can sağ olub.
Səninçün etdiyim duaları mən
Yığmışam üst-üstə, uca dağ olub.

NƏ GƏTİRİM?

Gözəl şairimiz Musa Yaquba

Dedin, kənddən sənə nə gətirim mən,
Sərin axşamların ayazın - dedim.
Bilirəm, saralab bağ-baxça, çəmən,
Götür gəl "Buynuz"un payızın - dedim.

Vətən, torpaq eşqi axır qanında,
Gərək danışmayıb susum yanında.
Şeir meydanında, söz meydanında,
Axı, nə işi var dayazın - dedim.

El bilir nə qədər ağrı-acın var.
Gözləri yol çəkən anan, bacın var.
Sözünə - şeirinə ehtiyacım var,
Götür qələmini gəl özün - dedim.

PAYIZ

Gecə də, gündüz də ayazam daha,
Sısqa bulaq kimi dayazam daha.
Sənə oxşayıram, payızam daha,
Mənə əlini ver, görüşək, payız.

Hanı gur saçlarım, tökülüb gedib,
Ömrümün dan yeri sökülüb gedib.
Bir az diz, bir az bel bükülüb gedib,
Mənə əlini ver, görüşək, payız.

O kimdi gözündə şimşəklər çaxır,
Baxışı qəlbimi yandırır-yaxır.
İçimdə şıdırğı yağışlar yağır,
Mənə əlini ver, görüşək, payız.

Bu da bir ömürdü yaşadığ elə,
Xəzəl yükümüzü daşdıq elə.
Bəlkə, ilahidən yaşadığ elə,
Mənə əlini ver, görüşək, payız.

ONDA BAŞLAYIRAM ŞEİR YAZMAĞA

Qayğılı olanda, bilmirəm niyə,
Ayrı cür görürəm çölü-çəmənini.
Gərək kimsə mənim xətrimə dəyə,
Qəlbimə toxuna, incidə məni -
Onda başlayıram şeir yazmağa.

Bir kasıb görəndə məni dərd alır,
Çırpınır ürəyim sözü var kimi.
Nə vaxt pul qurtarır, cibim boşalır,
Ehtiyac ulayır canavar kimi-
Onda başlayıram şeir yazmağa.

Həyat ümmanında azmıdır batan,
Zəhərə dönübdür bir loxma çörək.
Hər gün həyasını küçəyə atan
Dilənçi görəndə ağrıyır ürək-
Onda başlayıram şeir yazmağa.

Rəssam, fırça götür, yeri-göyü çək,
Göylər od püskürür şimşək əlindən.
Uzaq səfərlərə gedən yolçutək,
Bulud ki danışdı yağış dilində -
Onda başlayıram şeir yazmağa.

Mənim dərdlərimin dərdi yurd yeri,
Necə yaşayıram, varam içində?
Ruhumun qaldığı yerdi yurd yeri,
Elə ki sızlayır yaram içimdə -
Onda başlayıram şeir yazmağa.

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

“Qocaltdı durnalar məni”

“Əslində, həyat insanın yaşadığı deyil, onu necə xatırladığı və başqalarına necə anlada bilmək məharəti...”

Deyə bilmərəm, yaradıcılığını sevə-sevə izlədiyim və haqqında dönə-dönə bəhs etdiyim, sözün həqiqi mənasında zərif insan, gözəl şair-yazıçı olan Nurəngiz Gün dünya şöhrətli yazıçı Q.Q.Markesin bu fikirləri ilə tanış idi, ya yox, ancaq bir qənaətimi öncədən vurğulamaq istəyirəm ki, Nurəngiz xanımın bənzərsiz, özünəməxsus yaradıcılığı həyatı necə xatırlamağın və başqalarına necə anlada bilməyin ən yaxşı örnəklərindən biridi. Bir qayda olaraq, Nurəngiz Günün poetik yaddaşının boynu bükülüdü xatirələrə. Onun yaradıcılığını ədəbi meyarlar baxımından sıxası olsaq, yerində yığın-yığın xatirələrin yaddaş ağrısı, könül nisgili, qubarı qalar.

Ən böyük filosofların və qədim inancların yansıtdıqları ki, insan özü-özünə qalib gəlməklə iztirablardan, yaddaş ağrısından xilas ola bilər... Daim axtarışda və təzələnməkdə, yenilənməkdə olan bir söz adamı kimi, Nurəngiz Gün üçün bu qalibliyin və xilasın gerçək yolu iç dünyasının dolğun ifadəçisi olan ədəbiyyatdan, yaradıcılıqdan keçirdi. O, ömrü boyu iztirablardan, xəyal qırıqlığından qurtulmaq üçün poeziyanın və nəsrin məbədinə sığındı, ömrünü-gününü, taleyini ədəbiyyatın köynəyindən keçirdi, bədii sözü erk, umacaq yeri bildi. N.Gün bu məkanda əsl şair, yazıçı və mən deyərdim ki, nəğməkar ömrü yaşadı. Fərqli illərin və fərqli ovqatların miras qoyduğu xatirələr, anılar onun yaradıcılığında bütün unudulmazlığı ilə keçdi. Bu dəyişən dövrən və ovqatların əbədiyyətə qovuşduğu yerin bir adı kimi qəbul olundu N.Gün yaradıcılığı. Özünün yazdığı kimi, qeyb oldu, qəfil uçdu, qəfil köçdü, buluda, suya çevrildi onun inandıqları. Onun tapındığı Göy üzü həmişə hüznü oldu. Bütün qələbəliklər içində təklənən, yalqızlıq acısı çəkən, inamının günahsız qurbanına çevrilənlər onun hər anda üşüyən, sıxılan, iztirab çəkən ədəbi obrazları oldu və N.Gün daha çox bu obrazlarda yaşadı. Həyat onun ömür sınırları üstündən qanadlı bir nağıl misalında atlanıb keçdi. Ancaq bu keçib-gedənlərin nəmi-nişanı N.Gün poeziyasında, bənzərsiz nəsrində naxış-naxış süsləndi. Məlum, tanış nağıllar N.Günün təqdimatında yeni biçim, yeni ifadə tərz, yeni forma və məzmun kəsb etdi:

**Şəngülümsüz, Şüngülümsüz
bir Məngülüm var,
bir bəmbəyaz gülüm var.
Qürbətdən gəlirdim...**

**Döydüm qapını utana-utana,
Oxudum mahnımı mən yana-yana:
-Məngülüm! Aç qapını, mən gəlim!
Döşümdə ağrı gətirmişəm,
başımda təzyiq...
Buynuzlarım ki yoxdur!..
Olsaydı, ot yox,
at gətirərdim, həyat gətirərdim.**

Nurəngiz Günün şeirlərinin əsas məqsədi məyusluq və ruh düşkünlüyü üzərində qələbə çalmağa hesablanıb. Onun yaradıcılığı "ilk həyat qənaətlərini ilan qabığı kimi bir kənara atıb, əvvəl yaşadıklarından qaçmaq" cəhdinin gerçək şəkillənməsi kimidi. O da, önəmli fikir daşıyıcısı olan bütün həmkarları kimi, belə hesab edirdi ki, vicdanın məzəmmətinə cavab verməyin yeganə yolu axtarışlarla dolu yaradıcılıq camisindən keçir. Nurəngiz Günün poeziya yolunun istiqaməti həqiqət axtarışı səmtəydi.

Nobel mükafatı laureatı Alber Kamü yazırdı ki, bizim sənətin nəcibliyi boynumuza götürdüyümüz, həmişə həyata keçirilməsi çətin olan iki öhdəliyə əsaslanır: bildiyin şey haqqında yalan danışmamaq və zülmə qarşı mübarizə aparmaq. Bu tendensiya N.Günün yaradıcılığında da sıx-sıx keçir və o, ilk növbədə, haqsızlığa, biganəliyə qarşı üsyan edən bir aləmin şairidi.

Nurəngiz Gün bu "gəlimli-gedimli, son ucu ölümlü" dünyada ölümsüz bir aşıqlıq duyğusu ilə yaşadı. Fikrində, düşüncəsində dəmadəm yerə, göyə, Tanrıya əbədi sevdə, aşıqlıq yolçuluğu etdi. Bu yolçuluğun hər bir əzabını, cəfasını fikir babaları olan qarasevdalılar sayaq, səfa kimi qəbul etdi, "Məcnundan da füzun aşıqlıq istedadı" ilə yaşadı. Bu "asıqlıq istedadı" yolunda başının daşdan-daşa çalındığı zamanlar da oldu, görünməz rüzgarların polyar qışından keçib gəldiyi anlar da. Ancaq bu yaşam heç bir halda onu xəyal qırıqlığına, bədbinliyə uğratmadı. O, bütün həyatı boyu "tale işini bəyaz kağıza südlə yazılmış yazı" kimi qəbul edənlərin yanında oldu. "Dəyər baxımından ərşdən də üstün, xəyala, düşüncəyə sığmayacaq qədər ərđəmli" bir sənətkar ömrü yaşadı. O, "Ölüm gözəl bir şey, budur pərdə ardından xəbər" düşüncəsi ilə yazıb-yaradan mənəvi ustadı Nəcib Fazil Qısakürəkdən fərqli olaraq, "Sevdə gözəl bir şey, budur pərdə ardından xəbər" qənaəti ilə həyata bağlandı.

Onun sevdası daha çox heyranlıq, daha çox munislik, daha çox ilkinlik qoxuyurdu. Bu heyranlıq yüksək insanlıq, vətəndaşlıq, təbiətə, insana vurğunluq yaşamından gəlirdi. Onun könlü bütün ömrü boyu xoş bir bayram, sevinc, xoş xəbər istəklisi idi. Bu xoş xəbəri o, adi bir quşun qəfil qanad çalmasından da, sirlili bir rüzgarın ani ötüşündən də gözlədi, umdu. Bu umudlu yaşantıların hər bir məqamı Nurəngiz Günün poetik yaradıcılığında misra-misra puçurladı, söz-söz açıldı:

**Torağaylar "pırr" edib uçdular torpaqdan,
Bir də haçan görəcəm
Mən belə bir bayramı, ay Allah?!
Çığırtı... hay-həşir... hayqırıq...
Bir-birini qısqıran, girinc olan sevincə
Cuqqulu qanadlar hövlündə cəhd işi,
göy vuruşu...
Hürreyə, fərəhə, rəhmə bax, ay Allah!..**

Adi bir quş uçuşuna heyranlığın nəşəsini bu qədər duyğusallıqla yaşayan və bu duyğularını bütün təbiiyyə ilə şeirə, sözə köçürən Nurəngiz Günün özü də əbədi, heç vaxt ötüb-keçməyəcək bir bayram, təlatüm, hayqırıq təşnəsi, istəklisi idi. O, bütün səsini, titrəyişini çırpmaq, qüssələrini bu xoş təlatümün, bayramlaşmanın aurasında əritmək, köksünü bir körpə aldanışı ilə kiritmək üçün "tabu-təvan istədi". İstədi, hə... İstəyib də o ufacıq, o yarpaq misallı quşların

arxasınca qoşdu, uçdu, getdi. Özü də "Oh, necə də bayram istədi könlüm" kövrəkliyi, həssaslığı ilə qol-qola, nəfəs-nəfəsə.

Nurəngiz Gün heç vaxt poetik yaşamından gen düşməyən, onu tərk etməyən bir uşaq, körpə təbəssümü ilə biganəlik, dönüklük, süstlük, vəfasızlıq iqliminə uyuşa bilmədi, bu deyilənlərin payız sazağından, qış soyuğundan qaçmağa cəhd etdi, "bu aləmdən qop gəl, ürəyim" səslənişi, "Ora bizimki deyil" xəbərdarlığı etdi. İlk təəssüratına, ilk görüntüsünə susayıb könül verdiyi nə vardısı, hamısından - adi güldən, çiçəkdən, quş qanadından, bulud axışından, yaz yağışından, göyqurşağından, güllü yamaclardan ürəyinin yığış gəlməsini israrla istədi. "Bizim burda bir işimiz yox, bura bizimki deyil" qənaəti, təəssüfü ilə bir arada. Bu ayrılıb getmə, özünəçəkilmə aurasında Nurəngiz Gün "yalnız İlgıma müstəsna" deyirdi. Bu ilğımlar dünyasında görüb-götürdüyü, duyduğu aləm necə də doğmaydı ona:

**Ağ qanadlı bir at gəlir göz önünə,
atılıram belinə,
Nallarını qollarıma taxıram,
yüyənini dişlərimlə sıxıram,
...haydı, atım,
gərək murada çatım -
deyib cuşa gəlirəm.
...Havalı bir yel ilə
Dünyalara çatıram.**

Bu misralar, ilk növbədə, Nurəngiz Günün azadlıq duyğusunun şəkillənməsi idi. Təəssüf, acısı onda idi ki, bu ilğımlar hücrəsində "göz önünə gələn atla, bu dumanlı həyatla mənzil başına çata" bilmirdi. Hər nəfəsdə baxıb görürdü ki, bu yollar fənadi, fəna... Hər addımda bir Ərəbzəngi durmaqda, hər bashabasda bir Təpəgöz keşik çəkməkdəydi. Bax, elə bu məqamlarda o, tam bir körpə, məsum uşaq ərki, ötkəmliyi ilə öz Rəbbinə, Tanrısına üz tuturdu ki, "çuxurları çoxdan ölmüş dipdiri gözlər aləminin şəklini çək, yanına götür" və bütün bunların niyə belə olduğunun hesabını apar:

**Çək bunu,
Al lentə.
Apar göyün üzünə,
Apar, burda saxlama.
Ya Rəbbim!
Xətir et Sən...
Çək bunu!
Ya Rəbb... Belə də film olarmı?
Zamanın nə gözəl portretidi...**

Nurəngiz Gün "ağladım tellərim arası, leyələklərin boş qalmış yuvaları boyunca" yazdığı yerdə şair idi. O yerin şairi idi. Nurəngiz Gün "qocaltdı durnalar məni" duyğusuyla hər kəsin doğması-yaxını idi. Hər kəsin acı təəssüfünü çəkirdi ki, niyə:

**Ordan bura,
burdan ora köçə-köçə,
heçə-puçə gedir, axı,
Çətin hörülmüş yuvalar.**

Bu durna köçünün, tərkidünyalığın iç dünyasında Nurəngiz Günün öz taleyindən çox şey var idi. Elə bu var olan çox şey ilə Nurəngiz Gün durna köçünə, bulud axışına bizdən bir köynək yaxın idi. O durna köçünə könlünü çəkən dərddəşliq, talesizlik üzünə yazırdı bu kövrək misraları:

**Can durnalar,
Yuxuda diksinirsinizmi?
Qorxursunuzmu?
Onda məni də aparın...
Qadanızı alım elə...**

Odunu pay verdiyi külilə oynamağın rəsmini gözəl çəkirdi Nurəngiz Gün şeirlərində. Hamıya yanan canıyla ocağını sönmüş görməyinin peşimanlığı onun şeirlərinin can evindən bütün halıyla boy göstərməkdəydi. Eyni zamanda, həyatın, xatirələrin əbədiyaşarlığına bəslədiyi inamı onu hər dəfə yeni bir aləmə sövq edirdi. İnanırdı ki:

**Bu balaca gəlincikli
bu balaca qızcığaz
Məndən sonra da olacaq.
Bu balaca qızın könlünü oxşayacaqlar,
Xətrinə dəyəcəklər.
Bu balaca qız gəlin olacaq,
ana olacaq.
Bu balaca qızın balaca-balaca
Və doğruçu gəlincikləri olacaq...**

Və hər şey təzədən başlanacaq. Təzədən başlanacaq Həvvanın alma istəyi, Adəmin çarəsizliyi, Nuhun tufanı. Gəlməli olanlar gələcək yenə. Bütün bu olacaqlar önündə körpə, köməksiz, amma biganə də qala bilməyən bir halı ilə çaba göstərməsi, mənəvi üsyan püskürməsi var Nurəngiz Günün:

**Əstəğfurillah, Xudam!
Nərdivan qoyublar
Sənə doğru çıxırlar.
...bashabasdır pillələr.
Ehey... Kişi!
Milyard yaşlı göydəki,
Özündən muğayat ol!**

Bu xəbərdarlıq daha çox yerdəkiləri ayıq salmağa, adam olmağa səslənişdi. Daha çox şair-vətəndaş nıgaranlığının, cavabdehliyinin bəlihtisi olaraq səslənir.

Nurəngiz Gün yaradıcılığı, bir məşhur fikirdə deyildiyi kimi, oxucuya sevməkdə, həyata güvənməkdə, gələcəkdə yaşamaqda kömək edir. Yurd qeyrətini həmişə özümüzə uca tutmağa səsləyir. Ruhumuzun ifadəçisi olaraq yaşayır, ömür edir.

Nurəngiz Gün yolu Yol olana kimi gedə bilməyi bacaran qələm adamlarından idi. Onun təsvir və təqdimində hər bir predmet insanı öz ilkinliyinə, deməli, mənəvi paklığa, məsumluğa götürən nəsnelər kimi yadda qalır. Hər bir titrəyiş onun üçün qorxu doğuran əlamət yox, yolu Yol etməyə qərarlı hərəkət, cəhd misalındadı. Nurəngiz Gün o diyarın aludəçisi idi ki, onun hər qədəmi azadlıq qoxuyurdu. Şair doğulmuşların hər biri onun könül dostu, ruhdaşı idi. Ulusu basılmayan bir vətənin nəğməkarı olmağı arzulamışdı həmişə və bu deyilənlər onun, demək olar ki, bütün şeirlərində özünü apaçıq ifadə edir. Əsl Azərbaycan insanı kimi o, zərifliyin, səmimiyyətin, sadəliyin aludəsi idi. Adi həyatda hər gün keçib getdiyimiz küçələrin, yol-rizin belə adının Lalə, Nərgiz, Bənövşə olmasını istəyirdi və bu istəyini xüsusi bir həzinliklə şeirə gətirirdi. Yazırdı ki, keçdiyim yolların, küçələrin adı kaş Vətən, Məhəbbət, Sevgi, Od, Ateş olaydı. Bu, onun zərif ana və humanist şair qəlbinin arzularıydı. Bütün düşüncəsi yaxşılığa, insanlığa hesablanmışdı, Nurəngiz Günün yaradıcılığı oxucunu dərin psixoloji böhranlardan çıxarmağa hesablanan zərif yaz çiçəkləri, yaz yağmuru kimidi. Yetər ki, bu aləmin iç dünyasına enib, onu fəhm edə biləsən.

Sərvaz HÜSEYNOĞLU

◆ P o e z i y a

Tapdıq YOLÇU

QALDIMI?

Könül, sənin könlünü
Ala bilən qaldımı?
Yönünü ağ yönlərə
Sala bilən qaldımı?

Qısa edən yolları,
Açan qulac qolları,
Burda bu - mən qulları
Bula bilən qaldımı?

Say saymayıb yaşımı,
Dağ bilib qar başımı,
Sinəmdən dərd yaşımı
Silə bilən qaldımı?

Ayaqlaşan ilimlə,
Dil-dil deyən dilimlə,
Lap sonacan mənimlə,
Qala bilən qaldımı?

YAĞIŞLAR...

Bu gün yenə yağışlar
Yağdı...
Dənizə yağdı.
Nə çatlamış torpağa,
Nə təşnə gözə yağdı.

Bu gün yenə yağışlar
Suda boğdu özünü.
Qarasına uçurdum,
Görəmmədim üzünü.

Bu gün yenə yağışlar
Sahil çəpərdən aşdı;
Dalğalara qoşulub
Dərya-ümmana qaçdı.

Gözləyirdim yağışı,
Ürəyinə damdımı?!
Yağdı...
Dənizə yağdı...
Yağış da adamdımı?!

APAR MƏNİ UZAQLARA

Ay dənizdə üzən gəmi,
Apar məni uzaqlara.
Qoyma qalım bu sahildə,
Apar məni uzaqlara.

Olum sənə yol yoldaşı,
Ellər görüm, ümman aşım.
Bu harayım, bu alqışım,
Apar məni uzaqlara.

Çox da yolun su yoludu,
O yol hər yoldan uludu.
Burdakı yollar qurudu,
Apar məni uzaqlara.

GETDİ

*Mən də uça biləydim
Durnalar gedən yerə.*

Müəllif

Bu gün də mənsiz ora
Durnalar uçdu, getdi.
Adam deyil, inciyəm,
Durnalar - quşdu, getdi.

Yola çıxdım, gözlədim,
Yeri-göyü izlədim.
Nəyə ümid bəslədim, -
Nahaqdı, puçdu, getdi.

Yolçunu yol almadı,
Alıb, yola salmadı.

Bu da oyun, qurmadı,
Karvandı, köçdü, getdi...

DAĞ BAŞINA

Bir ömürdə bircə dəfə
Yaz gəlirmi dağ başına?
İnsaf edib dərd dumanı
Az gəlirmi dağ başına?

Əriyirmi buzu, qarı,
Pozulurmu "düz ilqarı",
Görürmü gəzdiyim yarı,
Qız gəlirmi dağ başına?

Yolçunun dağdı hədəfi,
Dağ - qibləsi, dağ - məbədi.
Çənə bürünüb sədəfi
Saz gəlirmi dağ başına?

DAĞ YOLLARI

Dağdan dağ olan dağma
Qoşularmı dağ yolları?!
Bircə gün dərd çiskinindən
Boş olarmı dağ yolları?!

Davalarla şahlar ilə,
Sızlamalar, ahlar ilə,
Bu axşam, sabahlar ilə
Aşılmı dağ yolları?!

Göyə çıxıb, itməyimlə,
Bulud olub, ötməyimlə,
Mənim ölüb, getməyimlə,
Boşalarmı dağ yolları?!

İÇİMDƏKİ KÖRPƏ UŞAQ

Mən böyüdüm, böyümədi
İçimdəki körpə uşaq.
Ayaq açıb yerimədi
İçimdəki körpə uşaq.

Yaşlanıb saç ağartmadı,
Günümdən baş çıxartmadı.
İçimdə bir dərd-boğmadı
İçimdəki körpə uşaq.

Yol həhləyib, yorulmadı,
Sorgularda sorulmadı,

Zər, gövhər, qızıl almadı
İçimdəki körpə uşaq.

Günümdə gün görməyəcək,
Günümə gün verməyəcək,
Mən ölsəm də, ölməyəcək
İçimdəki körpə uşaq.

YOLDU...

Yoldu...
Yolumnan gedirəm,
Görüb çox adam, gedirəm.
Doğmayam, yadam...
Gedirəm,
Tanıyırmı kimsə məni?!

Mən adamam, ya ağacam,
Müqəvvayam, ya qaxacam,
Hansı kürsüyə qalxacam
Söyləyirmi kimsə mənə?!

Nə olsun ki, söz yazıram,
Sözü yozub düz yazıram,
Guya kəsək, toz yazıram,
Dinləyirmi kimsə məni?!

Yoldu...
Gedənlər çoxalır,
Yol daralır, yol yuxalır.
Hamı ələkdə yoxlanılır,
...Kimdi yoxlayan o məni?!

GÖRƏN, NƏ VAR UZAQLARDA?

Elə burda - yaxındayam,
Görən, nə var uzaqlarda?
Yaşayıram - axındayam,
Görən, nə var qıraqlarda?

Burda güllər açmır, solur,
Sellər axır, yel saç yolur.
Gələn gedir, yol boş olur,
Görən, nə var qabaqlarda?

Ömrün orta çağındayam,
Yoldu...
Yolun sağındayam.
Hələ bu dərd dağındayam,
Görən, nə var o dağlarda?

Borçalı

Mirdamət ƏZİZ

BİLMƏK İSTƏSƏN KİMƏM...

Bilmək istəsən kiməm,
Buyur, qəlbimi dindir,
Məni kobudlaşdıran
Sənin zərifliyindir.

Ayrılməsən yolumuz,
Məndən bəsinmə hədə,
Gözəlliyin önündə
Eybəcərəm bu qədər.

Gözünü yumursan ki,
Hərdən yuxuna girəm,
Kirpiyinin ucunda
Səfil-səfil gəzirəm.

Sən inam üzərində,
Mən şübhələr içində,
Belə bərqərar olduq
Bu dünyanın köçündə.

Sən bir həqiqət rəmzi,
Mən bir xəyal kimiyəm,
Kəlamların önündə
Əbədi lal kimiyəm.

Gözlərim hər kitabdan
Bir sanballı söz dərir,
Sənin səmimiyyətin
Məni saxta göstərir.

Mənə pay göndəribdir
Dərdi-qəmi Yaradan,
Səni liman xəlq edib,
Məni gəmi yaradan.

Sal qayasan, qarşında
Dibsiz dərə kimiyəm.
Bir tarın sən mizrabı,
Mən də sarı simiyəm.

Canım canlardan canlı,
Boyum boylardan hündür,
Məni kiçik göstərən
Sənin böyüklüyündür.

GECƏLƏR

Çıxar sərin sahilinə gündüzün,
Qəlb kövrələr, zövq incələr gecələr,
Açıq qalar könüllərin qapısı,
Şeir gələr, nəğmə gələr gecələr.

Səpələnər yuxulara qar kimi,
Ay işığı-asimanın tilsimi,
Ehtiraslar sönər işıqlar kimi,
Yer uyuyar, göy dincələr gecələr.

Çırağıdır nurlu camal qəlblərin,
Mayağıdır qayə, amal qəlblərin,
Əllərində qara dəsmal, qəlblərin
Aynasından tozmu silər gecələr?!

Ha çəkərik, kəndirimiz uzanmaz,
Ömrümüzün üfüqləri qızarmaz,
Yatanlara layla çalar, usanmaz,
Oyaqlara yuxu dilər gecələr.

Aha dönər, qopar sözlər sinəmdən,
Tanrım, məni ayırma bu sitəmdən,
Dərs alıbmı, öyrənibmi nənəmdən,
Ələyində ulduz ələr gecələr?!

Gəncliyimiz qocalığa beh kimi,
Vaxt darayar saçımızı meh kimi,
Xeyallara şəbnəm kimi, şəh kimi
Səpələnər düşüncələr gecələr.

Duman olub dağ döşünə çökərik,
Hirsimizi-havamızı tökərik,
Axşamacan nə zillətlər çəkərik,
Kimsə duymaz, Tanrı bilər gecələr.

ANA, BİZƏ İNDƏN BELƏ GƏRƏKSƏN

Təzə-təzə yetişirik ərəsəyə,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.
 Zəhmətinin bəhrəsini görməyə,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.

Evimizin nəbzi kimi vurmağa,
 Neçə-neçə toy məclisi qurmağa,
 Gecə-gündüz qulluğunda durmağa,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.

Hamımızı başıuca görməyə,
 Dar ayaqda ürək-dirək verməyə,
 Taleyini nəvə-nəvə hörməyə,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.

Ömrün axdı gözlərinin yaşında,
 Ağ saçların ağ yaylıqdı başında,
 Diz çökməyə, baş əyməyə qarşında,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.

Keçmişləri sellər yudu apardı,
 Qarşı yolun hər qarışı divardı,
 Bu yaşacan yaşamağa nə vardı,
 Ana, bizə indən belə gərəksən.

MƏNƏ AD GÜNÜMDƏ İKİ GÜL VERİN

Bu gün ad günümdür, doğum günümdür,
 Şükür yaradana, neçə ki sağam,
 İldə bir günüm var...ikincisini
 Dünyadan köçəndə qazanacağam.

Haqqa yaxın olun, diqqət yetirin,
 Deyilən hər adi kəlməyə, dostlar.
 Qorxuram, şənime səslənən tərif
 Tanrının xoşuna gəlməyə, dostlar.

Bir-bir sözünüzü kəsməyim günah,
 Köksüm dağılsa da, kiryirəm mən.
 Elə bil dönmüşəm qar adamlara,
 Diqqət mərkəzində əriyirəm mən.

Tanıya bilmirəm özüm-özümü,
 Bunca dəyərlimi ömrümdən ötən.
 Atamı-anamı qoyub bir yana,
 Məni tərifləyir elə hər yetən?!

Qara saçımıza dən səpə-səpə,
Ömür qatarında illər ötüşür,
Ad günü təbriki, hədiyyəsi də
Doğulana düşmür, doğana düşür.

Çağırın, mömin də, molla da gəlsin,
Məclisin duası, Quranı olsun.
Mənim ad günümdə bişirilənlər
Atamın-anamın ehmanı olsun.

Əl bizdən, a dostlar, ətək Tanrıdan,
Onun əlindədir ixtiyarımız.
Dünyaya gəlmək yox, gətirmək hünər,
Sağ olsun, var olsun analarımız.

Qoy gedim, sarılı məzar daşına,
Həsətin-hicranın gözünü oyum,
Mənə ad günümdə iki gül verin,
Anamın məzarı üstünə qoyum.

Ömür əmanətdir, biz əmanətçi,
Bu yükü şərəflə daşıya bilsək,
Doğum da, ölüm də Allahdan gəlir,
Yaşamaq bizlikdir, yaşaya bilsək.

Bu gün ad günümüdür, doğum günümüdür,
Şükür Yaradana, neçə ki sağam,
İldə bir günüm var...ikincisini
Dünyadan köçəndə qazanacağam.

ATAMIN SOLMAYAN XATİRƏSİNƏ

Sən də qismətindən qaça bilmədin,
Qəlbinin qəzəbi, nə kini oldu.
Özün qapımızı açma bilmədin,
Şəklin evimizin sakini oldu.

Sayı bilinməzdir töhfələrinin,
Torpaq atamızdır, sən torpaqdasan.
Rəngli yaddaşına nəvələrinin
Rəngsiz şəkillərdən boylanmaqdasan.

Təqvimdən qopmayan vərəqdır o çağ,
Hər kəs zaman adlı pilləkəndədir,
Sənsiz ötən günlər közərən ocaq,
Dağılan xəyaltək pərakəndədir.

Dinin nurlu yolu, haqqın əlisən,
Gülər, gül arayar, sevilər səsin,

Özün yer üzünün dərd heykəlisən,
Taleyin qəlblərin qəm əfsanəsi.

Səsin ədalətin, haqqın səsiydi,
Yaxşılar köçəndə elin yasıdır,
Varlığın elə bil nur күndəsiydi,
Yoxluğun bir günəş tutulmasıdır.

Həyat yolumuzu sarmış duman, çən,
Vida tez səslənmiş dodaqlarında,
Dünyadan tək kəfən aparmır köçən,
Getdi bərəkət də ayaqlarında.

Kimin nə haqqı var ruhundan küsə,
Yadigar nə varsa, qoyduğun izdir,
Həyatın nə qədər hay-küylüydüsə,
Məzarın o qədər səs-səmirsizdir.

Atın tərki deyil dünyanın tərki,
Salır yəhərindən heç yeriməmiş,
Sən elə möhtəşəm bir zirvəsən ki,
Başından bir ovuc qar əriməmiş.

O əcəl - ömrünü bitirən ki var,
Sanki yanılmışdır, həyəcanlıdır,
Sənin o solmayan xatirən ki var,
Bizim ömrümüzdən daha canlıdır.

Ruhunla bir növraq, təmtəraq qur ki,
Ağa bağışlasın yerini qara,
Bu gün ad günündür, əsas odur ki,
Doğula bilmisən öləndən sonra.

BİR ÇİÇƏK BOYLANIR YOL KƏNARINDAN

Eyni açılmayı, sökülsə də dan,
Hər zaman yuxusuz, hər an oyaqdır.
Bir çiçək boylanır yol kənarından,
Öluncə gözünü yummayacaqdır.

Üstünə şəbnəm yox, göydən qəm çöküb,
Solun ümid yeri ləçəyidirmi,
Boylanır yollara boynunu büküb,
Mehmanı yubanan mehmandar kimi.

Başının üstünü buludlar alıb,
Xəzandan biçilib libası, donu
Baxmaqdan gözünün kökü saralıb,
Görənlər nərgizə bənzədir onu.

Qalıb rayihəmi, qalıb ətirmi,
Tülü qüssə olan pəncərəsi var,
Gələnlər bir damla sevinc gətirmir,
Gedənlər bir dünya qəm aparırlar.

Bəxt onu bənd edib yol kənarına,
İzləyir gələni, gedəni bir-bir,
Qoşulub bu yolun yolçularına,
Yerimək istəyir, tərpnə bilmir.

Burda bitməyinə peşmanmı olub,
Biri də budurmu günahlarından,
Elə kövrəlib ki, gözləri dolub,
Şeh deyil süzülən yanaqlarından.

Nə etsin, taledən qisməti budur,
Solur bir vəfalı yar sorağında,
Qışda palçıq yeyir, yayda toz udur,
Çətindir yaşamaq yol qırağında.

Gizlədib köksündə dərdi-sərini,
Varlığı intizar qoxuyur onun.
Hərdən vərəqləyib ləçəklərini,
Külək ürəyini oxuyur onun.

Bu çiçək yox olar dumanda-sisdə,
Qarğıyar bəxtini dodağı altda.
Yaşar qananların gözləri üstə,
Ölər nadanların ayağı altda.

Şamsi QOCA

BU YERDƏ

Axşam olur, dünya səhra kimidir,
Dolaşırım təkbaşına bu yerdə.
Dindirən yox, söylədən yox, atan yox
Çöl daşını çöl quşuna bu yerdə.

Dərk elədim itirdiyim ömürdü,
Əzab mənim varlığımı sümürdü.
Cavanıydım, onda könül demirdi
Ehtiyac var göz yaşına bu yerdə.

Torpaq soyuq, dəniz ölü, qaya lal,
Məni çəkir neçə yerə gör xəyal.
Ayaq gedir, ürək deyir burda qal,
Dön daşların sirdaşına bu yerdə.

Həsərət özün niyə belə öyür ki,
Yavaş-yavaş qarımızı döyür ki,
Belə yerdə dəli şeytan deyir ki
Bir dünya qur özbaşına bu yerdə.

AY ADAM

Gedək o daşları öpüb-oxşayaq,
Daş mənə doğmadı, mən daşa yadam.
İçim daş, çölüm daş, daşam büsbütün,
Qohuma ögeyəm, qardaşa yadam.

Bir daşın üstünə qazılıb qaldım.
Daşın yaddaşına yazılıb qaldım,
Sel gəldi apardı, üzülüb qaldım,
Çaylaqda darıxdım mən daş, ay adam.

Bir əlim küləyin telində getdi,
 Bir əlim daşyonan əlində getdi,
 Sözüm çobanların dilində getdi,
 Oldum dərd-qəmimnən sirdaş, ay adam.

Divara düzdülər divar olmadım,
 Arxa tulladılar cuvar olmadım,
 Qaçğan atlara süvar olmadım,
 Tapmadım özümə yoldaş, ay adam.

Bıçağı sinəmdə itilədilər,
 Ocağa qoydular, tüstülədilər.
 Götürüb atdılar, itələdilər,
 Yığdılar bir yerə qaş-qaş, ay adam.

Yanırdım, atdılar qışın yanına,
 Qurudum, qoydular yaşın yanına.
 Gətirib düzdülər başın yanına,
 Adımı qoydular daşbaş, ay adam!

Nə sinə daşıyam, nə baş daşıyam,
 Dilim yox, içimi çölə daşıyam.
 Mən hansı dünyanın vətəndaşıyam?
 Bilmirəm, qalmışam çaşbaş, ay adam.

MƏNƏ ADAM DEMƏ

Mənə adam demə, adam balası,
 Mənim nəyim adam, haram adamdı?
 Adamın yatmağa məzarı yoxsa,
 O adam ha deyil, yarımadamdı.

Bilmirəm, bu fikir hardan doğuldu,
 Hardan axıb gəldi, içimə damdı?
 İldə bircə dəfə doğma kəndinə
 Gedə bilməyənin nəyi adamdı?

Mən hardan olum ki, adam, ay zalım?
 Olsam öz dərdimə şahid olardım.
 Vallah, bir balaca adam olsaydım,
 Gedib Qarabağda şəhid olardım.

Nə olsun, Bakıda evim, işim var,
 Doğma el-obaya həsrətəm, axı...
 Bugünkü nəsilə örnək olmadım,
 Gələcək nəsilə töhmətəm, axı...

Mənə adam deyib üstümə gülmə,
 Yazığın gəlirsə, atam balası.
 Mən doğma kəndimə gedə bilmirəm,
 Mənə adam demə, adam balası.

◆ H e k a y ə

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Məni ağladan it

Mərdəkan bağlarında qəflətən bir dəstə it çıxdı qarşıma. Lap köhnə qədim itlər... Elə bil uzaqdan gəliblər. İllərin ağırlığı, ağrı-acısı, ehtiyacı itlərin kədərli baxışlarında və “əyin-başları”nda hiss olunur. Hamısı nədənsə gileylidir. Arabir hürmələri, zingildəmələri daxildəki narazılığı ifadə edir. Biri sahibinin qaba rəftarından, biri maşınların təkərlərindən, biri sərtliyindən, biri də yeməxana sahibinin qəddarlığından baş götürüb qaçıb. Axırda bir yere yığılıb yenə it olublar, ayrı-ayrı deyil, bir dəstədə birləşiblər. Birliyi insanlarda yox, özlərində tapıblar.

Səkkiz itdi. Biri axsayır, di gəl yoldaşlarının hamısından öndədir. Birinin isə bir gözü yumulub, deyəsən, kordur. Tək gözü ilə ora-buranı axtarır. Hərdənbir ağacların dibini sulayır. Tez-tez qabağa gedib burnu ilə xırda daşlara toxunur, bir az iyləyib qayıdır, yenidən dəstəyə qoşulur. Aralarında biri də var, quyruğunu qaldıraraq qoyub belinə. Kəfi yüzənə gedir. O qədər lovğadır ki, az qala ayaqları bir-birinə dolaşaraq yığılır. Hiss edirsən ki, sevir, özü də yaman sevir. Bir it də var, dəstəyə qarışmış, onlarla yanaşı gedir, amma dəstədəki itlərə hürə-hürə gedir. Görünür, o, dəstədə hansısa itin birinə hürür. Haqqı tapdalanıb. Ya onu dəstədən qovublar, ya da bu dəstəyə it yaxınlarda rast gəlib, hələ onların qayda-qanunları ilə uyğunlaşa bilmir.

İtlər yeridikcə hərdənbir o tərəf-bu tərəfə hürür. Sanki insanlara xətləndirirlər ki, qorxmayın, biz itik, biz hələ də hürə bilirik, hələ itliyimizi itirməmişik. İstəsəz, bizi götürüb saxlaya bilərsiniz.

Abşeron sanatoriyasının bağlarında itlərə xeyli baxdım. O saat onlar da ayaq saxladı. Biri lap irəli gəldi. Qulağını şəkələdi. Sonra quyruğunu buladı. Bir az da irəli gəlib çömbəldi, qabaq ayaqlarını irəli uzatdı və astadan hürdü. Bu hürməyin içində bir hüznə vardı: hirsə hürmək deyildi. Səs yumşaq idi. Elə bil bu səsin içində göz yaşları vardı.

Korpusa yerləşdik. Həyat yoldaşım həmişəki kimi yenə öz ali göstərişlərindən birini verdi: şairliyin tutmasını. Bura sanatoriyadır, itlə-zadla oynama”, dost var, düşmən var.

Həyətə düşdüm. Elə bil itlər məni gözləyirdi. Hamısı sıra ilə dayanıb baxırdı. O biri - o tək it də bir az aralı dayanıb hürürdü. Onun aramsız hümməyi dəstədəki ədalətsizliyə etiraz kimi yozula bilərdi. Ya itlərin içindəki mövcud bir adətə etiraz edirdi, ya da itlərin başçısına bildirmək istəyirdi ki, bax, sənın yanındakılar yatıb, amma mən sərvaxtam, iş başındayam, hürürəm, onlardan etibarlıyam. O itin daha nə dediyini mən bu tezliklə öyrənə bilməzdim, vaxt lazım idi.

İtlər bəzən adamları müşayiət edir, onlarla xeyli addımlayır, adamlar korpusa daxil olandan sonra, binadan çıxan başqa adamları dayanacağa qədər ötürürdülər. Sonra ordan bir adamla korpusun qabağına gəlirdilər. Bütün bunların bir mənası vardı. İtlər özlərini insanlara tanıdıb demək istəyirdilər ki, biz itik, bizi niyə unudubsuz, bizim zəncirimizi niyə açdız, bizi niyə çölə buraxdız. Hər adam onları başa düşmür, bəziləri isə ayaq saxlayıb itlərə xeyli yorğun-yorğun baxırdılar.

İtlərin başqa bir günahı da ola bilərdi. Bəlkə, onlar sahiblərinə xəyanət ediblər, sahibləri də onları küçələrə buraxmaqla cəzalandırıb. Amma yox, it heç vaxt xəyanət etmir, daha doğrusu, bacarmır.

Bir səbəb də ola bilər: onları evlərdən tuziklər didərgin sala bilərdi.

Hər səhər yuxudan ayılan kimi həyətə qaçırdım, itləri görməyə tələsirdim. Elə bilirdim ki, sanatoriya rəhbərliyinin bu gün sabah onları güllələtmək fikri var. Çünki itlər get-gedə güllə qabağına gələne oxşayırdılar, hərəkətləri, hümmələri, insanları qarşılamaqları, yola salmaları onların güllələnməyini labüd edirdi. Bunun bir günahı da məndə idi, çünki onlara çox yaxınlaşıb ürəkləndirirdim, insanlara inanmağı aşılayırdım. İtlər mənə inanıb gizləndikləri yerdən açıqlığa çıxırdı.

Bəzən bu dəstəni yer kürəsinə, tək gəzən iti isə Yerın peyki olan aya bənzədirdim. Onu hansısa bir cazibə qüvvəsi itlərə qarışmağa qoymurdu. İt dəstəsinin peyki olan tək it elə bil günahsız olduğunu sübut etmək istəyirdi. Əslində, dəstədəki itlər ona heç nə demirdi, heç başlarını da qaldırıb ona baxmırdılar. Tək it onlara hürürdü, hərdən hirsle, hərdən də yavaş-yavaş qaralarına danışırdı. Belə guman etmək olardı ki, dəstədəki itlər bu bağa təzə gəliblər, tənha it isə bu bağda böyüyüb, boya-başa çatıb. Dəstədəki itlər onun bağını, yurdunu işğal edənlərə oxşayırdı. Ona görə də tənha it dəstədəki itlərlə barışmırdı.

İtlər ən çox gecə hürürdülər. Dəstədəki itlər tək-tük, tənha it isə yurdu talanmış qurd kimi ulayırdı. Onların gecə hürüşü gündüzünkündən fərqlənirdi. Elə bil gecənin qaranlığı itləri sıxırdı: insan axtarır, insan gəzirdi. Mən onların səsini ayırd etməyə çalışırdım. Bilirdim, bu səs axsayan itindir, yoxsa kor itin. Təxmini bilirdim. Tənha itin səsi zənguləyə bənzəyirdi. Onda elə bir boğaz vardır ki, adamın başının tükü biz-biz olurdu. O, hümmürdü, hönkürdü. Ağzından səsləri şələlə kimi çölə daşıdırdı. Səs onun ağzından daşdıqca ağlamaq istəyirdim.

46 il bundan qabaq biz İmişli rayonunun Şirinqum qışlağında qoyun saxlayırdıq. 10 yaşım olardı. Alaçığıımızdan üç yüz metr kənarında bir neft buruğu vardı. Gündüzlər buruğun səsi eşidilmirdi. Gecələr isə yaralı insan kimi inildəyirdi. Onda itlərimiz o buruğa hürürdü. Amma o itlərin birinin zənguləsi hələ də yadımdadı. O hürən kimi atam, anam,

mən yuxudan oyanardıq, o itin gözəl hürüşünə diqqətlə qulaq asırdıq. Atam deyirdi ki, bu cür boğaz heç bir itdə yoxdur. O, uzun bir səslə hürür, səsinin içində xırda daşlar kimi müxtəlif cingiltili səslər atılır - düşür, qaynayır, həmin o uzun səsə rənglər qatırdı. Atam bir dəfə gecə o iti tutub alaçağı gətirdi. İti oxşayırdım. Toppuş səkil ayaqları vardı. Ürəyi uçunurdu. Birdən alaçıqda burnunu bir az yuxarı qaldıraraq buruğa tərəf tutub elə hürdü ki, anamı ağlamaq tutdu. Elə gözəl hürüdü ki, adamın ruhu dincəlirdi. O səs, səsdəki yatımlılıq, istilik, doğmalıq bizi qəribliyə - Ay işığı, dəvə karvanı, dəvənin ovsarı, karvanbaşı, qum səhrası, qumu sovuran səhra küləyinə çəkirdi. Anam itin səsinə Ay işığını gördüyünü deyirdi. Sanki evimizə Ay işığı dolmuşdu. O it ancaq buruğa, Aya, buluda elə hürüdü. Qalan şeylərə adi itlər hüren kimi "hav, hav" eləyirdi.

Anam deyirdi ki, mən o buruğun səsinə yatıram. İtin səsi də buruğa bir yaraşlıq verirdi. Hər ikisi bizi sehləyirdi. Atam it və at haqqında bizə danışmaqdan yorulmazdı. Atamın işi-gücü məni, daha doğrusu, anamı heyretləndirmək idi. Anam heyretləndisə, atamın əhvalı açılırdı. Atam deyirdi ki, atın yorğası onun istedadıdır. Bu istedadı ancaq onu sürən üzə çıxara bilər. Yalnız atam minəndə atımız, şair demiş, "Yay kimi dartınıb, ox kimi süzürdü". Başqası minəndə yalnız dördnala çapırdı. İt də belə. Atam deyirdi, itin səsinin gözəlliyi onun istedadıdır. Təbiətin ona verdiyi bir gözəllikdir. Sonra o it qapımızdan yoxa çıxdı. Buruğa, Aya, buluda hüren olmadı. Anam yuxu yatmadı. Nə qədər axtardıq, nə o iti, nə də başqa itlərdə o səsi tapa bilmədik.

İndi o vaxtdan bir qərinə və on üç il vaxt keçib. Atam, anam həyatda yoxdur. Buruğu da çoxdan söküblər. Bakıya köçmüşəm. Fermamız dağılıb. İndi Bakıda, Abşeron sanatoriyasında o tənha itin səsi məni yaman ağladır. Anam, atam, fermamız, o köhnə buruq yadıma düşür. Yoldaşımın itin səsinin gözəlliyinə inanmağı gəlmir və mənim həmin səsə neçə hönkürməyimi xəstə olmağımla əlaqələndirir.

Düz 14 gündür burdayam. O tənha it dəstəyə qarışmır. Eləcə hürür, mənə elə gəlir ki, o hürdükcə öz səsinin başına dolanır. Səs də ona dolanır. Eynən həmin səs. Fermamızdakı itimiz kimi. Demək, bu səs o kökdəndir, o səsin tağındandır, Ay işığı, tənhalıq, dəvə karvanı, qum səhrası eyni ilə bu itin səsinə var.

Bir gecə o itin səsi gəlmədi, tutdu ağlamaq məni. Yoldaşım da mənə gülür. Adam da itin səsi üçün ağlayarmı? Düşdüm heyətə, ha səslədim, ha çağırdım, cavab yox. Dəstə orda idi, tənha it yox. Bir də o səsi mən nə vaxt eşidəcəyəm? - düşündüm. Qarşıma çıxacaqımı, ömür yetəcəkmi o səsi bir də eşitməyə?

Səhərişi bağı dəli kimi axtardım, o iti tapmadım. Sanatoriyanın çıxışında, mərkəzi yolda onu gördüm. Maşın vurmışdı. Zəngüləsi ağzında qalmışdı. Elə bil ağız dolusu bir səs asfalta calanmışdı, üstünə də Ay işığı qonmuşdu.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

“...təkliyimin yorğun söz azadlığı”

1960-cı illər. Qatar sürətlə getməyində idi... Vaqif Səmədoğlu isə sürətlə keçib gedən bu qatarın sənişini olmaqdan vaz keçərək üzünü tərtemiz göy üzünə və uşaq təbəssümünə tutaraq yazırdı ki:

***Bir şeir yaz mənim yerimə,
gün işığı,
qafiyəm ol,
uşaq təbəssümü.***

Bu şeirlər 60-cı illərin poeziya səmasında da elə gün işığı kimi parladı. Bu qəfil saran işığın şəfəqlərindən gözləri qamaşan da, ona gözünü tam açıb baxmağa təreri çatanlar da oldu. Qatar isə getməyində idi və son dayanacaq xalqın özgürlüyünü, azadlığını əldə edəcəyi zaman - milli müstəqillik dönəmi idi.

***

Vaqif Səmədoğlu öz poetik istedadı ilə milli ədəbiyyatımızda bütöv mərhələ yaratmış şəxsiyyətin - Səməd Vurğunun övladı olsa da, bu varislik əlaqəsi onun şeirə gətirdiyi ənənəvi özəlliklərdən imtina ilə qorundu. Poeziya üföqlərinə yeniliklər bəxş etmiş Vurğun lirikasına layiqli xələflik etmək niyyəti onu təkrarla deyil, başqa formada yeniliyə imza atmaqla gerçəkləşə bilərdi. Gerçəkləşdi də:

***Kölgəsiz baxtımın boz səhrasında
Sərin yer gəzirəm, sığınım deyə,
Belindən gəlsəm də girə bilmirəm
Ata heykəindən düşən kölgəyə...***

***Çünki damarımla qan yox, tər axır,
Qorxuyla yüklənmiş ömrümün təri,
İçimdə bərəlib, yaşarır hər gün
Özümün özümə baxan gözləri...***

Vaqif Səmədoğlu şeirə gəldiyi ilk vaxtdan etibarən, poetik dünyasını narahat edən nəsnelərin sovet stereotipləri ilə üst-üstə düşmədiyini bəyan etdi. Onun ilk şeirlərindən tək oxucunu deyil, elə dövrün ideoloji nəzarətini də çaşqın buraxan məsələ onların öyrəşmədiyini yepyeni dünyanın mənzərəsinin cızılması idi. Cəmiyyət həyatına müxalifətdə meydana gələn bu mətnlərdə daha çox həqiqətlərin yaşamını vermək, sosial gerçəklərin əks qütbünü nişan almaq çabası öndə idi.

***Nəyin istisindən yananlar
arzulayacaq kölgəmi?***

**Hansı rənglə çəkəcəklər
xəritələrdə ölkəmi?
Şeirlərimi sevəcəklərimi
divarlar arxasında?
Nə parlayıb sönəcək
son günümün yaxasında?
İnsan xoşbəxt olacaqmı
məhəbbətin doğduğu bir anlıqda?
Qatarlarda
axşamüstü
çay paylayacaqlarımı içməyə?
Pasport, viza
gərək olacaqmı sərhədlərdən keçməyə?
Kür daşacaq,
yoxsa bəndlər ovcundan
töküləcək Xəzərə?
İnsan bir ömrü boyu
öləcək neçə kərə?
Yol azacaqlarımı?
Məzar qazacaqlarımı?
Məsciddə yuyacaqlarımı meyitləri?
Kim sulayacaq
bulvardakı söyüdləri?..**

Bu şeir 1963-cü ildə yazılıb. Diqqətlə baxsaq, burada V.Səmədoğlunun poetik dünyagörüşünün bütün qatları, rəngləri, duyğularının manifest şəklində cəmləndiyini görürük. Ölüm, məzar, insanla bağlı meditatif düşüncə, dünya işləklərindən tutmuş, adi problemlərə qədər, narahatlıq, məhəbbət həzinliyinin sükutu və s... - hamısı bir yerdə, bir vahid məkandadır. V.Səmədoğlu müxtəlif məsələləri bir şeirdə bir araya cəm etməklə, əslində, yaddaşın mürgüyə verilmiş tərəflərinin tozunu alırdı, toxunması qadağan olan duyğu və hisslərin üzərinə çəkilmiş qalın örtüyü qaldıraraq məhz ordakı əhval və mənzərəni təbii boyalarla şeirə gətirirdi. Hamını çaşdıran nəsnə V.Səmədoğlunun nəzmə çəkdiyi dünyanın obrazı deyildi ki... Dünyanın özünün obrazı belə idi və Vurğun varisi onun ənənəvi şeir dili ilə şəkillənməsindən üz döndərərək natural təsvirinə önəm verirdi. 37-də tutulan, güdaza verilən nəslə bir bəraətlə geri almağın mümkünsüzlüyünə, nəşələnmiş ədəbiyyatın əslində, kədər simvolikasına daha çox yaxınlığına, xoş gələcəyin illüziya olduğuna inandırmaq istəyirdi oxucusunu, "Gələcəyə də əl uzatdıq hərdən bir/gələcək yanıq çıxdı", - deyərək sabaha olan boş ümidi itələyib yerini məlum gerçəklik acısı ilə doldurmağa çalışırdı. Daha sərt və təbii boyalarla yazırdı, yazdığını pozmağa, onlara başqa don biçməyə yer qoymamaq üçün "yuxularda/,bir də şeirlərdə/ayıq oluram həmişə..." deyərək güzəştlərdən bəri başdan imtina edirdi:

**Ayıbdı, vallah,
Bir az çəkil,
ölümə yer saxla yanında.
Ölümsüz göstərmə özünü
Qız qalası
Xəzərdən gen düşmüş bu şəhərdə.
Ayıbdı, yavaş,
bir az yavaş danış
şairləri susan bu şəhərdə...**

V.Səmədoğlu susan şair olmaq istəmədi sadəcə, "xor"dan ayrılıb birsəslə ruh ahəngini qorumağa çalışdı. Şeirlərində insan əzabının ən son həddi göründü. Zaman etibarilə 90-cı illərin məlum dramatik situasiyalarında yazılsa da, əslində,

şairin bütün yaradıcılığının əsas xitab-müraciət sözü-duası olan “Mən burdayam, İlahi” nidasına köklənmək meyli onun 60-cı illər şeirindən artıq boy verirdi. Gözümüzü açandan onu bu ruhda, bu ovqatda gördük. Bu poeziyada yaxşı insan kredosunun konturları “xoşbəxt və işıqlı gələcəyin vəsfindən” deyil, məzar simvolikasından başlandı:

**Məzara bənzəyir yaxşı insan...
Məzar kimi
yaya, qışa dözümlü,
məzar kimi dinməz.
Gözə az-az görünür yaxşı adam,
ildə bir-iki kərə baş çəkilən
məzar kimi.**

Biz bu şeirlərin təsiri altında böyüdük, bu şeirlərin təsiri altında düşünməyi, əzablardan keçib insan olmağı bacardıq. İstiqlal, hürr, mənəvi azadlıq duyğumuzu formalaşdırdıq. “1939-da doğuldum, 1937-də tutuldum” misralarından süzülən həqiqət keçmişimizə həssas olmağa, “Çörək boyat,/xatirələr acı/gələcək yanıq çıxdı...” misralarındakı cəsarət sabahımıza diqqətli olmağa sövq etdirdi bizi. Poeziyada absurd situasiyalar, mənəvi böhran təsvirləri, kədər fəlsəfəsi - konseptual olaraq bu poeziyadan boy göstərdi, V.Səmədoğlu o çağacan dominantlıq təşkil edən “nəşə” simvolikasının antitezasını ortaya qoymaqla poetik düşüncəni əks axına yönəltməyə müvəffəq oldu.

Şairin imzası elə bir dövrdə parladi ki, ədəbiyyat uzun onillik ona zorla aşılənmiş həyat sevgisindən, nəşə sindromundan bezmiş, bu süni nəşədə sanki öz varlığını, yaşamını, duyğusallığını itirmişdi. 60-cı illər poeziyasında Səmədoğlunun ölümle süslənmiş şeirlərinə maraq sovet dövründə təbliğ olunan bayağı nikbin ideyaların vurduğu əxlaqi-mənəvi zərbənin şüuraltı kompensasiyasının ifadəsi idi. Bu, bir növ oxucuların həmin süniliyə - ictimai-siyasi tematikaya, fərdin deyil, toplumun maraqlarına hesablanmış mövzulara etirazı idi. V.Səmədoğlu hələ sovet dövrünün hakim olduğu dövrdə sosialist realizminin şablonlarından imtina edir, öz yaşamının poeziyasını yaradırdı. Amma bu poeziya yalnız ağır simvolikası kimi ərəşəyə gəlmədi, həm də onun poetik yaddaşını öz şeirləri ilə dirildə bildi. Bu mənada Y.Qarayev doğru yazırdı ki, “Müharibədən çıxan nəsil - “altmışıncılar” millətimizin və mədəniyyətimizin taleyində tarixi bir dönüşü icra etdilər”. Bu dönüşün hasilə gəlməsində əsas yük V.Səmədoğlu poeziyasının çiyinlərinə düşürdü. Təsadüfi deyil ki, 1996-cı ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə yer almış “Anarla impressionist söhbət”də də yazıçı Anar sovet dövrü Azərbaycanında daxilən tamamilə azad, davranışında sərbəst insanlar kimi üç nəfərin - S.Bəhlulzadə, T.Nərimanbəyov və şair V.Səmədoğlunun adını xüsusi vurğulayırdı. İndi 1965-ci ildə yazılan bu şeir misralarına nəzər yetirdikcə, hələ xofu yaddaşlardan və ürəklərdən silinməyən bir zamanın şairinin hədsiz cəsarəti önündə sükut içində dayanmaqdan başqa çarə qalmadığını görürəm.

**Əyrin-üyrün,
dar küçələrin...
...İçindən
Kommunist küçəsinə çıxan təəccübüm,
oğrularından qorxan cibim,
ölüm ayağındadır indi
Biçərə şəhər,
İçəri şəhər...**

Yaxud da 1968-ci ildə “Füzuliyyə” müraciətlə yazdığı şeirə baxaq:

**Bu gün dənizi siləndə
Gilavarın yaylığı**

**Yenə dindi təkliyimin
Yorğun söz azadlığı...**

**Sən, bəlkə də, sevinərdin
Baxıb dənizə sarı.
Axı, yuxuna girməzdi
Rus çarının tankları...**

“Sənətin yumruqla, ilhamın zirzəmi ilə qorxudulduğu” (R.Rza) bir dönəmə etiraz ruhunda meydana çıxan bu şeirlərdən görünən şair obrazı sonadək qorunub saxlandı. Çünki V.Səmədoğlu ayrılıqların ən pisi saydığı “özü ilə olan ayrılığın” həsrətini daşıya bilməyənlərdən idi. Ona görə yaradıcı ruh onun fiziki varlığını heç zaman tək etmədi, yadlaşmış perik düşmədi. “Mən məhbus doğulmuşam, dünyaya əli, ayağı, fikri, əqidəsi qandallı gəlmişəm”, - desə də poeziyaya gətirdiyi cəsərlə sözün qandalını bilmərrə qırıb atmağa müvəffəq oldu. Siyasətin fəvqünə poeziyanı, poeziyanın fəvqünə insanı, insanın fəvqünə ağılı çıxardı - “ağıl, vicdan, əsl insan etalonu” deyərək poetik kredosunun sərhədlərini müəyyənləşdirdi.

60-cı illərdən başlayaraq, V.Səmədoğlu poeziyasında Allah, dünya, Vətən, azadlıq, insan, tarixi yaddaşımız, sevgi və ayrılıqla bağlı şeirlər üstünlük təşkil edirdi. Allahdan həmdərd olaraq: “Allaha inanan gecəmdə yenə, /şeyr oxuyuram dua yerinə”; Vətəndən qərib kimi: “qürbətə mən neçin gedim, /qərib bəxt içindəyəm”; Azadlıqdan həsrətlə: “sən mənim doğma anamsan Azadlıq, /mən sənənin yad qapısında böyümüş balan”; Yaddaşdan əminsizliklə: “kimsə düşə bilməz yadına, /çünki bura yaddaş quraqlığı gəlib, /başdan-başa kimsəsizlikdi bura”; Sevgidən isə ayrılığın dili ilə bəhs edir: “mənə sevir ayrılmağa bir qadın verin/ ürəyimdə bir ayrılıq qəribşeyib/və bu ayrılıqdan bir şeyir...”. Amma yazdığı bütün mövzularda dəyişməyən yeganə ruh halı var: V.Səmədoğlu təklik və tənhalığın şairi idi. Bunu isə tənhalığı rəmzləndirən kədər deyil, sevincin dili ilə bəyan edirdi. Hamını çaşdıran və heyrətə salan da şairin kökləndiyi məqamın qeyri-adiliyi idi - çünki V.Səmədoğlu ilk dəfə olaraq sevincdən deyil, kədərdən xoşbəxt olmağın düsturunu verirdi və bu düsturda başqalarını xoşbəxt edən bütün nəsnelərdən uzaqlaşmış öz tənhalığının sükutuna inzivaya çəkilmək vardı:

**Yer üzünün bütün məntiqlərinə
meydan oxuyan qələmimin təkliyini
dəyişməyəm
nə bir dövlət bayrağının kölgəsinə,
nə bir qadın səsinə,
nə bir övlad nəfəsinə,
nə də, bağışla, Allah, sənə...**

Vaqif Səmədoğlu poeziyasındakı təklik, darıxmaq, özünəsiğınmaq motivləri haqda həmişə düşünmüşəm. Bu yaşantılar onun şeirlərinə qıraqdən gətirilən, zorla pərçim edilən nəsne təəssüratı doğurmayıb heç vaxt. Bilavasitə müəllifinin içindən, mahiyyətindən doğan müstəsna kimi əhəmiyyət qazanıb. Şairin hələ 1963-cü ildə yazdığı şeirə diqqət edək:

**Sabahdan axşamacan gözüm yolda.
Nə bir yoldaş gözləyirəm,
Nə qız gözü.
Nə kağıza yapışan söz,
Nə də ki, bir baxt.
Sabahdan gözüm yolda.
Nə bir Günəş möhürləyən səhər,
Nə də axşam imzası gözləmirəm.
Gözüm yorğun..**

**yorğanları qapanır...
kimsə yox,
heç kimi gözləmirəm.**

O zaman gənclik havasını yaşayan şair ömrün bu erkən çağında nədən hər şeydən əl üzüb dayanmışdı, görəsən? "Heç kimi gözləməmək", bəlkə, elə heç nə gözləməmək anlamını ehtiva edirdi? Zamandan, dünya işləklərindən, bəxtdən, tale oyunlarının aparıb çıxaracağı sonucdan. Mənə görə, 90-ci illərdən başlayaraq, çağdaş poeziyamıza hakim olan ümumi çöküş ruhu, qaranlıq simvolikası, payız ovqatı öz səciyyəsi etibarilə zəminini dünyada gedən xaos başlanğıcından daha çox, milli poeziyamızda 60-cı illərin Səmədoğlu faktından alırdı. Bu ağırların motivasiyası, təbii ki, fərqli idi. Hər zamanın sənətkar qarşısına çıxartdığı, aşma bilmədiyi gerçəklər sırası olur. Yeni dövəmdə daha çox global problemlərdən doğan ümitsizlik öndə idi. Amma bura həm də fərdin başqa ağırları əlavə olunmuşdu. Bəs Səmədoğlu təkliyinin, Səmədoğlu poeziyasındaki ölüm simvolikasının səbəbləri nə idi?

**Batan
gəminin suya atılan
yükü kimi,
kənara atıram ümidlərimi.
Ömrümün divarında
bu gün yenə kəndir dayanıb
qapı yerinə...**

"Bir kəndir dayanıb qapı yerinə" deyib intiharın son addımlığında dayanan, "kənara atıram ümidlərimi" deyib könüllü heçliyə, boşluğa yuvarlanan şairin faniliyi bu qədər dərk etməsinin, hədəf seçdiyi absurd situasiyaların səbəbi nədə idi? Ümidlər tükənib, dünya ilə bağlar qırılmış kimidir, şair üçün qurtuluş görünür. İşıq ucu düşməyə yeri-qapısı belə olmayan ömrün son məqamı intihar - kəndirdir. V.Səmədoğlunun lirik "mən"i dünya ilə dialoqa girməyə çaba belə göstərməyən, yorğun, mübarizəni sevməyən, hüznə alışqan qəhrəmandır. "Vaqif Səmədoğlunun poetik dünyası" adlanan tədqiqat əsərində tənqidçi-ədəbiyyatşünas İradə Musayeva haqlı sual (heyrət!) edir ki, "Sosializm quruculuğu illərinin qaynar təbiətli, qəhrəman obrazları sırasında bu cür qəhrəmanlar necə baş qaldıra bilib?" [İ.Musayeva. V.Səmədoğlunun poetik dünyası. Bakı, Elm, 1999,37]. Məsələ bundadır ki, ədəbiyyatımızın 60-cı illərdə yetişən nəslə sovet dövrünün istismara məruz qalan yazıçı ordusunun içində boğulub qalan azaqlıq nidası kimi ərsəyə gəlmişdi və içlərindəki yanğı, dərd, lirik-fəlsəfi düşüncə tərzinə görə klassik şairlərimizin, XX əsrin əvvəlində yazıb-yaradan sənətkarlarımızın varisi kimi çıxış edirdilər. V.Səmədoğlu şeirinin mayasında Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir lirikasından süzülüb gələn ifadə, deyim, dəst-xətt vardı və dünya ilə barışmazlıq, küskünlük motivləri, sələfləri kimi, onun əsas yaradıcılıq istiqamətini təşkil edirdi. Təsadüfi deyil ki, tədqiqatçı İ.Musayeva da şairin sələfləri sırasında dayanan ünvanları təyin edərkən, heç bir yanlışlığa yol vermir, kədər fəlsəfənin mənalandırılmasına gəlincə isə, onun ilk ruşeymlərini XX əsrin əvvəllərinə, xüsusilə H.Cavid yaradıcılığına bağlayır: "Ölüm gəlir, ömür, sonun mübarək!" - deyən Vaqif kədərini fəlsəfi hikməti Cavid lirikasının fəlsəfililiyi ilə sanki üst-üstə düşür. Yaradıcılığının ilk dövründən kədərlə qol-boyun olan hər iki şairin dünyaya baxışında, həyat fəlsəfəsində, "İnsan və dünya" konfliktinə münasibətdə ideya paralelləri və başqa bənzərliklər tapmaq olar [yenə orada, s.4].

**Ömrümün
çarpaz düyünlənən bağlamasında
beş-on yaxşı günümün
ucu çıxacaq, bəlkə.
Ümidlərimi buza qoyun,**

**fəqir-füqəraya paylayın
arzularımı...**

Yaxud:

**Kağızın üstünə düşüb
İki əlimin kölgəsi.
Yenə də lap zilə qalxıb
Təkliyin yalquzaq səsi.**

**Vaxtdan yaxa qurtarmışam,
bilmirəm, saat neçədi,
Ay yarımçıq, ulduzlar yox,
Yaman ölməli gecədi...**

**Nə varım var, nə barxanam
Ömür yükü bağlamağa.
Allah, məni yarı öldür,
Yarı saxla ağılamağa...**

“Vaqif Səmədoğlunun bu misraları klassik Şərq poeziyasında göz yaşının təmizləyici rolunu yeni məzmun və biçimdə üzə çıxarmaqla həm də söz açdığımız dövərdə şeirimizdə rişələnən bütöv bir cərəyanın təzahürü kimi maraqlıdır” [Nizaməddin Mustafa. Şeytan qulluğundan Tanrı dərgahına. “Cahan” jurnalı, 1997, N-2,53]. Bu cərəyanın adı dekadans idi. V.Səmədoğlunun poeziyasında 1980-ci illərdən başlayaraq, fəlsəfi qata keçidi, ehtiva olunan altqatlığı, misraların bətninə çökən, daxilinə hopdurulan dərinlik ideyalarını, ağıri simvolikasını virtual olaraq hiss eləmək çətin olmurdu. Səssiz, həzin notlar arxasından axıb-gələn dərin bəşəri kədərini səsi, tamamilə özge mündəricə arayan, oxucunu yepyeni dünya ilə üz bəüz qoyan estetikası, ideoloji rakursu daha çox insanın və onun həyatının dərinliklərinə varan süjetlərə verməklə əvəzləyirdi:

**Bütün pəncərələr yumulmuş gözdür,
bu evlər,
küçələr deyilmiş sözdür...
Yaralı buluddan yağın yağışlar
Günah yumasa da, bir az bağışlar.
Bəlkə, bizdən bir az yan keçər bu gün,
həyalı söyüşlər, doğma qarğışlar.
Və quşlar,
Və quşlar qəfəsə vurğun.
İlahi, çox sağ ol,
Yenə də heysizəm, yenə də yorğun...**

V.Səmədoğlu poeziyasında dərinləşən qürub, böhran, çöküş, kədər və tənhalıq simvolikasını... Yaşanılan gerçəklər V.Səmədoğlunu heyərdə buraxaraq niyə onun qarşısına “Dünya neçin belədir?..” sualına cavab vermək tələbini qoyurdu? “Bir kor quyunun/zülmət dibinə baxa-baxa/bu gün dünyadan şeir yazmışam/və dünya dar gəlib mənə”, - deyən şair nədən qos-qocaman dünyada özünə yer tapa bilməmişdi, görəsən? Bəlkə də, ona görə ki, nə cahanda kamalın tənənəsinə, nə də ən böyük din olan məhəbbətin bəşəriyyəti xilas etməsi kimi özünüaldanışlara inamı qalmamışdı. Və, bəlkə, bu üzden özü ilə mühakiməsi başlanan şair: “Yorma məni/bu dünyada./Bu dünya/ağ dünyadır./sinəsi dağ dünyadır./qurumuş bağ dünyadır./Yorma məni, mən ölürəm./Bu dünya sağ dünyadır...” deyərək mistik mənalar, simvolik atributlarla dünya işləklərinin hesabını dini-ilahi qatda aramaqdan başqa çarə tapmırdı. Bütün naqisliklərin kökünü bu yöndə mövcud olan boşluqlarda aradığından insana bir ünvanı nişan verirdi. Çünki elə bir dövərdə idi ki, insan Allahdan üz

çevirdiyi kimi, Allah da ondan üz çevirmişdi və şairin missiyası ona dönüşün yollarını aramaq, çağın insanını ona tərəf səmtləndirmək idi:

**Durub pəncərə qabağında baxıram,
baxıram yağış və yağış səsi altda
ayağı yalın, başı açıq qalmış
bir insan taleyinə,
və bu tale yiyəsi
bu allahsız dünyada da
inanır, inanır, inanır Sənə...**

80-ci illərin əvvəllərində də V.Səmədoğlunu sovet ideologiyasının dilimizə, əlifbamıza, milli kimlik tariximizə vurduğu ziyanları bir eyhamla dirildənlər sırasında görürük. Onun 1982-ci ildə yazdığı "İlahi, hansı dildə yalvarım sənə?" şeiri sovet dövrünün tabularını kökündən sarsıdırdı. Bu şeirdə millətin ürcah olduğu mənəvi durumun sərgilənməsi ilə bahəm üz tutulan, xitab edilən ünvan əvvəlki güdrətində qalırdı:

**İlahi,
hansı dildə yalvarım sənə?
Bir dua yetər
yoxsa sənə də
ağız açmaq gərəkdir dönə-dönə?
Sənə yox, dünyaya yox,
özümə gülürəm.
Çünki yaratdığın neçə min dildən
cəmi ikisini bilirəm.
Bunların birindən
yer də, göy də xəbərsiz...
Odur o birində
yalvarıram sənə indi:
"Qospodi, pomoqi, Qospodi..."**

"Bunların birindən/yer də, göy də xəbərsiz" yazırdı şair. Amma şair bilmirdi ki, qarşıdan gələn illər bundan heç də az olmayan yeni bir vandalizmin, xalqımızın əleyhinə düşünülmüş erməni siyasətinin təməlini qoyacaq və şairin şeirlərinin şüur oyanışında oynadığı rolun əsl mahiyyəti indi - məhz bu zamanda meydana çıxacaq. Çünki şairə İlahidən həvalə olunan Missiya yerinə yetirilmiş, V.Səmədoğlunun poeziyasının gücü ilə yalnız bədii idrakın və inikasin "sualtı axını" deyil, həm də milli oyanışın ritmi sürətlənmiş, xalqı taleyüklü problemlərin həllinə doğru aparan yolun mübarizə stimuluna çevrilmişdir:

**Bu yolun sonu,
ya ölümdür, ya azadlıq.
Bəlkə də,
ilk azadlıq,
ilk ölümdür
bu yolun sonu.
Azadlıq da,
ölüm də yoldur,
Sonsuz bir yol.
Ölümsüz, azadlıqsız...**

Müstəqillik illərində şairin iki şeir kitabı diqqət çəkir: 1996-cı ildə çap olunan "Mən burdayam, İlahi" və "Uzaq yaşıl ada" kitabları ilə. Burada da eyni tənhalıq, ağrı, hüzn və sükut şeirləri. Dünya üçün narahatlıqdan doğan minor səslərin titrəyişi, Vətən, yurd üçün nigaranlığın çilğın əsəbiliklə izharı... Ümidlərin boşluğa ürcah olan sonucu, arzuların ürekdəcə heçliyə gömülməsi - "ümid dərsləri bitib,/ qurtarıb arzu dərsi". Poeziyanı əsl böhran zamanı sarmağa başlayırdı. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, bir-birinin ardınca baş verən

məlum olaylar çağdaş insanın dünya, kainat, Tanrı, sevgi və ən əsası, özü ilə bağlı təsəvvürlərini modifikasiyaya uğradırdı. Dipdiri dünya öz yaşamları, olayları və işləkləri ilə Səmədoğlu poeziyasında öz təbii çalarında təzahür edirdi. Çağın insanı daha çox böhran ab-havasını yaşamış olduğundan şair poetik "mən"ini də bu ovqat üstündə kökləməli olurdu. "Şeirə söykənib baxmaq istəyirəm dünya dediyimiz şeyə", - yazan Səmədoğlunun müşahidələri onu başqa səmtlərə yönəldir, dünya ilə dialoqunu özgə hava-havacatlara kökləyirdi. Bu, həm də o dönmə idi ki, V.Səmədoğlunun uğrunda vuruşduğu idealların çöküşü yaşanırdı. Milli müstəqilliyinin tarixi varisliyini elan etmiş bir dönmədə ölkədə yaşananlara - 90-cı illərin əvvəllərində baş verənlərə münasibətini şairin şeirlərinə çökən təəssüf nidası daha yaxşı anladır. Məyusluq və kədər in episentrində V.Səmədoğlu bu dəfə öz fərdi yalnızlığına sarılıb dayanmırdı, bu qucağa bütün xalq və dövlət miqyasında narahatlığı sığdıra bilirdi.

**Mənə vətən yolu
dar gəlir yenə,
Üzümə bahar yox,
qar gəlir yenə...
Yenə qar üstündə iz qoyub getmək,
qar üstə yığılıb, üz qoyub getmək.
Getmək, dağlar aşıb,
aranlar keçib
və bilmək, və bilmək, bilmək ki gecdir,
karvan çoxdan keçib,
köç çoxdan köçüb,
Sən bel bağladığın,
ümid sandığın
bulağın suyunu özgülər içib...**

Nizami Cəfərov şairlə bağlı belə bir fikir səsləndirir: "Milli azadlıq hərəkat başlayanda, 80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərinə qədər Vaqif Səmədoğlu, təbiri-caizsə, "cəmiyyət adamı" deyildi, bu dünyanın işlərinə qarışmırdı, hərəkat başlayanda isə onun liderlərindən birinə çevrildi, Azadlıq meydanında göründü,.. müvazinətini itirmiş o zamankı Azərbaycan "rəhbərliyini" adam olmağa çağırırdı. Müəyyən sabitlik yaranandan sonra o, yenidən öz dünyasına döndü, tənhalıq poeziyasını davam etdirdi". (Nizami Cəfərov. Bu günkü Azərbaycan şeiri. Azərbaycan Yazıçıların X qurultayındakı çıxışından.)

1995-ci ildə isə şairin könül rübabı yenidən əvvəlki poeziya orbitində qanad çalır və V.Səmədoğlu yenidən Allaha yaxşı bəndəlik etmənin "yollarını" arayırdı:

**İndi gileydən, güzərdən
Baş alıb qaçmaq vaxtıdır.
Qapıları döyülməmiş
Taybatay açmaq vaxtıdır...**

**İndi hər səsdən, hər küydən
Sükuta dönmək vaxtıdır.
Millət, dövlət zirvəsindən
İnsana enmək vaxtıdır...**

**İndi nə dua, nə qarğış,
Nə nəzir demək vaxtıdır.
Dünya susmalıdır artıq,
Allaha kömək vaxtıdır...**

V.Səmədoğlu ömrünün sonuna qədər öz ritmindən düşmədi. Ölümdən işıq dolu, sevgi dolu yazdı. Şairin qafiyələrinə qarışan uşaq təbəssümü həm də

ölümlə bağlı duyğulara qarışb oxucunu sanki ayaqda durmağa tərərli etdi. Ömrün vəfasızlığını, faniliyini uşaq çilğınlığı kimi qavrayıb, ölümünə də uşaq təbəssümü ilə cavab verməyi umdu bizdən. V.Səmədoğlu bütün ömrü boyu bizi bunun belə olmasına inandırmağa çalışdı. Bəlkə, bu üzdən dünyasını dəyişəndə yazdığı şeirlər irəli çıxıb şairin ölümü ilə bağlı bütün təəssüf nidasına köklənən mətnlərin qarşısını kəsdi. Onlar ölümü hamıdan daha yaxşı anladır və bunun belə olması üçün Vaqif Səmədoğlu bir ömür nisar etmişdi, ölümü əzizləmiş, süsləyib-bəzəmişdi. İndi onların qabağa çıxıb müəllifini ölümsüzlük qatında vəsf etmələrinin sırası gəlmişdi. V.Səmədoğlu ağırdan yalnız poetik detal kimi istifadə etməklə deyil, onu mənəvi-fiziki dünyasında yaşamaqla doğmalaşmışdı. O dünya ilə doğmalığı isə bu dünyanın qəribinə döndərir insanı. "Ölüm gəlir, ömür, sonun mübarək!" - deyən Vaqif Səmədoğlu bu hikməti hələ cavan yaşlarında anlayacaq qədər müdrək idi, yaradıcılığın qapısını ilahi bir sonsuzluğa açmaqla ölümün o qədər də yeknəsəq bir şey olmadığına özünü və bizləri inandırmışdı. Onun son şeiri olan, ölümündən az öncə yazdığı "İşıqlı qəm içində" şeirində də həyatımız boyu qəmin işıqlı olduğuna inandıran şairin öz oxucularını hədəfdən yayındırmamağa cəsərətini çatdı.

**İlahi,
Yatağın nə sağında,
Nə solunda,
Nə bir gözəlin qolunda
Yatmaq istəmirəm.**

**İlahi,
Nə söyüd kölgəsində,
Nə dünyanın ən azad ölkəsində
Yatmaq istəmirəm.**

**İlahi,
Dar quyu dibində,
Qaranlıq nəm içində,
İşıqlı qəm içində,
Ağrısız
Bir az yatmaq istəyirəm...**

Ona görə yox ki, amansız tale ona başqa seçim şansı buraxmadı, ağırdan yazdı, ağrı ilə qol-boyun oldu, ağrı ilə də dünyaya vida etməliydi idi. Həm də ona görə ki, Vaqif Səmədoğlu kədərini içə, sevincini, işığını çölə tökəcək qədər təzadın yükünü daşımağı tərcih edənlərdən oldu. Ona görə bu misraları yer üzünün ən ağırılı, ən üzüntülü... və ən səmimi şeir nümunəsi kimi oxumaq olar. Şair heç vaxt olmadığı bir məhrəmliklə Tanrısına üz tutub duasını eləyirdi: dar quyu, qaranlıq nəm, işıqlı qəm...

O işıq hələ də bizimlədi. O işığa qarışmış uşaq təbəssümü də. O təbəssümü yer üzünə dua kimi çiləyən V.Səmədoğlu şeirləri də. O qədər ki, "Bir axşam taksidən payıza düşəndə" yağış əvəzinə bu duanın damlları ilə islandığımız bir şeir həzinliyində misralarının arasından boylanıb sevinlərini müjdələyərək deyə də bilər: "Gülüm, diriyəm yenə/ Heç kəsə demə..."

Yoxdur yer üzündə, ölüm yoxdur!

Elnarə AKİMOVA

◆ T a n ı t m a l a r

HƏR GÜN ŞEİR OXUYURAM...

Jurnalımızın ötən sayında tənqidçi Vaqif Yusifli "Tanıtmalar" rubrikasında üç şairin yaradıcılığından söz açmışdı. Bu sayımızda o, özünün təklif etdiyi rubrikada daha bir şairin, Yardımlıda yaşayan, ədəbi orqanlarımızda imzasına rast gəlmədiyimiz şair Sakit İlkinin poetik dünyasına çaparaq bir nəzər salır. Buyurun, tanış olun.

Redaksiyadan

"ÇIXDIM QƏRİB DAĞLARA..."

Həmişə kənddə yaşayan, ana təbiətlə baş-baş verib dünyanın gözəlliklərini seyr edib şeirlərinə təbii güllərin, çiçəklərin ətrini, çayların qıcılısını, meşələrin şeiriyyətini, quşların nəğməsini, fəsillərin poeziyasını, bir sözlə, təbiətin rənglərini, hələ notlara düzülməmiş səslərini gətirən şairlərdən söz düşəndə yadıma ilkin düşən Musa Yaqub olur. Dağlarla, çaylarla, dərələrlə, boynubükük bənövşələrlə, ağaclarla dil tapan Musa Yaqub.

***Görəsən, mən niyə tənhayam, təkəm,
Mən gərək yanımda bir ağac əkəm.***

Bunu Musa Yaqub deyir və mən müasir Azərbaycan poeziyasında ana təbiətin rənglərini, boyalarını, insanla təbiətin harmoniyasını düşünəndə Musa Yaqubun, ondan öncə də Hüseyn Arifin şeirlərini bir örnək, nümunə gətirirəm. Ancaq mən Yardımlıda, uca dağlar qoynunda yaşayan Sakit İlkinin şeirlərindən söz açanda Səməd Vurğundan, Hüseyn Arifdən, Hüseyn Kürdoğludan, Məmməd Arazdan, Məmməd Aslandan, Məmməd İsmayıldan, Musa Yaqubdan gələn o ənənənin izinə düşmədim. Çünki Sakit İlkin dağlar qoynunda - Yardımlıda yaşasa da, hər gün gülün-çiçəyin ətrini duysa da, çayların səsinə heyran kəsilə də, quşların nəğməsini dinləsə də, bir ayrı ovqatın şairidir. Doğrudur, onun şeirlərində təbiətin bütün atributları iştirak edir: dağ, daş, qaya, dərə, ilin fəsilləri, gül, çiçək,

meşə, çay, duman... ancaq dağ, daş, qaya və s. təbiət atributları bu şeirlərdə heç də təbiəti dərk etməyə, onu sevməyə və qorumağa, yaxud ünsiyyət qılmağa səsləmək üçün iştirak eləmir. Sakitin şeirlərində təbiət, torpaq, yurd ... artıq dərk edilmiş anlayışlardır. Bir böyük VƏTƏN anlayışı var ki, təbiət də, sevgi də, tarix də (keçmiş və bugün) bu anlayışın, bu qavramın içindədir. Bu mənada Sakit İlkinin şeirlərində bizim öndər şairlərimiz Bəxtiyar Vahabzadənin və Məmməd Arazın şeirlərindən qopub gələn təsir dalğalarını hiss edirəm. Məhz təsir... təqlid yox... Sakit İlkinin bir şeirinə müraciət edək:

***Çıxdım qərib dağlara,
O tay, bu tay görünür.
Vətən nə şirin şeydi,
O tay, bu tay bölünüb,
Yarıya Yardımlıdan.***

***Yarı oğullar qərib,
Oğullar dəliqanlı.
Tikanlı məftilləri
Qoluna qanlı-qanlı,
Sarıyar Yardımlıdan...***

İndi dərddən yazmayan şairimiz varmı? Sakit İlkin də dərddən çox yazır. Ümumiyyətlə, bəşərin, insanlığın dərdi, faciəsi yaranandan poeziyada da öz əksini tapıb. Sakit İlkin də istisna deyil. Amma hər şairin şeirlərində QOCA DƏRDİN məxsusi çalarları var. Yenə onun bir şeirinə müraciət edək:

***Dağların dərđini dərələr daşır,
Daşdarı daşdaşır, dərələr daşır,
Dərə divarından dər, ələ daşı,
Dərə də dərddidi, daş da dərddidi.***

***Ömürdü, illəri düzülür yaş-yaş,
İllərin qurusu üzülür yaş-yaş,
Dağların gözünən süzülür yaş-yaş,
Çay dağın dərđiylə daşdarı didir.***

***Mənə nə dövlətdi, nə vardı dərđim,
Bağımda nə bardı, nə vardı dərđim
Üzünə gülməyə nə vardı dərđin,
Daşlaya bilirsən, daşda dərđi, di...***

Alliterasiya və cinaslar üzərində qurulan bu şeirin «baş qəhrəmanı» Dərddir. Sadəcə dərđ! Və dərđ burada öz-özüylə oyun oynayır. Dağların, dərələrin, daşların bir-birilə dilləşməsi şairin də dərđini oyandırır. Əlbəttə, bu şeirdə hələlik Dərđin təbiət əliylə rəsmi çəkilir. Eynilə bir başqa şeirdə olduğu kimi:

***Baş-başa qoymuşam dərđ ilə dərđi,
Çox gözlər gözünü dərđə zillədi.
İçimdə gülerüz dərđ əzizlədim,
Saldı əziz dərđim azara məni.***

Bəs Dərđin özü hanı? Məncə, bu Dərđin çalarları çoxdu. İstər ictimai dərđ olsun, istərsə də könül dərđi. Bunları seçib təsnif etmək, çeşidlərə bölmək fikrim yoxdur.

***İçimdəki qəm darıxır,
Saçımdakı qəm darıxır.***

***O tayda Vətən darıxır...
Qarşımdakı dağdı hələ.***

Mən Sakit İlkin «məxsusi» dərdlərinin içinə çəkilib ya qışqıraraq, ya da pıçıldayaraq nəse söylədiyinin də fərqinə varmıram. Onun qışqırmağında da, pıçıldamağında da bizim hamımızın içindən keçən dərdlər boylanır. Sakitlə mübahisə etmək olar. Deyə bilərsən ki, «Neyləyirəm bu dünyanı?!» deyən şair bizi bu gözəl aləmin gözəlliklərinə göz yummağamı çağırır? Amma gələn bir anlığa həmin şeirin içindəki köz-köz olan ürəyin qışqırdığı naləni eşidək:

***Dəlidağdan gələn qardaş,
Deyir: «Öləydim orda kaş».
Yandım, Allah, yava-yavaş,
Yaramın qurumur qanı,
Neyləyirəm bu dünyanı?***

***Murovdağla Laçın ağlar,
Ürəyimi açın, ağlar,
Ələsgərin saçı dağlar
Məzarıtək yandı-yandı,
Neyləyirəm bu dünyanı?!***

Sakit bir kitabının adını «İçində boğulduğum SƏS» adlandırıb. Mənası məlumdur. Dünyada səsinin içində boğulan şairlər çoxdu. Amma bu boğulan səslər DOĞULAN SƏSLƏRDİR. Çünki mənim anlamıma görə, SƏS ölmür, itmir. O səsin həтта işığını da görmək olur.

Sakit İlkin şeirlərində təmiz, saf dil mədəniyyətini nümayiş etdirməyə çalışır. Ənənəvi üsluba meyl edir. Hiss olunur ki, xalq şeirini, heca şeirini, Səməd Vurğun, Məmməd Araz şeirini çox sevir. Ancaq bu sevgi epiqonçuluğa gətirib çıxarmır.

***Yaralıyam, yaram kimi,
Heç kimin yarası yoxdu.
Mən çəkdiyim dərd ağırdı,
Ağırdı, çarası yoxdu.***

***Qopardılıb dırnaq əldən,
Yaşamışam bu zillətnən.
Allah haqqı, bu millətnən
Allahın arası yoxdu?!***

***Mən tələsdim, o yubandı,
O gündən ürəyim qandı...
Sakit İlkin Xaçobandı-
Çox da ki Sarası yoxdu!..***

Təmiz gəraylı, təmiz dil. Gəraylıda klassik poeziyadan, xalq şeirindən gələn bir incəlik, poetik zəriflik və təmizlik var.

Mən Sakit İlkinin sevgi şeirlərində də o təmizliyi gördüm. Onun sevgi şeirləri payız notları üstündə köklənib. Şeirlərində intizarda qalan bir qəlbin arzularından söz açır. Çılğınlıq, dəli ehtiras yox, güman, ümitsizliyə etiraz edən ümid, ötən günlərin xatirələri dilə gəlir. Payız sevgisi. Hərçənd ki, o sevgi şeirlərinin bir çoxunu bəyənəmədim. İstəməzdim Sakit desin ki, «Sən niyə olmadın anam gəlini?!»- çox deyiblər bunu. Yaxud, desin ki: «Göz yaşlarım selə gəldi, Sən gəlmədin» - yenə də məlum motiv. Ya da «İlk məhəbbət deyəndə..» şeiri... Çalınmış havalardır. Təzə bir şey yox..

Həmçinin istəməzdim ki, Sakit lirika ilə publisistikanı qarışdırsın, ya poeziyanın odunu söndürüb publisistikaya tabe olsun, ya da onların süni calağını yaratsın. Məsələn, «Yardımlıda nə var, nə yox, qadası» şeirində olduğu kimi.

Dağ obrazına Sakitin şeirlərində tez-tez rast gəlirik. O, şeirlərində həm dağların dərindən söz açır, həm onları vəsf edir - dağın özünəməxsus portretini yaratmağa, canlandırmağa cəhd edir, həm də dağlara məhəbbətini bəyan edir. İndiyə qədər dağ haqqında yazılan, deyilən ifadələrdən, təşbihlərdən mümkün qədər sərf-nəzər edir, DAĞ obrazına yeni çalarlarla yanaşır. «Bu şiş qaya bu dağların əlidi, bu sal qaya nə r igiddi, dəlidi, Od könlünnən köksündə qar əridi, qurban olum bu dağların daşına» Amma peyzaja az təsadüf edirik, əsas diqqət insanla təbiətin ünsiyyətinə, daha doğrusu, insanın içindəki təbiətə yönəlir. Hər gün onun yaşadığı kəndə qar yağır. Sakit bunu belə mənalandırır:

***Bu qar ürəyimə yağır, ay qağa,
Yağır, qar altında qalır beşiyim.
Yağır böcəklərin yuvalarına,
Soyuğa bürünür evim - eşiyim.***

***Bu qar ürəyimə yağır, ay qağa,
Yağır, qar altında qalır ürəyim.
Yaxşı ki qəlbimdə arzularım var,
Yoxsa əriməzdi qarlı ürəyim.***

Dağlarda yaşamaq, təbiətin gözəlliklərinə vurğun olmaq təbiidir. Amma Sakit İlkin tək-cə təbiət şairi deyil, tək-cə təbiətə sığınmır, bu dağlar böyük Azərbaycanımızın bir parçasıdır və onun şeirlərində Vətən torpağı yalnız Yardımlıdan və o dağlardan ibarət deyil. Şairin ürəyində Vətənin sərhədləri genişdir, intəhasızdır. Amma indi Vətən bir dərd daşı kimi ürəyindən asılıb və o, yalnız qələbə arzulayır: «Mən Tanrımnan hər ürekdə. Məkkə, Kəbə istəyirəm! Sevgili bir bayrağımla, Mən qələbə istəyirəm!».

Dünya gözəlliklə doludur. Amma həm də təzadlarla. Gözəllikləri vurğuncasına seyr edən şair bu gözəlliklərə yad olan, qənim kəsilən xaosa, hərcmərcliyə, mənəvi müflisliyə də münasibətini bildirir: «Bilmirəm, necə dövrəndir, Siçan pişiyi arzular. Keçisi can hayındadır, Qəssabı piyi arzular. Gedəni allanıb gedir, Gələni yallanıb gedir». Sevgilər talanıb gedir.

Əlbəttə, Sakit İlkinin şeirlər kitablarında onun ən yaxşı şeirləri ilə müqayisədə ortabab nümunələr də var; hər şairin kitabında olduğu kimi. Amma mənim iradəm bu deyil. İradəm odur ki, Sakitin şeirlərində darıxmaq əhval-ruhiyyəsi də güclüdür və mənim fikrimcə, bəzən bu darıxmaqlıq dünya dərdlərindən və özünün həyatı qənaətlərindən gəlirsə, bəzən sadəcə pessimizmdən gəlir. Arzu edərdim ki, Sakit İlkin həmişə üzünü o dağlardakı zirvələrə, orda gülümsəyən Ay işığına tutsun!

Vaqif YUSİFLİ

◆ T ü r k d ü n y a m ı z

Birinci Türkoloji Qurultay - 90

Tədbirdə iştirak etmiş Qazaxıstan nümayəndələrinin hamısı sonradan repressiyaya məruz qalmışdır

Türk xalqları ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsində 1926-cı il 26 fevral - 6 martda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın materialları (1) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bakıdakı "İsmailiyə" binasında (hazırda AMEA Rəyasət Heyətinin binası - A.Ş.) keçirilmiş qurultay ümumtürk ədəbi dili, əlifbası, termin məsələləri, eləcə də tarix, arxeologiya və ədəbiyyat sahələrinin bir sıra istiqamətlərini əhatə edən çox mühüm hadisə kimi tarixə düşmüşdür.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illiyi ilə bağlı 9 noyabr 2005-ci il tarixli sərəncamının (2) xüsusi əhəmiyyətini vurğulamaq yerinə düşür. Türkdilli xalqların tarix və etnoqrafiyasının, dil və ədəbiyyatının aktual problemlərinin həllində mühüm rol oynamış, bu xalqların mədəni inkişafında yeni bir mərhələnin təməlini qoymuş Türkoloji qurultayın yubileyinin keçirilməsi haqqında ilk Prezident sərəncamı türk xalqları arasında möhkəm əlaqələrə, beləliklə də, türkologiya elminin inkişafına böyük təkan vermişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin "Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında" 18 fevral 2016-cı il tarixli sərəncamı da həmin qurultayın türk xalqlarının həyatında necə böyük tarixi əhəmiyyət daşıdığını bir daha təsdiq edir. Sərəncamda qeyd olunduğu kimi, "Qurultaydan bəri ötən dövr türkologiyaya dair araşdırmalar sahəsində yeni konsepsiyaların formalaşdırılması, Azərbaycanın türkoloji araşdırmaların nüfuzlu mərkəzlərindən biri kimi tanınması və türk xalqlarının mədəni-mənəvi birliyinin nəzəri-elmi bünövrəsinin yaradılması ilə əlamətdardır." (3) Dövlət başçısı tərəfindən imzalanmış hər iki sərəncam bu gün türkdilli respublikalar arasında elmi-mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə türkdilli respublikalarda Birinci Türkoloji Qurultayın möhtəşəm yubiley mərasimləri keçirilir. 23-25 mayda Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində keçirilmiş "Böyük Çöl" Birinci Beynəlxalq Humanitar Forumunu buna misal göstərmək olar. Belə ki, bu tədbirdə türkdilli dövlətlərdən, eləcə də dünyanın bir çox ölkələrindən rəsmi şəxslər, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, diplomatik nümayəndəliklərin təmsilçiləri, 20 ölkədən 200-dən çox ekspert və alimlər iştirak etmişlər.

Forumda "Avrasiya məkanında elmi əməkdaşlıq və inteqrasiya: Müasir yanaşmaların axtarışı", "Türkologiya yeni mərhələdə: Metodoloji yanaşmalar, müasir texnologiyalar və fənlərarası aspektlər", "Türk irsi müasir etnik-mədəni inteqrasiya kontekstində", "Böyük Çöl sivilizasiyası: ümumi və xüsusi" mövzusunda panellərdə müzakirələr aparılmış, "Böyük Çöl"ün mədəniyyəti, həmin sivilizasiyada insanın formalaşması kimi mövzular müzakirə olunmuşdur. Məşhur alimlərin tarix, arxeologiya, etnoqrafiya, folklor, ədəbiyyat və incəsənət, dil və terminologiya elmlərinə və sahələrinə, latın əlifbası məsələlərinə dair mülahizələri maraqla dinlənilmişdir.

Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr edilmiş "Türkologiya yeni mərhələdə: Metodoloji yanaşmalar, müasir texnologiyalar və fənlərarası aspektlər" mövzusunda keçirilən panelin moderatoru akademik İsa Həbibbəyli olmuşdur. "Türk dünyasında inteqrasiya prosesləri: ədəbi-tarixi ənənələr və müasir dövr" adlı məruzə ilə çıxış edən akademik İsa Həbibbəyli qurultayın tarixi və elmi əhəmiyyəti, müzakirə olunmuş məsələlər, təmsil olunmuş ölkələr və Birinci Türkoloji Qurultayın nümayəndələri, onların sonrakı taleyi haqqında geniş danışaraq, Birinci Türkoloji Qurultayın 131 nəfərlik nümayəndə heyətinin ölkələr üzrə adlarını bəyan edərək, görkəmli türkoloq alimlərin xatirəsini minnətdarlıq hissi ilə yad etmişdir. Türkoloji Qurultaya həsr edilmiş iclasda Seul Universitetinin professoru Yonq Sonq Li (Koreya), Əhməd Baytursunov adına Dilçilik İnstitutunun baş elmi işçisi Alimxan Junisbek (Qazaxıstan), Türk Dil Qurumunun prezidenti Mustafa Kaçalın (Türkiyə), Miçiqaq Universitetinin professoru Timur Kocaoğlu (ABŞ), İstanbul Universitetinin professoru Osman Fikri Sərtqaya (Türkiyə) və Rusiya EA Sibir Şöbəsi Filologiya İnstitutunun direktor müavini, professor Natalya Şirobokova (Rusiya) Altay dilləri üzrə tədqiqatlar, ümumi türk əlifbası, türk ədəbi abidələri, türk dünyasının ümumi latın əlifbasına keçid məsələləri, müasir türk dünyasının tarixi əlaqələri və sair mövzularda məruzələrlə çıxış edərək dəyərli fikir və mülahizələrini bildirmişlər.

Məlum olduğu kimi, Birinci Türkoloji Qurultayda 131 nümayəndə iştirak etmişdir. Sonradan 120-yə yaxın iştirakçısının, seçmə alim və mütəfəkkirinin əksəriyyətinin həbsi və fiziki məhvi ilə bitən bu qurultay türkologiya elminin müxtəlif istiqamətlər üzrə öyrənilməsi baxımından mühüm mərhələ kimi dəyərləndirilir.

Tarixi qurultayda doqquz gün ərzində 17 iclas keçirilmiş, Türk dünyasının dilinə, tarixinə, ədəbiyyat və mədəniyyətinə və s. həsr olunmuş 29 məruzə dinlənilmişdir. İsmayıl Bəy Qaspralı və Vasili Radlovun şərəfinə keçirilməsi qərarlaşdırılan qurultay, artıq qeyd olunduğu kimi, türk xalqlarının ədəbi-mədəni həyatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dünya türkologiya elminin məşhur simaları olan görkəmli şərqşünas-alimlərin tədbirdə iştirakı və məruzələrlə çıxış etmələri Birinci Türkoloji Qurultayın elmi-tarixi mahiyyətini daha da artırmışdır.

Qurultayda görkəmli türkoloq alimlərdən Vasili Bartold (1869-1930) «Türk xalqlarının tarixinin müasir vəziyyəti və öyrədilməsinin yaxın vəzifələri», Sergey Oldenburq (1863-1934) «Türk xalqları arasında ölkəşünaslıq işlərinin metodları», A.A.Miller (1875-1935) «Türk xalqlarının təsviri sənəti haqqında», Fuad Köprülüzadə (1890-1966) «Türk xalqlarının ədəbi dillərinin inkişafı», Aleksandr Samoyloviç (1880-1938) «Türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və yaxın vəzifələri», Bəkir Çobanzadə (1893-1938) «Türk ləhcələrinin yaxın qohumluğu haqqında», eyni zamanda «Elmi terminologiya sistemi haqqında», Hənəfi Zeynalı (1895-1937) «Türk dillərində elmi terminologiya sistemi haqqında», Artur Rudolfoviç Zifeldt-Simomyaqi (1889-1938) «Türk dillərində elmi terminologiyanın yaranma prinsipləri məsələsi haqqında», Sergey Yefimoviç Malov (1880-1957) «Qədim türk dillərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti və perspektivləri», Fərhad Ağazadə (1880-1931) «Türk dillərində düzgün yazı», Nikolay Feofanoviç Yakovlev (1892-1974) «Türk millətlərinin sosial və mədəni şəraitləri ilə bağlı əlifba sisteminin qurulması problemləri», Cəmaləddin Məmmədzadə (1864-1911) «Türk xalqlarının əlifba sistemləri haqqında», İzmail Lemanov (1871-1942) «Türk dillərinin tədris metodikasının əsasları», Nikolay Nikolayeviç Poppe (1897-1971) «Türk dillərinin - Altay dillərinin qarşılıqlı qohumluğu məsələsinin tarixi və müasir vəziyyəti», Qalimjan Şərif (1896-1950) «Ərəb və latın sistemli şriftlər və onların türk-tatar xalqları üçün tətbiqi məsələləri», Teodor Menzel (1878-1939) «Balkan türkləri ədəbiyyatının öyrənilməsinin yekunları və perspektivləri» mövzularında

maraqlı elmi məruzələrlə çıxış etmişlər. Görkəmli dilçi-alim fonetist Lev Vladimiroviç Şerbanın (1880-1944) «Orfoqrafiyanın əsas prinsipləri və bunların sosial əhəmiyyəti» və «Ana dili tədrisinin metodikasında ən yeni cərəyanlar» adlı məruzəsi elmi-nəzəri baxımdan diqqətəlayiq idi. Erməni dilçisi Raçiya Akopoviç Açıryan (1876-1953) tərəfindən «Türk və erməni dillərinin qarşılıqlı təsiri» mövzusunda edilən məruzə türk dilinin erməni dilinə tarix boyunca bütün dil səviyyələri üzrə təsirinə həsr olunmuşdu. R.Açıryan öz məruzəsində qədim ermənicədən (qrabardan) yeni ermənicəyə (aşqrabara) keçidin əsas səbəbi və dil stimulu türkcədir - ideyasını əsaslandırır.

Qazax xalqının nümayəndələrinin də fəal iştirak etdiyi Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı türkologiyanın çoxaspektli, geniş yaradıcılıq istiqamətlərinə malik mövzularını əhatə etmişdir. Bunlar aşağıdakılardır: əlifba məsələsi; imla-orfoqrafiya problemi; termin məsələsi; tədris-metodika məsələsi; qohum və qonşu dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və interferensiya problemləri; türk dillərinin ədəbi dil problemləri, o cümlədən orta ədəbi dil məsələsi; ulu dil nəzəriyyəsi və türk dillərinin tarixi problemləri. Müzakirəyə çıxarılan problemlər əsasən dil məsələlərinə aid olub, digər filoloji problemləri əhatə etməmişdir.

Birinci Türkoloji Qurultayın böyük coşqu və mütəşəkkilliklə davam edən əks-sədası böyük bir coğrafiyanı əhatə edirdi. 1927-ci ildə Kırmda, 1928-ci ildə Səmərqənddə, 1930-cu ildə Almatıda imla konfransları, 1932-ci ildən başlayaraq keçirilən Türk Dili Konqresləri, 1976-cı ildə Almatıda, 1980-ci ildə Daşkənddə, 1988-ci ildə Aşqabadda keçirilən sovet türkoloji konqresləri Birinci Türkoloji Qurultayın təsiri ilə keçirilmiş mühüm elmi tədbirlərdir. Bu tədbirlər türkologiyanın müxtəlif istiqamətlər üzrə inkişafına böyük töhfələr vermişdir ki, bu inkişafda bütün türkdili xalqların nümayəndələri kimi qazax xalqının görkəmli alimlərinin də xüsusi payı vardır.

Birinci Türkoloji Qurultayda Qazaxıstan 4 nümayəndə ilə təmsil olunmuşdur. Nazir Torekulov adlı daha bir qazax isə tədbirə Moskvadan dəvət edilmişdi. Beləliklə, qurultayda iştirak edən 5 qazax - məşhur maarifçi, dilçi alimlər, öz ölkələrində yeni əlifba siyasətinin görkəmli nümayəndələri Əhməd Baytursunov (1872-1937), Bilal Suleyev (1893-1937), Eldes Omarov (1892-1937), Əziz Bəyseyidov (1893-1955) və Nazir Torekulov (1892-1937) olmuşlar.

Onlar kim idilər? Qazax xalqının tarixində misilsiz xidmətləri ilə iz salmış bu görkəmli şəxsiyyətlərin keçdiyi həyat yoluna qısaca nəzər salaq.

1.İctimai-siyasi xadim, maarifçi, linqvist alim, ədəbiyyatşünas, türkoloq, tərəcəçi olan Əhməd Baytursunov (5 sentyabr 1872-1937) parlaq ədəbiyyatşünas və pedaqoq kimi tanınmışdır.

Əhməd Baytursunovun yaradıcılığı bir sıra mühüm hadisələrlə zəngindir. 1896-cı ildə qazax çöllərini gəzərək folklor toplayan, qazax xalqının etnoqrafiyasını, dialektlərini öyrənən çuvaş araşdırıcısı Alektorovla tanışlıq gənc Əhmədin dünyagörüşündə böyük dəyişiklik yaradır. Vətəninə hədsiz məhəbbətlə seven Əhməd xalqının yaşadığı coğrafiyanı, millətinin yaşam tərzini öyrənir, folklorunu toplayır, uşaqların daha yaxşı təhsil alması, biliklərə tez yiyələnməsi üçün forma və metodlar axtarır. Yeniyetmə yaşlarında dombra çalmağa böyük maraq göstərən Əhməd həm də qazaxların jir adlandırdığı xalq mahnılarının toplanması ilə məşğul olur. (4)

Baytursunov qazax əlifbasını ərəb qrafikası əsasında yenidən işləyərək tarixi islahat aparmışdır. 1912-ci ildə qazax dilində işlənməyən ərəb hərflərini əlifbadan çıxararaq onları doğma dilə uyğunlaşan hərflərlə əvəzləmişdir. "Jan emle" ("Yeni orfoqrafiya") adını almış bu əlifba indinin özündə də Çin, Əfqanıstan və İranda yaşayan qazaxlar tərəfindən istifadə olunur. (5)

2.Görkəmli xadim, parlaq maarifçi, qazax, rus, tatar dillərini səliss bilən Bilal Suleyev Qazaxıstanda təhsil sisteminin əsas yaradıcılarından biridir.

1934-cü ildə Qaraqalpaq MSSR-in Nukus şəhərinə ali təhsil müəssisələri və orta məktəblər şöbəsinə müdirlik etmək məqsədilə Moskvadan göndərilmiş Bilal Suleyev 1937-ci ildə NKVD tərəfindən yenidən həbs edilmiş və repressiya olunmuşdur. Yalnız 1958-ci ildə Qazaxıstan SSR Ali Məhkəməsi tərəfindən bəraət almışdır. (6)

3. Görkəmli ictimai xadim, publisist, tərcüməçi, alim-lingvist Eldes Omarov Alaş-Orda muxtariyyətinin yaradılması proqramının müəlliflərindən biri olmuşdur.

Eldes Omarov qazax yazısının ərəb qrafikası əsasında işlənməsinin tərəfdarı olmuşdur. O, bu barədə Birinci Türkoloji Qurultayda da bildirmişdir. Qazax şifahi ədəbiyyatının mahir bilicisi kimi tanınmış Eldes Omarovu müasirləri "qazaxların Lomonosovu" adlandırmışlar. Riyaziyyat, cəbr, fizika, triqonometriya, həndəsə üzrə çoxsaylı dərslərin müəllifi olmuş Eldes Omarov balacalar üçün özündə atalar sözləri və məsəllər, xalq yaradıcılığı nümunələrini əhatə edən əlifba ("Alippe") dərsləri hazırlasa da nəşrinə nail ola bilməmişdir. O, görkəmli qazax yazıçısı Muxtar Auezovun elmi fəaliyyətinin ilk tədqiqatçılarından biri olmuşdur.

1937-ci ildə güllələnmişdir.

4. Görkəmli ictimai-siyasi xadim, dilçi və diplomat, publisist, filoloq, keçmiş Sovet İttifaqının Səudiyyə Ərəbistanında ilk səfiri olmuş Nazir Torekulov. Onun köməkliyi ilə Daşkənddə ilk qazax ali məktəbi açılmışdır. 1922-1926-cı illərdə Moskvada işləmiş, SSRİ xalqlarının nəşriyyatına başçılıq etmiş, eyni zamanda Şərq Zəhmətkeşləri Universitetində mühazirələr oxuyaraq elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O dövr üçün çox nadir hadisə sayılan 36 yaşından Səudiyyə Ərəbistanının səfirliyində fəaliyyətə başlamış, cəmi iki ildən sonra səfir kimi irəli çəkilmişdir. 8 il böyük SSRİ-ni bu ərəb ölkəsində təmsil etmiş Nazir Torekulov keçmiş SSRİ-nin Əfqanıstan, Türkiyə, İran, İraq, Suriya, İordaniya ilə dostluq əlaqələrinin qurulmasında yaxından iştirak etmişdir. Ümumittifaq yeni türk əlifbası komissiyasının sədri kimi türk yazı nümunələrinin ərəb əlifbasından latın əlifbasına tərcüməsi işində böyük səy göstərmiş görkəmli maarifçi-alim türk yazısının latınlaşdırılması problemi ilə məşğul olaraq yeni türk əlifbası layihəsinin müəllifi olmuşdur.

Alaş-Ordaçıları dəstəklədiyinə görə millətçilikdə təqsirləndirilmiş, 3 oktyabr 1937-ci ildə repressiya olunaraq güllələnmişdir.

5. Əziz Bəyseyidov əksinqilabi millətçi qruplaşmaların təşkilində təqsirli bilinmiş, 1935-ci il dekabrın 28-də tutularaq 1937-ci ildə mühakimə olunmuşdur. Cinayəti sübuta yetirilmədiyinə görə 1954-cü ildə Əziz Bəyseyidov yenidən bəraət qazanmışdır. 1955-ci ildə azad olunaraq ailəsinin yanına qayıtsa da bir neçə aydan sonra dünyasını dəyişmişdir. Yalnız 2003-cü ildə Şərqi Qazaxıstan vilayətinin prokurorluğu əməlinə cinayət tərkibinin olmaması ilə əlaqədar olaraq Əziz Bəyseyidov kütləvi repressiyaların qurbanı hesab edilmiş və bəraət qazanmışdır.

Göründüyü kimi, Birinci Türkoloji Qurultay nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti kimi, tədbirdə təmsil olunmuş və müxtəlif səpkili elmi müzakirələrdə yaxından iştirak etmiş 5 nəfər qazax mütəfəkkiri də ağır repressiyaya məruz qalmış, yalnız ölümlərindən sonra bəraət qazanmışlar.

Qazax xalqının görkəmli ziyalıları Əhməd Baytursunov, Bilal Suleyev, Eldes Omarov, Əziz Bəyseyidov, Nazir Torekulov nə qədər məşəqqətli həyat sürsələr də, hər cür məhrumiyətə düşər olsalar da, daima qazax xalqının maariflənməsi yolunda əsl fədakarlıq göstərmiş, hər zaman öz məsələləri uğrunda mübarizə aparmışlar. Birinci Türkoloji Qurultaya gələndə də onların məqsəd və məramı aydın idi: öz aydınlıqlarını və ziyallılıqlarını qazax xalqının maariflənməsinə yönəltməklə ümumilikdə türk dünyasının aydınlığına xidmət göstərmək və xalqın mənafeyini hər şeydən üstün tutmaq! Onlar bütün ömürləri boyu yalnız bu arzu ilə yaşamış və ideallarına son nəfəslərində sadıq qalmışlar. Məhz elə buna

görədir ki, Birinci Türkoloji Qurultayın qazax millətindən olan nümayəndələri Əhməd Baytursunov, Bilal Suleyev, Eldes Omarov, Əziz Bəyseyidov və Nazir Torekulovun adı bu gün qazax xalqının qəlbində fəxrlə xatırlanaraq millətin yaddaşında uca mərtəbəyə yüksəlmiş, görkəmli maarifçi və eyni zamanda vətənpərvər mütəfəkkirlər Türk dünyasının fəxri vətəndaşları zirvəsinə ucalmışlar. Belələrini isə nə tarix, nə zaman, nə də ki, insanlar unudur! Onlar müqəddəs amallar uğrunda mübarizə aparan, bu yolda ömrünü şam kimi zərrə-zərrə əridən azadlıq çarçılarına dönərək ölməzliyə qovuşurlar.

Ağahüseyn ŞÜKÜROV

Ədəbiyyat:

1. Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд (Стенографический отчет). Баку, 2011. "Нагыл Еви", 522 стр.
2. Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 9 noyabr 2005-ci il // "Azərbaycan" qəzeti, 2005, 10 noyabr.
3. Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 16 fevral 2016-cı il // "Azərbaycan" qəzeti, 2016, 17 fevral.
4. https://az.wikipedia.org/wiki/Əhməd_Baytursunov
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Baytursinov,_Axmet
6. <http://www.zhensovet.kz/content/fatima-gabitova>
7. Кононов Андрей Николаевич. Современное тюркское языкознание в СССР. Итоги и проблемы. Москва, "Наука", "Вопросы языкознания", №3, 1977.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışına başlamışdır.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

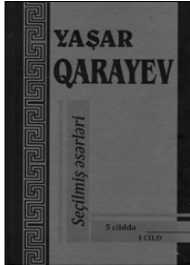
İNDEKS: 76300

◆ K i t a b r ə f i

ZEMFİRA SƏFƏROVA
TÜRK DÜNYASININ MÜZİK YILDIZI
ÜZEYİR HACIBEYLİ
ANKARA, «TULPARS» NƏŞRİYYATI, 2016

Musiqişünas, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Zemfira Səfərovanın Ankaradakı «Tulpars» nəşriyyatında «Türk Dünyasının Müzik Yıldızı Üzeyir Hacıbəyli» kitabı çapdan çıxıb. Kitabda Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığının nəzəri və estetik problemləri, Üzeyir bəy irsinə dair yeni tapıntıları, hər kəsə məlum olmayan incelikləri qələmə alınıb.

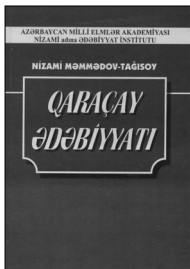

YAŞAR QARAYEV
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ. 5 CİLDDƏ. I CİLD
YAŞAR QARAYEV: YAXINDAN VƏ UZAQDAN
BAKI, «ELM» VƏ «SABAH» NƏŞRİYYATLARI, 2016

Əməkdar elm xadimi, ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin 80 illik yubileyi münasibətilə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu alimin «Seçilmiş əsərləri»nin 5 cildliyini və «Yaşar Qarayev: yaxından və uzaqdan» adlı məqalələr və xatirələr toplusunu çap edib.

Seçilmiş əsərlərin I cildinə professorun «Azərbaycan ədəbiyyatında faciə janrı», «Səhnəmiz və müasirlərimiz», «Tənqid: problemlər, portretlər», II cildinə «Poeziya və nəsr», «Ədəbi üfüqlər», «Xarı bülbülün nağılı», III cildinə «Realizm: sənət və həqiqət», «Meyar şəxsiyyətdir», IV cildinə «Tarix: yaxından və uzaqdan» və «Min ilin sonu» kitab və monoqrafiyaları, V cildinə isə müxtəlif illərdə yazılmış elmi-publisistik məqalələri, məruzə və çıxışları daxil edilib.

Kitabları professor Şirindil Alışanlı və dosent Aygün Bağırova tərtib edib.

NİZAMI MƏMMƏDOV-TAĞİSOY
QARAÇAY ƏDƏBİYYATI
BAKI, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2016

Bir neçə şeir, nəsr, dərslik və monoqrafiyaların müəllifi Nizami Məmmədov-Tağısoyun bu yeni kitabında Qaraçay türklərinin folklor, dastan yaradıcılığı, yazılı ədəbiyyat nümunələri, çoxsaylı bədii-poetik örnəkləri nəzərdən keçirilir, şair və yazıçıların əsərləri təhlil edilir. Onların əsərlərindəki etnik cizgilər, milli çalarlar, ideya-estetik yanaşmalar səciyyələndirilir, Qaraçay ədəbiyyatının əsas istiqamət və perspektivləri müəyyənləşdirilir. Kitab Qaraçay türklərinin ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi yolunda ilk təşəbbüsdür.

Toplunun elmi redaktoru və «Qaraçay ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında» adlı ön sözünün müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir.

QƏDİR TƏRTƏRLİ
MƏNİM HƏYAT ROMANIM
BAKI, «GÜNƏŞ-B», 2016

Qədir Tərtərli bölgələrdə yaşayan istedadlı yazarlardan biridir. Əsasən şair kimi oxucuların rəğbətini qazanan Q.Tərtərli «Mənim həyat romanım» kitabında uşaqlıq, gənclik və yeniyetməlik illərindən söz açır. Müəllif həyatında qarşılaşdığı insanlardan, Tərtərdə və ümumən Qarabağda rastlaşdığı hadisələrdən, ədəbi mühitdən maraqlı xatirələrlə çıxış edir.

UZAQDAN GƏLƏN SƏS (ALMANAX)
BAKI, «MÜTƏRCİM» NƏŞRİYYATI, 2016

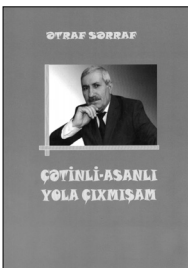
Bu topluda AYB-nin Mingəçevir bölməsinin yazarlarının şeir və hekayələri toplanmışdır. «Poeziya» bölməsində İsmayıl İmanzadənin, Böyükkişi Təmkinin, Qənbər Şəmşiroğlunun, Elşən Əzimin, Fəxrəddin Əzizin, Mətanət Ulu Şirvanlının, Xasay Şuşalının, Məhyəddin Məhərrəmoğlunun, «Nəsr» bölməsində Eyyub Cabbaroğlunun, Qaraş İsmayılın, Namiq Zamanın, Sevdə Xasıqzının, Zümrüd Rəhimovanın və başqalarının yazıları ilə tanış ola bilərsiniz.

Kitab AYB-nin "aybKitab" layihəsinin nəşridir. Layihənin rəhbəri Xəyal Rzadır.

ZƏKİ BAYRAM
SƏNİ KİMƏ DEYİM, KİMƏ SÖYLƏYİM...
BAKI, «ELM VƏ TƏHSİL», 2016

Zəkulla Bayramlı (Zəki Bayram) ədəbiyyatşünasdır, Füzuli irsinin tədqiqatçısıdır. O, hələ gənc yaşlarından bədii ədəbiyyatla da məşğul olur. «Səni kimə deyim, kimə söyləyim» onun oxucularla ilk görüşüdür. Kitabda müəllifin müxtəlif mövzuda yazdığı şeirləri toplanmışdır. Professor Məhərrəm Qasımlı topluya ön söz yazmışdır.

ƏTRAF SƏRRAF
ÇƏTİNLİ, ASANLI YOLA ÇIXMIŞAM
BAKI, «SMZ-POLİQRAF», 2016

Ətraf Sərraf (Alməmmədoğlu) bir neçə şeir kitablarının müəllifidir. Şeirləri özünəməxsusluğu ilə seçilir. «Çətinli, asanlı yola çıxmışam» kitabında isə Ətraf Sərrafın 60 illik ömründə yadda qalan, unudulmayan xatirələri, ədəbi şəxsiyyətlərlə görüşləri, Göyçayda müəllim işlədiyi illərdə başına gələn əhvalatlar, anası ilə bağlı kövrək xatirələr öz əksini tapmışdır. Toplunun redaktoru Emil Nəcəfdir.

